

DİLEK GÜVEN

Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında

6-7 EYLÜL OLAYLARI

TARİH VAKFI

Dilek Güven

Cumhuriyet Dönemi Azınlık
Politikaları ve Stratejileri Bağlamında

6-7 EYLÜL OLAYLARI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI 149

Cumhuriyet Dönemi Azınlık
Politikaları ve Stratejileri Bağlamında

6-7 EYLÜL OLAYLARI

Dilek Güven

Çeviri
Bahar Şahin

© 2005, Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında,
yayıncının yazılı izni olmaksızın,
hiçbir yöntemle çoğaltılamaz.

ISBN: 975-333-196-7

Birinci Basım: İstanbul, Ağustos 2005 (2000 Adet)

Yayın Yönetmeni

Zafer Karaca

Redaksiyon

Akın Yılmaz

Son Okuma

Nihal Boztekın

Grafik Tasarım

3tasarım

www.3tasarim.com

Uygulama

Melek Yavuz

Basım

Sena Ofset Tel:

0212 6133846

Tarih Vakfı

Barbaros Bulvarı Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi

Beşiktaş 34349-İstanbul

Tel: 0212 2273733

www.tarihvakfi.org.tr

Dilek Güven

Cumhuriyet Dönemi Azınlık
Politikaları ve Stratejileri Bağlamında

6-7 EYLÜL OLAYLARI

Kısaltmalar

AESF	Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Arşivi
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
CADN	Nant Diplomatik Arşiv Merkezi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CO	Kolonyal Ofis
DP	Demokrat Parti
FO	Dış İlişkiler Ofisi
KTC	Kıbrıs Türktür Cemiyeti
MAH	Milli Emniyet Hizmetleri
M.T.T.B.	Milli Türk Talebe Birliği
NARA	Ulusal Arşivler ve Kayıtlar İdaresi
PA AA	Dışişleri Bakanlığı Siyasal Arşivi
PREM	Başbakanlık Ofisi
PRO	İngiliz Devlet Arşivi
T.M.T.F.	Türkiye Milli Talebe Federasyonu
T.M.G.T.	Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı

Önsöz

6-7 Eylül 1955 Olaylarına tanık olmamış bir nesle mensup olmak, kuşkusuz beni bu araştırmaya yönlendiren olgulardan biriydi. Ayaklanmalarla ilgili bize aktarılan bilgi kırıntıları, yaşanmış trajediyi tarif etmek ve nedenlerini anlamak için yeterli gelmiyordu. Kemalist uluslaşma projesini daha iyi değerlendirebilmek için, Cumhuriyet dönemindeki tüm azınlık karşıtı politikaların analizinin gerekli olduğu düşüncesi ise bu çalışmaya başlamamın başka bir nedeniydi.

Elinizdeki kitap, 2004 yılında Almanya'nın Bochum Ruhr Üniversitesi Tarih Fakültesi tarafından kabul edilen doktora tezimin -bazı küçük düzeltmeler dışında- Almanca aslından yapılan çevirisidir.

Bu çalışma birçok kişinin yol göstericiliği ve teşviki olmadan yapılamazdı. Başta hocam Fikret Adanır'a, çokyönlü desteği ve yapıcı eleştirileri için minnettarım.

Sevgili arkadaşlarım ve meslektaşlarım Christoph Ramm ve Berna Pekesen zamanlarını cömertçe ayırarak, taslak metni okuyup değerli yönlendirmelerde bulundular; onlara şükran borçlarımı belirtmek isterim.

Bu çalışmanın araştırma ve yazılma safhasında eleştiri ve düşünceleriyle katkıda bulunan, moral destek sağlayan dostlarıma, özellikle tüm Alatlı ailesine, Ayşegül Şoran'a, Salasa'ya, Yasemin ve Nesrin Taşkırın ile Murat Görren'e müteşekkirim. Çalışmamın Almanca'dan Türkçe'ye çevirisini yetkinlikle gerçekleştiren Bahar Şahin'i de burada anmak isterim.

Çalışmanın sonuçlanmasını sabırsızlıkla bekleyen aileme ise her daim verdikleri destek için ne kadar teşekkür etsem azdır.

Dilek Güven *Kurtuluş*,

Temmuz 2005

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
Araştırma Düzeyi	5
Yöntem	8
Orijinal Kaynakların Kullanımı	12
I. <i>Yeniden Kurgulamak</i>	13
Başlangıç Aşaması	14
Güvenlik Güçlerinin Pasifliği.....	20
Müslüman Halkın Şiddet Olaylarına İlk Tepkisi	23
İzmir'deki Saldırıları	26
Ankara'daki Saldırıları	29
Olayların Ardından Hükümetin Aldığı İlk Önlemler.....	30
Hasar.....	34
Maddi Hasar	34
Hırsızlık.....	37
Yaralama Olayları ve Ölümler	39
Devletin Tazminat Ödemeleri	40
II. <i>Baş Aktörler</i>	51
Komünistlerin Suçlanması.....	55
Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin, Öğrenci Birliklerinin ve Sendikaların Rolü.....	56
İstanbul Ekspres Gazetesi ve Milli Emniyet Hizmetleri (MAH)	71
Hükümet Üyeleri	73

III. <i>Perde Arkası</i>	79
Ekonomi ve Bürokrasinin Türkleştirilmesi	84
Dilin Türkleştirilmesi	88
Kültür ve Eğitim Kurumlarının Türkleştirilmesi	90
İskân Politikaları	92
Trakya Olayları (1934)	97
Ermenilerin Zorunlu Göçü (1929-1934)	103
Gayrimüslimlerin Askerlik Hizmetine Alınması (1941).....	106
Varlık Vergisi (1942).....	108
Çokpartili Sisteme Geçişten Sonra Gayrimüslimlerin Durumu	118
Demokrat Parti ve Gayrimüslim Azınlık	127
6-7 Eylül Olayları ve Gayrimüslim Azınlığın Göçü	138
50Ti Yılların Politik ve Sosyoekonomik Koşulları Çerçevesinde 6-7 Eylül Olayları	152
Kıbrıs Sorunu ve İngiltere'nin Olaylardaki Payı	159
SONUÇ	173
EKLER.....	178
KAYNAKÇA	183
DİZİN	197
İNGİLİZCE ÖZET	201

Giriş

ELİNİZDEKİ çalışmanın konusu, çokuluslu Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türk ulus-devletine geçiş sorunsalıyla ilintilidir. Dilsel ve dinsel olarak karışık bir nüfusa sahip olan çokuluslu Osmanlı İmparatorluğu da, 19. yüzyıldaki ulus-devlet kurma çabalarından nasibini almıştı. 18. yüzyılın yarısından 20. yüzyılın başına kadar geçen süre, Yunanlıların, Sırpların, Rumların ve Bulgarların bağımsız devletlerinin kuruluşuna sahne olmuştu. Ermeniler, Kürtler ve Araplar arasında da ayrılıkçı eğilimler kendini gösteriyordu. Reform hareketi, Tanzimat'ın bütünlleştirici ideolojisi, Osmanlıcılık, imparatorluk halklarının birbirinden farklı çıkarlarını parlamenter bir sistem çerçevesinde uzlaştırmaya çalışan bir deneme olarak ele alınabilir. Sultanın tüm tebaası, ait oldukları din ya da etnik grup ne olursa olsun, bir ve tek Osmanlı devletinin yasalar önünde eşit yurt-

taşları olacaktı. 1908'den sonra Jön Türkler tarafından da sürdürülen bu deneme, eski "millet sisteminin demokratik meşruluğu olan ve seküler bir devletle değişimini öngörüyordu. Ancak, böylesi bir deneme Osmanlı halklarının ulusal kurtuluş hareketlerini durdurmuyacaktı; bu hareketlerin elitleri, kendileri için daha elverişli olan eski sistemin çerçevesi içinde, her biri kendi ulusunun yeniden doğuşu için çalışıyorlardı.

Ancak, Jön Türklerin Osmanlılık kavramının başarısızlığının önemli bir nedeni de, aslında yeni bir anayasal düzenin taşıyıcısı olarak hizmet edebilecek Müslüman bir burjuva sınıfının var olmamasında görülmelidir. Birçok etnik toplumu barındıran imparatorluk nüfusunun orta sınıf katmanları, neredeyse tamamen gayrimüslim cemaatlerin mensuplarından oluşmuştu ve bunlar, siyasi olarak halihazırda var olan ya da oluşmak üzere olan kendi ulus-devlet meseleleri üzerinde yoğunlaşmışlardı.

Geç dönem Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ulusal sorunun gelişiminde, 1913-14 yılları yeni bir dönemin başlangıcına işaret eder. 1912 yılındaki Balkan Savaşı yenilgisi, ağırlıklı olarak, halkın henüz az gelişmiş olan ulusal bilincine dayandırıldı. Bu nedenle, "ulusal ruh"un yeni bir terbiyeye tâbi tutulması zorunluydu. Bu açıdan bakıldığında, 1. Dünya Savaşının çıkması da bir anlamda, yeni ulusal programı devreye sokmak için bir şans olarak görüldü. Bu çerçevede atılan önemli bir adım, Avrupalıların tüm ayrıcalıklarının (diplomatik dokunulmazlık, vergi muafiyeti, kendi postanelerine sahip olma, düşük gümrük tarife oranları) yasal zeminini oluşturan kapitülasyon sisteminin kaldırılması oldu. Ayrıca Türkçe'nin ekonomideki zorunlu iletişim dili olarak belirlenmesiyle, çoğunluğu Hıristiyanların teşkil ettiği memurların Müslüman olanlarla değiştirilmesinin önü açılmış oldu. Böylece, savaş koşulları altında, "ulusal burjuvazinin" yaratılması için gerekli şartların yerine getirilmesi sağlanıyordu.

Çokuluslu imparatorluğun çekirdeğini oluşturan Küçük Asya'nın etnik ve demografik olarak homojenleştirilmesi ile ilgili kaygı da bununla bağlantılıydı. Başarılı bir ulus-devlet oluşturmanın zorunlu önkoşulu buydu. Bu bağlamda, 1915-16 yılları arasında, yüz binlerce -belki de bir milyondan fazla- insanın hayatına mal olan, Doğu Anadolu'daki "savaş bölgesinde yaşayan Ermeni nüfusun

tamamının güneye -Suriye ve Mezopotamya'ya- sürülmesi ya da Küçük Asya'nın Rum-Ortodoks nüfusuna karşı uygulanan iskân politikası (1912-23), asıl olarak ulus-devlet ekseninde gerçekleştirilen homojenleştirme çabalarının sonuçları olarak değerlendirilmelidir.

Gayrimüslimlere ve Türk olmayan etnik gruplara karşı uygulanan ayrımcılık, 1923'te Cumhuriyetin kurulmasının ardından şiddetlenerek sürdü. Her ne kadar yeni kurulan devlet, Hıristiyan azınlıkların (Rumlar ve Ermeniler) özerklik haklarını devletler hukuku çerçevesinde güvence altına almış olsa da, 1920'lerin ve 30ların hükümetleri zaman zaman açıkça asimilasyon politikaları izlemişlerdir. Şekli olarak bakıldığında yasalar karşısında tüm vatandaşların hak ve ödevleri birbirinin aynı görünse de, gündelik hayatta baskın Türk etnik kimliğine aidiyet, devletin kimlik politikasının temelini oluşturuyordu. Böylelikle, ulus inşasının, modernleşmenin ve batılılaşmanın hızlandırılması amaçlanıyordu. Özellikle hükümetin ekonomi politikaları, açıkça Türk etnisitesinin Cumhuriyetin temel taşıyıcı unsuru olarak tasarlandığını ortaya koymaktaydı. Açıkça belirli mesleklerin Türkleştirilmesini içeren ekonomik-milliyetçi bir çizgi izleniyordu: Örneğin 1930 yılında, demiryollarında çalışan gayrimüslim personel işten çıkartıldı. Yanı sıra, 1942 yılında istisnai olarak çıkarılan Varlık Vergisi ile Ermeni, Rum ve Yahudilerin ekonomide öteden beri üstlendikleri öncü role son verilmesi hedeflenmişti.

1950'ler Türkiye'sindeki ulusal-siyasi durum, tamamıyla 1930'lu ve 40'lı yılların devamı olarak görülebilir. Buradaki somut araştırma konusunu oluşturan, 1955 yılında meydana gelen "6-7 Eylül Olayları" da, ekonomik hayatın millileştirilmesi ve etnik homojenleştirme bağlamında incelenecektir.

6-7 Eylül 1955'te, İstanbul ve İzmir'de, bu kentlerde yaşayan gayrimüslimlerin mülklerine saldırılmıştı. Dönemin başbakanı Adnan Menderes'in açıklamasına göre bu olayların sebebi, milliyetçi Türk basınında da ayrıntıyla haberleştirilen iki gelişmedir:

1) Sözde, Kıbrıslı Rumlar, Kıbrıs'ın Türk azınlığına karşı bir saldırı hazırlığı içindeydi. Bu duruma *Hürriyet* gazetesinin yazı kurulu misilleme tehdidiyle karşılık verdi ve hararetle "İstanbul'da, saldırabileceğimiz yeteri kadar Rumun yaşadığını" vurguladı.

2) *İstanbul Ekspres* adlı akşam gazetesinin 6 Eylül 1955 tarihli bir haberine göre, Mustafa Kemal Atatürk'ün doğduğu Selanik'teki evde bir bomba patlamıştı.

Başbakan Menderes, bu olayın Türk halkını öfkелendirdiğini ve spontane bir biçimde Rum azınlığa saldırıldığını iddia etti. Birkaç gün sonra, hükümet açıklaması tekrar gözden geçirilerek değiştirildi; buna göre, olaylar Türk komünistleri tarafından planlanmış ve hayata geçirilmişti. Olayları, 9 Eylül 1955'te 2000'in üzerinde insanın "komünist" görüşlerinden dolap tutuklanması izledi. Ancak, 1955'teki saldırıların gerçekte devletin yöneticileri tarafından planlandığını ve hayata geçirildiğini gösteren yeteri kadar dayanak mevcuttur.

1955 saldırıları, İstanbul'da özellikle Rum-Ortodoks bir cemaatin varlığının sona erişine işaret eder. 1955'ten sonra giderek artan sayıda, Rumlar Yunanistan, Avustralya ya da Kanada'ya göç etmek üzere İstanbul'u terk etmişlerdir.

Ancak, bunun ötesinde, söz konusu 6-7 Eylül Olayları, 1950'li yılların siyasi ve sosyoekonomik koşulları çerçevesinde ele alınmalıdır. Demokrat Parti'nin 1950 yılındaki seçim zaferi, sadece çokpartili sisteme geçişi değil, aynı zamanda Kemalist eğilimli bürokrasi eltinin yerini, ağırlıklı olarak Anadolu'dan gelen ve o zamana kadar Ankara'daki hükümet kurumlarıyla neredeyse hiç teması olmamış olan kadroların alması anlamında da gelir. Bu siyasi "çevre"nin elit "merkez"e karşı oluşturduğu muhalefet, taşradaki çiftçi-köylü kitlelerden ve toprak sahibi gruplardan, eleştirel entelektüellerin de içinde bulunduğu kentsel nüfusu oluşturan çeşitli gruplara kadar geniş bir yelpazede, çeşitli toplumsal güçler tarafından destekleniyordu. Çevredeki yeni toplumsal grupların bu siyasi yükselişi, önceleri ekonomideki gelişmelerle de korundu. Dış ticaretteki canlanma, tarımdaki rekor yüksekliği, kentlerdeki yüksek istihdam oranları ve GSMH'deki artış, yeni hükümetin dikkat çeken ekonomik başarılarına örnektir.

Erken 50'li yılların konjonktürel canlanma koşulları altında, gayrimüslim azınlıklarla Adnan Menderes hükümeti arasındaki ilişkinin önceleri gerginliğini yitirdiği gözlemlenebilir. Ancak, uzun vadede, Türkiye'deki liberalleşmenin başka bir boyutu olan, geleneksel İslama ayrıcalık tanınması, ağırlıklı bir unsur olarak kendini ortaya koyar. 50'li yılların sonlarına yaklaşırken, hükümet giderek zorlaşan bir ekonomik durumla yüz yüze kalmış ve özellikle, yüksek enflasyon nedeniyle yaşam

standartları düşen toplum kesimlerinin güvenini yitirmişti. Hükümetin kuşkulu yöntemler kullanarak muhalefeti susturması, toplumun "zinde güçleri" olarak tanımlanan basını, entelektüelleri ve öğrencileri de yabancılaştırmıştı. İktidar partisini zorlayan bu durum sırasında Kıbrıs sorunu da uluslararası düzeyde dikkat çeken bir anlaşmazlığa dönüşmüş ve Türkiye'nin o dönemdeki iç politikasını belirlemeye başlayan baskın bir unsur haline gelmişti. Bu kez siyasi ve ekonomik bir krizin içinde bulunan Menderes hükümeti, Türk kamuoyunun dikkatini Kıbrıs sorununa yöneltmeye çalıştı. 6-7 Eylül Olayları, açıkça hükümetin örfi idare ilan etmesi için bir bahane de oluşturuyordu; zira böylelikle, siyasi olayların daha kolay kontrol edilebilmesi olanaklı hale gelmişti.

1955 Eylül'ünde gerçekleştirilen saldırılar, Türk tarih araştırmalarında bugüne dek sorunsallaştırılmamıştır. Bu nedenle, burada sunulan çalışma çerçevesinde, öncelikle olayların yeniden kurgulanması hedeflenmektedir. Her halükârda, şimdiye dek yapılan -özellikle de yayımlanmış olan- çalışmalarda, pek çok nokta açıklığa kavuşturulmamıştır. Buradan hareketle, 6-7 Eylül Olaylarının istisnai, bir defaya mahsus bir olgu olarak anlaşılamayacağı gösterilmek istenmektedir. İstanbul'un gayrimüslim sakinlerinin kentten göç edişlerine ya da kovulmalarına işaret eden, 1955 yılının pogrom benzeri olayları, yapısal ve nedensel olarak sürmekte olan homojenleştirme çabalarıyla yakından bağlantılıdır ve "1908 Jön Türk devrimi" milliyetçiliğinin sürekliliği içerisinde ele alınmalıdır.

Araştırma Düzeyi

İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlere karşı 6-7 Eylül 1955'te gerçekleştirilen saldırılar, şimdiye dek tarih araştırmalarının konusu olmamıştır. Bu konuda var olan yayınlar daha çok tasvir düzeyindedir. Örneğin, Hulusi Dosdoğru'nun çalışması, konuyu başlığına taşıyan tek kitaptır; ancak, içerik itibarıyla olayların dönemin gazete haberleri temelinde anlatılmasından öteye gitmez.¹ Ayrıca yazar bu çalışmasını, ayaklanmanın iç politikadaki sonuçları -ve özellikle de halkı tah-

1 Hulusi Dosdoğru, *6-7 Eylül Olayları*, İstanbul, 1993

rik etme ya da "komünizm" gibi bölücü niyetler gütmeye gerekçeleriyle suçlanan muhalif siyasetçilerin ve yazarların tutuklanması- ile sınırlandırmıştır.

Popüler tarih dergisi *Tarih ve Toplum* 1986 yılında çıkan iki sayısında, 1955 olaylarıyla ilgili bir dosya yer almışsa da, bu dosya İstanbul'daki şiddet olaylarını tek yönlü bir biçimde, "Kıbrıs sorununun sonucu" olarak değerlendirmiştir.² Burada, Yunanistan'ın Kıbrıs'la ilgili "Enosis" talebi³ ve Kıbrıslı Rumların adadaki Türk azınlığa yönelik saldırıları, İstanbul'un Rum sakinlerine karşı girişilen müdahalenin tetikçisi olarak gösterilmektedir. Sunulan belgelerde, bazı görgü tanıklarının ifadeleri hükümetin olayların hazırlanmasındaki katkısına işaret etse de, genel olarak, dış politika-daki gelişmeler nedeniyle kışkırtılmış olan halkın olayların sorumlusu olduğu tezi savunulmakta ve böylelikle Adnan Menderes'in resmi görüşü onaylanmaktadır.

Tarih ve Toplum'da yer alan oldukça dar kapsamlı bir başka yazıda, 6-7 Eylül Olaylarının tasviri için, İstanbul'da çıkan Rumca gazeteler kaynak olarak kullanılmıştır.⁴ Yazar, iki Rum gazetesinden Türkçe'ye çevirdiği kısa makaleleri değerlendirerek, Rumların İstanbul'dan ayrılışlarının ardındaki nedenin 1955 saldırıları olmadığı tezini ileri sürmektedir. Her ne kadar yazarın kullandığı kaynakçanın türü, sorunun irdelenmesi için bir malzeme sunuyor olsa da, olayların mağdurların gözünden incelendiğini söylemek mümkün değildir.

Elbette halihazırda, Türk devleti ve gayrimüslim azınlıkların arasındaki ilişkiyi genel olarak konu edinen çalışmalar vardır. Bunlardan biri, Alexis Alexandris'in İstanbul'daki Rum azınlığın 1918-1974 yılları arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel yaşantısını tasvir eden incelemesidir. Yazara göre, Türk devleti Hıristiyan azınlığın devletler arası hukuka uygun olarak güvence altına alınmış özerkliğini göz ardı ederek, İstanbul'daki Rumları asimile etmek amacındaydı. Yazarın vurguladığı bir diğer nokta, Türk-Yunan ilişkilerinde çatışmalara gebe gelişmelerin, Hıristiyan azınlığın sadakati konusunda tereddüde düşülmesindeki temel unsur olarak ortaya çıktığıdır. Kitapta, 1955 yılında meydana gelen olaylar da bu çerçevede içerisinde ayrı bir bölüm olarak ele alınmıştır.⁵

2 Ed: İnan Özyıldız, "6/7 Eylül Olayları", *Tarih ve Toplum*, 33 (1986), s.140-146 ve 34 (1986), s. 178-181.

3 Kıbrıs'taki Yunan-Ortodoks çoğunluğun giderek artan, "Yunan anavatanıyla birleşme ülküsü.

4 Orhan Türker, "6/7 Eylül 1955 Olaylarının İstanbul Rum Basınındaki Yankıları", *Tarih ve Toplum* 177 (1998), s. 13-15

5 Alexis Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*, Atina, 1983, s. 256-266

Faik Ökte'in, 2. Dünya Savaşı sırasında orta sınıf gayrimüslim azınlıklardan alınan ve azınlıkların kolektif belleğinde bir facia olarak yer eden Varlık Vergisi hakkında kaleme aldığı çalışma da, bu bağlamda anılabilir.⁶ Kendisi de yüksek düzeyli bir maliye memuru olarak bu özel verginin tasarlanmasına katkıda bulunan yazar, söz konusu verginin, gayri milli olarak algılanan "komprador burjuvazi"nin milli bir orta sınıf adına ihracı için geliştirilmiş etkili bir önlem olduğunu kanıtlar.

Ancak, 6-7 Eylül Olayları, Türkiye'nin 50'li yıllardaki sosyal, siyasi ve ekonomik dönüşüm süreçleri bağlamında da incelenmelidir. Bu alandaki çalışmaların nispeten daha gelişmiş olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, Feroz Ahmad ve Kemal H. Karpat gibi yazarlar, muhalefetteki Demokrat Parti'nin (DP) 1950'deki seçim zaferini, ülkedeki toplumsal yapıların değişim sürecine bağlamaya çalışmışlardır. Başka yazarlar ise bu bağlamda, elit oluşumu ve siyasi katılım konularına odaklanmışlardır.

Genel olarak DP'nin sansasyonel yükselişi, toplumsal "çevre"nin o zamana dek hâkim olan devlet sınıfı karşısındaki zaferi olarak ele alınmıştır.⁸ Yeni hükümetin başlangıçtaki ekonomik başarıları Zvi Yehuda Hershlag ve Ergun Özbudun tarafından, temelde tarımdaki makineleşme ve tarım ürünleri ihracatındaki gelişmeye dayandırılır.⁹ Her ikisi de, 50'li yıllardaki siyasi krizlerin ardında yatan nedeni, ülkenin ekonomik koşullarının giderek kötüleşmesi olarak görürler.

6-7 Eylül Olayları sırasında Kıbrıs sorununun milli siyasetin nesnesi olarak araçsallaştırılması, Menderes dönemindeki Türk dış politikasının parametrelerini, araştırmanın merkezine taşır. Buna göre, Kemal H. Karpat, Menderes döneminin karakteristik özelliği olarak, keskin antikomünizmi ve ABD ile

6 Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul, 1951. (İngilizce basım: *The Tragedy of the Capital Tax*, Kent, 1987)

7 Friedrich F. Frey, *The Turkish Political Elite*, Cambridge, 1965; Leslie L. Roos ve Noralou P. Roos, *Managers of Modernization Organizations and Elites in Turkey (1950-1969)*, Cambridge, 1971; Kemal H. Karpat, *Social Change and Politics in Turkey. A Structural-Historical Analysis*, Leiden, 1973; Ergun Özbudun, *Social Change and Political Participation in Turkey*, Princeton, 1976.

8 Osmanlı- Türk tarihindeki merkez-çevre ilişkilerinin genel değerlendirmesi için bkz. Şerif Mardin, "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", *Daedalus* 102 (1973), no. 1, s. 169-90

9 Zvi Yehuda Hershlag, *The Challenge of Growth*, Leiden 1968; Hershlag, *The Contemporary Turkish Economy*, Londra, 1988; Ergun Özbudun, *The Political Economy of Income Distribution in Turkey*, Princeton, 1980.

mümkün mertebe sıkı işbirliği içinde olma arzusunu vurgular.¹⁰ Kıbrıs'taki Yunan-Ortodoks çoğunluğun, Enosis'i anavatan Yunanistan üzerinden gerçekleştirme niyeti, 50'li yıllarda Kıbrıs meselesini Türkiye'de hâkim bir konu haline getirdi. Hüseyin Bağcı'nın çalışması, siyasi ve ekonomik bir kriz içinde bulunan Menderes hükümetinin Türk kamuoyunun dikkatini bir dış politika sorunu olan Kıbrıs'a yönlendirmeye çalıştığına dair ipuçları içerir.¹¹

Özetle şu söylenebilir ki, 1955 olaylarını Türkiye'deki iç politika gelişmeleri bağlamında ele alan çalışmaların varlığına karşın, olayların kendisi, şimdiye dek daha dar kapsamlı bir tarih yazımı araştırmasına konu edilmemiştir. Benzer biçimde, konuyu Türk ulusal tarihinin sürekliliği bağlamına yerleştirmeye de girilmemiştir.

Yöntem

Çalışmanın genelinde, olaya dayalı tarih temelinde gerçekleştirilen yeniden-kurgu geniş yer tutmaktadır. Ancak ikinci ve üçüncü bölümlerde, olayların arkasındaki nedenler aydınlatılmaktadır. Bilinçli olarak bu yolun tercih edilmesinin nedeni, şimdiye dek 6-7 Eylül Olaylarının tarih biliminde araştırma konusu edilmemiş olmasıdır. Saldırılan yorumlayabilmek için, her şeyden önce olayların seyrinin ve genel durumun detaylı bir sunumuna ihtiyaç vardı. Ancak bu şekilde, örneğin devlet mercilerinin saldırıların hazırlanma ve uygulama aşamalarındaki katılımına dair kanıtlar, anlaşılır biçimde tasvir edilebilirdi.

Öncelikle şunu ortaya koymak gerekir ki, azınlıklar sorununun Türkiye'de neredeyse hiç araştırma konusu edilmemiş olması, arşiv konusunda zorlayıcı bir unsur olarak kendini ortaya koymuştur. Bu nedenle, kullanıma hazır ikincil kaynaklar sınırlıdır. Bunun yanı sıra, 1955 olaylarının arka planını aydınlatmaya yarayacak bilgiler, muhtemelen Menderes döneminde yok edilmiş olmalıdır.

Kaynakların toplanması aşamasında, öncelikle Türkiye'deki önemli arşiv ve kütüphanelere başvuruldu ve ilk mülakatlar yapıldı (Kış 2001/İlkbahar 2002).

10 Kemal H. Karpat, "Turkish Soviet Relationships", *Turkey's Foreign Policy in Transition 1950-1974*, (Der.) Kemal H. Karpat, Leiden, 1975, s. 73-105.

11 Hüseyin Bağcı, *Die türkische Außenpolitik während der Regierungszeit Menderes von 1950 bis 1960*, Bonn, 1988.

Beklendiği üzere, Ankara'daki Cumhuriyet Arşivi'nde ayaklanmalarla ilgili bir belgeye rastlamak mümkün olmadı. Ancak, Ankara'daki Milli Meclis Kütüphanesi'n-de, Yassıada'daki¹² mahkeme tutanaklarına ve (1950-60 arası) konuyla ilgili parlamento tutanaklarına ulaşabildim. 1950-60 arası dönemde çıkan günlük ve haftalık Türkçe gazeteleri İstanbul'daki Atatürk Kütüphanesi'nde, İstanbul'daki Rum basınına da İstanbul Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin arşivinde inceledim. İstanbul Ticaret Odası'nın ve "Osmanlı Bankası, Bankacılık ve Finans Tarihi Araştırma ve Belgeleme Merkezimin arşivleri, özellikle Türkiye'deki gayrimüslimlerin ekonomik faaliyetlerine dair çeşitli kaynaklar bulundurmaktadır.

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nın arşivinde bir "Fahri Çöker Dosyası" bulunması, sürpriz bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Yargıç Fahri Çöker'in vakfa bağışladığı, İstanbul'daki davalarla" ilgili pek çok belge, olaylara katılan dernekler, örgütler ve devlet mercileriyle ilgili önemli bilgiler içeriyordu.

2002'nin sonbaharında arşiv çalışması ve mülakatlar Yunanistan'da (Selanik ve Atina) sürdürüldü. Yunan Dışişleri Bakanlığı'nın arşivindeki belgeler. 50 yıllık bir süre için incelemeye kapatıldığından, buradaki kaynaklar bu çalışma için kullanılamadı. Yunan gazeteleri, Selanik'teki Center for Macedoni-an History and Documentation'da incelendi. "6-7 Eylül olayları" ile ilgili çeşitli kaynaklara ve saldırılarla ilgili görüşmelerin belgelerine şu arşivlerde ulaştım: Selanik'teki Historical Archive of Hellenic Refugees; yine Selanik'teki Ins-titute for Balkan Studies; Atina'daki Centre for Asia Minör Studies ve yine Ati-na'daki Historical Archive of Hellenic Refugees from İstanbul. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde saldırılarla ilgili belge bulunmaması, çeşitli ülkelerin diplomatlarının olaylarla ilgili raporlarının ön plana çıkmasına neden oldu. Gerçekten de Bonn/Berlin (İlkbahar 2000), Londra, Nant ve Washington'daki (Yaz 2002) dışişleri bakanlıklarının arşivleri, 6-7 Eylül Olaylarının hem yeniden kurgulanmasına, hem de yorumlanmasına büyük katkı sundu. Bu bağlamda, aşağıdaki arşivlerin içeriklerine bakıldı:

12 Bkz. Bölüm 2: Hükümet Üyeleri.

13 Bkz. Bölüm 2: İstanbul'daki Özel Mahkemeler.

Berlin'deki Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi

- Almanya'nın Ankara Büyükelçiliği belgeleri
- Almanya'nın Atina Büyükelçiliği belgeleri
- Almanya'nın İstanbul Konsolosluğu belgeleri

Londra'daki İngiliz Devlet Arşivi

- İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği belgeleri
- İngiltere'nin Atina Büyükelçiliği belgeleri
- İngiltere'nin İstanbul Konsolosluğu belgeleri

Washington'daki Arşivler ve Kayıtlar idaresi

- Amerika'nın Ankara Büyükelçiliği belgeleri
- Amerika'nın Atina Büyükelçiliği belgeleri
- Amerika'nın İstanbul Konsolosluğu belgeleri

Nant'daki Diplomatik Arşivler Merkezi

- Fransa'nın İstanbul Konsolosluğu belgeleri

Fakat, olayların yeterli bir "yeniden inşa"sını sadece bu kaynaklara dayanarak gerçekleştirmek mümkün olmadığından, döneme tanıklık edenlerle görüşmek şarttı. Yazılı kaynaklara ulaşma zorluğu nedeniyle, sözlü tarih yöntemi, öngörülen ampirik alan araştırması için oldukça büyük önem kazandı. Bu yöntemle, görüşülen kişilerin düşünüş, davranış ve deneyimlerini ön plana çıkarmak ve öznelliklerini yeniden yapılandırmak mümkün oldu.¹⁵ Diğer yandan, sözlü tarih yönteminin çoğunlukla şüpheyle karşılandığı ve tesadüfi, tek taraflı ve nesnel olarak değerlendirildiği bilinmektedir.¹⁶

Böyle bir itiraza şu nedenle karşı durmak gerekir: Sözlü tarih görüşmeleri, itiraza neden olan tüm bu özellikleri, "normal" tarihsel kaynakların büyük bir kısmıyla paylaşır. Yanlış hatırlama, ideolojik koşullanmalarla yorumlama ve olumlama, geleneksel kaynaklarda da mevcuttur." Bundan dolayı, sözlü tarih

14 Paul Thompson, *The Voice of the Past, Oral History*, Oxford 1988, s. 26; Gerhard Botz, "Oral History Wert, Probleme, Möglichkeiten der mündlichen GeschichLe", Josef Weidenholzer (yay. haz.), *Mündliche Geschichte und Arbeiterbewegung. Eine Einführung in Arbeitsweisen und Themenbereiche der Geschichte "geschichtsloser Sozialgruppen"*, Viyana 1984, s. 23-51

15* Ronald J. Grele, Movement without Aim: "Methodological and Theoretical Problems in Oral History", Robert Pers ve Alistair Thomson (der.), *The Oral History Reader*, Londra, 1998, s. 38-53; Waltraud Hoi, "Geschichtsbewußtsein und Oral History." *Geschichtsdidaktische Überlegungen*, Herwart Vorlander, *Oral History Mündlich erfragte Geschichte*, Göttingen 1990, s. 63-83

16 Alice Hoffman, "Reliability and Validity in Oral History", David K. Dunaway ve Willa K. Baum, *Oral History. An Interdisciplinary Anthology*, Londra 1996, s. 87-94; Lutz Niethammer (yay. haz.), "Einleitung", *Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis. Die Praxis der "Oral History"*, Frankfurt/Main 1985, s. 10

yöntemi ile ulaşılan malzemeler de aynı şekilde biçimsel, dilsel, içeriksel ve ideolojik anlamda eleştirel bir yaklaşıma tabi tutularak değerlendirilmiştir.

Görüşülen kişiler, 6-7 Eylül Olaylarını bizzat yaşayan, dolayısıyla görüşülen dönemde 60 yaş ve üzerinde olan kimselerdi. Toplam 40 kişiyle mülakat yapıldı. Döneme tanıklık eden bu kişiler arasında saldırıların bizzat mağdurları (Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler), saldırıların hazırlanması ve uygulanmasında sorumluluğu bulunan kişiler ve sadece olayları izleyenler mevcuttu. Yukarıda belirtilen yaş faktörü dışında, mülakat yapılan kişilerin seçiminde cinsiyet ve meslek değişkeni dikkate alınmadı. Ayrıca, bölgesel yığılmaların oluşmamasına dikkat edildi. Dolayısıyla, mağdurlar özellikle İstanbul'un farklı semtlerinden seçildi. Anketler, standardize edilmemiş görüşmeler şeklinde uygulandı. Bu tip görüşmelerin avantajı, anket uygulamasının sadece kabaca biçimlendirilmiş bir şema (*Leitfaden*) aracılığıyla gerçekleştiriliyor olmasıdır. Mülakatı yapan, görüşülen kişiyi daha yakından inceleyebilir; böylece, soruları formüle etmek, düzenlemek ve sonradan başka sorular sormak için kendi hareket alanını genişletir.¹⁷

İstanbul, Selanik ve Atina'daki araştırmaların hazırlık sürecinde, pek çok Türk ve Yunan bilim adamı ve resmi kurumla iletişime geçildi. Bu kişilerin her biri, alan araştırmasının öncesinde, yapılacak görüşmeler için dönemin tanıklarıyla bağlantı kurmaya hazırды. Genellikle bu kişiler, başlayacak alan araştırması için başka görüşmeciler de buluyorlardı. Mülakatlar çoğunlukla tek kişilik görüşmeler şeklinde yapıldı. Ancak, seyrek de olsa bazı durumlarda, örneğin "aile ziyaretlerinde" aynı anda dört kişi ile görüşüldüğü de oldu. Mülakatlar görüşülen kişilerin evlerinde, bürolarda ya da kafelerde olmak üzere, çeşitli yerlerde -ve olanaklar elverdiğince, iki konuşma turundan oluşacak şekilde- gerçekleştirildi. Birinci tur, güvene dayalı bir atmosferin oluşturulması ve verilerin aydınlatılmasına yararken, ikinci tur, 6-7 Eylül Olaylarına adanmıştı. Mülakatların sınırları kesin olarak tespit edilmemişti. Yine de, aşağıda örneği sunulan bir kılavuzdan yararlanıldı ve mülakatların birçoğunda, burada yer alan sorular soruldu:

17 Kathryn Anderson ve Dana C. Jack, "Learning to listen: Interview Techniques and Analyses"; Robert Pers ve Alistair Thomson (Der.), *The Oral History Reader*, Londra, 1998, s. 157-172

- Şiddet olaylarının çıkışından önceki öğrenci gösterilerinin seyri nasıldı?
- Saldırıları kim gerçekleştirdi?
- Hangi aletler kullanıldı?
- Saldırılanlar kimlerdi?
- Saldırılacak yerler / objeler nasıl belirleniyordu?
- Evlerde, dükkânlarda ve mezarlıklarda nelere, nasıl zarar verildi?
- Saldırıları esnasında polisin ve itfaiyenin tutumu neydi?
- Saldırıları esnasında Müslüman komşu / tanıdık / izleyicilerin tutumu neydi?
- Devlet tarafından tazminat ödendi mi / zararlar karşılandı mı?
- Saldırıları "spontane" ve plansız saldırılar mıydı?
- Saldırılarından sonra hırsızlık olayları meydana geldi mi?
- Gayrimüslimlere bedensel olarak zarar verildi mi? Tecavüz vakaları oldu mu?
- Yaklaşan şiddet olayları ile ilgili uyarılar ya da talimatlar var mıydı?
- Saldırıları neden düzenlenmişti?

Mülakatlar ses kayıt cihazı ile kaydedildi. Görüşülen kişinin çekingen davrandığı durumlarda, alan araştırmasının geri kalan kısmında başka kayıtlar yapılmasından vazgeçildi; bunun yerine yazılı notlar alındı ve görüşmelerden sonra protokoller hazırlandı. Görüşmeler bir ila üç saat sürdü ve tamamen "kaynağın" verimliliğine göre yönlendirildi. Adlarının açıklanmasını istemeyen tanıkların ifadeleri, adlarının baş harfleri kullanılarak alıntılındı.

Orijinal Kaynakların Kullanımı

Bu çalışmada, büyük oranda orijinal ifadeler -kısmen çok detaylı biçimde- yer verilmiştir. Bunun iki nedeni var: Birincisi, okuyucuyla başka türlü buluşma şansı olmayan bu ifadeler, yazarın yorumları doğrultusunda de getirilmemeliydi. Diğer yandan, bu çalışma pek çok yeni -ya da şimdiye dek dikkate alınmamış- kaynak içeriyor ve bu kaynakların, bu şekilde erişilir hale getirilmesi amaçlandı. Ne var ki, alıntılar "bütünden kopuk kalmamasına" dikkat edilmiş, tersine bunların çalışmada sunulan argümanın bütününe yedirilmesine özen gösterilmiştir.

6-7 EYLÜL OLAYLARI

Yeniden Kurgulamak

6 EYLÜL 1955 günü saat 13.00'te, devlet radyosu, Selanik'te Atatürk'ün doğduğu eve yapılan bombalı bir saldırı haberini duyurdu ve bu haber öğleden sonra *İstanbul Ekspres* gazetesinin iki ayrı baskısıyla yayıldı.¹⁸ Aynı günün öğleden sonrasının geç saatlerinde, çeşitli öğrenci birliklerinin ve "Kıbrıs Türktür Cemiyetinin (KTC) çağrısı doğrultusunda, Taksim Meydanı'nda bir protesto mitingi düzenlendi. Bu mitingin ardından, bazı gruplar İstiklal Caddesi'nde bulunan gayrimüslimlere ait işyerlerinin camlarını taşlamaya başladılar.¹⁹ Kısa sürede Taksim civarındaki - gayrimüslimlerin geleneksel ikamet ve iş çevresi olarak bilinen- Beyoğlu, Kurtuluş, Şişli, Nişantaşı gibi bölgeler, çeşitli araç gereçlerle donanmış olarak gelen ve işyerlerini, evleri, okulları,

¹⁸ AA PA 264 Türkiye 2! 1-00/92 42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 13.09,1955

¹⁹ NARA 782,00/9-1455, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 14.09,1955

kiliseleri ve mezarlıkları tahrip eden insan yığınlarının akımına uğradı.²⁰ Aynı biçimde, İstanbul'un Eminönü, Fatih, Eyüp, Bakırköy, Yeşilköy, Ortaköy, Arnavutköy, Bebek gibi daha uzak semtlerinde, kentin Asya kıtasında yer alan Moda, Kadıköy, Kuzguncuk, Çengelköy gibi semtlerde ve hatta Adalar'da şiddet olayları meydana geldi.²¹ Bu saldırılara aşağı yukarı 100 bin kişinin katıldığı düşünülmektedir.²² Mihalis Vassiliadis, olayların başlangıcını şöyle anlatır:

"O zaman 15 yaşındaydım ve Tahtakale'de Rızapaşa 19 numarada bir tanıdığımın yanında çalışıyordum. O dönem dükkânların yüzde ellisi gayrimüslimlere ait idi. Saat ikiye doğru daha Selanik'teki bomba haberi duyulmadan evvel ortalık yavaş yavaş karışmaya başlamıştı. Türk dükkân sahipleri yanımıza gelip bize şöyle diyorlardı: 'Dükkânlarınızı hemen kapatıp eve gitseniz iyi olur.' Saat beşe doğru gayrimüslimlere ait tüm dükkânlar kapanmıştı. Tahtakale'de inanılmaz bir kalabalık birikmişti. Ne araba, ne otobüs, ne de tramvay geçebiliyordu. Eminönü'nde küçük gruplar halinde adamlar bekliyordu. Bankalar Caddesinde durum aynı idi. Karaköy ve Kuledibi'nde yine grup grup bekleyen adamlara rastladım. Taksim Meydanı ise artık iğne atsan yere düşmeyecek hale gelmişti. O sırada İstanbul Ekspres gazetesi çıktı. Beklenen haber gelmişti. Birden ortalık karıştı, sesler yükseldi. Saldırıları artık başlayabilirdi."²³

Başlangıç Aşaması

Saldırıları 20 ila 30 kişiden oluşan organize olmuş birlikler tarafından gerçekleştirildi; bu birlikler kendi aralarında kışkırtıcılar, önderler, tahripçiler olarak sınıflandırılabilir.²⁴ Kışkırtıcılar, çoğunlukla Türk bayrakları ile Atatürk ve Celal Bayar'ın büst ve fotoğraflarından oluşan donatılara sahipti. KTC'nın rozetlerini dağıtıyor ve halkı kendi dükkânlarına, evlerine ve arabalarına Türk bayrağı ile işaret koymaya çağırıyorlardı.

20 *Eleuptheria*, 09.09.1955; *Vırna* 08.09.1955.

21 *Mskedonia*, 09.09.1955, *Eleuptheria*, 10.9.1955

22 NARA 782.00/9-1455, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 14 09 1955

23 Mihalis Vassiliadis ile mülakat, 22.09.2002.

24 AA, PA 264, 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, İstanbul, 06.09.1955

Göstericiler, halkı tahrik etmek için ya Kıbnis sorununu" kullanıyor ya da halk arasında mevcut olan gayrimüslim antipatisini körüklüyordu.²⁶ Bunun yanında, kahvehanelerde oturan erkeklerin doğrudan saldırılara katılması talep ediliyordu:

*"Beyoğlu'nda sabaha kadar açık olan bir kahve vardı. Oraya genelde belediye otobüslerinin şoförleri ve biletçileri giderdi. Orada vardiya zamanlarını beklerlerdi. O akşam birisi içeri daldı ve onlara bağırdı: 'Siz ne biçim Türksünüz! Tüm halk ayaklandı siz daha hâlâ oturmuş burada kart oynuyorsunuz.' Hemen birçok kişi kalktı ve saldırıların arasına karıştı."*²⁷

Hatta, yayalar ve izleyiciler, doğrudan hitap edilerek harekete geçirilmeye çalışılıyordu:

*"Ben 14 yaşındaydım ve Beyoğlu'nda bir çorapçı dükkânında çalışıyordum. Kalabalık artınca, konuşmacıları dinlemek için Taksim Meydanındaki göstericilerin arasına karıştım. Fakat orada birkaç kişi beni dirsekleyip bana sürekli şöyle diyordu: Burada daha ne duruyoruz, hadi gidip dükkânların camlarını aşağı indirelim."*²⁸

Grup önderlerinin görevi, her şeyden önce, tahrip edilecek nesnelere keşfetmekti. Bunu yapmak için çeşitli yöntemlerden yararlanıyorlardı. Bir kısmında, gayrimüslimlerin ev ve işyerlerinin adreslerinin yazılı olduğu listeler bulunuyordu:

*"Bir Rum arkadaşımın dükkânının önünde elimde bir Türk bayrağı ile nöbet tutuyordum. Ellerinde bir listeye geldiler. Onlara bu dükkânın bir Türke ait olduğunu söyledim. O bunun imkânsız olduğunu, çünkü ismin listede olduğunu belirtti. Ben de 'O zaman listede bir hata olmuştur' dedim. Ellerindeki listelerde tüm cadde isimleri ve ev numaraları vardı. Kendi aralarında sürekli birbirlerine talimat veriyorlardı. 'Bu ev bir Rumun, şu Etmenin, bu dükkânı yağmalayın, şu eve girin' vs."*²⁹

25 " ... 'Makarios'a Ölüm!', 'Kıbrıs Türk'tür!', 'Emret, Ölelim!...' " Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Ankara, 1962, s. 73

26 "... 'Allahsızları gebertin!', 'On binlerce lira kazanıyorlar ve ucuz şeyleri pahalıya satıyorlar!' "Ta Gekonota Tis Konstantionopolis. 6-7 Septembriou 1955" [İstanbul'daki 6-7 Eylül 1955 Olayları], *Syllogo Konstantinoupoliton*, Atina, 1995, s. 12.

27 Yervant Gobelyan ile mülakat, 09.04.2002

28 İslam B. ile mülakat, 08.05.2002.

29 Suphi B. ile mülakat, 09.05.2002

Daha uzak semtlerde yaşayan gayrimüslimlerin ev ve işyerleri bile, adresler sayesinde kolayca bulunabiliyordu. Tarihi Yarımada'da (özellikle Eminönü'nde) bu yöntemle, kapısında isim ya da numara olmayan büyük binaların dördüncü, beşinci katlarındaki Rumlara ait eşya depolarına dahi zarar verilebilirdi.³⁰

Olayların başlamasından birkaç hafta önce ilgili mahallelerin muhtarlarından ev ve işyerlerinin adreslen istenmişti.³¹ Fransız Konsolosluğu'nun bir raporuna göre, daha 2. Dünya Savaşı sırasında, özel bir birlik tarafından, herhangi bir çatışma durumunda daha kolay "nötralize" edilmelerini sağlamak amacıyla, gayrimüslim azınlıkların adresleri kaydedilmişti.³² Raporda, ayaklanmalar sırasında bu bilgilerin kullanılmış olması olasılığına da yer veriliyordu. Ayaklanmalardan kısa bir süre önce, gece bekçileri bazı sakinlerden duvarlardaki ev ve işyeri numaralarını belirginleştirmelerini istedi.³³ Yine gayrimüslimlere ait bazı ev ve işyerleri ise, bir haç figürü, GMR (Gayrimüslim Rum)³⁴ gibi kısaltmalar ya da "Türk değil", "Türk"³⁵ gibi tanımlamalarla işaretlendi:

*"Ben o zaman Yedikule'de otunuyordum. Olaylardan iki hafta evvel genelde Rum, ama Ermeni evleri de, yıldız soba borusu boyası ile işaretlendi. Biz bu işaretleri siliyorduk, ama ertesi gün evler yine boyanıyordu."*³⁶

Bu öncü birlikleri semt sakinleri de yönlendiriyordu. Kendi oturdukları çevreyi çok iyi tanıdıklarından, gayrimüslim komşularını ihbar ediyor, saldırganlara Ermenilerin, Rumların ve Yahudilerin evlerini gösteriyorlardı.³⁷ Grupların önderleri de aynı biçimde, isimleri Türkçe olmayan dükkânlara yönetiyorlardı:

"Yüksekkaldırım'da bir Yahudi, o kargaşada kendi levhasını bir Türk dükkânının tabelasıyla değiştirdi. Yahudinin dükkânına hiçbir şey olmadı ama Türkünki yağmalanmıştı. Sonra komşusuna dedi ki 'Ne vapalım, senin insanların bunu yaptı-

30 NARA 782.00/9-1455, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 14.09.1955.

31 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 2, Cilt 9, 23 İnikat, 13.01.1956; Anastatsios İreni ile mülakat, 20.10.2001

32 CADN B Seri C 26, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 8.09.1955

33 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 2, Cilt 9, 23 İnikat, 13.01.1956

34 Tsoukatou, *Septembriana* 1955. *i Nichta Ton Kristallon Tou Elhnismou Tis Polıs*, s. 136.

35 CADN B Seri C 26, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 08.09.1955

36 Dokdakıs Donios ile mülakat, 12.10.2001

37 Rober Haddecıyan ile mülakat, 20.03.2002

lar.' Ama garip hatalar da oluyordu. Benim bir profesör arkadaşım vardı Muayenehanesinin üzerinde Doçent Dr. diye bir levha yazılmıştı. Doçent kelimesini gayrimüslim bir isim zannedip muayenehanesini tahrip etmişler."³⁸

Müslüman halk, ev ve dükkânlarına Türk bayrakları asarak ve tüm ışıklarını yakarak, kendi mülklerini korumaya çalışıyordu.³⁹Yalnızca bazı istisnai durumlarda hedef oluyorlar. Türk bayrağını ya da haftalardır dağıtmakta olan "Kıbrıs'ın Türk olduğunu gösteren haritayı" zamanında gösterebildiklerinde veya duvara "Kıbrıs Türktür" yazdıklarında, kendilerini kurtarabiliyorlardı.⁴⁰Bazen de trajikomik yöntemlere başvurulabiliyordu:

"Tünelde Cevat Bey'e ait bir kumaş dükkânı vardı. Adam Türktü, ama onun da işyerini yağmalamaya başladılar. Adam hemen pantolonunu aşağı indirdi ve sünneli olduğunu gösterdi. O da bu şekilde adamları durdurmaya çalıştı."⁴¹

Grubun üçüncü kısmı ise taşlar, kaldıraçlar, latalar, kürekler, testereler, kaynak makineleriyle donanmış olarak, belirlenen nesnelere parçalıyordu.⁴² Gerekli aletler, saldırıların başlamasından önce kamyonlarla kent içindeki merkezi noktalarda ya da otobüs duraklarında hazır tutuluyordu.⁴³

"Sekiz buçuğa doğru dışarıdan sesler gelmeye başladı. İki kamyon evimizin önünde durdu, ilk kamyonun kıyafetlerinden fakir oldukları anlaşılan adamlar indi. İkinci kamyon ise sopa ve kalın demirlerle doluydu. Kilisenin ön avlusundaki aileyi papazın ailesi zannetmişlerdi. İki buçuk metrelik duvarlara tırmandılar ve aniden bahçenin içine girdiler. Evimize girmek istiyorlardı. Kapı ve camları parçalamaya başladılar."⁴⁴

38 Yorgo Adosoğlu ile mülakat, 15.03.2002

39 *Makedonia*, 10.09.1955; Christoforou, Christidi, *Ta Septembriana, Konstantinoupoli kai Smyrni* 1955 [İstanbul ve İzmir'de Eylül Olayları], Atina 2000, s. 163; Vazo İreni ile mülakat, 20.10.2001

40 AA, PA 264 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.09.1955

41 Şükrü İ ile mülakat, 04.12.2001

42 Alexandrou Phiopeou, *I Nykta Tis Ektis Septembrou Eis Tin Konstantinoupoli Kai Tin Smyrni* [İstanbul ve İzmir'de Uzun Eylül Gecesi], Atina, 1955, s. 16; AA, PA 264 Türkiye 21 1-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 13.09.1955.

43 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Nüvit Yetkin, s. 164; Christidi, *Ta Septembriana, Konstantinoupoli kai Smyrni* 1955., s. 162.

44 Pineiopi, Tsoukatou, *Septembriana 1955: i Nichta Ton Kristallon Tou Ellinismou Tis Polis* [1955 Eylül Olayları; İstanbul'daki Rumların Kristal Gecesi], s. 89.

Hatta, özel arabalar, taksi ve kamyonların yanı sıra otobüs, vapur ve hatta askeri araçlardan oluşan bir ulaşım ağının oluşturulması sayesinde, faillerin ve aletlerinin kent içindeki ulaşımı garanti altına alınmıştı.⁴⁵ Bu şekilde kolaylıkla hedeflerini buluyor ve tüm kentte saldırılarını başarılı bir biçimde gerçekleştiriyorlardı:⁴⁶

*"Bana yakın olan en büyük caddeye gittim. Bu, Gazi Bulvarı'ydı. Oradaki gençleri izledim. Bahçem için biraz toprak taşıyabilmek için tam altı gün bir kamyon için beklemiştim. Şimdi ise tam 21 kamyon, içleri adam dolu ve yeni oldukları belli olan bayraklarla önümden geçiyorlardı. Bu konvoyu ise 13 araba izliyordu."*⁴⁷

Kentin her yerinde yağmalar aynı yöntemle gerçekleştirilmişti. Dükkânlar söz konusu olduğunda saldırganlar önce vitrinleri taşıyarak parçalıyor ya da vitrinlerin önündeki demir parmaklıkları kaynak makineleri veya tel makasları yardımıyla açıyordu. Sonrasında, dükkânın içindekiler saldırılan yer küçük bir imalathaneyse alet ve makineler ya içeride ya da dışarı çıkartılarak sokağın ortasında paramparça ediliyordu.⁴⁸ Saldırıların başlamasından kısa bir süre sonra, İstanbul'un caddeleri dükkânlardan çıkarılan çeşitli eşyalarla dolmuştu:

*"Özellikle Galatasaray'la Tünel arasındaki caddeler tamamen kumaş artıkları ve kürk parçalarıyla doluydu. Caddelerde buzdolapları, elektrikli süpürgeler, pastalar, şekerler, kumaş toplan, gömlekler, kravatlar ve bir manavın artıkları vardı. Tramvay, araba ve otobüslerin arkasına takılmış halatlarla buzdolapları, dikiş makineleri ve daktilolar sokaklar arasından geçiriyordu. Dükkânlardaki tüm eşyalar, tek tek parçalanıyordu."*⁴⁹

Özellikle apartmanlara ve evlere yönelik saldırılar, gayrimüslimler arasında büyük korku ve paniğe yol açmıştı:

45 *Vima*, 09.09.1955.

46 *Milliyet*, 07.09 1955

47 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 1, cilt 7, 8. İnikat, 12.09.1955.

48 NARA 782.00/9-1455, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 1409 1955, CADN B Seri C 26, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 09.09.1955.

49 *Milliyet*, 07.09 1955.

"Dükkânların yağmalanmasından daha kötü olan, evlere girilmezdi. Üvey annem ve kızkardeşim evin ikinci katına çıkıp kapıyı kilitlemişlerdi. Adamlar aşağıda kapıyı zorlamaya başladıkları zaman, onlar pencereden atlamayı düşünmüyorlardı."⁵⁰

Evlerin önce camlarına taş atılıyor, sonra giriş kapıları baltalar ve demir çubuklarla kırılıyor, sonrasında ise evin içinde ne varsa gerekli aletlerle parçalanıyor ya da camdan dışarıya atılıyordu:

"Her zamanki gibi o gün de kahveye gittim. Kahvenin sahibi yanıma geldi ve dedi ki: 'Anton'cuğum bugün sen eve gitsen daha iyi olur.' 'Niye ne oldu?' dedim. O sadece acele etmemi ve doğru eve gitmemi söyledi. Birkaç cadde daha ilerledikten sonra ne olduğunu anladım. Baltalarla dükkânların kepenklerini ve evlerin kapılarını kırıyorlardı. Camlardan piyanolar ve dolaplar aşağı atılıyordu ve bağırıyorlardı: 'Bugün malınız ve mülkünüz, yarın hayatınız'...' "⁵¹

"Yayanın evindeyken orada gördüklerime inanamadım. Kapılar ve pencereler artık yoktu. Buzdolapları, dolaplar, aynalar parçalanmış ve evinin önüne yığılmıştı. Yataklar, yorganlar kesilmiş, yünler her tarafa dağıtılmıştı. Elbiseler, ayakkabılar, örtüler, halılar lime lime edilmiş, yığınlar halinde tabak çanak binlerce parçaya bölünmüştü. Somya parçalanmış, avizeler, vitrinler, masalar, sandalyeler ve koltuklar baltayla kesilmişti. Yerde odun, kömür ve gaz, tuz ve şeker, yağ ve yumurtalardan bir birikinti oluşmuştu. Soba da tahrip edilmiş, bazı valizlerin içindekiler dahi makasla kesilerek kullanılamaz hale getirilmişti."⁵²

Kiliseler de saldırılardan payını almıştı. Kiliselerin içindeki kutsal resimler, haçlar, ikonalar ve diğer kutsal eşyalar tahrip edildiği ve yakıldığı gibi, bazen kilisenin tamamı ateşe verilmişti.⁵³

50 Anastasis Gordanoglou ile mülakat, 26.09.2001.

51 Antonis Augustionis ile mülakat, 20.10.2001.

52 Hulusi Dosdoğru, 6-7 Eylül Olayları İstanbul 1993, s. 29.

53 Irakles Millas, "To Katastrophiko Ergo Stis Ekklesies Kai Ta Iera Skinomata Tis Polis" [İstanbul'daki Kilisenin ve Diğer Kutsal Mekânların Tahribatı], *Epta imeres* 10.09 1995, s. 10-13; Christidi, *Ta Septembriana, Konstantinoupoli kai Smyrni* 1955, s. 111.

*"Kumkapı'da bir binanın üst kısmında bir bölüm vardı; orada Rumlar ibadet ediyordu. Yukarı çıktığımda şu manzara ile karşılaştım: İkonalar, şamdanlar, resimler, hepsi odanın ortasına toplanmıştı ve birileri üzerine sığınmıştı."*⁵⁴

Özellikle Şişli ve Balıklı'daki Rum-Ortodoks mezarlıklarına da zarar verilmişti.⁵⁵ Buralarda mezar taşlarının parçalanmasıyla yetinilmemiş, çıkarılan iskeletler de kırılmış ya da yakılmıştı.⁵⁶ Hatta bir olayda, henüz ölmüş bir kişinin bedeni mezarlıktan çıkarılarak bıçaklanmıştı.⁵⁷

Güvenlik Güçlerinin Pasifliği

Polis memurları, sadece Taksim'deki milliyetçi gösteri esnasında harekete duydukları sempatiyi göstermekle kalmamış, sonrasında kamu düzeni bozulduğunda ve şiddet olayları meydana geldiğinde de pasif bir tutum takınmışlardır. Bu tutumu yalnızca kalabalık halk kitleleri karşısında değil, sayıca küçük ancak kararlı gruplarla karşı karşıya kaldıklarında da göstermişlerdir.⁵⁸

*"Neler olduğunu merak ettiğimiz için hepimiz dışarıya çıktık. Grup halinde adamlar ellerinde sopalar ve çekiçlerle bize doğru yaklaşıyorlardı. Biz lokantaya geri döndük ve perdeleri geriye kadar açtık. Üzerimizdeki askeri üniformaların onları ürküteceğini düşündük. Sonra oturduğumuz lokantaya sıra gelmişti. Bizi gördükleri halde bahalarla ön camları aşağı indirmeye başladılar. Bu grubun arkasında polis memurları vardı. Ama sanki polisler, saldırganların işlerini rahatça yapabilmeleri için başlarında bekliyor gibiydiler."*⁵⁹

Vasiliadis'in görüşme sırasında anlattığına göre, başka zamanlarda kendileriyle gayet arkadaşça ilişkilerin kurulabildiği mahalli polis memurları bile, şiddet olayları sırasında herhangi bir müdahalede bulunmamışlardı:

54 Jaklin, Çelik, "6/7 Eylül 1955, Kumkapı", *Toplumsal Tarih*, 81 (2000), s. 42-44.

55 AA PA 270 Türkiye 211-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 13.09.1955.

56 -NARA 882.413/9-2755, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 27.09.1955

57 "Şişli mezarlığında, Yunanistan Merkez Bankası müdürünün bir ay önce ölen amcası Nicolas Elrasco'nun tabutu açılmış ve ceset bıçaklanmıştır." NARA 782.00/9-1255, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 12.09.1955.

58 CADN B Seri C 26, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 08.09.1955; PRO FO 371/11772, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 07.09.1955; NARA 782 00/9-1255, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01.12.1955.

59 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, s. 250.

"Beyoğlunda evimizin köşesinde bir fırın vardı. Sahibi aslında Arnavuttu ama Rumca konuştuğu için ve Ortodoks olduğu için herkes onu Rum zannedirdi. Bizim karşımızda ise bir karakol vardı. Bu adam pasta veya çöreklerini hiçbir zaman ertesi güne bırakmazdı. Her akşam fırını kapattıktan sonra arta kalanları karakoldaki polisler verirdi. O gün, iki kişi fırının camlarını aşağı indirince hemen komiser gitti. Komiser ona şöyle bir cevap verir: 'Hiçbir şey yapamam, ben bugün polis değil Türküm.' Bu garip, ama bu cevap o günler polislerden sıkça duyuldu."⁶⁰

İstanbul'un bazı semtlerinde, güvenlik güçleri, şiddet olaylarına tanıklık etmiş olmalarına rağmen karakolları terk etmemişler. Örneğin, Samatya Karakolu'nun komiseri ve polis memurları kendilerini karakola kilitleyerek, ancak ertesi günün erken saatlerinde tekrar dışarı çıkmışlar.⁶¹ Bazı durumlarda polis memurları olaylar sırasında alkış bile tutmuş⁶² ve saldırganların devam etmesi için onları cesaretlendirmişlerdir.⁶³ Polis memurları, silahlarını taşları sökmek için kullanarak, yıkımlar sırasında saldırganlara yardım etmişlerdir.⁶⁴ Yine bazıları, bizzat kendileri de, yağmalanan dükkânların mallarını parçalamışlardır:

"Ağacamii'nin önünde saldırganlar ellerindeki kürk mantoları yırtmaya çalışıyorlardı. Başaramayacaklarını anlayınca polisten bıçak istediler. Polis bıçağını vermedi ama mantoyu daha rahat yırtabilmeleri için biraz kesti."⁶⁵

Saldırganların sayısının çok olması nedeniyle polisin çaresiz kaldığını düşünmek mümkün değildir. Zira, İstanbul Emniyeti'nin yaklaşık 1.500 kişilik personeli ağustos ayından beri alarmdaydı; öyle ki, memurlar Emniyet binalarını terk etmiyor, hatta çalışma masalarında uyuyorlardı.⁶⁶ Nüfusu ağırlıklı olarak Rumlardan oluşan Büyükada'nın polisi, takviye güçlerle kuvvetlendirilmişti; bu güçler, iskeleye demirlenmiş gemilerde geceliyorlardı. Patrikhane ve Yunan Kon-

60 Mihalıs Vassiliadis ile görüşme, 22.09.2002.

61 Dokdakıs Donios ile görüşme, 12.10.2001.

62 CADN B Seri C 26, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 08.09.1955

63 *Milliyet* 07.09.1955.

64 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Şemsi Ulengin, Emniyet Başmüfettiş Muavini, s. 159.

65 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Hicri Tan, s. 273

66 AA PA 264 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.09.1955.

solosluğu iki haftadır sıkı bir gözetim altında tutuluyordu.⁶⁷ Hilton Oteli gibi uluslararası prestije sahip yerlerde, ayaklanmalardan önce polis tarafından çeşitli güvenlik önlemleri alınmıştı.⁶⁸ Ancak, yabancı dükkânların da korunması gerekiyordu. Örneğin, Tünel'deki Bolero adlı Fransız dükkânı önünde bir polis memuru nöbet tutuyordu. Ellerinde demir çubuklar bulunan- 15-20 kişilik bir grup dükkâna yaklaşmaya çalıştığında, bu polis memuru, onları "Bu dükkân bir Fransızın, buraya saldıramazsınız" diyerek engellemiştir.⁶⁹ 3 Eylül 1955'ten itibaren, Eskişehir ve çevresindeki polis memurları dahi İstanbul'a sevk edilmişti.⁷⁰ Aslında saldırıların, zamanında yapılacak müdahalelerle önlenebilecek nitelikte olduğu, muhtemelen müdahale etmemeleri yönünde açıkça bir talimat almamış olan polislerin bazen tek başlarına büyük insan kitlelerinin saldırılarını engellemelerinden anlaşılabilir. Bu şekilde, bir polis memuru, Büyüka'da bir Rum okuluna saldırmaya çalışan 30-40 kişilik bir insan topluluğunu, iki el ateş ederek durdurmuştur.⁷¹ Alman Başkonsolosluğunun raporlarında yer alan bir görüş, polis güçlerinin pasifliğini "emir biçiminde verilmeyen, ancak hadiseler göz yumulmasını bir prensip olarak öngören genel bir talimat'ın⁷² varlığına dayandırır; bu düşünce daha sonra polis memurlarının ifadeleriyle doğrulanmıştır:

*"Askeri mahkemedeki duruşmalarda, tutanaklara özel bir tanık ifadesi koydurmaya çalışıyordum. Hâkim de bunu kabul etmişti. Polis memuru Hikmet Çolak, 6 Eylül 1955 günü, Sarıyer Karakolu'nun telefon santralında görevliydi. Emniyet Müdürlüğünden karakollara ve karakollardan Emniyet Müdürlüğüne yapılan telefon görüşmelerini bağlıyordu. Savcının 'ne bildiği' ile ilgili soruya, 'Sizin de pek iyi bildiğiniz gibi, o gün, hırsızlık ve yangın olayları dışındakilere göz yummak için emir almıştık' şeklinde yanıt vermişti."*⁷³

67 *Hürriyet* 07.09.1955; Patrikhane 250 kişiyle korunuyordu, akşam saat 20.00'de bu sayı 350'ye yükseltildi

68 *Christidi, Ta Septembriana, Konstantinoupoli kai Smyrni* 1955, s. 315

69 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Şemsi Ülengin, Emniyet Başmüfettiş Muavini, s. 160

70 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Halim Sait Kayılı, s. 387.

71 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Ahmet Hamdı Canoğlu, Polis memuru, s. 119.

72 AA PA 264 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20 09 1955

73 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Orhan Birgıt, KTC üyesi, s. 1 15

Polis karakollarında görevli memurların, şiddet olaylarının patlak vermesinin ardından karakolları terk etmeleri yasaklanmıştı:

*"Olaylardan üç saat evvel, yani saat dörtte, bize Emniyet Müdürlüğü merkezinden bir emir geldi. Saat beşten sonra hiçbir polis memuru karakolları terk etmeyecekti. Bu haber üzerine biz 5. Şube olarak hepimiz binada kaldık. Saat altıya doğru her taraftan, özellikle Beyoğlu'ndan saldırılarla ilgili haberler geliyordu. Dükkânlar yağmalanıp kiliseler yakılıyormuş. Polis şefimiz Celal Kosova o zaman Avrupa'daydı. Onun vekili olan Necati Eğinç'e sorduk. Kendisi ikinci bir emre kadar hiçbir müdahalede bulunmamamızı söyledi. Kapıları kilitleyip içerde bekledik. Burnumuzun dibinde adamlar dükkânları ve evleri yerle bir ederken görüyorduk ama hiçbir şey yapamıyorduk."*⁷⁴

Dikkat çekici bir başka nokta, itfaiyenin yangın yerlerine çok geç gelmesi, ya da yangın söndürme teçhizatının yetersiz olduğunun iddia edilmesiydi. Bir görgü tanığı, kiliselerdeki pek çok değerli ikona ve tablonun, itfaiyenin geç gelmesi veya yangını isteksizce söndürmesi nedeniyle kaybedildiğini aktarıyor."

Müslüman Halkın Şiddet Olaylarına İlk Tepkisi

Rum, Yahudi ve Ermenilere yönelik saldırılar sırasında çoğu durumda Müslüman komşuları, gayrimüslimleri korumaya çalışmışlardır. Saldırganlar bedensel zarar vermemeleri için talimat aldıklarından, küçük çaplı direnmeler bile şiddet olaylarını engelleyebilmişti. Örneğin Heybeliada'da (CHP üyesi) bir kadının saldırgan grubun karşısına dikilip, buldukları caddede hiçbir eve dokunulmamasını istemesi yeterli olmuştu. Saldırganlar çekinmiş ve adanın başka bölümlerine yönelmişlerdi.⁷⁶ Donias'ın da mülakatta vurguladığı gibi, cesurca gösterilen bireysel tepkiler, bazen tüm bir caddeyi saldırganlardan koruyabiliyordu:

⁷⁴ Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Berkan Tümerkan, Polis memuru, s. 260

⁷⁵ Tsoukatou, *Septembriana 1955: i Nichta Ton Kristallon Tou Ellinismou Tis Polis*. s. 92

⁷⁶ Anastasis Gordanoglou ile mülakat, 26 09 2001.

"Bizim sokağımızda şoför Nusret yaşardı. O gün 40 kişilik bir grup bizim evlere doğru gelmeye başladı. Nusret bunların önünü kesti ve ne istediklerini sordu. Onlar Rumların evlerine saldıracaklarını söylediler. Nusret, burada Rumların oturmadığını söyledi. Gruptan birkaç kişi yine de yürümeye devam edince Nusret bağdı ve ancak onun cesedinin üzerinden yollarına devam edebileceğini söyledi. Ve grup hemen geri döndü. Nusret, 50 metrelik bir sokağı kurtarmıştı. Yan sokakta ise arkadaşım Zajer'ın teyzesi Rum komşusunun kapısına dikildi ve adamlara şöyle dedi: 'Pavli Ejendi'nin evine girmek için ilk önce bana saldırmanız gerekir.' Adamlar hemen geri döndüler. Bu sokaktaki 60 Rum evinden sadece ikisi tahrip edilmişti."

77

Yine diğer Türk komşuları, saldırı yapılacağına dair dedikodular çıktığında ve saldırı sırasında, gayrimüslimleri kendi evlerinde saklamışlardı. Topخانه'den Şükrü I., 6 Eylül günü, alt katlarda oturan iki Rum komşusunu kendi evine saklamış ve üst katlara çıkan saldırganları da ancak havaya ateş açarak kovalayabilmişti.⁷⁸ Bazı Müslümanlar ellerindeki Türk bayrağıyla mağdurların ev ve işyerlerinin önünde durmuş, buraları, sahiplerinin Türk olduğunu iddia ederek koruyabilmişlerdi.⁷⁹ Ayaklanmalardan sonra gayrimüslimler gazetelere ilan vererek, yardımları için Müslümanlara teşekkür ediyordu.⁸⁰ Bazı Müslümanlar mağdurlara parasal yardımda da bulunmuştu. Bununla ilgili, misyonerlerin İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, "bir Türk subayın, Rum kiracısına, kirayı ödemek için saldırganlardan doğan maddi zararını telafi edinceye kadar bekleyebileceğini önerdiğinden" bahsedilmektedir.⁸¹

Fakat bazı durumlarda, komşu veya tanıdıkların gayrimüslimlerin oturdukları yerleri göstererek saldırganların işini kolaylaştırdığı da olmuştu.⁸² Bir

77 Dokdakis Donios ile mülakat, 12.10.2001.

78 Şükrü I. ile mülakat, 04.12.2001

79 AA PA 264 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.09.1955; Tsoukatou, *Septembriana 1955: i Nichta Ton Kristallon Tou Ellinismou Tis Polis*, s. 81.80 "Yedikule'de oğlum Viros Ermai (fabrika müdürü) silahlı adamların saldırısına uğramıştır. Subay Celal Siren'in müdahalesiyle kurtarılmıştır. Kendisine bunun için teşekkür ederim. TEKTA Tekstil Sanayii", *Yeni Sabah*, 12.09.1955; "Makbule Hanım, ayaklanmalar sırasında göstericilerin şiddet kullanmasını engellemiştir. Ermeni Patriği kendisini davet etti ve angajmanı için teşekkür etti.", *Akşam*, 10.09.1955

81 PRO FO 371/117721, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 14.11.1955

82 Tsoukatou, *Septembriana 1955. i Nichta Ton Kristallon Tou Ellinismou Tis Polis*, s. 58, s.167; Hikmet Dikmen ile mülakat, 09.05.2002.

Rumun mülakat sırasında vurguladığı gibi, "iyi ve kötü komşular" vardı.⁸³ Bir Ermeni, Elmadağ'daki apartmanlarının kapıcısının bir Türk bayrağını binanın cephesine takarak evi koruduğunu, ancak bir komşunun, 100 kişinin üzerindeki bir gruba apartmanda Ermenilerin oturduğunu ihbar ettiğini anlatmıştır. Apartman bu şekilde tespit edilmiş ve yağmalanmıştır.⁸⁴

Yaptığım mülakatta Vassiliadis, Türklerin, komşuluk ya da iş arkadaşlığı gibi kişisel ilişkiler içinde oldukları gayrimüslimlere ayaklanma sırasında yardım ettiğini anlattı. Ancak, Vassiliadis'in oturduğu apartmanın kapıcısı örneğinde görüleceği gibi, aynı kişi bir yandan bizzat tanıdığı gayrimüslimleri korurken, tanımadığı gayrimüslimlere saldırabiliyordu:

*"Bizim evimiz, Beyoğlu'ndaki Kalyoncu Sokak'taydı. Şiddet olayları patlak verdiğinde, kapıcı Mehmet, anneme 'Korkmayın Madam, bizim evde saklanabilirsiniz dedi. Eline bir Türk bayrağı aldı, dış kapıyı kilitledi ve binanın önünde durdu, ilk saldırganlar geldiğinde, onlara burada Rum oturmadığını söyledi ve adamlar gerçekten de evimizi yağmalamadan gittiler. 2. kattaki Madam Katina'yı, 3. kattaki Maria'yı ve 4. kattaki Anton'u korumuş olan Mehmet, binadan çıktı, Türk bayrağını bıraktı, eline bir odun parçası aldı ve caddenin karşısındaki gayrimüslimlere ait dükkân ve evlere saldırmaya başladı. Ben onu evimizin penceresinden izleyebiliyordum."*⁸⁵

83 Tsoukatou, *Septembriana 1955: i Nichta Ton Kristallon Tou Ellinismou Tis Polis*. s. 169.

84 Vahram T. ile mülakat 13.05.2002

85 Mihalis Vassiliadis ile mülakat, 22.09.2002

İzmir'deki Saldırıları

Atatürk'ün doğduğu eve saldırıda bulunulduğu haberi, İzmir'de de yerel bir gazete tarafından yayıldı. *Gece Postası* 06.09.1955 günkü baskısında şu manşetle çıktı: "Madem Yunanlılar Türk Konsolosluğu'nu bombaladı, öyleyse onların bayrağı da artık Konak Meydanı'nda dalgalanmamalı." Gerçekten de aynı akşam, uluslararası fuar nedeniyle Konak Meydanı'na çekilmiş olan Yunan bayrağı, bir saldırının hedefi oldu. Gençlerden oluşan bir grup, bayrağı "Kıbrıs Türktür! Gâvurlara ölüm!" nidalarıyla indirip yaktı.⁸⁶ İstiklal Marşı eşliğinde, Yunan bayrağının yerine Türk bayrağı çekildikten sonra, grup fuar alanına doğru hareket etti. Burada da fuarın "Lozan" ve "Dokuz Eylül" girişlerindeki Yunan bayrakları aşağıya indirilip yakıldı.⁸⁷ Kalabalık, ayrıca Yunan pavyonunu taşıyıp iç donanımını parçaladıktan sonra, binayı ateşe verdi.⁸⁸

Aynı anda, Alsancak'ta bulunan Yunan Konsolosluğu önünde başka bir grup protesto için toplanmıştı. Konsolosluk mensuplarından Türk bayrağı çekmeleri istenip bu talep yanıtız kalınca, saat 21.00'e doğru konsolosluk binasına hücum edildi, mobilyalar parçalandı ve ateşe verildi: böylece tüm bina yanıp kül oldu. Konsolosluk çalışanları arka kapıdan kaçabılmışlerdi.⁸⁹ Bu esnada İzmir'in çeşitli semtlerinde 20-30 kişilik gruplar ortaya çıkmıştı. Bu gruplar iki ya da üç kişi tarafından yönlendirilerek belirli hedeflere saldırıyordu. Eylemcilerin toplam sayısı 400'ü geçmiyordu.⁹⁰ Yunanlı 6 NATO subayının da evleri aynı gruplarca basılmış ve yağmalanmıştı. Memurlar ve aileleri saldırılar sırasında hakarete uğramış, hatta bir memur ve karısı dövülmüşü.⁹¹ Yunan NATO subayları ve başkonsolos, o geceyi Amerikan Konsolosluğu'nun koruması altına geçirdikten sonra, ertesi gün uçakla Yunanistan'a gittiler.⁹²

Tıpkı İstanbul'da olduğu gibi İzmir'in Alsancak, Bornova ve Buca semtlerinde Rumlara ait ev ve işyerleri de saldırı ve yağmalamanın hedefi olmuştu.⁹³

86 PRO PREM 1 1834/ 479, İzmir Konsolosluğu Raporu, 13.09.1955

87 *Demokrat İzmir*, 07.09.1955, *Eleuptheria*, 08.09.1955.

88 *Yeni Asır*, 07 09 1955,

89 *Vima*, 08.09.1955

90 NARA 782.00/9-1255, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01, 12. 1955

91 PRO PREM 11834/479, İzmir Konsolosluğu Raporu, 13.09.1955

92 AA PA 231 Kıbrıs 21 1-00/92.09, Atina Büyükelçiliği Raporu, 08.09.1955

93 PRO FO 371/1 17721, RG 59/78200 9/655, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 12.09.1955

Ancak, İzmir'deki toplam on kilise ve üç sinagogdan yalnızca Alsancak'taki Ortodoks kilisesi yağmalanmış ve ateşe verilmişti.⁹⁴ Alsancak'taki İngiliz Kültür Enstitüsü'ne yapılan saldırıyı, İngiliz Konsolos bir "yanlışlık" olarak değerlendirdi, çünkü enstitünün bulunduğu binanın mal sahibi bir Rumdu.⁹⁵

Limanda bulunan Rum bayraklı teknelerin Türk bayrağı takmaları talep edildi. Bu teknelere yönelik saldırılar, ancak limanda bulunan Türk savaş gemilerinin subaylarının müdahalesi ile engellenebildi.⁹⁶ Brescia ve Livorno adlı iki İngiliz gemisinin mürettebatına "ateş topları" -yani, mazota bulanıp tutuşturulmuş taşlar veya kumaş sarılmış teneke kutular- ile saldırıldı.⁹⁷

*"Saat 23.00'te sahilde, kalabalık bir erkek grubu bağırıyor, taş ve şişeler savuruyordu. Sahilde polis de vardı, ancak isyancıları durdurma gayreti içinde değillerdi. Gece saat 03.00'te bir grup asker gelene kadar bu böyle devam etti, askerlerin gelişiyse isyan sönmeye başladı. Kalabaktakiler, mürettebatımızda Yunan olduğunu söyledi, jakat mürettebat sadece İngilizlerden oluşuyordu."*⁹⁸

İzmir'deki tahribat eylemleri de aslında güvenlik güçlerinin müdahalesi ile önlenebilecekken, onlar burada da tepkisiz kalmışlardır.⁹⁹

*"Evime gece l'de saldırmaya başladılar. O zaman İzmir'de Gazikadınlar Caddesinde oturuyorduk. Gece yarısından sonra yağmalamalar başladı. Camlara Türk bayrağını, Menderes ve Bayar'ın fotoğraflarını astım. Evdeki tüm eşyaları kırıp döktüler. Kız kardeşimi komşuda sakladım. Saldırıları sırasında polisi aradım ama bana valinin emri olduğu ve silah kullanmayacaklarını söylediler."*¹⁰⁰

Saldırganlara karşı sert davranmamaları kendilerine emredilen polis memurları, fuar alanındaki saldırılar esnasında pasif bir tutum takınmışlardır:

94 NARA 782.00/1-2155, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01.12.1955.

95 PRO PREM 11834/479, İzmir Konsolosluğu Raporu, 13.09.1955.

96 *Makedonia*, 09.09.1955

97 PRO FO 371/117714, RG 1034/4123, İzmir Konsolosluğu Raporu, 08.09.1955

98 PRO FO 371/1 17714, RG 1034/4123, İzmir Konsolosluğu Raporu, 08.09.1955

99 NARA 782.00/10-455, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 10.09.1955.

100 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, s. 358

"Olayların gittikçe daha fazla büyüdüğünü fark ettim. Kordondan sesler geliyordu, o tarafa doğru yürüdüm. Orada grup grup adamlar vardı ve limandaki gemilere saldırmak istiyorlardı. Öğrenemediğim kadar Basmahane'de de olaylar çıkmıştı. O tarafa doğru gittim. Orada kalabalığın içinde vali de vardı. Orada beni tanıyan birkaç polis memuruna rastladım, onlara burada neler olduğunu sordum. Bana, Yunan pavyonuna saldırıldığını, konsolosluğun yakıldığını söylediler. Neden müdahale etmediklerini sordum, çünkü etrafta dağınık bir şekilde duruyorlardı. Aldığım cevap ise, öyle bir emir almadıklarına dair idi. Hatta polislere, saldırganlara agresif davranmamaları emri verilmişti."¹⁰¹

İtfaiye ise, yangından çok daha önce fuar alanına varmıştır. 6 Eylül akşamının erken saatlerinde, itfaiyeciler İzmir Fuarı alanına gelmiş ve fuar pavyonlarından birinin önünde beklemeye başlamıştır. Neden geldikleri sorulduğunda, itfaiye erlerinden birisi "Birazdan yangın çıkacak, biz de söndüreceğiz" şeklinde yanıt vermiştir.¹⁰² İtfaiyecilerin Yunan pavyonunda ve konsoloslukta çıkan yangını söndürmek konusundaki beceriksizliği, yangını çıkaranların söndürme çabalarına müdahale etmesi ile de açıklanabilir. Saldırganlar, su hortumlarını kesmiş ya da itfaiye erlerinin sırtlarına çıkarak, işlerini yapmalarına engel olmuşlardır.¹⁰³

Toplam olarak İzmir'de 14 ev, 6 işyeri, bir pansiyon, bir kilise, Yunan fuar pavyonu, Yunan Konsolosluğu binası ve İngiliz Kültür Enstitüsü'nü barındıran bina saldırıya uğramıştır.¹⁰⁴ 7 kişi ağır, 50 kişi ise hafif şekilde yaralanmıştır.¹⁰⁵

İzmir'deki toplam hasar 475.500 TL tutarındadır. Yunan Konsolosluğu binasındaki zarar 90.000 TL, Yunan pavyonundaki zarar ise 57.000 TL olarak bildirilmiştir. Kabul edilen zarar tutarları. Yunan Konsolosluğu için 52.000 TL, Yunan NATO subayları için 42.000 TL ve İzmir'de yaşayan diğer Yunanistan vatandaşları için 235.500 TL'dir.¹⁰⁶

101 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6/7 Eylül Hadiseleri, Tanık Nevzat Akın, s. 363

102 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 1, cilt 8, '5. İnikat, 16.12,1955.

103 Eski İtfaiye Müdürü Ahmet Yetiner ile mülakat, 28.03.1998, Arzu Kılıçdere, "İzmir'de 6-7 Eylül Olayları", *Toplumsal Tarih*. 8 (1998), s. 34-41.

104 *Son Saat*, 08.03.1955, *Hürriyet*, 08.09.1955

105 Arzu Kılıçdere, "İzmir'de 6-7 Eylül Olayları", *Toplumsal Tarih*, 8 (1998), s. 34-41.

106 Christidi, *Ta Septembrana, Konstantinoupoli kai Smyrni* 1955, s. 256.

Ankara'daki Saldırılar

Ankara'da ağırlıklı olarak yalnızca öğrenci protestoları gerçekleşmiş,, ancak şiddet olayları meydana gelmemiştir.¹⁰⁷ Bunun en önemli nedenlerinden biri, Ankara'daki gayrimüslim nüfus oranının çok düşük olmasıdır. Ayrıca, Ankara Valisi Kemal Aygün'ün, Ankara genelindeki tüm toplantıları yasaklayan acil tedbiri de etkili olmuştur.¹⁰⁸ Aygün, 6 Eylül 1955 günü İstanbul'da bulunmuş ve ayaklanmalara tanıklık etmişti.

Öğrencilerin ifadelerine göre, 6 Eylül gece yarısına doğru, Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF) üyeleri İstanbul'dan, Ankara'daki tüm öğrenci yurtlarını telefonla arayarak "Gençliğin Deklarasyonu"nu duyurmuşlardı. Deklarasyonda İstanbul'daki ayaklanmalardan bahsediliyor ve Ulus'ta düzenlenecek bir protesto gösterisine katılma çağrısı yapılıyordu.¹⁰⁹ Bu deklarasyon üzerine Siyasal Bilimler ve Hukuk Fakültesi önünde toplanan öğrenciler, askeri güçlerin de takviyesiyle polis tarafından göz yaşartıcı gazla dağıtılmış, öğrenci yurtları ise gözetim altına alınmıştı.¹¹⁰ Göstericilerden oluşan diğer gruplar Cebeci ve Ulus ile Yunan Büyükelçiliğinin önünde toplanmıştı." Göstericilerin toplam sayısına dair verilen rakamlar, 1.000 ile 4.000 arasında değişmektedir.¹¹² Bu gruplar da polis tarafından etkili bir biçimde dağıtılmış, 479 kişi tutuklanmıştır.¹¹³

Bursa ve Samsun'daki yetkililer, Rum yerleşimleri ve evler için güvenlik tedbirleri almışlardır. Bu kapsamda, Bursa'da 97 Rum, bir otele yerleştirilmiştir.¹¹⁴ Adana'da 6 Eylül 1955 akşamı, gençlik örgütlerinin ve esnaf birliklerinin yaklaşık 3.000 üyesi protesto için toplanmıştır. Toplantı, polisin şiddet kullanmasıyla dağıtılmıştır.¹¹⁵ Eskişehir'de gençlerin katıldığı küçük çaplı bir gösteri, olaysız sona ermiştir.¹¹⁶

7 AA PA 264 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20 09 1955.

8 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Kemal Aygün, Ankara Valisi, s. 90.

9 *Ulus*, 08 09 1955

10 *Hürriyet*, 08 09 1955

11 *Cumhuriyet*, 08.09.1955, *Milliyet* 08 09 1955

12 *Yeni Sabah*, 08 09,1955, *Akşam*, 08 09,1955

13 *Vatan*, 08 09.1955

14 *Milliyet*, 08.09,1955

15 *Milliyet*, 08.09 1955, *Vatan*. 08,09 1955, *Yeni İstanbul* 08 09,1 955.

16 *Milliyet*, 08 09,1955

Olayların Ardından Hükümetin Aldığı İlk Önlemler

6 Eylül akşamı trenle Ankara'ya doğru hareket etmek üzere İstanbul'dan ayrılan cumhurbaşkanı ve hükümet üyelerinin birçoğu, yolda ayaklanmaların boyutu konusunda bilgilendirilmişlerdi. Derhal geriye döndüler, "örfi idare" ilan ettiler ve birlik komutanlarına, silah kullanarak sükûnet ve düzeni sağlamalarını emrettiler.¹¹⁷ 1. Ordu Komutanı Vedat Garan Paşa, "ikinci bir Mustafa Muğlalı olmak istemediği için" bu ateş emrini reddetti.¹¹⁸ 6 Eylül akşamının son saatlerinde devreye sokulan birlikler şiddet olaylarını kontrol altına alabildiler; ancak, huzursuzluklar sonraki gün ve haftalarda, bölgesel düzeyde yeniden alevlendi.¹¹⁹ 7 Eylül günü öğleden sonra, Beyoğlu'ndaki Belediye Meclisi binasının önünde toplanan ve milliyetçi sloganlar atan bir grup, polis tarafından dağıtıldı.¹²⁰ 8 Eylül 1955 gecesi, İskenderun'daki bir Rum-Ortodoks kilisesine dinamitle saldırıldı. Patlama nedeniyle kilisenin yan duvarları zarar gördü. Failler yakalanamadı.¹²¹ 9 Eylül 1955 günü Alsancak'ta, tren garının karşısındaki Aya Vuklin kilisesi ateşe verildi; yangın itfaiyenin zamanında müdahalesi ile söndürülebildi.¹²² 10 Eylül 1955'te, Balıklıdaki Rum hastanesini ateşe vermek isteyen üç kadın tutuklandı. Ayrıca, polis aynı gün, Emirgân'daki bir kahvede bir gayrimüslimin fabrikasına saldırmak üzere hazırlıklar yapan 70 kişilik bir grubu dağıttı.¹²³ 25 Eylül 1955'te Kadıköy'de bulunan bir kilise yakılmaya çalışıldı.¹²⁴ Saldırıların hemen akabinde, gayrimüslimler sıkça sözlü olarak da taciz edildiler.¹²⁵ Çanakkale'deki antisemitist bildiriler, İstan-

117 AA PA 264 Türkiye 205-00/9242, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.09.1955.

118 Dönemin 3. Doğu Anadolu Ordusu Komutanı Albay Mustafa Muğlalı, Ankara'nın emriyle, 1945'te Ağrı bölgesinde sınırı geçen 33 şüpheliyi yargısız infaz ettirmiştir. Demokrat Parti 1950'de iktidara gelince, sonradan kendisini bu olay için sorumlu tutmuş ve Askeri Mahkemede yargılamıştır: AA PA 264 Türkiye 205-0092.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.09.1955; 1960'da Yassıada'da yapılan duruşmalarda tanık olarak dinlenen General Vedat Garan bu ifadeyi yalanlamış ve cephaneye bulundurulması emrini vermekle birlikte, kullanılması yönünde bir emir vermediğini belirtmiştir: Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, s. 325

119 AA PA 264 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.09.1955.

120 *Son Posta*, 07.09.1955

121 *İskenderun*, 10.09.1955; *Vatan*, 10.09.1955.

122 Eski itfaiyeci Ali Ulvi Gültekin ile mülakat, 13.03.1998, Arzu Kılıçdere: "İzmir'de 6-7 Eylül Olayları", *Toplumsal Tarih*, 8 (1998), s. 34-41.

123 *Hürriyet*, 11.09.1955

124 PRO 371/117717, RG 1016/20, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 18.10.1955.

125 "Bireylere ve din adamlarına yönelik yeni tehditler yar. Bir adam, bir papaza' 'Sen hâlâ burada mısın? Bir dahaki sefere seni ezeceğiz' dedi." : PRO FO 371/117721, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 14.11.1955.

bul'daki Yahudilerin evlerine "gamalı haçların çizilmesi ve 1955 yılının Kasım ayında yeni antisemitist yayınların¹²⁶ çıkması, Hahambaşı Rafael Şaban'ın İstanbul valisini resmi düzeyde protesto etmesine dahi neden oldu.¹²⁷ Hükümetin ilan ettiği örfi idare, ülkenin üç büyük kentiyle -İstanbul, İzmir ve Ankara'yla- sınırlıydı. Örfi idare Kumandanlığına artık yürütme gücünü elinde bulunduran 3. Doğu Anadolu Ordusu Komutanı General Nurettin Aknoz getirildi.¹²⁸ Geceleri saat 24.00-05.00 arası uygulanan "sokağa çıkma yasağı", devriyelerin kontrolleri ve İstanbul, Ankara, İzmir'de yapılan tutuklamalarla, her üç kentteki şiddet olaylarına son verilebilirdi. İstanbul'da 5.104¹²⁹ kişi tutuklandı. Ankara'da tutuklananlar için verilen rakamlar 300 ila 469;¹³⁰ İzmir'dekiler için verilen rakamlarsa 50 ila 170¹³¹ arasında değişmektedir.

İçişleri Bakanı Namık Gedik, emniyetin başarısızlığı nedeniyle istifa etti ve yerine, geçici olarak Savunma Bakanı Ethem Menderes atandı. Bakan Fuat Köprülü, vekâleten Savunma Bakanlığı görevini üstlendi.¹³² Aynı nedenlere dayanarak, Milli Emniyet Hizmetleri şefi (MAH Reisi), İzmir valisi, İzmir'de bulunan birliklerin komutanı, İstanbul emniyet müdürü ve üç general, iktidar tarafından görevden alındı. Milli Emniyet şefliğine Kemal Aygün atandı.¹³³ Bunların dışında, yerel düzeyde bir dizi memurun, çıkan huzursuzluk ve bunlarla yeterince mücadele edilmemesinden sorumlu oldukları gerekçesiyle görev yerleri değiştirildi.¹³⁴ Anayasaya göre örfi idare durumunun meclis tarafından en kısa sürede onaylanma zorunluluğu bulunduğundan, 12 Eylül 1955 günü meclis toplantıya çağırıldı. Toplantıda önce iktidar ve muhalefet sözcüleri, ayaklanmalarla ilgili görüşlerini bildirdi. Başbakan Vekili Fuat Köprülü, hükümetin gösterilerin yapılacağından haberdar olduğunu, ancak zamanının kesin olarak bilinmediğini açıkladı:

126 Burada özellikle söz konusu olan, antisemitist olarak tanınan yazar Cevat Rifat Atilhan'ın "*Sionizm- Müslüman Dünyasına Bir Tehdit*" kitabıdır. Bu kitap, ayaklanmaların ardından İstanbul'da ücretsiz olarak dağıtılmıştır.

127 NARA 882 411/11-1 55, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 25.11.1955

128 AA PA 264 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.09.1955.

129 AESF, Fahri Çöker Dosyası, 6 Eylül Hadiseleri Suç Endeksi, s. 67

130 *Akşam*, 08.09.1955, *Vatan*, 08.09.1955, *Yeni İstanbul*, 08.09.1955

131 PRO CO 926 184/172, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 09.09.1955

132 AA PA 264 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 14.09.1955.

133 AA PA 264 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 14.09.1955.

134 AA PA 264 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.09.1955.

"Arkadaşlar polis güçlerinin saldırılardan daha önceden haberleri olmadığından bahsetti. Ben sadece şu kadarını söyleyebilirim: Hükümet önceden bilgilendirilmişti. Buna göre tedbirler de alınmıştı. Fakat, olayların hangi gün ve saatte çıkacağı bilinmiyordu. Tüm çabalara rağmen, baskın gibi gelişen olaylar engellenemedi. Hatırlarsanız, tarihte buna benzer çok olay olmuştur. En yakın örnek Pearl Harbour Amerikan Silahlı Kuvvetlerine yapılan baskındır."¹³⁵

Fuat Köprülü, açıklamalarının geri kalan kısmında, saldırıların hazırlanması ve uygulanmasından komünistleri sorumlu tutuyordu:

"İzninizle şimdi saldırıların kendisi hakkında konuşacağım. Kıbrıs meselesi nedeniyle tahrik edilmiş olan gençler ve vatanseverler, olayların çıkışından sorumludur. Özellikle gençlik, çok hırçın tepki vermiştir. Diğer taraftan basın provoke etmiştir. Selanik'te patlayan bombanın da haberi gelince, nihayet bir fırsat doğmuştur. Komünistler hareketin arasına karışıp gençlerin vatansever gösterisini kullanarak, yıkıp yağmalamışlardır. Çünkü komünistler, ayaklanmaları önceden planlamış ve şimdi de komutayı ellerine almışlardır. Bu olaylar aylar öncesinden planlanmış olmasaydı, böylesi bir saldırı mümkün olmazdı. [...] Saldırıların şekli ve hedefleri doğru incelenirse, burada söz konusu olanın yalnızca komünist bir komplo olduğu görülecektir."¹³⁶

Başbakan Adnan Menderes, bütün Türk halkının, komünist kışkırtıcıların işi olarak görülmesi gereken olaylar nedeniyle şaşkın olduğunu açıkladı. Hükümet, ayaklanmaların içyüzünü ortaya çıkarmak için her şeyi yapacaktı. Olayların kaynağı, Kıbrıs sorununun gerek Yunanistan'da gerekse Türkiye'de yol açtığı aşırı kışkırtılmış vatanseverlikte aranmalıydı. Kıbrıslı Türklere karşı bir kıyımın gerçekleştirileceğine dair dedikodular ortamın gerilmesine katkıda bulunmuş, neticede "caniyane" unsurların etkisiyle gerçek bir psikoza dönüşmüş ve buna bağlı olarak özellikle gençler arasında duygu patlamalarına yol açmıştı. 6 Eylül'deki gerçek huzursuzluklar, aslen bir öğrenci grubunun eylemiyle

¹³⁵ TBMM ZC, Devre 10, içtima 1, Cilt 7, 8. İnikat, 12.09.1955.

¹³⁶ TBMM ZC, Devre 10, içtima 1, Cilt 7, 8. İnikat, 12.09.1955.

başlamış, bu gruba kısa sürede diğerleri de katılmıştı. Bu ateşli vatanseverliğin patlak vermesi, sorumlu emniyet müdürlerini neredeyse felce uğratarak, ateşli silah kullanma emri vermek konusunda kararsız kalmalarına sebep olmuştu. İktidar da, gösterilerin düzenleneceğinden haberdar olmakla beraber, bu denli geniş çaplı psikozlara dönüşeceklerini kestirememişti. İktidar, acıları sarmayı ve zararları tazmin etmeyi olduğu kadar, böylesi olayların tekrarını önlemeyi de kendine vazife edinmişti. Başlatılan adli inceleme olayların gerçek niteliğini ortaya koyacak ve tüm dünyaya olanların Türklerin işi olmadığını gösterecekti... Meclis Genel Kurulu toplantısında tüm konuşmacılar, olayları, Türkiye'nin bir hukuk devleti olarak itibarını zedeleyecek ulusal bir facia olarak değerlendirdiler.¹³⁷ Bir konuşmacının, suçu Rumlara atmayı denemesi Meclis Kurulu'nu hiddetlendirirken, kurulun bu tutumu, olaylarda ailesi mağdur olmuş bir Rum milletvekiline duydukları yakınlığı sergiliyordu. Muhalefet partisi CHP'nin lideri İsmet İnönü, daha önce de pek çok basın açıklamasında, olaylar nedeniyle duyduğu üzüntüyü beyan etmiş ve hükümetin aldığı önlemleri desteklemişti:

*"Demokrat Parti grubunun, olayları ciddi şekilde tartıştığını tespit ettik. Hükümetin anavatanın büyük bir tehlikede olduğunu idraki, partiler arası rekabete üstün gelmiştir."*¹³⁸

İnönü, Meclis Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmasını, devlet erkinin iflasına işaret etmek ve acil bir açıklama talep etmekle sınırlı tuttu. Genel Kurul ise büyük bir çoğunlukla, muhalefetin örfi idareyi iki ayla sınırlandırma ya da Ankara'yı bunun dışında tutma talebini reddetti.¹³⁹

137 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 1, Cilt 7, 8 İnikat, 12.09,1955

138 *Ulus*, 19,09 1955,

139 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 1, Cilt 7, 8 İnikat, 12.09,1955

Hasar

Maddi Hasar

Hangi kaynağın esas alındığına bağlı olarak, ayaklanmalar sırasında meydana gelen zararlar ilgili farklı rakamlara ulaşılmaktadır. Resmi bir Türk kaynağına göre 4.214 ev, 1.004 işyeri, 73 kilise, 1 sinagog, 2 manastır, 26 okul ile aralarında fabrika, otel, bar vb. yerlerin bulunduğu 5.317 tesis saldırıya uğramıştır.¹⁴⁰

Nüfusun yüzde 15'inden fazlasını Rumların oluşturduğu Beyoğlu'nda, 2.293 obje ile en yüksek yıkım oranına ulaşılmıştır. Geleneksel olarak gayrimüslimlerin işyerlerinin ve atölyelerinin bulunduğu Eminönü ise, tahrip edilen 1.134 obje ile ikinci sırada yer almıştır. Fatih'te 652, Şişli'de 525, Beşiktaş'ta 273, Sarıyer'de 227, Kadıköy'de 222, Adalar'da 152, Üsküdar'da 123, Bakırköy'de 71, Beykoz'da 9 ve Eyüp'te 1 obje tahrip edilmiştir.¹⁴¹

Bir Yunan kaynağı, tahrip edilen nesnelerin sayısını doğruluyor. Önemsiz sayılabilecek bir sapma, sadece tahrip edilen işyerlerinin sayısında ortaya çıkıyor; burada sayı 4.228 olarak veriliyor.¹⁴² Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki belgeler ise sadece tahrip edilen işyerleri ile ilgili bilgi veriyor. Buna göre, İstanbul'daki 36.000 işyerinden 3.900'ü yıkılmış ya da yağmalanmıştır. Bunların dinsel ya da etnik gruplara göre bir sınıflandırması yapıldığında, ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

TABLO 1: TAHRİP EDİLEN İŞYERLERİNİN NÜFUS GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI¹⁴³

	işyerleri
Rumlar	2.200
Ermeniler	900
Museviler	400
Müslümanlar	400

140 AESF, Fahri Çöker Dosyası, 6 Eylül Hadiseleri Hasar Endeksi, bkz. Ekler.

141 AESF, Çöker Dosyası: 6 Eylül Hadiseleri Hasar Endeksi, bkz. Ekler.

142 Christidi, *Ta Septembriana, Konstantinoupoli kai Srrymy* 1955, s. 260.

143 AA PA 270 Türkiye 21 1-00/9242, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 06.10.1955

Amerikan Dışişleri arşivlerinde, tahrip edilen yerler kendi içlerinde ayrılmış ve farklı etnik gruplara göre sınıflandırılmıştır:

TABLO 2: TAHRİP EDİLEN İŞYERLERİ VE EVLERİN NÜFUS GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI¹⁴⁴

	İşyerleri (%)	İşyerleri (Sayı)	Evler (%)	Evler (Sayı)
Rumlar	59	2.500	80	670
Ermeniler	17	1.000	9	150
Museviler	12	500	3	25
Müslümanlar	10	400	5	40

Bu kaynağa göre, saldırıya uğrayan işyerlerinin yüzde 59'u, evlerin ise yüzde 80'i Rumlara aittir. Saldırıya uğrayan işyeri sayısı 2.500'e, ev sayısı ise 670'e tekabül etmektedir.

Ermenilere ait evlerin sayısı 150, işyerlerinin sayısı ise 1.000 olarak belirtilmiştir. Yüzde olarak ifade edildiğinde, saldırıya uğrayan tüm işyerlerinin yüzde 17'sinin ve tüm evlerin yüzde 9'unun sahiplerinin Ermeni olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca toplam 33 Ermeni kilisesinden 3'ü ve toplam 22 Ermeni okulundan 4'ü saldırıya maruz kalmıştır.

Bu kaynağa göre, tahrip edilen işyerlerinin yüzde 12'si ve evlerin yüzde 3'ü Yahudilere aittir. Rakamlarla ifade edilecek olursa, bu yüzdeler 500 işyeri ve 25 eve tekabül etmektedir. Zarara uğratılan işyerlerinin yüzde 75'i Pera'da, yüzde 25'i ise Tarihi Yarımada'dadır. İstanbul'da 38 sinagog ve 8 Musevi okuluna saldırılmamıştır.

Amerikan verilerine göre, zarara uğrayan işyerlerinin arasında Türklere ait olanların oranı yüzde 10, Türklere ait evlerin oranı ise yüzde 5'tir. Bu oranların sayısal karşılığı, işyerleri için 400, evler içinse 40'tır.

İstanbul Başpiskoposluk Arşivinde kayıtlı olan 95 Rum-Ortodoks kilisesinin, yine bu kaynağa göre 61'i ya kısmen ya da tamamen tahrip edilmiş, bunların 8'i bir kundaklamaya maruz kalmıştır¹⁴⁵ Bir Rum-Katolik kilisesi ve üç başka kilise daha ağır zarara uğratılmıştır.

144 NARA 782.00/9-1255, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01.12 1955

145 Zarar verilen kiliselerin listesi için bkz. Ekler.

Ayrıca St. Sinai Manastırı'na bağlı olan ve Bizans döneminden kalma pek çok kutsal eseri barındıran üç manastır da tahrip edilmiş ve yağmalanmıştır.¹⁴⁶ Verilere göre, Rum cemaatine ait 48 okuldan 36'sı tamamen ya da kısmen zarara uğratılmıştır. Ağır zarar görenler arasında Zapyon Kız Okulu, Heybeliada'da-ki Megali Okulu ve Hasköy, Edirnekapi, Bakırköy, Galata, Taksim ve Arnavut-köy'deki liseler bulunmaktadır.¹⁴⁷

İstanbul'da Rumca yayımlanan *Apoycumatini* (10.000 baskı), *Tachydromos* (5000 baskı), *Embros* (7.000 baskı) gazeteleri ve haftalık *Chronos* (5.000 baskı) gazetesinin yayınevleri de saldırıların hedefi olmuştur.¹⁴⁸ Söz konusu gazetelerin ilk ikisinin redaksiyon büroları talan edilmiş ve matbaaları tahrip edilmiştir. Embros ve Chronos gazetelerinin ise kendilerine ait matbaaları bulunmadığı için sadece büroları yağmalanmıştır.¹⁴⁹ *Apoycumatini* gazetesi, aldığı ağır hasar nedeniyle ancak saldırılardan iki hafta sonra yemden yayımlanabilmiştir. Sadece bu gazetenin kaybının yaklaşık yarım milyon TL'yi bulduğu tahmin edilmiştir.¹⁵⁰

Ayaklanmalarda gayrimüslim azınlıklar dışında, yabancı uyruklu kişiler de zarar görmüştür.¹⁵¹ İsveç Büyükelçiliği binası yağmalanmış, Fransızlara, İtalyanlara, Avusturyalılara ve Almanlara ait bazı işyerleri de tahrip edilmiştir.¹⁵² Alman Başkonsolosluğu'nun verilerine göre, bildirilen hasarın yekûnu yaklaşık 150 milyon TL'yi bulmaktadır -bu rakam, o dönemin 54 milyon Amerikan Dolarına eşdeğerdir-. Bunun 28 milyon TL'lik kısmı Yunan vatandaşlarının, 68 milyon TL'lik kısmı Türk vatandaşı olan Rumların, 35 milyon TL'lik kısmı kiliselerin, 18 milyon TL'lik kısmı ise yabancıların ve diğer azınlıkların (Ermeniler, Yahudiler) hasarlarıdır.¹⁵³ İngilizler (48 gerçek ve tüzel kişi), İstanbul'daki büyükelçiliğe

146 Söz konusu manastırlar, Heybeliada'daki Ayios Yeonyios Manastırı, Fener'deki Ayios Yeonyios Manastırı ve Yeniköy'deki Ayios Yeonyios Manastırıdır.

147 Zarar verilen okulların listesi için bkz. Ekler.

148 PRO PREM 11834/479, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 22,09,1955; AA PA 270 Türkiye 211-00/92,42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20,09.1955, *Akşam*, 07,09,1955.

149 Stephanou Papadopoulou, *Anamniseis Apo Tin Poli [İstanbul'dan Hatıralar]*, Atina, 1978, s. 210-212.

150 NARA 782,00/9-1255, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01,12,1955.

151 PRO FO 371/1 17710, RG 10344/20, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 10.09 1955,

152 CADN B Sen C 26, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 10.09 1955; PRO PREM 11834/447, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 22.09.1955

153 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 11,01,1956.

toplam 2 milyon 154 hasar bildiriminde bulunmuşlardır. İngiliz Konsolosluğu binası da olaylar sırasında hafif hasar görmüştür. Kundakçılar, Rumelihisarında yaşayan bir İngiliz ailenin evini ateşe vermiş, bir İngiliz kadın bıçakla yaralanmışlardır. Bir diğer İngiliz erkek, yağmacılar tarafından evinde tehdit edilmiştir. İngiliz vatandaşlarının mezarları tahrip edilmiş, tabutlar açılmış ve iskeletler etrafa saçılmıştır.¹¹³ Fransız vatandaşlarının hasar bildirimi 4,6 milyon TL, Alman vatandaşlarının 632.319 TL, İtalyan vatandaşlarının bildirdiği hasar ise 3,3 milyon TL'ye ulaşmıştır.¹⁵⁶ Saldırıların sonucunda oluşan ve büyük bir kısmı bildirilmeyen gerçek hasarın, yaklaşık 1 milyar TL tutarında olduğu tahmin edilmektedir.¹⁵⁷

Hırsızlık

Olayların ilk evresinde dikkat çekici biçimde az sayıda hırsızlık vakasının görülmesi, muhtemelen, isyancıların elebaşlarının bu yönde talimat almalarıyla ilgilidir.¹⁵⁸

"Grupların liderleri hırsızlığa izin vermiyordu. Hatta hırsızlık yapmak isteyen bazı kişiler dövülüyordu. Ancak, pek çok kişi kargaşadan istifade ediyordu. Daha sonraları liderler de duruma karşı koyamıyor, hatta kendileri de çalıyordu. 1960 Mayıs'ındaki askeri darbe esnasında, askerdeydim. Sulukule'de bir çadır kurmamız gerekiyordu. O zamanlar orada daha elektrik yoktu. Ama bu bölgedeki evler buzdolapları, çamaşır makineleri, radyolar ve diğer elektrikli aletlerle doluydu. Bunlar 6-7 Eylül 1955'in ganimetleriydi."¹⁵⁹

Saldırıları sırasında önemli kavşaklara dikilen nöbetçiler, yayaların üzerlerini arayarak beraberlerinde çalıntı mal taşıyıp taşımadıklarını kontrol ediyorlardı. Örneğin, o esnada Beyoğlundaki bir işyerinde çalışan İslam B., Tünel'de öğrenciler tarafından durdurulmuş ve hırsızlık yapıp yapmadığının belirlenmesi

154 AA PA 9 Türkiye ,205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 26.03.1956

155 PRO FO 371/117714, RG 103/44123, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 08.09.1955

156 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 26.03.1956

157 AA PA 270 Türkiye 211-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 3.09.1955

158 NARA 782.00/9-1355, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 13.09.1955; CADN B Seri C 26, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 10.09.1955

159 Mihalis Vassiliadis ile mülakat, 22.9.2002.

için sistemli olarak aranmıştır.¹⁶⁰ Bu gözleyicilerin de yardımıyla, tahribata ve "vandalizm"e öncelik verilmiş oluyordu. Ancak, 6 Eylül gecesinin ilerleyen saatlerinde hırsızlık vakaları çoğalmıştır:

*"Dükkânı yedi-sekiz metrelik bir mesafeden izliyordum. Çantalarını nasıl parfüm, kozmetik malzemeleri ve diğer şeylerle doldurduklarını gördüm. Balık Pazarında bir adam sırtında bir kasaptan aşırıldığı koca bir kuzuyla kaçarken, bir yandan da elinde büyükçe bir parça peynir taşıyan birini gördüm [...] Fındıklıda Türkler bütün gece boyunca, iki bakkal dükkânından çuvallarla pirinç, şeker, sabun, fasulye, zeytinyağı ve başka şeyleri evlerine taşıdılar. Sabah olduğunda karşımızdaki dükkânlar tamamen boştu."*¹⁶¹

Saldırıların ardından, 11 Eylül 1955'e kadar sayısı 1.500'ü bulan ihbarlar üzerine, polis evlerde arama yapmıştır.¹⁶² Yalnızca bir gün içinde, Beyoğlu'nda 225, Eminönü'nde 307, Beşiktaş'ta 67, Üsküdar'da 52, Fatih'te 29, Şişli'de 10 ve Büyüka'da 1 evde arama yapılmıştır.¹⁶³ Bu aramalarda polis 6.032 farklı eşya, 637 parça mücevher, 45.915 TL tutarında para ve 8 çelik kasa ele geçirmiştir.¹⁶⁴ Haliç, Beyoğlu, Fener ve Edirnekapı'da, aramalar nedeniyle korkmuş olan yağmacıların çalınan eşyaları gizlemek için yaptıkları depolar bulunmuştur.¹⁶⁵ Hatta Kasımpaşa, Şehremini, Beyoğlu, Yedikule ve Mecidiyeköy'de, çalıntı eşyalar evlerin önüne, sokaklara ya da boş arsalarla konulmuştur.¹⁶⁶ 13 Eylül 1955'e kadar 899 ev aranmış ve 18.655 farklı eşya, 91.699 TL tutarında para, 8 çelik kasa, 612 parça mücevher, 300 altın lira ve 74 saat bulunmuştur.¹⁶⁷ Yağmalanan eşyalar İstanbul'dan çıkarılmaya çalışıldığı için, polis ayrıca araba, kamyon ve trenlerde de çalıntı eşya araması yapmıştır.¹⁶⁸

160 İslam B, ile mülakat, 08,05,2002.

161 Tsoukatou, *Septembriana 1955: i Nichta Ton Kristallon Tou Ellinismou Tis Polis*, s. 86 ve s. 70

162 Milliyet, 13.09.1955; "Galata Tersane Caddesi 39'da dükkânı olan demir tüccarı Yanı Kapsızoğlu, hamal Emrullah ve Timur'u dükkânından 20,000 TL çaldıkları gerekçesiyle ihbar etti. İki suçlu yakalandı. Üzerlerinde 9.656 TL bulundu. Her ikisi de tutuklandı." *Hürriyet*, 11.09.1955.

163 *Milliyet*, 13.09.1955

164 *Milliyet*, 13.09.1955.

165 *Akşam*, 10.09.1955

166 *Cumhuriyet*, 12.09.1955; *Zafer*, 12.09.1955; *Hürriyet*, 12.09.1955.

167 *Cumhuriyet*, 13.09.1955.

168 "Trenle Erzurum istikametine giden Hüseyin adlı kişinin bagajında, İstanbul'daki yağmalarda edinilen ayakkabılar ve orkaç metre perdelik kumaş bulundu. Hüseyin ihbar edildi. Aynı trende bulunan bir başka kişinin bagajındaki tabanca ve 23 kurşuna el konuldu." *Hürriyet*, 11.09.1955.

Yaralama Olayları ve Ölümler

Yaralılarla ilgili verilen rakamlar, 300 ile 600 arasında değişmektedir ve bu rakamlar yalnızca mağdurları değil, yaralanan suçluları da kapsamaktadır.¹⁶⁹ Tahrip aşamasında, saldırganların bir kısmı yanlarında ilkyardım malzemeleri bulundurmıştır. Elllerinde tentürdiyot şişeleri ile halkın arasına karışan kişiler, yaralı olup olmadığını sormuş, arabalar sadece yaralı göstericileri hastaneye götürmüştür.¹⁷⁰ Yaralı ve ölü sayısının genel tahribatın büyüklüğüyle karşılaştırıldığında görece düşük olması, bedensel saldırılardan kaçınılması yönünde bir talimatın var olmasına dayandırılabilir.¹⁷¹ Saldırıları esnasında bazı failer yalnızca maddi zarar vereceklerini beyan etmişler, sadece tahrip etmek üzere emir aldıklarını söyleyerek mağdurları sakinleştirmeye çalışmışlardır.¹⁷² Özellikle ekiplerin liderleri, olaylar sırasında saldırganları, bedensel zarar vermemeleri yönünde sıkça uyarmıştır.¹⁷³ Yaralıların arasında aşağıda sıralanan kilise yöneticileri de bulunuyordu: Üsküdar metropoliti, Boyacıköy metropoliti, Tarabya metropoliti, Kadıköy metropoliti, Balıklı piskoposu, Arnavutköy piskoposu, ve Yeniköy'deki Patrikhane'nin başpiskoposu.¹⁷⁴

Evlerde, özellikle Rum kadınlara tecavüz edilmiştir.¹⁰ Balıklı Hastanesi başhekiminin ifadesine göre, hastanede 60 kadın tecavüz nedeniyle tedavi görmüştür.¹⁷⁶ Çok sayıda kadının bu durumu gizlemiş ve hastanede tedavi olmaktan kaçınmış olabileceği de düşünülürse, tecavüz kurbanlarının sayısının gerçekte daha yüksek olduğu söylenebilir.¹⁷⁷

169 Gece Postası, 07.09.1955; Hürriyet, 07.09.1955; Cumhuriyet, 07 09 1955; Son Saat, 07.09.1955

170 Milliyet, 07 09.1955.

171 "Ölü ve ağır yaralı sayısının düşüklüğü dikkat çekicidir. Bir katliam planlanmamıştı. Azgın kalabalık, direnen bir tek kişi bile olsa, kararlı bir direnişle karşılaştığında geri çekilmişti." AA PA 265 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 06.10 1955

172 Tsoukatou, Septembriana 1955: / *Nichta Ton Kristallon Tou Ellinismou Tis Polis*, s. 125

173 "Galatasaray'a geldiğimde, üzerinde Kıbrıs Türkler Cemiyeti'nin pankartı bulunan bir araba gördüm Bu arabadan bazı kişiler inip 'camları kırın, her şeyi parçalayın, ama bir şey çalmayın ve kimseyi yaralamayın' diye bağırdılar." Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6/7 Eylül Hadiseleri, Tanık Arif Onat, s 173.

174 NARA 782.00/9-1255, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01 12 1955.

175 Makruhi B. Hogopyan ile mülakat, 20 03.2002; Eti S. ile mülakat, 12 03.2002

176 PRO PREM 11834/447, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 22 9 1955. Amerikan kaynaklarına göre, tecavüze uğrayan kadınların sayısı 40 ile 50 arasında değişmektedir. NARA 782.00/12-155, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01.12 1955.

177 İbrahim E. ile mülakat, 22.03.2002

"Ahlaka aykırı davranışlar da vardı. Mesela, evlerde kadınlara tecavüz ediliyordu. O gün, çok tecavüz oldu. Kadınlar sonradan Yunan Konsolosluğunu haberdar ettiler. O zaman polisler sivil olarak bana geldiler, doktor olduğum için. Hastaneye gittik, ama kadınlar orada susuyordu. Bunun üzerine polise sordum: 'Evlü misin?' 'Evet' dedi. 'Bir gecede 500 kişi senin karını ya da kızını taciz etse, sen ne anlatırdın?' Susacağını söyledi. Kadınların suçu yok. Failleri resmi makamlara ihbar ediyor, ama olayın herkesçe bilinmesini istemiyorlardı. Bu genç kızların pek çoğu sonradan evlendiler. Delikanlılar, bundan sorumlu olmadıklarını söyleyerek, buna rağmen onlarla evlendiler." ¹⁷⁸

Can kayıplarının sayısı tartışmalıdır. Türk basınında ölü sayısı İl¹⁷⁹ olarak verilmiş, Abraham Anavas,¹⁸⁰ Olga Kimiades¹⁸¹ ve Takki Bakkal¹⁸² ismen zikredilmişlerdir. Helsinki Watch örgütünün bir raporuna göre ölü sayısı 15'tir. Rapora göre, ölenlerin 5'i, ruhani rütbesi olan kişilerdir. Bunlar, Balıklı'da Papaz Chrysanthos Mantas ve Piskopos Gerasimos, Yeniköy'de Piskopos Gennadios Arabacıoğlu ve adları bilinmeyen iki papazdır.¹⁸³ Adları bilinmeyen bir diğer iki kişinin yanı sıra, Erpapazoğlu, Abraham Anavas, Olga Kimiades, Thanassis Mısıroğlu, Hebe Giolma, Isaak Uludağ, Theopoula Papadopoulou ve Yannis Balkis ölü olarak bildirilmiştir.

Devletin Tazminat Ödemeleri

Şiddet olaylarının kontrol altına alınmasının ardından, 9 Eylül 1955 günü Maliye Bakanlığı'nın yaptığı bir açıklamayla, zarara uğrayanlar lehine uygulanacak önlemler belirtildi: vergi kolaylığı, ucuz inşaat malzemesine erişim olanağı, cam ithalatı, banka borcu olan mağdurlara geri ödeme kolaylığı sağlanması, banka kredisi almada kolaylık, bürokratik olmayan bir zarar tespit ve telafi süreci.¹⁸⁴

¹⁷⁸ Yorgos Adosoğlu ile mülakat, 15.03.2002.

¹⁷⁹ *Yeni Sabah*, 08.09.1955; *Hürriyet*, 08.09.1955; *Son Saat*, 08.09.1955; *Gece Postası*, 07.09.1955; *Cumhuriyet*, 08.09.1955.

¹⁸⁰ *Hürriyet*, 08.09.1955.

¹⁸¹ *Hürriyet*, 09.09.1955.

¹⁸² *Ulus*, 07.09.1955.

¹⁸³ "Denying human rights and ethnic identity: The Greeks of Turkey." *Helsinki Watch Report*, Washington 1992, s. 50

¹⁸⁴ *Akşam*, 10.09.1955; *Ulus*, 11.09.1955.

Kızılay, acil önlem olarak Beyoğlu'ndaki ihtiyaç sahiplerine kişi başına 20 TL tutarında nakit yardım, taş kömürü ve yiyecek dağıttı. Gerekli tamiratın yapılabilmesi için mağdurlara belediye aracılığıyla çivi, boya ve pencere camı verildi.¹⁸⁵ Denizcilik Bankası uygun koşullarda kredi vereceğini, şirketlerin kendi atölye ve imalathanelerinin yeniden inşasına katkıda bulunacağını ve çeşitli ekipmanını kullanımlarına sunacağını açıkladı.¹⁸⁶ Ne var ki, parlamentonun görünürdeki telifi çabalarını yasalaştıracağı beklentisi önce karşılıksız kaldı. Tazminat, daha çok bir bağış kampanyası niteliğine büründü.¹⁸⁷ 10 Eylül 1955'te Cumhurbaşkanı Celal Bayar himayesinde, Kızılay Başkanı Rıza Çerçel, Borsa ve Sanayi ve Ticaret Odaları Başkanı Üzeyir Avunduk, Yapı Kredi Bankası Yönetim Kurulu Başkanı Kâzım Taşkent ve Sanayi Odası Başkanı İbrahim Esi'den oluşan bir komite kuruldu. Üzeyir Avunduk, komitenin başkanı seçildi.¹⁸⁸ Kuruluşun görevi, bir yandan gönüllülük esasına dayanarak para kaynaklarının sağlanmasını hızlandırmak, diğer yandan da hasarın adliye tine göre, mağdurlara, özellikle düşük gelirlilere hemen ödeme yapmaktı.¹⁸⁹

Komite, acil önlem olarak aşağıdaki kurumlardan bağışta bulunmalarını istedi: İş Bankası (200.000 TL), Yapı ve Kredi Bankası (100.000 TL), İstanbul Ticaret Odası (200.000 TL) ve İstanbul Sanayi Odası (100.000 TL).¹⁹⁰ Ardından kamuoyu, yoğun bir basın kampanyası aracılığıyla, 6-7 Eylül Olaylarında zarara uğrayanlar için bağışta bulunmaya davet edildi. 5.000 TL ve üzerinde bağışta bulunabilecek güçte olan kurum ve kişiler, özel görüşme için komiteye davet edildiler. Sanayi ve Ticaret Odası'nın üyeleri de birçok meslek komitesi kurarak bağış talebinde bulundular.¹⁹¹ 15 Eylül 1955'ten sonra bağışlar, komitenin kullanımına sunuldu. Aynı gün, komi-

185 *Ulus*, 16.09.1955

186 *Zafer*, 16.09.1955; *Cumhuriyet*, 11.09.1955.

187 AA PA 264 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 14.09.1955.

188 13 Eylül 1955'te Komite, aşağıdaki üyelerin katılımıyla genişledi: Vehbi Koç, İzzet Akosman, Refik Bezmen, Hilmi Gürkan, İbrahim Dilber, Afif Tektaş, Hasan Derman, Arşen Gesar, Papadopulo Arşemidis, Kazım Yurdakul, Sadık Bigat, Eli Burla, Remzi Peker, Onnik Balıkcıyan, Yomtov Kohen, J. Naum, Yekta Teksel, Kırık Pamukoğlu, Osman Germen, Yorgi Erman, Asgasar Boncuk: *Yeni Sabah*, 14.09.1955

189 AA PA 270 Türkiye 21 1-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 06 10 1955.

190 *Ulus*, 1 1 09.1955

191 *Son Saat*, 16.9.1955. Uygur Kocabaşoğlu, "6-7 Eylül Olaylarından Sonra Hasar Tespit Çalışmaları Üzerine Birkaç Ayrıntı", *Toplumsal Tarih*, 81 (2000), s. 45-49

teye Ziraat Bankası tarafından 500.000 TL, Sümerbank tarafından 500.000 TL, Etibank tarafından 200.000 TL ve Emlak Kredi Bankası tarafından 200.000 TL aktarıldı. İlerleyen günlerde, meclis 500.000 TL, İstanbul Ticaret Odası 100.000 TL ve T.C. Merkez Bankası 500.000 TL bağışladı. 100.000 lira üzerinde bağışta bulunan banka ve firmalar arasında Nazım Bezmen ve Yedikule İplik Fabrikaları (150.000), Dilber Kardeşler Müesse-satı Tuhafiye T.A.Ş (150.000), Mihael Çıkvasvılı ve ortağı (150.000), Vehbi Koç Tesisleri (150.000), Squipp İlaç Fabrikası (100.000), Sokoni Vakum Petrol A.O. (100.000), Osmanlı Bankası (100.000), ve Milli Reasürans Türk Sigorta Şirketi (100.000) bulunuyordu.¹⁹² Böylece, 31 Aralık 1957'de toplam 8.7 milyon TL'ye ulaşan bağış tutarının yarısı, özel bankalar ve bir düzine büyük firma tarafından sağlanmıştı.¹⁹³ Günlük gazetelerde düzenli olarak, yapılan bağışlarla ilgili bilançolar yayımlanıyordu.¹⁹⁴ Burada dikkat çekici olan, Türkiye'deki yabancı firmalar kadar, azınlıklara ait olanların da listelenmiş olmasıdır. 9 Ekim 1955'e kadar yapılan bağışlar listesi incelendiğinde, 94 gerçek ve tüzel kişiden 42'sinin Türkiye'deki yabancı firmalar ya da Rum, Yahudi ve Ermenilere ait firmalar olduğu görülür.¹⁹³ İstanbul'daki Alman Başkonsolosluğu raporlarına göre, bu kaynakların sağlanmasında gönüllük esastan ziyade, komitenin baskısının etkili olduğuna dair kuşku yoktu. Bu bağlamda, söz konusu çevrelerde bir çeşit "Varlık Vergisi"nden de söz ediliyordu.¹⁹⁶

Komitenin kamuoyuna yaptığı bağış çağrısına, Türkiye genelinde Rize Çay Derneği, İşçiler Sendikası, Tekirdağ Şekerciler ve Muhallebiciler Derneği ile Malatya Kahvehaneciler Derneği gibi pek çok küçük dernek ve birlikten olduğu kadar, daha milliyetçi bir çizgide örgütlenen Tarsus Kuvayı Milliye ve Mücahit Ga-

192 Kocabaşoğlu, "6-7 Eylül Olaylarından Sonra Hasar Tespit Çalışmaları Üzerine Birkaç Ayrıntı", *Toplumsal Tarih*, 81 (2000), s. 45-49

193 25.000 TL ve 80.000 TL arasında bağışta bulunan firma, kurum ve kişilerin arasında, şu isimler de yer almaktadır. Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi (80.000), Türk Philips Limited Şirketi (75.000), Ünilever İş Türk Limited Şirketi (75.000), Burla Biraderler ve Şürekâsı (60.000), Gıslaved Kauçuk Sanayi ve Ticaret TA.Ş (60.000), Antalya Umum Nakliyat Bank A.Ş. (50.000), Türk Ticaret Bankası (50.000), Denizcilik Bankası (50.000), İller Bankası (50.000), Nakı Erenyol (50.000), İpekçi Kardeşler (50.000), Başvekâlet (50 000), Vakıflar Bankası (35.000), Sanayi Kalkınma Bankası (30.000), Nejat Eczacıbaşı (25.000) Kocabaşoğlu, "6-7 Eylül Olaylarından Sonra Hasar Tespit Çalışmaları Üzerine Birkaç Ayrıntı", *Toplumsal Tarih*, 81 (2000), s. 45-49.

194 *Hürriyet*, 16.09.1955; *Son Saat*, 20.09.1955; *Akşam*, 22.09.1955

1 95 CADN B Seri C 26, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 05.11.1955

196 AA PA 270 Türkiye 21 1-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 06.10 1955.

zileri Derneği gibi kuruluşlardan da yanıt gelmişti.¹⁹⁷ Yardım komitesine akan meblağlar, başışta bulunanlar tarafından azınlık gruplarıyla dayanışmaktan çok, devletin gücüne duyulan bağlılığın ve vatanseverliğin bir göstergesi olarak algılanıyordu. Başbakan da, kendisine duydukları sempatiyi dile getiren ve güçleri elverdiğince telafi çabalarına katılmaya hazır olduklarını bildirenlerin telgraflarına boğulmuştu. Türklerin böylesi "alçaklıklarla" hiçbir ilgisi olmadığı kanıtlanmak isteniyordu.¹⁹⁸ Ayaklanmalara etkin biçimde karışmış olan öğrenci derneklerinin Başbakan Adnan Menderes'e gönderdikleri bir telgrafta "gönüllü olarak yeniden inşa çalışmalarına katılma emrini beklediklerini" beyan etmeleri, bu anlamda ilgi çekicidir.¹⁹⁹

Bu esnada komite, zarar görenlerin tazminat taleplerinin geçerli olabilmesi için hasarlarını 26 Eylül-15 Ekim 1955 arasında Ticaret Odası binasına (4. Vakıf Hanı) bildirebileceklerim duyurmuştu.²⁰⁰ Komite bu amaçla, mağdurların söz konusu hasar öncesinde sahip oldukları servetin (nakit ve eşya olarak) miktarı ile, hasar nedeniyle tamamen ya da kısmen yok olan eşya ve hasardan sonra ellerinde kalan servetin değeri ve sigorta durumlarıyla ilgili bilgileri vermeleri için anket formları hazırlayıp dağıtmıştı.²⁰¹ Ancak, söz konusu kişilerin pek çoğu kendiliklerinden, bilirkişiler tarafından hasar tespiti yapılmasını talep etmiş, böylelikle kendilerini, yanlış beyan yapıldığı ile ilgili ithamlardan korumayı amaçlamışlardı. Bu yolla kendi çıkarlarını korumaya çalışmaları, tahribat nedeniyle zarara uğrayan pek çok kişinin, ticaret hukukuna göre resmi olarak denetlenen belgelerinin yok olmasıyla da açıklanabilir. İşyerleri ve evlerdeki hasar, komite üyeleri ve bir Kızılay temsilcisi tarafından rapor ediliyordu. Sonrasında, zarara uğrayanlar komite toplantılarına çağırılıyor ve tazminat bedeli belirleniyordu. Tazminat talebinde bulunan kişi, "tüm zararının tazmin edildiğini, başkaca talebi kalmadığını ve diğer resmi kurumlara bu yönde bir başvuru yapmayacağını"²⁰² bildiren bir açıklamayı imzalıyordu. 30 Eylül 1955'te, hasara uğrayanlardan 7 kişinin talepleri kabul edildi ve 10.525 TL tutarında tazminat ödendi. 18 kişinin tazmi-

197 *Yeni İstanbul*, 21.09.1955

198 AA PA 265 Türkiye 205-00/ 92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 20.09.1955.

199 *Vatan*, 1 1 09 1955.

200 *Akşam*, 23.09 1955.

201 AA PA 270 Türkiye 21 1-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 06.10.1955

202 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 11.01.1956.

nat talepleri ise reddedildi. Komite, bu tarihten 31 Aralık'a kadar geçen sürede, 3.113 kişinin taleplerini inceledi ve 5.633.761 TL tutarında ödeme yaptı.

Komitenin raporuna göre, 4.433 kişinin, toplam 69.578.744 milyon TL'lik hasar tazmini için yaptıkları başvuru kabul edilmişti.²⁰³ Açıklanan hasarın ve kişilerin dağılımı şöyledir:

TABLO 3: KOMİTEYE BİLDİRİLEN HASAR TUTARI VE ZARARA UĞRAYAN KİŞİ SAYISI²⁰⁴

Hasar (TL)	Kişi Sayısı	Topli	3m Hasar (TL)
1-5000			17.798.198
5.000-10.000	730		4.966.500
10.000-20.000	599		8.193.574
20.000-30.000	313		7.654.382
30.000-50.000	247		9.451.715
50.000 üzeri	283		31.514.875

1957 yılının sonunda 3.247 gerçek ve tüzel kişiye, toplam 6.533.856 TL tutarında ödeme yapılmıştı.

TABLO 4: HASARIN BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE KİŞİLERİN DAĞILIMI²⁰⁵

Hasar (TL olarak)	Kişi Sayısı
1-5000	2.877
5.000-10.000	225
10.000-20.000	107
20.000-30.000	6
30.000	2
30.000 üzeri	0

Hasar beyanı esnasında mağdurların çekimsiz bir tavır takındığı söylenmektedir. Bunda belirleyici olan nedenler çeşitlidir. 6 Eylül 1955'ten önce, sınırlı olarak bulunan bazı ticari eşya çeşitleri için depo içeriğinin bildirilmesi zo-

203 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 03.01.1956.

204 Kocabaşoğlu, "6-7 Eylül Olaylarından Sonra Hasar Tespit Çalışmaları Üzerine Birkaç Ayrıntı", s. 45-49

205 Kocabaşoğlu, "6-7 Eylül Olaylarından Sonra Hasar Tespit Çalışmaları Üzerine Birkaç Ayrıntı", s. 45-49.

runluluğu getirilmişti. Dolayısıyla tüccarlar, tazminat taleplerinin bu zorunluluk gereği bildirmiş oldukları veriler ve vergi beyanlarıyla denk düşmesi için gayret sarf ediyorlardı. Yanı sıra bazı ithalatçılar vardı ki, onlar da kullandıkları bazı ithalat yöntemlerinin ortaya çıkmasını, ticaret mevzuatındaki yaptırımlar nedeniyle istemiyorlardı.²⁰⁶ Bazı kişileri ve firmaları tazminat talebinde bulunmaktan alıkoyan ise, bu nedenle bir "kara listeye" konulmaktan duydukları korkuydu. Basın, sürekli olarak, gönüllü olarak tazminat talebinden vazgeçtiğini açıklayan kişi ve firmaların Başbakan Adnan Menderes'e yolladığı telgrafları yayınlıyordu.²⁰⁷ Böylece komitenin, ödenmesi gereken tutarı mümkün mertebe asgari düzeyde tutmaya çalıştığı anlaşılmıştı. Örneğin, İshak ve Rafael Karakoş'a, talep ettikleri tutar 81.000 TL olduğu halde 20.000 TL tazminat ödenmişti.²⁰⁸ Mücevher ya da nakit para gibi belirli kalemler baştan silinmişti.²⁰⁹ Komite "tazminat taleplerinin abartılı olduğunu ya da kendilerinin yaptığı kontroller sırasında doğrulanamadığını" ilen sürerek kendini savunuyordu.²¹⁰ Tanıkların ifadelerine göre, komite bilirkişisinin zarara uğrayanlardan hasarın tespiti için para istediği durumlar da olmuştu:

*"Çoğu tazminat alamadı. Komiteden bir bilirkişi gelip 'Şu kadar tazminat talep edeceğiz. Ödemenin bir yansını sen, diğer yarısını ben alacağım' dedi. Bazıları, bu bilirkişilerin para almasını istemiyordu, o nedenle haklarından feragat ediyorlardı. Bu tazminat, daha çok Türkiye'nin batılı müttefiklerini sakinleştirmek için tasarlanmıştı."*²¹¹

885.425 TL'lik bir meblağ da komite tarafından okullara, kiliselere ve hayırsever kuruluşlara havale edilmişti. Bunlar arasında Şişli'deki Rum-Ortodoks Mezarlığı (193.125 TL), Beyoğlu'ndaki Rum Polikliniği (88.950 TL) ve çeşitli Ermeni ve Rum okulları (309.640 TL) bulunuyordu. Komitece desteklenen okulların toplam sayısı 40'tı. 36 Rum okuluna, 100-15.000 TL arası, üç Ermeni

206 AA PA 9 Türkiye 205-00/9242, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 03.01.1956.

207 NARA 782 00/12-255, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 02.12.1955.

208 PRO FO 371/136509, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 25.02.1958

209 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 1101 1956

210 Kocabaşoğlu, "6/7 Eylül Olaylarından Sonra Hasar Tespit Çalışmaları Üzerine Birkaç Ayrıntı", s. 45-49

211 Mihalıs Vassiliadis ile mülakat, 22.09.2002.

okuluna 150-500 TL arası ve bir Ermeni Bıçkı Dikiş Yurdu'na 2.000 TL tutarında ödeme yapılmıştı.²¹²

İsimlerden yola çıkılarak yapılacak bir sınıflandırmada, komisyon tarafından tazminat başvurusu kabul edilen 3.247 kişiden 187'sinin (yüzde 5,7) Müslüman, diğerlerinin ise Rum, Ermeni ve Yahudi olduğu görülmektedir.²¹³

TABLO 5: YERLEŞİM BÖLGELERİNE GÖRE TAZMİNAT TALEBİNDE BULUNAN KİŞİ SAYISI²¹⁴

Yerleşim Bölgeleri	Kişi Sayısı	Yüzde (%)
Şişli-Taksim-Galata	1.150	35
Eminönü-Aksaray-Kumkapı-Yenikapı-Samatya-Yedikule-Topkapı-Edirnekapı	821	25
Boğaziçi	418	13
Haliç	311	10
Diğer Yerleşim Bölgeleri	547	17

Bu kişilerin semtlere göre dağılımına bakıldığında, zarara uğrayanların yüzde 35'inin (1.150) Şişli-Taksim-Galata ekseninde yaşadıkları görülür. Buradaki hasarın büyük bölümü, özellikle İstiklal Caddesi (550), Galata (227) ve Kurtuluş'ta (99) meydana gelmişti. Taksim (88), Pangaltı (48) ve Şişli de büyük hasar meydana gelen semtlerdi. Zarar görenlerin yüzde 25'i (821) Eminönü-Aksaray-Kumkapı-Yenikapı-Samatya-Yedikule-Topkapı-Edirnekapı ekseninde yaşıyordu. Yedikule (130), Kumkapı (132) ve Edirnekapı (135) en çok hasara uğrayan yerlerdi; buraları Samatya (115), Eminönü (78) ve Aksaray (68) izliyordu.

Zarara uğrayanların sayısı açısından bakıldığında üçüncü sırada kalan yerler, Sarıyer'den Beşiktaş'a ve Kandilli'den Üsküdar'a kadar olan Boğaz kıyısındaki semtlerdi. Bu bölgede 418 kişiye (yüzde 13) tazminat ödendi. En yüksek tutarlar Arnavutköy (65), Ortaköy (63) ve Üsküdar'da (64) yaşayan kişilere ödendi. Beşiktaş (48), Çengelköy (35) ve Yeniköy (29) de, zarara uğrayanların

212 Tazminat ödenen tüzel kişilerin arasında, şu isimler de bulunmaktadır. Bakırköy Kültür Derneği, Galata Kadınlar Hayırseverler Derneği, Heybeliada Kültür Derneği, Kadınlar Fukaraperver Cemiyeti, Kumkapı Fukaraperver Cemiyeti, Kumkapı Kültür ve Spor Derneği, Sahakyan Okulundan Yetişenler Derneği, Üsküdar Kültür Derneği ve Rum gazetesi *Chronos*. Kocabaşoğlu, "6-7 Eylül Olaylarından Sonra Hasar Tespit Çalışmaları Üzerine Birkaç Ayrıntı", s. 45-49.

213 Kocabaşoğlu, "6-7 Eylül Olaylarından Sonra Hasar Tespit Çalışmaları Üzerine Birkaç Ayrıntı", s. 45-49.

214 Kocabaşoğlu, "6-7 Eylül Olaylarından Sonra Hasar Tespit Çalışmaları Üzerine Birkaç Ayrıntı", s. 45-49.

oranının yüksek olduğu semtlerdir. Haliç bölgesindeki on semtte yaşayan 311 (yüzde 10) kişinin talepleri kabul edilmiştir. Bunların arasında Balat (129), Fener (79) ve Hasköy (43) zarara uğrayan kişilerin sayısının yüksek olduğu yerlerdir.

Tazminat ödemelerinin geri kalan yüzde 19'u yukarıda sıralanan 70 semtin dışında kalan bölgelere yapılmıştır. Bunların arasında Kadıköy (103), Fatih (46), Büyükkada (44), Bakırköy (40), Gedikpaşa (21) ve Mahmutpaşa (19) yer almaktadır. Babıâli, Bağlarbaşı, Cibali, Çubuklu, Davutpaşa, Fenerbahçe, Kabataş, Kuledibi, Maçka, Suadiye ve kentin geri kalan bölgelerinden, yalnızca birer ya da ikişer kişinin talepleri komitede kabul edilmiştir.²¹⁵

İzmir'de de kurbanların zararlarının karşılanması için Selahattin Sanver yönetiminde bir komisyon kurulmuştur.²¹⁶ Komisyon önce bir bağış kampanyası başlatmış, bu kampanyaya 5 Ekim 1955'e kadar gerçek ve tüzel kişiler tarafından 500.000 TL aktarılmıştır.²¹⁷ 150 TL ve 75.080 TL arasında değişen tutarlardaki ödemeler, 24 gerçek ve tüzel kişiye yapılmış, toplam ödeme 418.527 TL tutarında olmuştur.²¹⁸ En yüksek ödemenin yapıldığı Andreas Kapinis'i (75.080 TL), kundaklama ve yağmalama nedeniyle kişisel serveti zarar gören Yunan Başkonsolosu Marios Zafirou (52.450 TL), Dr. Eustathios Halkiopoulos (43.222 TL), Nejat Şeşbeş (37.700 TL), Yunan NATO subayları Nikos Koniaris ve İlyas Papaliou (30.742 TL), Stavros Tsalikis (26.150 TL) ve Yunan Başkonsolosluğu memuru Dimitrios Bastas (25.000 TL) izlemiştir.²¹⁹ Ayrıca, binasında meydana gelen hasar nedeniyle Yunan Konsolosluğu'na da 70.000 TL'lik bir ödeme yapılmıştır. Mimar Niyazi Mesta'ya, İzmir Fuarındaki Yunan pavyonunu yenilemesi için 20.000 TL havale edilmiştir. Aralarında 5 Müslüman vatandaşın da bulunduğu 15 kişiye, 150 TL ila 6.000 TL arasında değişen

215 Kocabaşoğlu, "6-7 Eylül Olaylarından Sonra Hasar Tespit Çalışmaları Üzerine Birkaç Ayrıntı", s. 45-49

216 Komisyon üyeleri şunlardır: Enver Kösemen, Mehmet Karaoğlu, Bedri Bıkmaz, M. Werheck, Leon Amado, Şevket Filibeli, Osman Kibar, Haydar Dündar, Burhan Maner, Rifat Yemişçi, Cemil Atalay, Adnan Uysal, Mücahit Büktaş, Alp Türksöy, M. Ali Tuzcuoğlu, Nevzat Ortabaş, William Giraud, Reşat Leblebicioğlu ve Rışar Gomel'in: Yukarıda belirtilen kaynak

217 Burada söz konusu olan gerçek ve tüzel kişiler: İzmir Pamuk Mensucat (200.000), Şark Sanayi (75.000), İzmir Sanayi Odası (50.000), K. Mensucat (50.000), İzmir Manifaturacılar (30.000), Firma B. İzmir (25.000), İzmir Ticaret Odası (25.000), R. A. Gomel (20.000), Lafort et Fils (10.000), Joseph Beumeyer (10.000), Etal Aziz ve Ethem Demir (5.000) ve Durmuş Yaşar (5.000). CADN B Seri C 26, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 05.11.1955

218 Kocabaşoğlu, "6-7 Eylül Olaylarından Sonra Hasar Tespit Çalışmaları Üzerine Birkaç Ayrıntı", s. 45-49.

219 AA PA 265, 205-00/92.42, İzmir Başkonsolosluğu Raporu, 27.10.1955; NARA 782.00/10-3155, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 31.10.1955

tutarlarda ödeme yapılmıştır.²²⁰ İzmir'deki bir Rum kilisesine, binanın çeşitli tamirat işlemleri için 5.000 TL, parçalanmış ya da çalınan dini objeler ve ışıklandırma gereçlerinin yeniden temini için 15.000 TL ödenmiştir.²²¹

Komisyonların İzmir ve İstanbul'daki 6-7 Eylül mağdurları için yaptığı çalışma, 10 Temmuz 1956'dan sonra Galata Maliye Dairesi tarafından üstlenildi. 28 Şubat 1956'da, 6 Eylül 1955'in hasarlarını telafi etmeye yönelik tazminat yasası ve alınacak tazminat tutarlarına vergi muafiyeti getiren bir diğer yasa Meclisten geçti. Tazminatlar birer yıllık Hazine senedi biçiminde öngörülmüştü ve 1957 yılı devlet bütçesinden karşılanacaktı. Muhalefetin, yasa tasarısında ne zarara uğrayan kişilerle ilgili bir tanımın, ne de öngörülen tazminat miktarı toplamının yer almaması nedeniyle getirdiği eleştiri üzerine, maliye bakanı küçük zararların yardım komitesince yapılan ödemelerle karşılanmış sayıldığını ve azami 60 milyon TL'yi bulan daha yüksek tazminat tutarlarının ise maliye müfettişleri tarafından hesaplanıp kesinleştirildiğini söyledi. Yasaya göre, özellikle yabancılar olmakla birlikte, çok büyük oranda kayba uğrayanlar dikkate alınacaktı. Bazı konuşmacıların, metnin değiştirilerek "telafi" yerine "destek" sözcüğü kullanılması yolundaki talebini, Dışişleri Bakanı Köprülü, yurtdışında yeterince etkili olmayacağı gerekçesiyle reddetti.²²² Fakat, hükümet hasar yasasıyla ilgili kararnameyi ancak Eylül 1956 başında yürürlüğe koyduğu için, yeni kurulan Takdir Komisyonu, çalışmalarına Eylül sonunda başlayabildi.²²³ Meclis tarafından tahsis edilen meblağ sadece 60 milyon TL tutarındaydı, dolayısıyla zarara uğrayanların taleplerine sadece kısmen yanıt verilebildi. Bununla ilgili birkaç örnek aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

220 NARA 782.00/10-3155, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 31.10.1955.

221 AA PA 264 Türkiye 205-00/92.42, İzmir Konsolosluğu Raporu, 27.10.1955

222 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 13.03.1956

223 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 08.09.1956.

TABLO 6: BEŞ YERLEŞİMDEKİ HASAR TOPLAMI VE TAZMİNAT ÖDEMELERİ²²⁴

	Hasar (TL)	Tazminat (TL)
Ayia Paraskevi	43.510,42	3.263,28
Panayia	39.758,15	2.981,86
Panayia Vlaherna	39.350,70	2.951,30
Ayios Yeoryios	33.241,91	2.493,14
Zapyon Lisesi	7.167,59	537,60

Kiliselerdeki hasarın tazmini için talep edilen 39 milyon TL'ye karşılık 12.739.705 TL ödendi.²²⁵ Kalan 60 milyon TL ise hak sahipleri arasında dağıtıldı (bkz. Bölüm 1: Maddi Hasar). Maddi hasarın karşılanmasının yanında, Yunan hükümeti, Yunan bayrağının ve subaylarının hakarete uğradığı gerekçesiyle manevi bir telafi de talep etti. Türkiye ile NATO ve Balkan Paketi içinde askeri işbirliği yapılması, bu talebin karşılanmasından bağımsız tutuldu. Buna istinaden, ekim başında Trakya'da yapılan NATO manevralarına Yunan Silahlı Kuvvetleri ve gözlemcileri katılmadı.²²⁶ 22 Ekim 1955'te Türk Dışişleri Bakanlığı, telafi göstergesi olarak, 24 Ekim günü İzmir'de yeni Yunan Konsolosluğu binasının devri sırasında bir bayrak töreninin de yapılacağını açıkladı. Ayrıca, Yunan üniformasına reva görülen ayıbın bağışlanması için özel bir kutlamanın da yapılacağı duyuruldu.²²⁷ Törene, İzmir milletvekili olan ulaştırma bakanı, Türk hükümetini temsilen katıldı. Diğer katılımcılar arasında, İzmir'deki askeri birliklerin komutanı, İzmir valisi ve İzmir Fuarı müdürü bulunuyordu. Yunanlıları, Ankara'daki Yunan büyükelçisi, İzmir'deki Yunan başkonsolosu ve NATO Kumandanlığında görevli iki Yunan general temsil ediyordu. Ayrıca, Hava Kuvvetleri ve alay komutanları, neredeyse tüm kurmay subaylar ve konsolosluk mensupları orada bulunuyordu:

"tik önce Yunan ve Türk milli marşları okundu; ardından Türk Ulaştırma Bakanını konuştu ve akabinde Yunan milli marşı eşliğinde Yunan Bayrağını göndere çekti. Onu Yunanistan Büyükelçisinin hitabesi izledi. Yeni hizmet

224 NARA 882.413/865, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 10.11.1956.

225 Christidi, *Ta Septembriana. Konstantinoupoli kai Smyrni* 1955, s. 269

226 AA PA 270 Türkiye 21 1-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 25.10.1955.

227 AA PA 265 205-00/92.42, İzmir Konsolosluğu Raporu, 27.10.1955.220 NARA 782 00/10-3155, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 31.10.1955

*binasının anahtarının Yunan başkonsolosuna teslim edilmesiyle, resmi tören bitti. 24 Ekim öğleden sonrasında, hakarete uğrayan Yunan subayların onuruna, garnizon gazinosunda özel bir kutlama yapıldı. Kutlamaya, her iki ulusun orada konuşlandırılan subaylarıyla, NATO subayları katıldı. Yunan subayların ifadelerine göre, kutlama adeta olağanüstü bir atmosferde geçti.*²²⁸

İzmir'deki tören Yunan hükümeti tarafından "uygun bir telafi" olarak değerlendirildi; Yunan büyükelçisi, İzmir'de katılan tüm kadroların, yol açılan haksızlığı telafi etmek için gösterdikleri iyi niyet ve dürüstlükten" etkilendiğini açıkladı. Buna karşılık Yunan başkonsolosu, maddi hasarların tazmin edilmesini "tatminkâr" değil, ancak "katlanılabilir" olarak tanımladı; zira mağdurlar hasarlarının yalnızca küçük bir bölümünü geçerli saydırabilmiş, bunun da ancak bir kısmı tazmin edilmişti.²²⁹ Başbakan Menderes'in "hasarı her yönüyle telafi etmek için her şeyi yapacağına"²³⁰ dair verdiği söze rağmen, tazminatlar yabancı gözlemciler tarafından "az, bürokratik ve gecikmiş" olarak değerlendirildi. Tahrip edilen kuruluşların görece hızlı bir sürede toparlanması daha çok, azınlıkların çalışkanlığına ve uyum sağlama becerisine dayandırıldı.²³¹ Mağdurlar da, devletin tazminat ödemelerinin gerçek bir telafiden çok, dış ülkeler için yapılmış bir jest olduğunu düşünmekteydiler:

*"Tazminat ödemeleri ya da benzeri şeylere itimadımız yok. Vakıfların mülkleri haczedilip satılıyor ve bizim, kendi paramız üzerinde hükmümüz yok. Tazminat ödemeleri hakkında kesin bir şey bilmiyorum. Biz hasar beyanında bulunmamıştık. Ama tanıdık çevrem içerisinde, aldığı tazminattan memnun olan kimseye rastlamadım. Bu ödemelerin gerçek gayesi uluslararası yankı idi. Demek isteniyordu ki: Buraya bakan, haksızlığı telafi ettik. Fakat yine de memnun olmak gerekir; zira devlet, samimi olmasa da teessüflerini dile getirmiştir. Halk böyle bir şeyi bekler, insan kendini daha iyi hisseder, bu azınlıkların tipik bir reaksiyon şeklidir. Resmi bir özür halen eksiktir, ama her acı da zamanla geçer.*²³²

228 AA PA 270 Türkiye 21 1-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 25.10.1955.

229 AA PA 270 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 11.01.1955.

230 AA PA 270 Türkiye 21 1-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 25.10.1955

231 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 08.09.1956

232 Rober Haddecıyan ile mülakat, 20.03.2002.

6-7 EYLÜL OLAYLARI

Baş Aktörler

ÜKÛMETİN saldırıların acilen aydınlatılmasına katkıda İ bulunacağını duyurduğu özel mahkemeler, 10 Eylül 1955'te ilk sorgulamaları yapmışlardı.²³³ İstanbul, örfi idare ilanı üzerine tuğgeneraller Kâmil Akman, Namık Argüç ve Danyal Yurdatapan'ın emrine verilen üç ayrı askeri bölgeye (Beyazıt, Beyoğlu ve Kadıköy) ayrıldı.²³⁴ Bu üç bölgede üç ayrı özel mahkeme oluşturuldu: Aksaray'daki Pertevniyal Lisesi binasında kurulan Beyazıt Özel Mahkemesi'nde Haliç, Marmara Denizi kıyıları ve kentin dış kesimlerinde işlenmiş olan fiiller yargılanıyordu.²³⁵ Beyoğlu Özel Mahkemesi, Topkapı'daki 66. Tümen kışlasında kurulmuştu ve Beyoğlu ile Boğaz'ın Avrupa yakasındaki bölgeler için yetkiliydi.²³⁶ Kadıköy Özel Mahkemesi,

233 AA PA 265 Türkiye 205-00/ 92 42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 15.09.1955

234 *Hürriyet*, 11.09.1955.

235 *Hürriyet*, 11 09.1955.

236 *Hürriyet*, 11.09.1955

Selimiye Kışlası'nda bulunuyordu ve Kadıköy'ün yanı sıra, Üsküdar ve Anadolu yakasının geri kalan bölgeleri için de yetkiliydi.²³⁷ Ankara ve İzmir'de de, oradaki tutuklular için birer özel mahkeme kuruldu. Mahkeme başkanlıkları generaller tarafından yürütülüyordu; hâkim ve savcılar daha düşük askeri rütbelere sahipti. Örneğin, Kadıköy Özel Mahkemesi Heyeti, Başkan General Macit Tokcan, askeri hâkim Yarbay İsmail Doğu ve savcı Yarbay Ali Cerar ile Nevzat Ulutaş'tan müteşekkildi.²³⁸ Duruşmalar kapalı yapılıyordu. Yabancı gözlemcilerin görüşlerine göre, hükümet "Türk devleti için utandırıcı olabilecek şeylerin açığa çıkmasından" endişe ediyordu.²³⁹

Ayaklanmaların hemen akabinde Beyoğlu Özel Mahkemesi, İstanbul'daki tutukluların sayısını 5.104 olarak açıkladı ve suç mahalli ile suçun niteliğine göre bir sınıflandırma yaptı:

TABLO 7: SUÇ MAHALLİ VE SUÇUN NİTELİĞİNE GÖRE TUTUKLU SAYISI²⁴⁰

Adalar	Tahrip edenler	Yağr nacılar	Kundakçılar 9	Toplam
	14	75		98
Bakırköy	58	25	12	95
Beyoğlu	906	82	43	1.031
Beykoz	22	19	2	43
Beşiktaş	82	61	19	162
Eminönü	352	71	9	432
Eyüp	283	47	2	332
Fatih	31	268	90	520
Kadıköy	38	66	11	108
Sarıyer	218	37	29	95
Şişli	36	124	119	461
Üsküdar	16	14	15	45

Ayrıca, Ankara'da 171 ve izmir'de 424 kişi daha tutuklandı.²⁴¹ Yalnızca 19 Eylül-17 Ekim 1955 tarihleri arasında, Selimiye Kışlası'nda 1.956 kişi, Davut

237 *Hürriyet*, 11.09.1955.

238 *Hürriyet*, 11.09.1955.

239 PRO FO 371/124003, RG 1011/04, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 11.02.1956

240 AESF, Fahri Çöker Dosyası, 6 Eylül Hadiseleri Suç Endeksi.

241 *Hürriyet*, 21.01.1956.

Paşa Kışlası'nda 1.200 kişi ve Harbiye'deki askeri tesiste 1.100 kişi sorguya çekildi.²⁴² Beyoğlu Özel Mahkemesi'nde görevli bir hâkim, 40 günde 620 kişiyi sorgulamış, ayrıca 600 kişinin daha tanık sorgulamasını gerçekleştirmişti. Tutuklananların sayısının yüksekliği bir kenara, askeri personelin "kendilerine yabancı bir kuruma"²⁴³ atanmaları ve kalifiye olmayan yardımcılar aracılığıyla işlerini yapma zorunlulukları nedeniyle de, mahkemelerin işi ağırdı. Özel mahkeme savcılarının sorgulamalara dayanarak hazırladıkları iddianamelerde 1.886 kişi tahrip, 1.622 kişi hırsızlık, 595 kişi yağma, 333 kişi tahrik, 21 kişi kundaklama, ve 3 kişi dini kurumlara saldırıyla suçlandı. Suçlamalara neden olan diğer konular olarak, yabancı devletlere karşı gösteri, ulusal çıkarları zedelemek, komünist propaganda, adam öldürme, sabotaj, baskın, tecavüz, hükümete hakaret, orduya hakaret ve devlet erkine mukavemet sıralanmıştır.²⁴⁴ Ancak, hâkimler Ekim 1955 öncesinde, bazı şüphelilerle ilgili iddiaların düşürülmesi gerektiğini düşünüyorlardı; zira tutuklamaları gerçekleştiren emniyet güçleri, gerekli delilleri toplamamışlardı. Ayrıca hâkimler, Beyoğlu İdare Bölgesi komutanına gönderdikleri bir raporda, tutuklular arasındaki azımsanmayacak sayıda kişinin olaylara kesinlikle karışmadığından yakınıyorlardı.²⁴⁵

*"Davutpaşa Kışlası, sokaktan rasgele toplanan suçsuz adamlarla doluydu. Her gün yüzlerce insan buraya getiriliyor, savcılık tarafından sorgulanıyor ve tekrar serbest bırakılıyordu. Ve ertesi gün yine yeni tutuklamalar yapılıyordu. Dışarıya karşı, faillerin yakalanması için ciddiyle uğraşıldığı izlenimi verilmesi isteniyordu. [...] Conga Ali adında birini tutuklamışlardı. Tahtakale'de kullanılmış ayakkabı satıyordu. Evinde yedi çift kullanılmış ayakkabı bulunduğu için kışlaya getirilmişti. Kendisinin kullanılmış ayakkabı satıcısı olduğuna defalarca yemin etse de, pek işe yaramadı. Eninde sonunda bu ayakkabıların 6 Eylül 1955'teki yağmadan kaldıklarını itiraf etmesi isteniyordu."*²⁴⁶

242 AESF, Fahri Çöker Dosyası, Örfi idare Beyoğlu Bölgesi 2 No'lu Mahkemesi, 02.12.1955

243 AESF, Fahri Çöker Dosyası, Hâkim Hidayet Özcan'ın Raporu, 21.10.1955.

244 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 13.03.1956.

245 AESF, Fahri Çöker Dosyası, Hâkim Hidayet Özcan'ın Raporu, 21 10.1955

246 Hasan İzzettin Dinamo, 6-7 Eylül Kasırgası, İstanbul, 1971, s. 39-41

Kadıköy Karakolu'ndan Beyoğlu Özel Mahkemesi'ne yazdıkları bir mektupta, polis memurları, iki buçuk saat içerisinde iki binin üzerinde kişinin tutuklandığını belirtmişler ve bu kişilerin yalnızca gösterici mi olduklarının, işyerlerinin tahrip edilmesine katılıp katılmadıklarının veya emniyet güçlerine mukavemet edip etmediklerinin belirlenmesinin imkânsız olduğunu ifade etmişlerdi. Ancak kesin olan, bu kişilerin olaylara şu veya bu şekilde katıldığı idi; dolayısıyla, tutuklananlar arasında suçsuz olanların küçük bir azınlığı oluşturduğu söylenebilirdi.²⁴⁷ 1956 Aralık'ının sonunda İstanbul'da 3.525, İzmir'de 251 ve Ankara'da 288, yani toplam 3.933 kişi serbest bırakıldı. Ocak 1956 sonunda, 228 kişi mahkûm edildi, 61 kişi beraat etti, 208 vakada ise dava düştü.²⁴⁸

Binlerce tutuklunun aniden salıverilmesi öncelikle, muhalefet lideri İsmet İnönü'nün Meclis'te yaptığı ve Başbakan Menderes'in ise "Paşa, vatan bu konuşmanı affetmeyecek" diyerek sitem ettiği, eleştirel bir konuşmaya dayandırılmalıdır.²⁴⁹ İnönü, her şeyden evvel, ayaklanmalardan üç ay sonra dahi hâlâ örfi idare organlarının inceleme sonuçlarının açıklanmamış olmasını eleştirmişti. Ayrıca, binlerce yoksul vatan-daşa hapisanelerde eziyet edilmesinin yanlışlığına değinip, onun yerme 6-7 Eylül 1955'in gerçek sorumlularının bulunması gerektiğine dikkat çekmişti. Tutuklulardan, dört aydır herhangi bir yargılama olmaksızın hapisanede tutulduklarına dair telgraf-lar alıyorlardı.²⁵⁰ Moralleri öylesine bozdu ki, aralarında intihar girişiminde bulunanlar oluyordu.²⁵¹ Bu bağlamda, İstanbul ve İzmir valilerinin hâlâ görevlerinin başında olmaları anlaşılır gibi değildi.²⁵² İnönü'nün konuşmasını takip eden günlerde Menderes, İzmir ve Ankara'daki örfi idare uygulamasını kaldırdı ve 6 Eylül 1955'ten sonra tutuklanmış olan çok sayıdaki kişinin serbest bırakılmasını sağladı.²⁵³ Beyoğlu 2. Özel Mahkemesi'nce tutuklananlar dışındaki tutuklular, 28-30 Aralık 1955 tarihleri arasında kışlalardan alınıp, koşulları daha iyi olan Tuzla'daki bir kampa götürüldü.²⁵⁴

247 AESF, Fahri Çöker Dosyası, Kadıköy Emniyet Amirliği, Sayı 263, 06.12.1955.

248 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 13.03.1956

249 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 03.01.1956.

250 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 2, cilt 8, 15. İnikat, 16.12.1955.

251 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 03.01.1956.

252 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 2, cilt 8, 15. İnikat, 16.12.1955.

253 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 03.01 1956.

254 AESF, Fahri Çöker Dosyası, Örfi İdare Kumandanlığı Kurmayı, 1. Şube 3. Kısım, Sayı 2598/15358, Aralık 1955; AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 03.01 1956

Burası sekiz bölüme ayrılmıştı ve 700 yataklık bir kapasitesi vardı. Beyazıt, Kadıköy ve Beyoğlu Özel Mahkemeleri de aynı biçimde Tuzla'ya alındılar ve mahkeme personeli için bir servis aracı tahsis edildi. Örfi İdare nedeniyle 6 Eylül ile bağlantılı her türlü soruyu aydınlatma yasağı konan basın da, bu vesileyle rahatlamıştı.²⁵⁶

Komünistlerin Suçlanması

Hükümet olaylar nedeniyle duyduğu derin üzüntüyü ifade eden keskin bir açıklamada, ayaklanmaların sorumluları olarak önce "komünistleri" ve "hain provokatörleri" gösterdi. Yabancı gözlemciler bu açıklamayı şüpheyle karşıladılar; zira istenmeyen sosyopolitik eylemler ya da girişimler, hükümet tarafından derhal, "kamufle edilmiş komünizm" olarak tanımlanıyordu, oysa Türkiye'deki komünistlerin sayısı oldukça düşüktü.²⁵⁷ Ayrıca, komünistlerin ve sol grupların faaliyetlerinin gizli polis tarafından dikkatle takip edildiği de biliniyordu; dolayısıyla, saldırıların komünistler tarafından örgütlenmiş olması olanaksız görünüyordu.²⁵⁸ 7 Eylül 1955'te Emniyet amirliklerince komünist olarak bilinen 48 kişi²¹⁸ tahrik ve tahrip suçlamasıyla tutuklanıp Harbiye'ye getirildi. Tutuklananlar arasında, diğerlerinin yanı sıra Aziz Nesin, Kemal Tahir, Ratip Tahir, İsmet Selimoğlu, Emin Sekun, Zıya Tüzmen, Muzaffer Kolçak, Hadi Malkoç, Recep Yelkendağ, Tahsin Güzel, Fehmi Kurucu, Hasan Kaşarcı, Dr. Hulusi Dosdoğru, Dr. Müeyyet Boratav, Dr. Can Boratav, Dr. Nihat Sargın, İsmet Selimoğlu, Faik Muzaffer Amaç, Aslan Kaynaradağ, Asım Bezirci, Ali Ertekin, Hasan İzzettin Dinamo, Mustafa Börklüce, İlhan Berktaş, Suni Büyük ve Ali Akça da bulunuyordu.²⁵⁹ Bu kişilerin tutuklanmasının nedeni, sol eğilimli siyasi faaliyet içerisinde buldukları gerekçesiyle polis tarafından takip ediliyor olmalarıydı. Hiçbir biçimde ayaklanmalara katılmamışlardı. Dahası, Emniyet Müdürlüğü tarafından keyfi olarak hazırlanan bir şüpheliler listesi söz konusuydu. Bu listede, yıllar önce ölmüş

255 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 03.01.1956.

256 AA PA 270 Türkiye 21 1-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 10.09.1955,

257 CADN B Seri C 26, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 10.09.1955

258 AESF, Fahri Çöker Dosyası, Örfi İdare Beyoğlu Bölgesi 2 No'lu Mahkemesi, 02.12.1955

259 Dosdoğru, *6-7 Eylül Olayları*, s. 35; Son Saat, 11.09.1955.

ya da o sırada askerde olan kişilerin dahi ismi yer alıyordu.²⁶⁰ Örfi idare Kumandanı Nurettin Aknoz, 10 Eylül 1955 günü Türk basınına verdiği talimatla, 6 Eylül olaylarının yaratıcıları ile ilgili tartışmalarda komünistlere işaret edilmesini istedi.²⁶¹ Kumandan Şevki Mutlugil'in hazırladığı bir raporda, 48 "komünist" in ihtiyaten tutuklandığı itiraf edilmektedir.²⁶² Bunları, saldırıların gerçekleştiği yerlerde bulunmuş olan 19 "komünistin" daha tutuklanması izlemiştir.²⁶³ Ancak "ısrarlı"²⁶⁴ sorgulamalara rağmen, bu kişilerin olayların faili oldukları kanıtlanamamıştır. Nitekim, sorgulamaları gerçekleştiren polis memurları da, tutukluların suçsuz olduğunu bildiklerini ifade etmekteydiler:

*"Olaylarla alakaları olmadıklarını biliyoruz, ama ne yapalım, emir ta yukarıdan geliyor. Biz sadece görevimizi yapıyoruz."*²⁶⁵

Olayları izleyen haftalarda Türk hükümeti, saldırıların sorumlusunun komünistler olduğu tezini giderek daha seyrek savunur oldu.²⁶⁶ Böylece, şüpheli "komünistler" de diğer birçok tutukluyla birlikte Aralık 1955 sonuna doğru, herhangi bir gerekçe gösterilmeden ve açıklama yapılmadan serbest bırakıldılar.²⁶⁷ Bir kısmının davaları sürmüş olsa da, bunlar davalılar lehine sonuçlanmıştır.²⁶⁸

Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin, Öğrenci Birliklerinin ve Sendikaların Rolü

Olayların hemen ardından, Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin (KTC) yönetim kurulu üyeleri, saldırıları planlamış oldukları gerekçesiyle tutuklandılar. KTC,

260 Aziz Nesin, *Salkım Salkım Asılacak Adamlar*, İstanbul, 1996, s. 58,

261 AA PA 9 Türkiye 205-00/92,42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 03,01 1956,

262 AESF, Fahri Çöker Dosyası, Rapor, K Şubesi Müdürü Tuğgeneral (Hâkim) Şevket Mutlugil, 22 11 1955.

263 Söz konusu 19 "Komünist" şu kişilerdir: Kerami Parıldar, Hasan Turalı, İsak Berkante, Hüseyin Kerpiç, Hasan Uysal, Cemal Cokran, Ali Görür, Muammer Tamkan, Haydar Tamkan, Hamdi Alev, Alaattin Sarıgül, İzzet Deliorman, Şükrü Rodoplu, Veysel Aktaş, Sermet Türkan, Remzi Özsenel, İsmail Argün, Ziya Çelikkilek, Hilmi İpekçioğlu. AESF, Fahri Çöker Dosyası, Örfi idare Beyoğlu Bölgesi 2 No'lu Mahkemesi, 02.12.1955

264 AESF, Fahri Çöker Dosyası, Örfi idare Beyoğlu Bölgesi 2 No'lu Mahkemesi, 02.12.1955;

265 Dosdoğru, *6-7 Eylül Olayları*, s. 30.

266 AA PA 270 Türkiye 211-00/92 42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 10.09.1955

267 Nesin, *Salkım Salkım Asılacak Adamlar*, s. 102.

268 Dosdoğru, *6-7 Eylül Olayları*, s. 85

görece yeni bir örgüttü. Resmi açıklamalara göre. Ağustos 1954'te Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) ve Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nun (TMTF) teşvikiyle, basın ve Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı'nın da katılımıyla bir ulusal komite biçiminde, Kıbrıs'taki Türk azınlığı Birleşmiş Milletler²⁶⁹ ve diğer örgütler karşısında savunmak ve tüm ülkede protesto eylemleri düzenlemek amacıyla kurulmuştu.²⁷⁰

Komite, Hikmet Bil (avukat, *Hürriyet* gazetesi editörü), Hüsamettin Canöz-türk (TMTF Başkanı), Orhan Birgıt (gazeteci, avukat), Ahmet Emin Yalman (gazeteci), Ziya Somer (öğrenci), Hasan Nevzat Karagil (Kıbrıs Türk Kültür Derneği Başkanı, avukat) ve Kâmil Ünal'dan (gazeteci) oluşturulmuştu. 28 Ağustos'ta, Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ve bakan Dr. Mükerrrem Sarol, komiteyi İstanbul'da Vilayet binasına davet ettiler. Menderes, komitenin kurulmasını memnuniyetle karşıladı. Türk devleti, Kıbrıs'taki Türk azınlığı korumak için gerekli olan tüm tedbirleri almıştı: ancak artık Türk kamuoyunun da Kıbrıs'taki Türk azınlığı desteklemesinin zamanı gelmişti.²⁷¹ Aynı gün, başbakanın bu beyanı komitenin, partilerin, basın, sendikaların, TMTF'nin, TMGT'nin ve diğer örgütlerin temsilcilerinin katılımıyla yapılan bir toplantıda ilan edildi. Menderes'in inisiyatifıyla komite, 2 Ekim 1954'te, adı "Kıbrıs Türk-tür Cemiyeti" olan tescilli bir derneğe dönüştürüldü. Derneğin faaliyetleri için TMTF binasını kullanmasına karar verildi.²⁷²

Yeni kurulan derneğin yönetim kurulu üyelerinin çoğunluğu kadar, sade üyeleri de, hükümet üyeleri, devletçe idare edilen örgütler ya da diğer devlet organlarıyla işbirliği yapıyordu. Dernek Başkanı Hikmet Bil ve *Hürriyet* gazetesi sahibi Sedat Simavi, yazdıkları makalelerle, Kıbrıs sorununun Türk kamuoyunda "milli bir meseleye" dönüşmesine büyük bir katkı yapmışlardı. Bu nedenle, Temmuz 1952'de Hikmet Bil, Adnan Menderes'in katı arzusu üzerine ona ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülüye Atina'ya yaptıkları resmi bir gezide eşlik etti. Hikmet Bil, Menderes'in güvenini öylesine kazanmıştı ki. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü 1953 Eylül'ünde, kendisine yönelik yazdığı bir makale nedeniyle Sedat

269 Bkz. Bölüm 3: Kıbrıs Sorunu

270 AA PA 235 Türkiye 21 1-00/75, Ankara Büyükelçiliği Raporu, O1.10.1954

271 Hikmet Bil ile mülakat, 15.01.2002

272 Bil, *Kıbrıs Olayı ve İcyüzü*, s. 95

Simavi'ye dava açtığında, Menderes, Simavi'nin avukatı olan Bil'e, Köprülü aleyhinde elinde bulunan tüm delilleri çekinmeden kullanması ve ona açıkça saldırması için haber gönderdi.²⁷³

Özellikle Türk kamuoyunun Kıbrıs sorununa olan ilgisini yansıtması beklenen Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin faaliyetlerine, büyük oranda hükümet tarafından finans desteği veriliyordu;²⁷⁴ ancak Bil'e göre, derneğin harcamaları şubelerin bağışlarından karşılanıyor, hatta bu bağışların bir kısmı, Kıbrıs'taki Türk azınlığın desteklenmesi için Maliye Bakanlığı'na iletiliyordu.²⁷⁵ Sadece kuruluş aşamasında dernek kasasına hükümet tarafından bir kereye mahsus yapılan 5.000 TL ve 30.000TL'lık yıllık ödemelerin dışında, 200.000 TL tutarında bir ödeme daha yapılmıştı.²⁷⁶ Yönetim Kurulu üyelerinden gazeteci Kâmil Önal, aynı zamanda Milli Emniyet Hizmetleri'nin (MAH) de üyesiydi. O dönemde henüz Fransız mandası altında olan Antakya'da doğmuştu. Doğduğu kentin Türkiye'ye katılmasından sonra, gazeteci olarak *Hürriyet* (Antakya baskısı), *Yeni Mersin* ve *Halkın Sesi*'nde çalıştı.²⁷⁷ Gazeteciliği sırasında MAH'ın güvenini kazanarak, Suriye ve Lübnan'daki Ermeni ve Kürtlerin siyasi hareketlerini gözlemlemekle görevlendirildi.²⁷⁸ Ünal, resmi olarak yaptığı açıklamada, KTC'de çalışmaya duyduğu ilgiyi, Kıbrıs'taki durumun, memleketi olan Antakya'nın eski koşullarını andırmasına ve şimdi de Kıbrıs'ın Türkiye'ye katılması için mücadele etmek istemesine dayandırmıştır.²⁷⁹ Kâmil Önal, Yönetim Kurulu tarafından örgütün Anadolu, Kıbrıs ve Londra'daki şubelerini kurmakla görevlendirilmişti.²⁸⁰ 1954 yılının sonuna kadar, derneğin Konya, Tarsus, Mersin, İskenderun, Antakya, Gaziantep, İzmir, Balıkesir, Mudanya ve Adana'nın yanı sıra, İstanbul'daki Paşabahçe, Fatih ve Karagümrük şubeleri de açılmıştı.²⁸¹

273 Hikmet Bil ile mülakat, 15.01.2002.

274 NARA 782.00/1-2155, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01.12.1955.

275 Hikmet Bil ile mülakat, 15.01.2002.

276 AESF, Fahri Çöker Dosyası, Örfi İdare Beyoğlu Bölgesi 2 No'lu Mahkemesi, 02.12.1955; AESF, Fahri Çöker Dosyası, Rapor, K Şubesi Müdürü Tuğgeneral (Hâkim) Şevket Mutlugil, 22.11.1955

277 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956.

278 NARA 782.00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956

279 Orhan Birgıt ile mülakat, 12.01.2002.

280 NARA 782.00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956.

281 *Zafer*, 16.02.1956,

KTC, öğrenci ve gençlik örgütleriyle de yoğun bir işbirliği içindeydi. Resmi olarak derneğin kuruluş inisiyatifi öğrenci örgütlenmelerine dayandığından, kurucu üyelerin büyük bir kısmı, TMGT ve TMTF üyelerinden oluşturuldu; TMTF başkanı Hüsamettin Canöztürk de yönetim kuruluna seçildi.

Cumhuriyetin kuruluşundan beri, öğrenci ve gençlik hareketleri devlet elitleri tarafından, örgütler aracılığıyla denetleniyor, devlet politikası doğrultusunda yönlendiriliyor ve kullanılıyordu. Örneğin 1947 yılında, 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye'nin dış politikasının İngiltere ve ABD'ye yöneleceğinin ortaya çıkmasıyla, büyük katılımı gerçekleşen bir öğrenci mitinginin ardından, aralarında Tan Matbaası da bulunmak üzere, sol görüşlü kitapçılar ve gazete matbaaları, lise ve üniversite öğrencileri tarafından basıldı.²⁸² Çokpartılı sisteme geçişten sonra da, özellikle DP ve CHP, gençlik örgütlerini ve bunların yönetici kademelerini ele geçirerek başarıyla etkilemeye devam etmişlerdir.²⁸³ Öğrenci örgütlerine üye olanlar arasında MAH üyesi olan kişilerin sayısı çok yüksektir.²⁸⁴

*"Hükümetler her zaman gençlik örgütlerinin işlerine katılırlar, Türkiye'de bu her zaman böyleydi. Hükümetle belirli ilişkiler vardı, zira onun tarafından destekleniyorduk. Hükümet, örgütleri kendi siyasi duruşuna göre yönlendirmek istiyordu."*²⁸⁵

Yabancı diplomatlar, KTCnin kuruluşunda öğrenci derneklerinin inisiyatif kullanmasının ardında da yine devlet etkisi olduğunu düşünmüşlerdir.²⁸⁶

KTC, "milliyetçi çizgideki" sendikalarla da birlikte hareket ediyordu. O zamanki sendikalar, "devlet sendikası" olarak tanımlanmaktaydı. Sendikalar, tıpkı öğrenci örgütlerinde olduğu gibi, hükümet partileri tarafından mali ve ideolojik yönlerden destekleniyordu. Devlet, önderlerini belirliyor ve onları doğrudan yönlendiriyordu.²⁸⁷ Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren, işçi sınıfı ve sendikalar, Türk milliyetçiliğini toplumda hâkim kılmak için kullanılan araçlar

282 AA PA 9 Türkiye 205-00/75, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 30.06.1951.

283 Tefik Çavdar, "Cumhuriyet Döneminde Gençlik", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 3, İstanbul, 1983, s. 801-812

284 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956.

285 Hüsamettin Canöztürk ile mülakat, 24.01.2002.

286 NARA 782.00/5-1453, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 14.05.1953; AA PA 270 Türkiye 211-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 25.07.1955

287 Şehmus Güzel, Yıldırım Dağyeli, I. Halil Özak (Der.), *Die Türkei im Umbruch* Frankfurt 1989, s. 65.

olmuştu. Sendikalar, hükümet tarafından, gerekli görüldüğünde kendilerini "milli mesele" için açıkça ortaya koymak zorunda olan "milli oluşumlar" olarak görülmüştür.²⁸⁸ KTC ve sendikalar arasındaki işbirliği öyle bir noktaya varmıştır ki, her iki kurumun yönetici kadrosu aynı kişilerden oluşturulmuştur. Örneğin, Tekstil Örne Sanayii İşçileri sendikasının yönetim kurulu başkanı olan Bahir Er-soy, aynı zamanda TMGT yönetim kurulunun da üyesiydi ve KTC'nin kurulması için girişimde bulunan kişiler arasındaydı. KTC'nin Paşabahçe şubesi, Paşabah-çe Şişe ve Cam Sanayii İşçileri Sendikası'nın yönetim kurulu tarafından kurulmuştu; bu aynı zamanda KTC'nin de Paşabahçe yönetim kuruluydu. Motorlu Taşıtlı İşçileri Sendikası yönetim kurulu üyesi Fethi Çelik, aynı zamanda KTC Kara-gümrük şubesinin de yönetim kurulundaydı. Su İşçileri Sendikası üyesi Kemal Nadi, KTC Fatih şubesi yönetim kurulu üyesiydi.²⁸⁹ İstanbul'daki işçi sendikalarının çatı kuruluşu, KTC ile işbirliği yaparak, düzenli bir biçimde Kıbrıs'a işçi komiteleri gönderiyordu; amaçları, "moralini bozulan Türk azınlığı motive etmek"ti.²⁹⁰

KTC'nin 27 Nisan 1955 tarihinde yapılan yönetim kurulu toplantısında. Kâmil Ünal genel sekreterliğe. Hüsamettin Canöztürk başkan vekilliğine, Sedat Bayur (DP üyesi) saymanlığa, Nedim Üsdiken (TMTF eski başkanı) ise derneğin mali işler sorumluluğuna seçildi. Hikmet Bil'in başkanlığı, Ahmet Emin Yalman ve Orhan Birgıt'in de yönetim kurulu üyelikleri onaylandı.²⁹¹

Ağustos 1955'ten olayların başladığı güne kadar, derneğin faaliyetleri şaşırtıcı şekilde arttı. Ağustos başında Bil, Önal ile birlikte Kıbrıs ve Londra'ya uçtu. Kıbrıs'ta, oradaki Türk azınlığın temsilcileri olan Müftü Dana Efendi, Faiz Kaymak ve Dr. Fazıl Küçük ile halihazırdaki durumu görüştüler. Bu bilgiler, KTC'nin Londra'da düzenlediği basın açıklamasında kamuoyuyla paylaşıldı.²⁹² Ağustos ortasına kadar derneğin İstanbul'daki şube sayısı üç iken, 6 Eylül 1955'teki saldırılara kadar İstanbul'un çeşitli semtlerinde (Büyükcemece, Küçükçemece, Bakırköy, Kadıköy, Beykoz, Mecidiyeköy, Fener, Florya, Topkapı, Rami, Sarıyer, Pendik ve Yenikapı) en az on şube daha açılmıştı.²⁹³

288 Yüksel Akkaya, "Korporatizmden Sendikal ideolojiye, Milliyetçilik ve işçi Sınıfı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik*, İstanbul, 2002, s. 829-840

289 AESF, Fahri Çöker Dosyası, Emniyet 1. Şube Müdürlüğüne hazırlanan Fezleke, Ocak 1956.

290 AESF, Fahri Çöker Dosyası, Emniyet 1. Şube Müdürlüğüne hazırlanan Fezleke, Ocak 1956

291 *Zafer*, 16.2.1956.

292 NARA 782.00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956

293 *Ulus*, 15.01.1956.

Dikkat çekici olan, İstanbul'daki ve Anadolu'daki bu şubelerin, DP ilçe teşkilatlarının ve sendikaların yöneticileri tarafından kurulmuş olmasıdır.²⁹⁴ Örneğin, DP Zühtüpaşa İlçe Teşkilatı Başkanı Serafım Sağlamlı, KTC'nin Kadıköy şubesinin de başkanıydı. DP Zühtüpaşa ilçe teşkilatının yönetim kurulu üyeleri, KTC Kadıköy şubesinin de yönetim kurulunu oluşturuyordu.²⁹⁵ Büyükçekmece, Küçükçekmece, Paşabahçe ve Beykoz şubelerinin üyeleri, aynı zamanda Demokrat Parti'nin de üyesiydi. DP Beykoz ilçe teşkilatının başkan (Seyfi Lobut) ve yönetim kurulu üyeleri ile KTC'nin Beykoz şube yönetim kurulu aynı kişilerden oluşuyordu.²⁹⁶ Beyoğlu'ndaki Tekstil Sendikası'nın yönetim kurulu üyeleri, KTC'nin Mecidiyeköy'deki yeni şubesini kurmuşlardı. Deri, Kundura ve Saracı-ye İşlen İşçileri Sendikası'nın üç üyesi, KTC Beykoz şubesinin kurucu üyeleri idi. Fener'deki KTC şubesi, Müskirat ve Tütün Sendikaları Federasyonu'nun yedi yönetim kurulu üyesi tarafından açılmıştı. Motorlu Taşıtlı İşçileri Sendikası üyesi olan Abdüllatif Çökmez ve Gemi Sanayi İşçileri Sendikası üyesi Nuri Sargın, KTC'nin Topkapı şubesinin kurucu üyeleri idiler.²⁹⁷

Kıbrıs Türklerinin önderi olan Dr. Fazıl Küçük'ün yazdığı ve adadaki Yunanlıların Türk azınlığa karşı bir katliam hazırlığı içinde olduğunu anlattığı mektup üzerine, Bil, 16 Ağustos 1955te derneğin tüm şubelerine bir mektup göndererek, Türk anavatanından gelecek bir "erkekçe sestem" Londra ve Atına korkacağı için, "uygun biçimde" tepki verilmesi talimatını ilettili.²⁹⁸ 4 Eylül 1955te Hikmet Bil, Kâmil Ünal'a, KTC Londra şubesinin orada gerçekleştirdiği bir gösteriyi desteklemek amacıyla, öğrencilerin Taksim meydanında bazı Rumca gazeteleri yakmaları talimatını verdi.²⁹⁹ Gerçekten de, üniversite öğrencileri Gündüz Gölünü ve Hurşit Şahsuvar, çok sayıda gazetecinin önünde Rumca gazeteleri yaktılar.³⁰⁰ Ağustosun son haftasında, Ünal bir matbaaya acil bir sipariş vererek, üzerlerinde "Kıbrıs Türktür" yazan 20.000 afiş basılmasını³⁰¹

294 TBMM ZC, Devre 10, İcra 2, cilt 9, 23. İnikat, 13.01.1956.

295 *Ulus*, 15.01.1956.

296 Dosdoğru, 6-7 Eylül Olayları, s. 316

297 AESF, Fahri Çöker Dosyası, Emniyet 1. Şube Müdürlüğünce hazırlanan Fezleke, Ocak 1956

298 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956

299 NARA 782.00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956.

300 AESF, Fahri Çöker Dosyası, Örfi idare Beyoğlu Bölgesi 2 No'lu Mahkemesi, 02.12.1955

301 *Zafer*, 16.02.1956

istemmiş ve aralarında Aydın Konuralp, Hurşit Şahsuvar, Erol Çetindağ ve Ekrem Yangın da bulunduğu üniversite öğrencilerini, saldırılardan iki gün önce tüm afişleri ana caddelere ve dükkânlara dağıtmaları için görevlendirmişti.³⁰²

Derneğin İzmir şubesi, 3 Temmuz 1955te, Kıbrıs için düşünülebilecek her türlü katkıyı sunmaya hazır olduklarını göstermek üzere, 2.000 kişinin katıldığı bir gösteri düzenledi.

26 Ağustos 1955'te İzmir'de ikinci bir gösteri daha düzenlenmiş, bu gösteriye, Atatürk'ün doğduğu eve bombalı saldırı yapıldığı haberini İzmir'de sahibi olduğu *Gece Postası* gazetesiyile duyuran Nuri Erdöl de katılmıştı. Erdöl, aynı zamanda KTC İzmir şubesinin yönetim kurulu üyelerinden biriydi.³⁰³

Saldırılardan bir gün önce, 5 Eylül 1955'te Hikmet Bil ile akşam yemeği yiyen Adnan Menderes, Bil'e, Londra'daki Kıbrıs Konferansına katılan Dışişleri Bakam Fatin Rüştü Zorlu'dan şifreli bir telgraf aldığı söyler.³⁰⁴ Dışişleri bakanı, görüşmelerde zor durumda kaldığını, müzakere koşullarının zor olduğunu ve orada "artık dizginlenemeyen" bir Türk kamuoyundan söz etmeyi arzuladığını belirtmiştir.³⁰⁵ Bu nedenle Zorlu, Türkiye'den, daha fazla faaliyet talep etmektedir.³⁰⁶

Bu bilgiler aynı gün Bil tarafından olağanüstü toplantıya çağırılan KTC yönetim kuruluna iletilir.³⁰⁶ 6 Eylül gününün öğleden sonrasında, Atatürk'ün doğduğu evde patlama olduğu duyulunca, Önal, *İstanbul-Ekspres* gazetesinin ikinci baskısı için şu açıklamayı yapar: "Sonunda kutsal değerlerimize el sürmeye cesaret edenlerden hesap soracağımızı açıkça itiraf edebiliriz."³⁰⁷ Bir yandan Önal, TMTF binaları önünde toplanan kalabalıklara afiş ve *İstanbul Ekspres* gazetesini nüshalarını dağıtırken, yönetim kurulu üyesi Orhan Birgıt de cemiyet adına bir deklarasyon kaleme alıyordu. Deklarasyonda, Atatürk'ün doğduğu eve yapılan saldırı kınanıyor, halk, dayanışma içerisinde davranmaya ve "Kıbrıs Türk'tür, Türk kalacaktır"³⁰⁹ milli andına sadık kalmaya çağırılıyordu.

302 NARA 782.00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956

303 NARA 782.00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956; bkz. Bölüm 1: İzmir'deki Saldırıları.

304 Bkz. Bölüm 3: Kıbrıs Sorunu; AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956.

305 Hikmet Bil ile mülakat, 15.01.2002,

306 Bil, *Kıbrıs Olayı ve İçyüzü*, s. 110

307 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Rapor, K Şubesi Müdürü Tuğgeneral (Hâkim) Şevket Mutlugil, 22.11.1955.

308 NARA 782.00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956

309 *Zafer*, 1602 1956

7 Eylül 1955'te KTC İstanbul şubelerinin idare heyetlerinden 87 üye ve bu kişilerle sıkı işbirliği içinde olan -aralarında Kâmil Önal, Hikmet Bil, Hüsamettin Canöztürk, Nedim Üsdiken, Orhan Birgit, Hurşit Şahsuvar, Aydın Konuralp ve Öztürk Canöztürk'ün de bulunduğu- kişiler tutuklandı. KTC'nin şubelerinin birleşmesi yasaklandı ve tüm malvarlıklarına el konuldu.³¹⁰ İzmir'de, diğerlerinin yanı sıra, yönetim kurulu üyeleri Fikret Florat, Ali Tark Halulu, Burhanettin Asutay, Nuri Erdöl, Doğan Falay ve Abbas Çetin tutuklandılar.³¹¹ Bu önlemlerin alınmasına gerekçe olarak, dernek üyelerinin faaliyetlerinin saldırıların başlamasına yol açması ve derneğin kuruluş amacından uzaklaşmış olması gösterildi.³¹² Gerçekten de, tutuklanan 3.000'in üzerindeki kişi arasında KTC üyesi olanların sayısı görece yüksekti.

Öyle ki, örneğin KTC'nin Sarıyer şubesi başkanı Osman Tan (Kâmil Önal'ın yakın arkadaşı), diğer yöneticiler Erol Demircioğlu ve Mustafa Eroğlu ile birlikte, 6 Eylül 1955 günü motosikletlerle Yenimahalle ve Yeniköy arasında gidip gelerek, oralardaki eylemcileri şiddet eylemlerine davet ediyordu. Bu esnada defalarca, eylemler sırasında kimsenin can güvenliğinin tehlikeye atılmayacağı vurgulanıyordu.³¹³ Ancak, doğrudan KTC'nin üyeleri olmasalar da ayaklanmalara doğrudan katıldıkları gerekçesiyle tutuklanan kişilerin çoğu, sendikalara, gençlik örgütlerine ya da Demokrat Parti'nin bölge teşkilatlarına üye olan kimselerdi ve söz konusu örgütlerin liderliği de doğrudan KTC yönetimince üstlenilmişti.³¹⁴ Dolayısıyla, saldırılara doğrudan katılanlar, çeşitli dallardaki sendikalara mensup işçiler otobüs, tramvay ve taksi şoförleri, öğrenciler ve Demokrat Parti üyeleriydi.³¹⁵

Selimiye Kışlası'ndaki tutuklular mesleklerine göre sınıflandırıldığında, ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır: 977 tutukludan 607'si işçi, 86'sı seyyar satıcı, 71'i hamal, 33'ü boyacı, 29'u işsiz, 22'si çırak, 14'ü çöpçü, 13'ü şoför, 12'si tayfa, 54'ü üniversite öğrencisi, 9'u memur, 20'si tüccar, 4'ü astsubay ve 3'ü de emeklidir.³¹⁶ Tutuklular arasında sendikalarda örgütlenmiş işçilerin sa-

310 NARA 782.00/1-2155, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01.12.1955.

311 *Zafer*, 16.02.1956.

312 NARA 782.00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956

313 NARA 782.00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956

314 AA PA 265 Türkiye 205-00/92, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 01 10.1954

315 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Rapor, K Şubesi Müdürü Tuğgeneral (Hâkim) Şevket Mutlugil, 22.11.1955

316 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Rapor, K Şubesi Müdürü Tuğgeneral (Hâkim) Şevket Mutlugil, 22.11.1955.

yısının çok yüksek oluşu nedeniyle, 34 sendika, Örfi İdare Kumandanlığı tarafından, olayların hemen sonrasında kapatılmıştır.³¹⁷ İşçilerin katılımındaki bu görece yüksek oran, bir kısmı KTC üyesi de olan sendika önderlerinin, saldırıların başlamasından hemen önce işçi gruplarını harekete geçirmiş olmasıyla açıklanabilir.³¹⁸ Bir Rum, kendisiyle yapılan bir mülakatta, Paşabahçe Şişe Cam Fabrikası'nda çalışan ve iş arkadaşlarının büyük bir kısmı saldırılara katılmış olan bir tanıdığından şöyle bahseder:

"O gece Paşabahçe firmasında gece vardiyasındaymış. İşe geldiğinde, iş arkadaşlarının orada olmadığını fark etmiş. Karşı kıyıda yer alan Yeniköy, Tarab-ya, Büyüktepe ve Yenimahalle gibi semtlere saldırmak için Avrupa yakasına geçtiklerim duymuş. Gece yarısından sonra işçiler ve ustalar teker teker fabrikaya dönmüşler. Hepsi çok kirli görünüyorlarmış ve çok 'agresifler'miş."³¹⁹

Ancak, İstanbul dışından da işçi getirildiği anlaşılıyordu.³²⁰ Selimiye Kışlası'ndaki toplam 977 tutukludan yalnızca 273'ü İstanbul'dandı; diğerlerinin ikameti Sivas (145), Trabzon (117), Kastamonu (116), Erzincan (111) ve diğer kentlerdeydi.³²¹ Hatta Eskişehir'den, daha 5 Eylül 1955 günü, trenlerle polis nezaretinde İstanbul'a getirilen işçiler vardı.³²²

Sendika örgütlerinin yardımıyla, taşlar ve balta, manivela gibi bir kısım aletler de yıkım eylemleri için hazır hale getirilmişti. Örneğin, saldırgan gruplara dağıtılan yığınla bayrak, Tekstil Sanayii Sendikası tarafından sağlanmıştı³²³ Tramvay, kamyon ve taksi şoförlerinin, yıkım eylemlerini sonuçlandırmak için kent içinde taşman saldırganlarla yaptığı sıra dışı işbirliği, Şoförler Cemiyeti³²⁴ ve Motorlu Taşıt İşçileri Sendikası'nın desteğine dayandırılabilir:

317 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Kapatılan sendikalar hakkında K arşivinde mevcut bilgi, (tarihsiz).

318 NARA 782.00/1-2155, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01 12, 1955.

319 Tsoukatou, *Septembriana* 7955. / *Nichta Ton Kristallon Tou Ellinismou Tis Polis*, s. 90

320 Christidi, *Ta Septembriana, Konstantinoupoli kai Smyrni* 1955, s. 352, s. 163

321 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Rapor, K Şubesi Müdürü Tuğgeneral (Hâkim) Şevket Mutlugil, 22. 11. 1955

322 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6/7 Eylül Hadiseleri, Tanık Halim Sait Kayalı, s. 385

323 NARA 782.00/1-2155, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01. 12. 1955.

324 Dosdoğru, *6-7 Eylül Olayları*, s. 78

*"Saldırlardan yaklaşık bir hafta önce, tramvayda bir konuşmaya kulak misafiri oldum. O zamanlar daha bilet kontrolü yapan görevliler vardı ve çoğunlukla yolcularla sohbet ederlerdi. O gün, görevlinin sessizce, birine 'O zaman oraya gidip, her şeyi paramparça edeceğiz' dediğini duydum. 'Nereye gideceğiz?' diye sordum. Cevap vermedi. Bunun bizimle ilgili olacağını tahmin etmemiştim."*³²⁵

Doğrudan fail olarak tutuklanan bir diğer kalabalık grupta ise, DP'nin ocak örgütlerinin üyeleri yer alıyordu.³²⁶ Örneğin, DP Kızıltoprak örgütü başkanı Serafım Sağlanel, 6 Eylül 1955 gecesini Kızıltoprak ve Fenerbahçe'deki birliklerin tahrikçisi ve elebaşı olduğu gerekçesiyle tutuklandı.³²⁷ Tutuklandığında üzerinde, tahrip edilecek ev ve işyerlerinin adreslerinin yer aldığı bir liste bulunuyordu.³²⁸ Serafım Sağlanel, Kâmil Önal'ın yakın arkadaşıydı ve Önal'ın inisiyatifiyle KTC'nin Kadıköy şubesini kurmuştu.³²⁹ DP'nin İstanbul'daki çeşitli ocak örgütlerinin üyeleri, muhtemelen parti merkezi tarafından gönderilen bir genelgeyle, 6 Eylül 1955'te eyleme çağırılmışlardı:

*"DP ocak örgütlerinden birinin başkanı, arkadaşlarıma şunları anlatmış: Merkezden bir talimat aldık. Yazıda, Kıbrıs'ta bir gösteri olacağı yazılıydı. O yüzden Taksim Meydanında toplanılacaktı. Öğrenciler, Kıbrıs sorunuyla ilgili konuşmalar yapacaklardı. Konuşmalardan sonra bizler İstiklal Caddesinden geçip, 'Kahrolsun Yunanistan, Kıbrıs Türktür' diye bağıracaktık. Ondan sonra da yolumuzun üzerindeki Rum dükkânlarını taşıyıp, tahrip edecektik. Ama hiçbir şekilde yağma olmayacaktı. Bize verilen talimat buydu. Ancak gösteri, bizim tahmin etmediğimiz boyutlara ulaştı. Bunu biz de anlayamadık."*³³⁰

Tutuklanan DP üyeleri, hapishanelerde de parti merkezi tarafından desteklenmeye devam ettiler:

325 Sarkış B. ile mülakat, 29.03.2002

326 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Rapor, K Şubesi Müdürü Tuğgeneral (Hâkim) Şevket Mutlugil, 22.11.1955; Jaklin Çelik, "6/7 Eylül 1955, Kumkapı", *Toplumsal Tarih*, 81 (2000), s. 42-44.

327 NARA 782 00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956

328 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık gazeteci Aziz Ozan, s. 140

329 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Emniyet 1. Şube Müdürlüğüne hazırlanan fezleke, Ocak 1956.

330 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık gazeteci Aziz Ozan, s. 140.

*"Davutpaşa Kışlasında -Komutanlığında- çalışıyordum. Oraya yaklaşık 1.000 tutuklu getirdiler. Onlarla sohbet ettim. Partiden talimat aldıklarını söylüyorlardı. Bazı elebaşlan 50 TL, bazıları 10 TL almışlardı. DP'nin Fatih ve Aksaray ocak örgütlerinin liderleri, dışarıdan çok iyi bakılıyordu. Onlara her zaman bir sürü hediye geliyordu."*³³¹

İzmir'de de, KTC üyelerinin yanı sıra, DP üyeleri saldırılara doğrudan katılmışlardı. Tanık ifadelerine göre, bazı kişiler oradaki DP şube sekreteri önderliğinde, Yunan Konsolosluğu'nu ateşe vermişti.³³²

Öğrenci ve gençlik örgütleri, şiddet olayları henüz başlamadan -özellikle 6 Eylül akşamı Taksim Meydanı'nda yapılacak gösteri için- üyelerini konuşmacı ve katılımcı olarak harekete geçirmişlerdi. Bu nedenle, üniversite öğrencileri özellikle halkı tahrik ettikleri için tutuklandılar.³³³ Burada özellikle, hem DP ile ve hem de "gizli polis"le işbirliği içinde olan üniversite öğrencisi Mürşit Yolgeçen, önemli bir rol oynamıştı.³³⁴ Saldırlardan kısa bir süre önce, diğer iki büyük öğrenci örgütünün³³⁵ yanı sıra, İstanbul Üniversiteliler Talebe Cemiyeti adında, sadece beş üyesi olan bir dernek kurmuştu. 6 Eylül akşamının ilk saatlerinde, henüz saldırılar başlamadan, kendini TMTF başkanı olarak tanıtıp Beyoğlu'ndaki merkezi noktalarda (Galatasaray, Tokatlıyan Hotel, Taksim Meydanı, Sıraselviler, Rum kilisesi Aya Triada önü) defalarca tekrarladığı kısa konuşmalar yaparak, dinleyicilerin dikkatini, Selanik'te Atatürk'ün doğduğu evdeki patlamaya çekmeye çalışmıştı.³³⁶

*"Mürşit Yolgeçen, saldırılarda kilit bir rol oynadı. Genç bir öğrenciydi ve o akşam, konuşma yaptığı her yerde omuzlarda taşındı. Sonra avukat oldu, garip işlere bulaştı ve öldürüldü. Olaylar nedeniyle birlikte yargılanırken, biz hapse gittik, o ise askere alındı. Daha sonra mahkeme tarafından suçsuz bulundu."*³³⁷

331 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Necip Bozkır, s. 266

332 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık İsmail Çoker, s. 315.

333 CADN B Seri C 26, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 08.09.1955.

334 Orhan Birgit ile mülakat, 12.01.2002; Demirer, 6 Eylül 1955. Yassıada 6/7 Eylül Davası, s. 361

335 Bkz. Bölüm 2. Kıbrıs Türkler Cemiyeti'nin, Öğrenci Birliklerinin ve Sendikaların Rolü.

336 NARA 782.00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956.

337 Orhan Birgit ile mülakat, 12.01.2002.

Tutukluluk süreleri boyunca, KTC ve TMTF liderlerinden bazıları, gerçekten de, saldırıların planlanması ve saldırılara katılmaları konusunda resmi devlet mercilerinden talimat aldıklarını belirtmişlerdir. Emniyet Başmüfettişliği tarafından KTC üyeleri arasına tutuklu gibi sokulan bir ajan, Bil'in tutukluluğu süresince, "saldırıların organizasyonu için bizzat başbakan Adnan Menderes'ten para ve talimat aldıklarından" açıkça bahsettiğini anlatmıştır:³³⁸

*"KTC üyeleri tutuklandıktan sonra, adamlarımızdan birini gizlice Harbiye'deki hapishaneye soktuk. Dört ya da beş gün sonra, muhbirimizin raporu elimize geçti; buna göre, Orhan Birgit ve Hikmet Bil, talimat üzerine saldırılara katıldıklarını ve asıl sorumlu çevrelerin kendilerini şu anda desteklemediğini söylüyorlardı. Ayrıca, işin mahkemeye intikal etmesi durumunda, talimatları kimden aldıklarını açıklayacakları tehdidinde bulunuyorlardı."*³³⁹

Tutuklu öğrenci Aydın Konuralp'ın ifadelerine göre; KTC, Londra'daki Türk Büyükelçiliği'nin teşviki neticesinde, Ankara'daki hükümet çevreleri tarafından organize edilmiş ve resmi olarak da bu faaliyet, öğrenci derneklerinin bir inisiyatifi olarak gösterilmiştir. Konuralp, tutukluluk koşullarının iyileştirilmemesi durumunda, "yüksek makamlardan bazı şahsiyetlerin 6 Eylül olaylarının organizasyonuna karışmış olduklarını" açıklayacağını vurgulamıştır.³⁴⁰ KTC üyelerinin sorguları esnasında verdikleri ifadelerle de, Kâmil Önal'ın MAH emrinde çalıştığı ve KTC'nin faaliyetlerini denetlemekle görevli olduğu ortaya çıkmıştır. Tutuklanmasının ardından Kâmil Önal, lise öğrencisi Hurşit Şahsuvar'ı MAH'a ait önemli belgeleri imha etmekle görevlendirmişti; zira bunlar gizli belgelerdi ve ele geçirilmeleri durumunda MAH kendisinin görevine anında son verebilirdi.³⁴¹ Gerçekten de Şahsuvar, yanında iki üniversite öğrencisiyle birlikte, polisin mühürlemiş olduğu öğrenci federasyonu binasına girip söz konusu belgeleri kazan dairesinde yakmayı başarmıştır.³⁴² KTC üyeleri, tutuklulukları sırasında, diğer tutuklulara kıyasla daha iyi muamele görmekteydiler; öyle ki, bazıları sadece gündüzleri hapishanelerde kalıp, akşamları evlerine gidebiliyorlardı.³⁴³

338 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Örfi idare Beyoğlu Bölgesi 2 No'lu Mahkemesi, 02.12.1955

339 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Rapor, K Şubesi Müdürü Tuğgeneral (Hâkim) Şevket Mutlugil, 22.11.1955.

340 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Rapor, K Şubesi Müdürü Tuğgeneral (Hâkim) Şevket Mutlugil, 22.11.1955

341 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Emniyet 1 Şube Müdürlüğüne hazırlanan Fezleke, Ocak 1956.

342 NARA 782 00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956

343 Dosdoğru, 6-7 Eylül Olayları, s. 57.

*"Beni, Önal'ın evinde bir fotoğrafımı buldukları için tutuklamışlardı. Tutukluyduk gerçi, ama amaç hapishaneleri doldurmaktı. O yüzden tutukluluk koşulları çok sıkı değildi. Bir kütüphane vardı, bütün gün okudum. Polis müdürü, futbol oynamaya gitmemize bile izin veriyordu, giriş için para bile ödemiyoorduk. Maçlara polislerin de bizimle gelmesi gerekiyordu, sadece bu isim listesine adımız yazılıyordu. Canımız isterse meyhaneye gidip rakı içiyor, kâğıt oynuyorduk. Bir polis memuru da bizimle geliyordu gerçi, ama geç olunca 'Hapishanenin nerede olduğunu biliyorsunuz nasıl olsa' deyip, evine gidiyordu."*³⁴⁴

1955 Aralık sonuna kadar, KTC'nin saldırıları teşvik ettikleri gerekçesiyle tutuklanmış olan 87 yöneticisi tahliye edilirken, 17 kışı hakkında 12 Şubat 1956'da dava açıldı.³⁴⁵

Sanıklar arasında, yabancı bir ülkeye karşı düşmanca beyanat, tahrik, şiddet olaylarına destek vermek ve delilleri yok etmekle suçlanan Kâmil Önal; yabancı bir ülkeye karşı düşmanca beyanatla suçlanan Hikmet Bil, Orhan Birgit ve Hüsamettin Canöztürk; yabancı bir ülkeye karşı düşmanca faaliyet, mühür sökmek ve delilleri imha etmekle suçlanan öğrenciler Aydın Konuralp, Hurşit Şahsuvar, Öztürk Canöztürk ve Gündüz Gölönü ile yabancı bir ülkeye karşı düşmanca beyanat ve saldırıları teşvik etmek ve destek vermekle suçlanan Mürşit Yolgeçen, Serafım Sağlamer, Osman Tan ve Mustafa Eroğlu da bulunuyordu.³⁴⁶

Bu iddianamede ayırt edici olan husus, KTC Yönetim Kurulu üyeleri Bil, Birgit ve Canöztürk'ün yalnızca, şubelere gönderilen mektup ve Taksim Meydanı'nda Rum gazetelerinin yakılması gerekçesiyle suçlanmış olmalarıdır; tahrik ya da şiddet eylemlerinin desteklenmesi nedeniyle bir suçlama söz konusu değildir. KTC üyelerinin ya da öğrenci örgütlerinin, hükümet üyelerinin talimatları doğrultusunda saldırılara katıldıklarını açıkladıkları ifadelerin yer aldığı polis raporları mahkemeye sunulmuş olmasına rağmen, bu ifadeler iddianamelerde yer almamıştır. DP ocak örgütlerinin idarecileri ve sıradan üyelerinin katılımı da,

344 Gündüz G. ile mülakat, 12.05.2002.

345 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Tevkif ve Tahliye Durumu, Şubat 1956; AA PA 9 Türkiye 205-01/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 28.01.1957.

346 NARA 782.00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.02.1956

iddianamenin hazırlanmasında mahkeme tarafından dikkate alınmamıştır. Ayrıca Kâmil Önal'ın MAH için çalışıyor olması da iddianamede yer almamıştır.

Ocak 1955le mahkemeye, Emniyet 1. Şube'nin hazırladığı bir fezleke ulaştırılmıştır; burada MAH'ın saldırıların organizasyonuna karışması ve Önal ile işbirliği yapmasının yanı sıra, DP üyelerinin saldırılara katılımı ile ilgili bilgiler de sunulmuştur. Fakat, Emniyet Umum Müdürü Kemal Aygün, bu fezlekeyi, Kominform'un³⁴⁷ Kıbrıs sorunu ile ilgili faaliyetlerinin dikkate alınmadığı gerekçesiyle reddetmiş ve MAH'a bağlı General Şevki Mutlugil'den yeni bir fezleke hazırlanmasını talep etmiştir.³⁴⁸ Bu fezlekedeki öncelikle, genel olarak Kominform'un ortaya çıkma koşulları ile çalışma yöntemleri tanımlanmış ve Türkiye Komünist Partisi (TKP) ile işbirliklerinin kanıtı olarak da örgütlerin siyasi broşürlerinden yapılan alıntılar gösterilmiştir.³⁴⁹ 6 Eylül 1955 olaylarının incelenmesi, açıkça burada Komintern'in yöntem ve çalışma biçiminin³⁵⁰ kullanılmış olduğunu ortaya koyacaktı:

*"Osmanlı İmparatorluğunda din özgürlüğü vardı. Gayrimüslimlerin dini mevkileri ve mezarlıkları özel koruma altındaydı; ancak bu şekilde azınlıklar dinlerini ve dillerini bugüne kadar koruyabildiler. Cumhuriyetin kurulmasından sonra da bu ilkeler sürdürüldü. Sadece Kominform ve Komintern'in belli amaçları nedeniyle Rum vatandaşlarımıza saldırılabildi (...) Milli bir isyan bahanesiyle Türk-Yunan dostluğu, Balkan Paketi ve NATO birliği sabote edilmek istendi."*³⁵¹

Komintern'in saldırılara karışmasına kanıt olarak, Sovyetler Birliği'ne firar eden şair Nazım Hikmet'in Kıbrıs'taki Türk işçilere hitaben yazdığı ve Türk işçileri, adanın emperyalist diktatörlerine karşı Yunan işçilerle birlikte hareket etmeye çağırıldığı iki mektup gösterilmiştir.³⁵² Sadece MAH'ın bu son fezlekesi, iddianameye resmi dayanak oluşturmuştur. Olaylarda komünistlerin parmağı

347 Kominform, Komünist Enformasyon Bürosu için kullanılan bir kısaltmadır. Kominform, 30 Eylül 1947'de, SSCB'nin, ABD'nin Marshall Planı'na karşı tepki olarak kurulmuştur. Örgütün görevi, dünyadaki komünist ve işçi partilerin arasında işbirliğini sağlamaktır.

348 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Emniyet 1. Şube Müdürlüğü'nce hazırlanan fezlekeye not, Ocak 1956

349 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Milli Emniyetçe hazırlanan Kominform taktikleri ve Kıbrıs olayları mevzuunda muhtıra, Ocak 1956.

350 Komintern (Komünist Enternasyonal), uluslararası, aşırı sol eğilimli bir birliktir. Örgüt, İspanya iç Savaşı sırasında, uluslararası tugaylar safında yer almıştır.

351 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Milli Emniyetçe hazırlanan Kominform taktikleri ve Kıbrıs olayları mevzuunda muhtıra, Ocak 1956.

352 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Milli Emniyetçe hazırlanan Kominform taktikleri ve Kıbrıs olayları mevzuunda muhtıra, Ocak 1956.

olduğunun bir başka kanıtı olarak, baş davalı Kâmil Önal'ın MAH için Lübnan'da bulunduğu sırada Komintern'le işbirliği yaptığı iddia edilmiştir. Buna göre, Önal burada komünist ve "sol görüşlü" kişilerle ilişki kurmuş ve saldırıların organizasyonu sırasında bunlardan yararlanmışır.³⁵³ Önal'ın MAH'la yaptığı işbirliğinin KTC üyesi olduğu sürece de devam ettiğine dair bilgiler tanık ifadelerinde dile getirilmiş olsa da, mahkeme bu gerçeği görmezlikten gelmiştir. Önal'ın MAH'taki görevinin KTC ile olan ilişkisinden önce bittiği, dolayısıyla Önal'ın öğrencilere yaktığı delilin de MAH'a ait belgeler olamayacağı görüşünden hareket edilmiştir.³⁵⁴ Mahkemenin bu varsayımıyla, MAH'ın saldırıların organizasyonuna katılmış olma olasılığı dışlanmıştır.

Örfi idarenin sona ermesinin ardından, 12 Şubat 1956'da askeri mahkeme tarafından başlatılan 17 sanıklı yargılamaya, yine kamuoyuna kapalı olan sivil bir mahkeme tarafından devam edildi. 14 Ocak 1957 tarihli iddianame, sanıkları şu gruplara ayırmaktaydı: dış güçlere karşı düşmanca beyanat vermektan yargılanan KTC üyeleri; saldırı çağrısında bulunan sanıklar, halkı basın yoluyla tahrik eden gazeteciler; ve öğrenci federasyonu binasındaki polis mührüne zarar vermektan suçlananlar.³⁵⁵

24 Ocak 1957'deki duruşmada, İstanbul 1. Ceza Mahkemesi hâkimleri, sanıkların beraatına karar verdi. Savcı, bu duruşmada sanıklar için şu gerekçelerle beraat talep etmişti: Kıbrıs, tarihsel olarak bir Türk adasıdır ve anavatandan sadece birkaç deniz mili uzaklıktadır. Yunanistan ve Kıbrıs'taki Türk aleyhtarı kışkırtma faaliyetleri, üzücü olayların çıkmasına vesile olmuştur. Savcının beraat talebine mahkeme, şu gerekçeyle katılmaktaydı: Ne polis incelemelerinden, ne Örfi İdare Mahkemesi ve sivil mahkemedeki yargılamadan, ne de sanıkların birbiriyle tutarlı ifadelerinden, mahkemenin adil bir takdire dayanarak mahkûmiyet kararını gerekçelendirebileceği deliller ortaya çıkmıştır. Sanıklar, suç işleme kasıtlı hareket etmemişlerdir. Bu nedenle hâkimler oybirliği ile, sanıkların haklarında açılan tüm davalardan beraat etmelerine karar vermiştir.³⁵⁶

353 NARA 782 00/2-2056, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20 02,1956

354 Yukarıda belirtilen kaynak.

355 AA PA 9 Türkiye 205-01/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 28.01.1957

356 AA PA 9 Türkiye 205-01/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 28.01,1957

İstanbul Ekspres Gazetesi ve Milli Emniyet Hizmetleri (MAH)

Saldırıların planlanmasında MAH'ın katkısı, öne sürülen delillere rağmen, sivil mahkeme tarafından da dikkate alınmadı. Oysa, MAH çalışanları hem Selanik'teki bombalama eylemine, hem de bu olayın sansasyonel biçimde 6 Eylül 1955 günü öğleden sonra *İstanbul Ekspres* gazetesinde duyurulmasına katılmışlardı. 5 Eylül 1955 gecesi Selanik'teki Türk Konsolosluğu'nun bahçesinde bir bomba patlamıştı. Amerikan Büyükelçiliği'nin bir çalışanına yüksek düzeyli bir bürokrat tarafından gizli olarak iletilen bir bilgiye göre, bu olay bir "ajan-provokatör" tarafından, İstanbul'daki saldırıları haklı göstermek amacıyla gerçekleştirilmişti.³⁵⁷

Gerçekten de, Emniyet'in yaptığı araştırmalarda ortaya çıktığı üzere, sadece camların kırılmasına yol açan bombalama eyleminde, bomba konsolosluğun bahçesine dışarıdan atılmamış; tersine, patlamaya konsolosluk binasının içinde bulunan bir kişi yol açmış olmalıydı.³⁵⁸ Söz konusu "ajan-provokatör", öğrenci Oktay Engin'di.³⁵⁹ Engin, Yunanistan'daki Türk azınlığın bir üyesi olarak Selanik'te yaşıyor ve gördüğü hukuk eğitimi, Türk devletinin verdiği bir bursla karşılanıyordu.³⁶⁰ Olay yerine yakın bir yerde bulunan Oktay Engin ve konsolosluğun bekçisi olan Hasan Uçar, Yunan makamlarınca tutuklandılar ve haklarında dava açıldı.³⁶¹ Patlama sırasında Ankara'da bulunan Başkonsolos Mehmet Ali Balin, Yunan savcılığı tarafından "Konsolosluk görevlisi Mehmet Ali Tekinalp'ı diplomat bagajında üç bombayı Selanik'e götürmeye teşvik etmek ve 5 Eylül 1955'te patlama talimatını veren şifreli bir telgraf yollamakla" suçlandı.³⁶² 17 Temmuz 1956'da, Atina'daki Türk büyükelçisinin, Selanik'teki Türk Konsolosluğu ile İstanbul'daki Yunan Konsolosluğunun kapatılacağı tehdidinde bulunması üzerine, başkonsolos ve vekiline karşı açılan dava düşürüldü; Uçar ve Engin de geçici olarak serbest bırakıldılar.³⁶³ MAH üyesi olan Oktay En-

357 PRO FO 371/123858, RG 10344/6, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 22.12.1955

358 AA PA 235 Türkiye 211-00/94.08, Atina Büyükelçiliği Raporu, 19.09.1955.

359 Demirel, *6 Eylül 1955 Yassıada 6-7 Eylül Davası*, s. 374; Arif Demirel'in kendisiyle yaptığı bir mülakatta, Engin, kendisinin ya da Hasan Uçar'ın konsolosluk binasındaki patlamada sorumluluğu olduğunu reddetmektedir. *Demirel, 6 Eylül 1955 Yassıada 6-7 Eylül Davası*, s. 357

360 *Dosdoğru, 6-7 Eylül Olayları*, s. 99

361 AA PA 235 Türkiye 211-00/94.08, Atina Büyükelçiliği Raporu, 19.09.1955

362 PRO FO 371/123858, RG 10344/6, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 22.12.1955.

363 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Selanik Başkonsolosluğu Raporu, 23.06.1956

gin'e, eylemi karşılığında malı yardım ve mevki sözü verilmişti.³⁶⁴ Gümülcine'deki Türk konsolosunun yardımıyla, Engin, 22 Eylül 1956 günü Türkiye'ye getirildi.³⁶⁵ Başbakan Adnan Menderes ve İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'ın şahsi talimatlarıyla Engin, 1956 yılı sonunda belediyede bir işe yerleştirildi.³⁶⁶ MAH için çeşitli görevler üstlendikten sonra ise, Nevşehir'e önce kaymakam, sonra da vali oldu.³⁶⁷

Görünürde 6 Eylül'deki olayların çıkmasına vesile olan, Selanik'te Atatürk'ün doğduğu eve yapılan saldırıyla ilgili haber, 6 Eylül günü ciddi basın organlarında değil, sadece bir bulvar gazetesi olan ve o gün olağandışı şekilde yüksek bir sayıda basılan *İstanbul Ekspres*, eylemlerin başlamasından sadece birkaç saat önce, oldukça abartılı bir biçimde verilmişti.³⁶⁸ Gazetenin aynı günün öğleden sonrasında çıkan ikinci baskısında, Kâmil ÜÖnal'ın şu sözlerine yer veriliyordu: "Bu, bardağı taşıran son damla oldu."³⁶⁹ *İstanbul Ekspres*'in Demokrat Parti'ye yakınlığı ile bilinen editörü Mithat Perin, ayaklanmalardan sonra yakalandı; ancak, tutuklandık-tan iki saat sonra Menderes'in talimatıyla serbest bırakıldı.³⁷⁰ Perin'in MAH ile işbirliği yaptığı, kendisinin 1960 yılında MAH'a yazdığı bir mektupta ortaya çıkmıştır. Perin bu mektupta, örgüt için üstlendiği görevlen sıralıyor ve karşılığında da gazetesi *İstanbul Ekspres* için malı yardım talep ediyordu.³⁷¹

İstanbul Ekspres'in o günkü editörü Gökşin Sipahioğlu, kendisiyle yapılan bir röportajda, 6 Eylül 1955'teki saldırıların MAH tarafından organize edilmiş olduğunu anlatmıştır. Bir tuğgeneral, Özel Harekât Dairesi'nin yapısı ve çalışma yöntemleri konusunda bir gazetecinin 1991 yılında kendisiyle yaptığı röportajda, Sipahioğlu'nun bu açıklamasını onaylamıştır:

*"Elbette 6-7 Eylül saldırılan Özel Harp Dairesi tarafından planlanmıştı. Olağanüstü planlı bir operasyondur ve amacına da ulaştı. Sorarım size; bu, sıra dışı başarılı bir eylem değil miydi?"*³⁷²

364 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık İbrahim Oğuz, s. 136

365 NARA 781 00/9-2656, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 26 09 1956

366 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık İsmail Tamçelik, s. 379

367 Dosdoğru, 6-7 Eylül Olayları, s. 384.

368 AA PA 270 Türkiye 21 1-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 14.09.1955

369 AA PA 9 Türkiye 205-01/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 13.03.1956.

370 TBMM ZC, Devre 10, içtima 2, cilt 9, 23. inikat, 13.01.1956.

371 Soner Yalçın, Doğan Yurdakul (Der.), *Bay Pipo -Bir MİT Görevlisinin Yasadışı Yaşamı, Hıram Abbas-*, İstanbul, 2002, s. 49 372 *Milliyet*, 01.06.1991

Hükümet Üyeleri

İstanbul'daki Alman ve İngiliz Başkonsolosluklarının raporlarına göre, hükümet tarafından en azından Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, İçişleri Bakanı Namık Gedik, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay, saldırıların hazırlanmasına katılmışlardı; her şeyden önce amaç, Londra Konferansı üzerinde baskı oluşturmak³⁷³ ve dikkatleri iç politikadaki sorunlardan uzaklaştırmaktı.³⁷⁴ Ancak, yabancı gözlemcilerin hemfikir oldukları bir başka nokta, olayların vardığı boyutun hükümet üyelerinin kendileri için de büyük bir sürpriz olduğudur.³⁷⁵

Amerikalı diplomatların, Türk hükümetinin 6-7 Eylül Olaylarında sorumluluğu olup olmadığı konusunda başlangıçta tereddüt etmeleri, "Washington'a yollanan ilk raporlarda komünistlerin olası katılımından ve Emniyet teşkilatının sivil kargaşaları denetim altına almaktaki yetersizliğinden söz edilmesine neden olmuştur.³⁷⁶ Ancak, Amerikan Konsolosluğu'nun daha sonraki raporlarında, hükümetin saldırı hazırlıklarına katkısına değiniliyor ve güvenlik güçlerinin pasifliği yetersiz donanımlarına ya da beceriksizliklerine değil, hükümetin olaylara müdahale edilmemesi konusundaki talimatına dayandırılıyor.³⁷⁷ Raporlardan birinde, saldırıların başlangıcında Bayındırlık Bakanlığı'na ait "0026" plakalı resmi bir aracın içinde bulunan kişilerin talimatlar vererek, yıkım için gerekli aletleri arabadan çıkarıp paylaştıklarından söz ediliyor.³⁷⁸ Diplomatların, hükümetin bu boyutlarda bir saldırıyı planlamış olamayacağını tahmin etmelerinin nedeni her şeyden önce, yıkım eylemlerinin tüm ülke için büyük ekonomik zararlara yol açmış olması ve saldırılar nedeniyle Yunanistan gibi siyasi müttefiklerle ciddi çatışmalar çıkmasının arzu edilmiş olamayacağıdır.³⁷⁹ Bunların dışında,

373 Bkz. Bölüm 3: Kıbrıs Sorunu.

374 AA PA 270 Türkiye 211-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 10.09.1955; PRO PREM 11834/479, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 03.10.1955

375 AA PA 270 Türkiye 211-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 10.09.1955; PRO FO 371/117717, RG 1016/22, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 15.10.1955

376 NARA 782.00/1-2155, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01.12.1955

377 NARA 782.00/9-2955, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 25.09.1955

378 NARA 782.00/9-1255, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 12.09.1955

379 NARA 782.00/1-2155, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01.12.1955; PRO FO 371/117712, 10344/98, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 04.11.1955.

saldırıların olduğu günlerde İstanbul'da pek çok uluslararası kongre,³⁸⁰ özellikle de Dünya Bankası bağlantılı kongreler düzenlenmiş bulunuyordu ve dolayısıyla olası bir prestij kaybı kadar, ülkenin kredi derecesini olumsuz yönde etkileyebilecek gelişmelerden de korkulmuş olmalıydı.³⁸¹ Gerçekten, İstanbul'daki Emniyet Başmüfettişliği'nin de öğrendiği üzere, hükümet sınırlı bir saldırı planlamış, ancak bu plan daha sonra kontrolden çıkmıştı:

*"Hükümetin Yunanistan'a baskı yapmak amacıyla dün Beyoğlu'nda küçük saldırılar planladığı, çok gizli şekilde öğrenilmiştir; saldırılar öngörülenin dışında bir boyut kazanınca, şiddet eylemlerinin komünistlerin işi olarak gösterilmesine karar verilmiştir."*³⁸¹

Sadece İstanbul Valisi Gökay, sonradan yapılan bir toplantıda, "sınırlı" saldırının mümkün olmayacağını, bu nedenle de İstanbul Rumlarının 6 Eylül 1955 günü evlerinden çıkmamalarının tavsiye edildiği haberini Rum patriğine ulaştırdığını açıklamıştır.³⁸³ Emniyet başmüfettişi, Başvekâlet Kalem-i Mahsus Müdürlüğü ajanının bu raporu üzerine, başbakanı "saldırıların hazırlanması hususunda şüpheli durumda bırakacak" herhangi bir araştırma yapmama talimatı aldı.³⁸⁴ Dışişleri Eski Bakanı Fuat Köprülü, Nisan 1960'da, İstanbul Valisi Gökay vasıtasıyla özellikle Bayar, Menderes, Zorlu ve Gedik'in saldırıların organizasyonunda sorumluluğu olduğunu öğrendiğini açıkladı.³⁸⁵ Fakat, saldırıların planlanmasında katkısı olan bazı hükümet üyeleri de, siyasi olarak güç durumda kaldıklarında ya da güvendikleri kişilerle yaptıkları konuşmalarda, özellikle Başbakan Adnan Menderes'in olayların planlanmasında sorumluluğu bulunduğunu telaffuz ediyorlardı.

İstanbul Valisi Gökay çalışma arkadaşlarına, özellikle Menderes ve Gedik'in hadiselerin asıl düzenleyicisi olduklarını, sıkça tekrarlamıştır:

380 Uluslararası Karşılaştırmalı Hukuk Bilimleri Kongresi, Bizans Tarihçileri Kongresi, Uluslararası Üniversite Dernekleri Kdngresi, Uluslararası Kriminologlar ve Polisler Kongresi; Dosdoğru, *6/7 Eylül Olayları*, s. 28.

381 AA PA 270 Türkiye 211-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 10.09.1955

382 AE5F, Fahri Çoker Dosyası, Emniyet 1. Şube Müdürlüğü'nce hazırlanan Fezleke, Ocak 1956.

383 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Nevzat Emrealp, s. 122

384 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Nevzat Emrealp, s. 122.

385 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Nüvit Yetkin, s. 161

*"Onlar [Menderes ve Gedik (y.n.)] düzenlediler, her şeyi yerle bir ettiler, şimdi de bir kurban arıyorlar. 'Gestapo şefi' içişleri bakanı, dün akşam bana, halkı rahat bırakmamızı söyledi. Milli bir halk ayaklanmıymış. Şimdi görsün bakalım, milli halk ayaklanması neymiş."*³⁸⁶

Vali Gökay, saldırıların ardından, önce istifa dilekçesi verdi. Ancak, istifa ederse Menderes'in onu örfi idare mahkemeleri önünde olaylardan sorumlu tutabileceğini düşünerek, istifasını geri çekti. Zira, dünya kamuoyunu sakinleştirmek için bir günah keçisi aranıyordu.³⁸⁷ Ayaklanmaların bitişinden sonra Ankara'da düzenlenen DP grup toplantısında, Menderes'in isteğiyle, "bu tarz açıklamalar soruşturmayı tehlikeye atabileceği'nden, olayların çıkış nedenleri üzerinde tartışılmadan, sadece örfi idare ilanının oylaması yapılmıştır."³⁸⁸ Ancak oturum sırasında, olayların sorumluluğunu görevinden çekilmiş bulunan İçişleri Bakanı Namık Gedik'e yükleyen bazı konuşmalar olunca, Gedik şu tehditte bulundu:

*"Başbakan burada ifade vermeme istemiyorsa, benim hadiselerle ilgili bir sorumluluğumun olmadığını burada söylemelidir. Eğer ben sorumlu olarak görülüyorsa da, konuşmama izin verin."*³⁸⁹

Bunun üzerine Menderes, Gedik'in hiçbir şekilde 6 Eylül'deki olaylarla ilgili sorumluluğu bulunmadığını, aksi olsaydı Gedik'i kendisinin istifaya davet edeceğini açıkladı.³⁹⁰ Hükümet liderlerinin büyük oranda saldırıların hazırlanmasında payı olduğuna dair yürütülen tahminler, özellikle bu kişilerin saldırıların başında vermiş oldukları tepkiye de dayandırılmaktadır. 6 Eylül 1955 akşamı Adnan Menderes ve Celal Bayar, Ankara'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldılar. 6-7 Eylül'deki olaylar daha akşam 19.00'da, yıkıcı niteliğini ortaya koymuştu; hatta Menderes, eylemleri Taksim Meydanı'nda arabasının içinden izlemişti.³⁹¹ Yine de iki devlet adamı, herhangi bir müdahalede bulunmadan,

386 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri Tanık, İsmail Tamçelik, s. 306.

387 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Aziz Ozan, s. 140

388 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, s. 473

389 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, s. 473.

390 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, s. 21.

391 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, s. 122, CADN B Seri C 26, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 08.09 1955.

Ankara yolculuklarına devam ettiler.³⁹² İçişleri Bakanı Namık Gedik ise İstanbul'da, Vilayet'te kalıp, artan şiddet olayları nedeniyle Vali Gökay'a ulaşmaya çalışan emniyet güçlerine "söz konusu olayların milli bir halk ayaklanması olduğunu" söyleyerek, müdahale etmemeleri yönünde oradan talimat vermişti.³⁹³

Hatta, İzmir Valisi Kemal Hadımlı, İzmir'deki ayaklanmalar sırasında izleyiciler arasında bulunuyordu.³⁹⁴ Hadımlı, göstericilerin gerçekleştirdikleri yıkım eylemlerini "İzmir'in yüzünü ağarttınız, teşekkür ederim" diyerek övmüş, yine aynı göstericiler tarafından omuzlarda taşınmıştı.³⁹⁵ Bazı polis memurları, Yunan pavyonunun tahrip edilmesi esnasında, göstericilere saldırganca muamele etmemeleri için, Vali Hadımlı tarafından uyarılmışlardı.³⁹⁶

Başbakan Adnan Menderes'in saldırıların hemen ardından bazı kişileri görevlerinden alması,³⁹⁷ daha çok dünya kamuoyunu etkilemeye yönelik kararlar aldı; böylelikle "felaketi" engellemeyenler cezalandırılmış oluyordu. Nitekim, Aralık 1956'da, suçlamaların aydınlatılması için mahkeme ve Meclis tarafından yürütülen soruşturmalar henüz neticelenmemişken, İçişleri Bakanı Namık Gedik, üç general, Milli Emniyet şefi, İzmir valisi ve İzmir'de bulunan askeri birliklerin kumandanı ile İstanbul Emniyet müdürü yeniden görevlerine döndüler.³⁹⁸

1960 Mayıs'ındaki askeri darbeden sonra, Cumhurbaşkanı Bayar, Başbakan Menderes, Dışişleri Bakanı Zorlu ve Bakan Köprülü, diğer suçlamaların yanı sıra, 6 Eylül 1955'teki olaylar nedeniyle de, Yassıada'daki askeri mahkemede yargıldılar. 6 Eylül 1955 ile ilgili davada, yukarıda adı geçen siyasetçiler, Rumların Türk vatandaşları olarak Anayasa tarafından güvence altına alınmış olan temel haklarını çiğnemek ve Türk yurttaşlarını gösteri ve şiddet olaylarına teşvik etmekle suçlandılar.³⁹⁹ İzmir Valisi Hadımlı, İstanbul Valisi Gökay ve Emniyet Müdürü Alaaddin Eriş, şiddet olaylarının engellenmesi için gerekli önlemlerin alınmadığı gerekçesiyle suçlandılar.⁴⁰⁰

392 AA PA 270 Türkiye 21 1-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 17.12.1955

393 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, Tanık Selçuk Emre, s. 269

394 PRO PREM 1 1 834 479, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 13.09.1955.

395 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, s. 303.

396 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, 6-7 Eylül Hadiseleri, s. 277

397 Bkz. Bölüm 1: Olayların Ardından Hükümetin Aldığı İlk Önlemler.

398 AA PA 9 Türkiye 010-02/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.12.1956

399 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, s. 470

400 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, s. 480.

Selanik Başkonsolosu Mehmet Ali Balin ve vekili Mehmet Ali Tekinalp, üniversite öğrencisi Oktay Engin ve konsolosluğun bekçisi Hasan Uçar, bomba temin etmek ve Selanik'teki başkonsolosluğun bahçesinde patlamaya neden olmakla suçlandılar.⁴⁰¹ Mahkeme Bayar, Menderes ve Zorlu'nun suçlu olduğuna hükmederken, Köprülü, Balin, Tekinalp ve Engin'i suçsuz buldu. Gökay ve Eriş'in suçları ise zaman aşımına uğramıştı.⁴⁰²

Her iki davada da (İstanbul ve Yassıada) mahkemelere, saldırıların hükümet öncülüğünde, gizli servis ve DP Parti teşkilatı ile işbirliği halinde ve devletçe yönlendirilen çeşitli derneklerle (öğrenci ve gençlik örgütlen, sendikalar ve KTC) birlikte hareket edilerek gerçekleştirildiğine dair kanıtlar sunulmuş olsa da, hükümler verilirken bu ortaklık dikkate alınmadı. İstanbul duruşmalarında (1955-1957) DP üyelerinin, hükümet liderlerinin ve MAH'ın saldırılardaki rolü, Türk devletinin olaylardan mesul olduğu gerçeğini gizleyebilmek adına görmezlikten gelindi. KTC her ne kadar suçlanmış olsa da, yönetici kadroları, muhtemelen bir mahkûmiyet kararı çıkması durumunda "hükümet üyelerinin sorumluluklarını ifşa edecekleri" tehdidinde bulduklarından, beraat ettiler. Yassı-ada'daki askeri mahkemenin duruşmalarında ise, bu kez, şiddet olaylarının sorumlusunun yalnızca hükümet üyeleri olduğu ispatlanmaya çalışıldı. Bu davalarla, 1960 Mayıs'ındaki askeri darbe meşrulaştırılmak isteniyordu. Mahkeme başkanının 6 Eylül 1955 Olayları davasında yaptığı bir açıklamada, duruşmaların asıl niyeti meydana çıkarılıyordu:

*"Sizin için olduğu gibi [Zorlunun avukatı kastediliyor (y.n.)], vatandaş için de bu davanın anlamı büyük. Burada, on yıl boyunca iktidarda olan bir rejim yargılanıyor."*⁴⁰³

Dolayısıyla mahkeme, sanıkları suçlayabilmek için, kısmen doğru olmayan tanık ifadelerini kullanıyordu.⁴⁰⁴ KTCnin, MAH'ın, sendikaların ve öğrenci örgütlerinin saldırılara karışmış olması, mahkemenin hüküm verme sürecinde

401 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, s. 481

402 Demirel, 6 Eylül 1955 Yassıada 6-7 Eylül Davası, s. 341

403 Dosdoğru, 6-7 Eylül Olayları, s. 243

404 Demirel, 6 Eylül 1955 Yassıada 6-7 Eylül Davası, s. 417.

dikkate alınmamıştı. KTC üyelerinin suçsuzluğu, Örfi İdare Mahkemesi'nin 1957 yılında verdiği karara dayanarak, "kanıtlanmış" olarak kabul edildi.⁴⁰⁵ MAH, 1960 yılında halen askeri teşkilatın bir parçasıydı. MAH çalışanlarından şüphelenilmesi, askeri rejimin subaylarının da suçlanmasını beraberinde getirebilirdi. Muhtemelen bu nedenle, sanık avukatları, MAH'ın yönetici ya da üyelerinin dinlenmesi yönündeki taleplerini⁴⁰⁶ defalarca dile getirdilerse de, mahkeme bu talebi "MAH'ın saldırılardaki yerinin 1956 yılındaki fezlekeyle⁴⁰⁷ zaten aydınlatılmış olduğu" gerekçesiyle açıkça reddetmişti.⁴⁰⁸ Böylece Yassıada'daki duruşmalarda Demokrat Parti üyeleri, saldırıların organize edilmesi ve uygulanmasının tek sorumluları olarak gösterildiler. Sonuç olarak, İstanbul ve Yassıada'daki duruşmalar 6-7 Eylül Olaylarını aydınlatmaya değil, 1955 ve 1960 yıllarındaki siyasi rejimleri meşrulaştırmaya ve haklı çıkarmaya hizmet etti.

405 Bkz. Bölüm 2: Kıbrıs Türktur Cemiyeti'nin, Öğrenci Birliklerinin ve Sendikaların Rolü.

406 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, s. 206, 437, 448.

407 Bkz, Bölüm 2, *İstanbul Ekspres* Gazetesi ve Milli Emniyet Hizmetleri (MAH).

408 Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, s. 446.

6-7 EYLÜL OLAYLARI

Perde Arkası

AVRUPA'YA 19. ve 20. yüzyıllarda, kitlesel göçler, iskânlar ve sürgünler damgasını vurmuştur. Sadece Dünya Savaşları döneminde yerlerinden edilen insan sayısı, 40 ila 80 milyon arasındadır. Halkların bu şekilde yer değiştirmesi, ancak modern ulus-devletin gelişimiyle bağlantılı olarak anlaşılabilir. Ulus-devletlerin öncülleri, genelde farklı etnik topluluklardan oluşmuş imparatorluklardı. Ulus-öncesi grup aidiyetlerini belirleyen unsur, bir etnisiteye mensubiyet değil, aşiret, derebeylik ya da din gibi, toplumsal otoritenin büründüğü çeşitli biçimlerdi. Ancak modern devletin kurulmasıyla etnik ve kültürel birlik olarak tanımlanan ulus kavramı, yeni bir meşruiyet kaynağı olarak ortaya çıktı. Çokuluslu imparatorlukların dağılmasını, etnik olarak homojen devletlerin kurulması çabası izledi. 1919-1920 Paris Barış Antlaşmaları ve 1923 Lozan Antlaşmasıyla belirlenen yeni devlet sınırları, aynı zamanda "kendi devlet"ini

talep edenlerin de beklentilerini gerçekleştirecekti. Fakat bu antlaşmaların sonucunda homojen ulus-devletler değil, içlerindeki etnik gruplardan birinin, ulusun kaderini tayin hakkını kendinde gördüğü ve kendini yeni devletin taşıyıcısı olarak tanımlarken diğer etnik gruplara azınlık statüsünü atfettiği devletler oluştu. Eski imparatorlukların dilsel, kültürel ve dini anlamdaki karmaşıklığı, devlet sınırlarıyla tek bir etnisitenin örtüşmesini olanaksız kıldı. Yeni devletlerin *sınırları* içerisinde azınlıkların oluşması kaçınılmazdı. Ancak, bu yeni devletlerin azınlıkları, genellikle, ulus-devletin homojenleştirilmesi önünde bir engel ve hatta tehdit olarak algılandı. Devletin yeni meşruiyet zeminini meydana getiren unsur, etnik-kültürel birlikti. Bu nedenle, diğer etnik grupların varlığı, ancak yeni devletin bir zaafı olarak görülebilirdi. "Devlet büyüğü" seçkinlerin gözünde, azınlıklar sadık vatandaşlar değildi; devletlerin istikrarını ve hayatta kalma şanslarını tehlikeye atan, genç ulus-devletin "gelecekteki hamleri" idi. Büyük imparatorlukların sona ermesiyle, etnik olarak homojen bir ulus-devlet paradigması, iskân, sürgün, göç, tahliye ve soykırım biçiminde işleyen "etnik temizlik" sürecini tüm Avrupa'da devreye soktu. Özellikle etnik ve kültürel karışımın çok karmaşık olduğu ve yerleşim düzenlerinin hiçbir şekilde homojen ulus-devletlerin beklentilerini karşılamadığı Balkanlar'da, yeni devlet sınırları, ilgili etnik grupların zaman zaman tehcir, yerinden etme, katliam ve karşılıklı "hesaplaşmaların iç içe geçtiği göç etme süreçlerine maruz kalmasına yol açtı.

Dilsel ve dinsel olarak karışık bir nüfusa sahip olan Osmanlı İmparatorluğu da, 19. yüzyıldaki ulus-devlet kurma çabalarından payını aldı. 18. yüzyılın son yarısından 20. yüzyılın başlangıcına kadar geçen sürede Yunanlılar, Sırlar, Romenler ve Bulgarlar kendi bağımsız devletlerini kurmuşlardı. Ermeniler, Kürtler ve Araplar arasında da ayrılıkçı eğilimler kendini gösteriyordu. Reform hareketi Tanzimat'ın bütünleştirici ideolojisi olan Osmanlıcılık, imparatorluk halklarının birbirinden farklı çıkarlarını parlamenter bir sistem çerçevesinde uzlaştırmaya çalışan bir deneme olarak ele alınabilir. Sultanın tüm tebaası, ait oldukları din ya da etnik grup ne olursa olsun, bir ve tek Osmanlı devletinin yasalar önünde eşit yurttaşları olacaklardı. 1908'den sonra Jön Türkler tarafından da sürdürülen bu deneme, "eski" millet sisteminin seküler ve demokratik'

meşruluğu olan bir teritoryal devletle değiştirilmesini öngörüyordu. Ancak, böylesi bir deneme, Osmanlı halklarının ulusal kurtuluş hareketlerini durdurmuyacaktı; bu hareketlerin elitleri, kendileri için daha elverişli olan eski sistemin çerçevesi içinde, her biri kendi uluslarının yeniden doğuşları için çalışıyorlardı.

Ancak, Jön Türklerin Osmanlılık tasarısının başarısız olmasının önemli bir nedeni de, aslında yeni bir anayasal düzenin taşıyıcısı olarak hizmet edebilecek Müslüman bir burjuva sınıfının var olmayışında görülmelidir.

Geç Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ulusal sorunun gelişiminde, 1913-14 yılları yeni bir dönemin başlangıcına işaret eder. 1912 yılındaki Balkan Savaşı yenilgisi, ağırlıklı olarak, halkın ulusal bilincinin henüz az gelişmiş olmasına dayandırıldı. Bu nedenle, "ulusal ruh'un yeni bir "terbiyeye" tabi tutulması zorunlu idi. Bu açıdan bakıldığında, 1. Dünya Savaşının çıkması da bir anlamda, yeni ulusal programı devreye sokmak için bir şans olarak görüldü. Bu çerçevede atılan önemli bir adım, Avrupalıların tüm ayrıcalıklarının (diplomatik dokunulmazlık, vergi muafiyeti, kendi postanelerine sahip olma, düşük gümrük tarif oranları) yasal zeminini oluşturan "kapitülasyon sistemi"nin kaldırılması oldu. Ayrıca Türkçe'nin ekonomik faaliyetlerde zorunlu iletişim dili olarak belirlenmesiyle, ağırlıklı olarak Hıristiyan olan memurların Müslüman olanlarla değiştirilmesinin önü açılmış oldu. Böylece, savaş koşulları altında, "ulusal burjuvazi"nin yaratılması için gerekli şartların yerine getirilmesi sağlanıyordu.

Çokuluslu imparatorluğun çekirdeğini oluşturan Küçük Asya'nın etnik ve demografik bakımdan homojenleştirilmesiyle ilgili kaygı da, bununla bağlantılıydı. Başarılı bir ulus-devlet oluşturma zorunlu önkoşulu buydu. Bu bağlamda 1915-16 yılları arasında, yüz binlerce (belki de 1 milyondan fazla) insanın hayatına mal olan, Doğu Anadolu'daki "savaş bölgesi"nde yaşayan Ermeni nüfusun tamamının güneye (Suriye ve Mezopotamya) sürülmesi ya da Küçük Asya'nın Rum-Ortodoks nüfusuna karşı uygulanan iskân politikası (1912-23), esas itibarıyla, ulus-devlet ekseninde gerçekleştirilen homojenleştirme çabalarının sonuçları olarak değerlendirilmelidir.

Türkiye'nin ulusal bağımsızlığı için sürdürülen direniş hareketinin siyasi önderleri, önceleri Türkçülük ya da Türk milliyetçiliği gibi kavramları kullan-

maktan kaçındılar. Yeni şekillenen ulus, İslam üzerinden tanımlanıyordu. İslami kimliğin vurgulanmasındaki amaç, muhafazakâr Müslüman grupların olduğu kadar, Anadolu'nun etnik kimliği birbirinden farklı Müslümanlarının da Kemalist harekete sadakatini kazanmaktı. Bizzat Mustafa Kemal, örneğin Kürtlerle yapılan işbirliğini "ortak din İslam"a ve "Ermeni tehlikesine dayandırmıştır."⁴⁰⁹ 1920 yılının ilkbaharında Meclis'te yaptığı bir konuşmada, vekillere ne sadece Türk, ne sadece Çerkez ya da Kürt olmadıklarını, dayanışma içerisindeki Müslüman halk topluluklarının temsilcileri olduklarını hatırlatmıştır. Oluşturmaya kararlı olunan birlik, yalnızca Türk, Çerkez ya da Kürt bir birlik değil, tüm etnik unsurları kapsayan, Müslüman bir birlik olacaktır.⁴¹⁰

Fakat Türkiye Cumhuriyeti'nin sağlamlaşmasıyla giderek uzaklaşan bu çoğulcu toplum görüşünün yerini, Türk milliyetçiliği aldı. Ulusal direniş hareketinin başarıya ulaşmasının ardından, siyasi önderlik, gerçekte bir Türk ulus-devletini kurmayı planladığını açıklayabilecekti. Bu bağlamda, 1924 yılında Vatandaşlık Kanunu ile ilgili yapılan anayasa tartışmalarında, Türk olmayan Müslümanların adının geçmemesi dikkat çekicidir.

Açıkça, yeni Türk kimliği, etnik olarak Türk olmayan Müslümanları da kapsayacaktı. Vatandaşlık Kanunu Komisyonu'nun "Türkiye ahalisine, din ve ırk farkı olmaksızın Türk ıtlak olunur" şeklindeki önerisi, milletvekili Hamdullah Suphi Bey tarafından, ülkedeki gayrimüslimlere atıfta bulunularak eleştirilmiştir:

*"Önce Türk kültürünü kabul edin [gayrimüslimlere sesleniyor (y.n.)]. Biz de o zaman size Türk diyebiliriz. Ama siz sürekli dil ve dindeki farkı vurgulayıp, ayrılıkçı eğilimler sergiliyorsunuz. Ondan sonra da bize gelip, 'Bizi Türk olarak görün' diyorsunuz. Siz böyle muhalefet ederseniz, ben de sizin için bir şey yapamam. Zira, içtenliğinize inanmıyorum."*⁴¹¹

Milletvekili Celal Nuri Bey'in, kendilerine Türk vatandaşlığı verilmezse Yahudi, Ermeni ve Rumların durumunun ne olacağıyla ilgili itirazı üzerine,

409 Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışında Bir İnceleme*, Ankara 1988, s. 98. 410

Fikret Adanır, *Geschichte der Republik Türkei*, Mannheim 1995, s. 27.

411 Ergun Özbudun, "Milli Mücadele ve Cumhuriyetin Resmi" Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu", Nuri Bilgin (Der.), *Cumhuriyet Demokrasi ve Kimlik*, Ankara 1997, s. 64

milletvekili Hamdullah Suphi Bey'in önerisiyle 88. madde şu şekilde değiştirildi: "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk itlak olunur." Bu düzeltinin anlamı, gayrimüslimlerin yasalar önünde aynı vatandaşlık hak ve ödevlerine sahip olmakla beraber, toplumda Türk olarak algılanmadıklarıdır.

Yeni siyasi elit, İslamı Türkçülüğün önemli bir unsuru olarak tanımladı. Ankara, Küçük Asya'daki Rumlarla Yunanistan Makedonya'sındaki Türk azınlığın karşılıklı olarak yerlerinin değiştirildiği nüfus mübadelesi için kimlerin seçileceğinin, din kriteri esas alınarak belirlenmesinde ısrar etti.⁴¹² Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923'te imzalanan nüfus mübadelesi anlaşması, Lozan Barış Antlaşmasının bir parçasıydı ve birinci maddesinde şu hükmü içeriyordu: "1 Mayıs 1923'ten itibaren, Türkiye'deki Rum-Ortodoks dinine mensup Türk vatandaşları ile Yunanistan'daki İslam dinine mensup Yunan vatandaşları mübadele edilecektir."⁴¹³ Böylece, anadili Türkçe olan ve Yunanca bilmeyen Pontus ve Karaman'daki Ortodoks gruplar, ateşli itirazlarına rağmen Yunanistan'a yerleştirildiler.

Hükümet, Girit ve Makedonya'daki Müslümanları etnik kökenlerine bakmaksızın "Türk" olarak kabul etti. Burada söz konusu olan, Yunanlar ve Türkler arasında bir değiş tokuş değil, Rum-Ortodoks Hıristiyanlar ve Osmanlı uyruklu Müslümanlar arasında bir nüfus mübadelesidir.⁴¹⁴ Nüfus mübadelesi için din kriterinin temel alınmasıyla, yeniden iskân sürecinin bürokratik işleyişinin hızlandırılması ve genç Türk devletinde yeni gayrimüslim toplulukların oluşmasının engellenmesi amaçlanmıştır. Ulus, Mustafa Kemal tarafından 1923te kurulan Cumhuriyet Halk Partisi'nin program ve tüzüklerinde⁴¹⁶ dil, kültür ve ülkü birliği olan sosyal ve siyasal bir topluluk olarak tanımlanmıştır. Türk milliyetçiliğinin diğer uluslara "zarar vermeyeceği", onların "değerlerine saygı duyacağı ve onları destekleyeceği" belirtilmiştir. Bu resmi belgelerde temsil edilen ulus ve milliyetçilik anlayışı, dış ilişkilerde şovenizmden ve yayılcı politikalarından kaçınırken, içeride etnik kimlik ya da ırk farkı gözetmeden, ortak bir kültür ve kimlik temeline dayanır.

412 Stephen P. Ladas, *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*. New York 1932, s. 377

413 Stephen P. Ladas, *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, s. 787

414 Bernard Lewis, *Emergence of Modern Turkey*, Londra 1961, s. 348

415 CHP Parti Programları ve Tüzükleri için bkz. Taha Parla, *Türkiye'de Siyasi Kültürün Resmi Kaynakları, Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku*, İstanbul 1995, s. 17-154

Fakat Kemalist milliyetçiliğin, ulusun bu sübjektif tanımının yanı sıra, Türk etnik kimliğinin baskınlığını, merkeziyetçiliği ve gayrimüslimlerin bastırılmasını içeren bir de "ikinci yüzü" vardır.⁴¹⁶ Gerçekten de gayrimüslimlerin ve Türk olmayan etnik grupların dışlanması, Cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılından sonra artarak devam etmiştir. Her ne kadar yeni kurulan devlet Hristiyan azınlıkların (Rumlar ve Ermeniler) özerklik haklarını devletler hukuku çerçevesinde güvence altına almış olsa da, 1920'lerin ve 30'ların hükümetleri, zaman zaman açıkça asimilasyon politikaları izlemişlerdir. Teorik olarak bakıldığında yasalar karşısında tüm vatandaşların hak ve ödevleri birbirinin aynı görünse de, gündelik hayatta baskın Türk etnik kimliğine aidiyet, devletin kimlik politikasının temelini oluşturmuştur. Böylelikle ulus inşası, modernleşme ve batılılaşma süreçlerine hız kazandırılmak istenmiştir.

Ekonomi ve Bürokrasinin Türkleştirilmesi

Hükümetin özellikle ekonomiye yönelik aldığı siyasi önlemler, Türk etnik kimliğinin Cumhuriyetin taşıyıcı unsuru olarak düşünüldüğünü belirgin biçimde ortaya koyar. Açıkça izlenen ekonomik milliyetçi çizgi, ekonomi, sanayi ve bürokrasinin Türkleştirilmesini öngörüyordu. Bu amaçla önce 1923'te, tüm üyeleri aynı zamanda milletvekili de olan Milli Türk Ticaret Birliği kuruldu.⁴¹⁷ Cumhuriyetin kuruluşunun başlarında milletvekilleri, ülkenin ekonomisinin şekillendirilmesinde önemli rol oynamıştı. Örneğin, 50 milletvekili ve yüksek mevkili bürokrat tarafından kurulan "Milli Türk İthalat ve İhracat Topluluğu" gibi bazı oluşumların kurulmasına öncülük edip, bunları finanse ediyorlardı.⁴¹⁸ Türk hükümetinin desteği ve yeni kurulan Ticaret Birliği'nin yardımıyla, öncelikle Türk işadamlarının ülkenin finans ve bankacılık sektöründe sağlam bir yer edinmeleri bekleniyordu. Birlik aynı zamanda gayrimüslimlere, özellikle de İstanbul'dan ayrılan Rumlara ait işletmelerin satın alınmasında

416 Parla, *Türkiye'de Siyasi Kültürün Resmi Kaynaktan, Kemalist Tek-Parti ideolojisi ve CHP' nin Altı Oku*, s. 312-417 PRO FO 371/91113/E280, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 11.12.1922. 418 PPO FO 371/91 14/E3460, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 28 03 1923.

önemli rol oynamıştı.⁴¹⁹ Hatta bazı durumlarda Rumlar, göç etmelerini sağlamak için, kasıtlı eylemlerle korkutuluyordu. Böylelikle, malları Birlik tarafından çok ucuza satın alınabiliyordu.⁴²⁰ Sadece Kasım 1922 ile Mart 1923 arasında, İstanbul'un ekonomisinde önemli yeri olan 110 Rum ve 21 Ermeni firması kapanmıştır. Bunlara, sahipleri kentten kaçan yüzlerce küçük işletme eklenmiştir.⁴²¹ İngiliz konsolosunun aynı raporda belirttiğine göre, 1922-23'te 188.681 Rum (İstanbul çevresindeki 61.094 Rum dahil) ve 150.076 diğer gayrimüslim azınlık, İstanbul'u terk etmiştir.

Resmi yaptırımlar, özellikle İstanbul'un işgali sırasında ya da genel olarak 1918-23 yılları arasında ittifak devletleriyle iş bağlantısı kurmuş olan gayrimüslim firmalara yönelikti. Bu firmalar, rekabet yetilerini kaybetmemek ve resmi makamların müdahalelerini engellemek amacıyla, yabancılar ya da Müslümanlarla ortaklıklar kurmuştu.⁴²² Bu gelişme sonucunda, 1923-30 yılları arasında Türkiye'de yatırım sahibi olan yabancıların sayısı hatırı sayılır bir büyüklüğe ulaştı. Genelde firmasını kapatan, hatta çoğu zaman ülkeyi terk eden gayrimüslimlerin kârlı firmalarının hisseleri satın alınmaya çalışılıyordu. Ancak, ekonominin Türkleştirilmesi sadece ticaret sektörü ile sınırlı tutulmamıştı. Yabancı firmalardaki gayrimüslim çalışanların yerine Türk çalışanlar yerleştirilecekti. 1923'e kadar bu firmalardaki idare ve memuriyet kadrolarının yüzde 90'ı gayrimüslimler tarafından doldurulmuştu. Kısa süre içinde İstanbul'daki yabancı firmalar, işletmelerdeki tüm pozisyonları Müslümanlara devretmeleri için Türk hükümeti tarafından sıkıştırılmaya başladı.⁴²⁵ Yabancı firmalar, Ankara'yı hoşnutsuz kılmamak için hükümetin bu arzularını yerine getirdiler. Örneğin, Konstantinopeler Telephone Company 1923'ten sonra bir tek Hıristiyan ya da Yahudiyi işe almadı. Buradaki iş için Fransızca bilme şartı olmasına karşın, Fransızca bilmeyen Müslüman santral memurleri, Fransızca konuşan gayrimüslim memurele-

419 PRO FO 371/9113/ E280, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 1 1.12.1922.

420 PRO FO 371/9113/ E280, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 11.11.1922

421 PRO FO 371/91 14/E3460, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 28,03,1923

422 PRO FO 371/9159/E5809, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 23,12.1923

423 PRO FO 371/9114/E4314, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 24,04.1923.

re tercih edildiler.⁴²⁴ Çoğu durumda, hükümet mercileri yabancı firmalara bir alternatif de sunuyor; ya tüm gayrimüslim personelin Müslümanlarla değiştirilmesini istiyor ya da gayrimüslim personelin yanı sıra, kararlaştırılan sayıda Müslümanın da işe alınmasını talep ediyordu. Halihazırda var olan personele ek olarak Müslümanların istihdam edilmesi uzun vadede kârlı olmayacağı için, bu talimat zamanla gayrimüslim çalışanların işten çıkartılmasına yol açtı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın 1929 yılına ait raporlarına göre, Hristiyanların büyük bir kısmının yerini Müslümanlar almıştı. Sadece İstanbul'da, 1926 yılına kadar işten çıkartılan Rumların sayısı 5.000'dir.⁴²⁵

Özellikle ticari yazışmaların sadece Türkçe yapılmasını düzenleyen yönetmelik, idari kadrolarda çalışan ve Türkçe yazı diline hâkim olmayan gayrimüslimlerin işten çıkartılacağı anlamına geliyordu.⁴²⁶ Yabancı banka ve firmalarda çalışan Türklerin oranını yüzde 75 olarak belirlemek üzere geliştirilen yasa tasarısı Meclis'te henüz tartışılmadan, idari makamlar ve emniyet makamları firma, banka ve dükkânlarda yüzde 75 kotasına uyulması gerektiğine dair sözlü talimatlar vermişti. Genel olarak idari makamlar, işyerlerinde sadece Müslümanların istihdam edilmesini sağlamaya gayret ediyordu. Örneğin, yabancıların ve gayrimüslimlerin trafik ehliyetlerinin süresi artık uzatılmıyor, böylece şoför olarak iş bulmaları mümkün olamıyordu.⁴²⁷ Devlet Demir Yolları İşletmesi'nin tüm gayrimüslim personeli işten çıkartılmıştı.⁴²⁸ "Avukatlık Kanunu" olarak anılan yasa uyarınca, 1924 yılında 960 avukatın "iyi ahlaklı" olup olmadığı değerlendirildi ve 460 avukatın çalışma izni iptal edildi. Bu sayı, Yahudi avukatların yüzde 57'sine, Rum avukatların -ise üçte birine tekabül etmektedir. Türk vatandaşı olan Rum, Yahudi ve Ermenilerden oluşan bir memur grubu, Milletler Cemiyeti'ne gayrimüslimlerin işten çıkarılmasının Lozan Antlaşmasıyla güvence altına alınan eşit muamele prensibine aykırı olduğunun ifade edildiği bir protesto mektubu yazmış, ancak yanıt ala-

424 PRO FO 371/11540/E10203, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 18.11.1924. 425 PRO FO 371/13811/E2514, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 21.05.1929. 426 William Hale, "Ideology and Economic Development in Turkey 1930-1945", *British Society for Middle Eastern Studies*

Bulletin, 7/1980, s. 52-64. 427 PRO FO 3711/E 1072/373/44, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 08.02.1926. 428 PRO FO 371/E 1470/373/44, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 02.03.1926.

mamıştır;⁴²⁹ zira Milletler Cemiyeti'nin müdahalesinin, genç Türk devletinin içişlerine karışma olarak algılanabileceğinden endişe duyulmuştur.

26 Şubat 1925'te, İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerin Anadolu'ya gitmesi yasaklandı. Türk vatandaşı olan gayrimüslimlerin yapacağı her seyahat özel bir izne tabi tutulmuştu. Ancak, seyahat izinlerinin verilmesinde bürokratik işlemler nedeniyle oluşan gecikmeler, kent dışında işi ve mülkü olan gayrimüslimleri büyük oranda maddi kayba uğrattıyordu.⁴³⁰ Aralık 1934'te yürürlüğe giren "Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun"la, yabancıların bazı meslekleri icra etmesi yasaklanıyordu.⁴³¹ Bu durum özellikle serbest meslek erbabı ile küçük esnaf ve sokak satıcılarını etkilemişti. Yasa nedeniyle, Mayıs 1934'te özellikle Yunanistan, İtalya, İspanya ya da Bulgaristan vatandaşı olan Yahudi aileler ülkeyi terk ettiler. İzmir'den Selanik'e göç eden Yunan vatandaşı yüz Yahudi ailenin evlerine devlet el koydu.⁴³² Sadece 1934 yılının yaz aylarında 2.000 Rum İstanbul'dan göç etmiş, bir yıl içerisinde göç eden Yunan pasaportlu Rumların sayısı 9.000'i bulmuştur.⁴³³

Türk mallarının tüketilmesine yönelik kampanyaların da, ekonominin Türkleştirilmesine katkıda bulunacağı düşünülmüştür. Aralık 1925'te istisnasız tüm firmalarda çalışan memurlara yerli malı kıyafet giyme zorunluluğu getirilmiştir. Yerli mallarının alınması için yapılan devlet propagandası, gazete ilanlarıyla yönlendiriliyordu: "Her işte ve her yerde Türk malı kullan! Türk mağazalarından alışveriş et! Türkçe konuşmaya cevap verme! Türkiye'de herkesten fazla hakkın olduğunu unutma!"⁴³⁴

19. yüzyılın ortalarından itibaren, Osmanlı bürokrasisinde çalışan memurların etnik ve dinsel kökeni değişikliğe uğramıştır. Modern Osmanlı okullarında eğitim görmüş olan giderek daha çok sayıda gayrimüslim, devlet bürokrasisinin merkezden çevreye pek çok mevkiinde çalışma imkânı bulmuştur. 1850-1908 yılları arasında Osmanlı tımparatorluğu'nun Hariciye Nezareti'nde

429 Rifat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945*, İstanbul 1999, s. 321

430 PRO FO 371/10866 E1 1388, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 29.03.1924.

431 PRO FO 371/18396/R4179, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 18.07.1934.

432 Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri. Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945*, s. 229.

433 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul 2000, s. 126

434 Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri. Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945*, s. 224.

çalışan memurların yüzde 29'unu gayrimüslimler oluşturmuştur.⁴³⁵ Kemalist rejimin ilk döneminde ise, gayrimüslimler fiilen devlet görevlerine alınmadılar. Gayrimüslimlerin devlet bürokrasisinden dışlanmaları, 1924 yılında yasal hale getirildi. Memurin Kanununun 4. maddesine göre, memur olabilmenin koşulu, başvuru sahibinin "Türk" olmasıydı. Ancak, 1924 Anayasasına göre gayrimüslimler Türk vatandaşı sayılmakla beraber, Memurin Kanununun içerdiği anlamda "Türk" değillerdi. Bu durum, ancak 1965'teki Devlet Memurları Kanunu ile değiştirildi. Bu kanunun 48. maddesi, devlet memuriyeti için sadece Türk vatandaşı olma koşulunu getiriyordu.⁴³⁶

Kamu hizmeti için verilen iş ilanları da, resmi devlet politikasının temelini oluşturan unsurun etnisizm olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu ilanlarda (1936-38) büyük oranda, Türk etnisitesine aidiyet talep edilmekte, sadece Türk vatandaşı olmak yeterli görülmemektedir. Askeri okullara başvuranlar için, Emniyet Müdürlüğü'nde bu kişilerin "saf Türk ırkına mensup" olup olmadıklarını denetleyen bir merkez oluşturulmuştur. Böylece, Türk etnisitesine mensup olmak, devlet görevlerinde yer alabilmenin başlıca koşulu haline getirilmiştir.

Dilin Turkleştirilmesi

Toplumsal hayatın Turkleştirilmesi sürecinde, Türk dili çok önemli bir yere sahiptir. "Kemalist tarih" kurgusuna paralel olarak geliştirilen yeni dil teorisine (Güneş Dil Teorisi) göre Türkçe, "tüm dünya halklarının dillerinin türediği bir kök-dil" idi. Bu tezi bir temele dayandırmak için, 1932 yılında Türk Dil Kurumu kurulmuştur.⁴³⁷ Aynı zamanda, yeni ulusal dilin yabancı unsurlardan arındırılması çalışmalarına da başlanmıştır. Arap alfabesi Latin alfabesiyle değiştirilmiş, tüm Arapça ve Farsça kelimeler dilden çıkarılmış, ezan dahil tüm ibadet

435 Calter V. Findley, "The Acid Test of Ottomanism: The Acceptance of Non-Muslims in the Late Ottoman Bureaucracy", Benjamin Braude ve Bernard Lewis (Ed.), *Christians and Jewish In the Otoman Empire*, cilt 1, New York, 1982, s. 343

436 Ahmet Yıldız, "Ne Mutlu Türküm Diyene" *Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İstanbul, 2001, s. 282.

437 Büşra Ersanlı-Behar, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de Resmî Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İstanbul, 1992, s. 52

metinleri ve dualar Türkçe okunmaya başlamıştı.⁴³⁸ Türkçe olmayan azınlık isimlerinin Türkçeleştirilmesi, Türkçe'nin anadil olarak belirlenmesi ve kamusal alanda Türkçe konuşma zorunluluğu getirilmesi, Türk dilinin baskınlığı sağlamlaştırmak için alınan diğer önlemlerdir. Kemalist basının da yardımıyla 1928 yılında başlatılan "Vatandaş, Türkçe Konuş!" kampanyasının hedefi, hem gayrimüslimlerin hem de Türk olmayan Müslümanların dillerini dışlamaktı.⁴³⁹ Türk Ocağı'nın 1927 yılında düzenlenen kongresindeki ana konulardan birini, azınlıklar nedeniyle Türk dilinin ihmal edilmesi oluşturuyordu. Azınlıkların da Türkçe konuşmasını sağlayacak olan bir kampanyanın başlatılmasına, Hukuk Fakültesi öğrencilerinin 1928 Ocak'ında toplanan yıllık kongresinde karar verildi.⁴⁴⁰ Araplar, Çerkezler, Boşnaklar, Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler, halka açık yerlerde kendi dillerini konuşamayacaklardı. Lokanta, sinema, tiyatro ve otellere, Türk dilinin konuşulmasının "tavsiye" edildiğini belirten tabelalar asılıyordu.⁴⁴¹ Başlangıçta var olan, Türkçe'nin kullanılmasını yasal düzenlemelerle zorunlu hale getirme ve bu zorunluluğa uyulmaması durumunda "cezai yaptırım" uygulama planından daha sonra vazgeçilmiş dilin tekleştirilmesinin "idari gözetim" yoluyla gerçekleştirilmesinde karar kılınmıştır. Bu amaçla iletilen gizli bir talimat vasıtasıyla, valilere "Türkçe'ye sahip çıkarak, yabancı bir lehçe konuşan Türklerin Türk toplumuna dahil edilmesi" görevi verilmiştir. Buna göre, valilerden beklenenler şunlardır:

- Yerleşimcileri yabancı bir dil konuşan köylerin isimlerinin ve yerleşimci sayısının tespit edilmesi;
- Yabancı bir dil konuşan kişilerin köy ya da ilçe oluşturmasının engellenmesi;
- Türk dilinin kullanılmasının ekonomik anlamda getireceği avantajların anlatılması;
- Türk kızları ile Türkçe konuşmayan erkeklerin evliliklerinin teşvik edilmesi;

438 Geoffrey L. Lewis, *"Atatürk's Language Reform as an Aspect of Modernization in the Republic of Turkey"*, Jacob M. Landau (Der.), *Atatürk and the Modernization of Turkey* Boulder, 1984, s. 274.

439 PRO FO 371/23301/E2114, Ankara Büyükelçiliği, Türkiye Yıllık Raporu 1938.

440 Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği, Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul 1997, s. 240

441 Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri. Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945*, s. 136.

- Türkçe dışında diller konuşanların kıyafet, türkü, dans, düğün gibi geleneksel örf ve âdetlerinin kınanması.⁴⁴²

Yabancı dilleri konuşanlara hiçbir şekilde Boşnak, Tatar, Çerkez, Laz, Kürt, Pomak, Gürcü, Türkmen ya da Abaza denmeyecekti. Türkçe olmayan köy isimleri değiştirilecek, buralardaki Türkçe konuşmayan ahali, kendi aralarında ve evlerinde Türkçe konuşmaya zorlanacaktı. Her Türkün ulusal ve en önemli görevi, "kendi dilini, kültürünü ve ülküsünü Türkleştirerek, bunları Türklerin tarih ve kaderine bağlamak" idi.⁴⁴³

1934 yılında çıkarılan Soyadı Kanunu, başka ırklar ya da uluslar ile bağlantılı olan soy isimlerinin alınmasını yasaklamıştır. Böylece Arnavutoğlu, Kürtoğlu gibi, belli bir ulusa işaret eden isimler ya da "-yan, -of, -ef, -vıç, -ıç, -is, -ıdıç, -pulos, -aki, -zade ve -bin" gibi soneklerin soyadı olarak kullanılması men edilmiştir. Yasa yoluyla, ulusal birliğin güçlenmesi adına, isimlerdeki farklılıklar ortadan kaldırılmak istenmiştir. Milletvekillerinden birinin, farklı etnisitelere mensup kişilerin de özgürce isimlerini seçebilme hakkı olduğunu ifade etmesi üzerine, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya bu önlemlerin asimilasyona yönelik olduğunu, dolayısıyla ulusun birliği için vazgeçilmez olduğunu söyleyerek karşılık vermiştir.⁴⁴⁴

Kültür ve Eğitim Kurumlarının Türkleştirilmesi

Cumhuriyet toplumunun sekülerleşmesi ve tek-tipleştirilmesinde okul eğitiminin, özellikle Tarih dersinin büyük önemi vardır. 1930 yılında, tarihçilerden oluşan bir komisyon *Türk Tarihinin Esasları* başlıklı ders kitabını yazdı. Amaç, "yüzyıllardır haksızlığa uğrayan ve tarihin ilk uygarlıklarına yaptığı büyük katkısı inkâr edilen büyük Türk ulusuna, şanlı geçmişini hatırlatmak" idi.⁴⁴⁵ Birinci Türk Tarih Kongresi'nde tartışılan "Türk Tarih Tezi" ne göre, Anadolu'nun ilk sakinleri olan Türkler, yüksek Orta Asya uygarlığını tüm kıtalara yaymışlardı.

442 İskâna tabi tutulanların Türkleştirilmesi uygulamasına ilişkin gizli genelge. No. 1/28 (Ankara 1930), Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal Demokratik mücadeleleri* Ankara 1993, s. 48

443 İskâna tabi tutulanların Türkleştirilmesi uygulamasına ilişkin gizli genelge. No. 1/28 (Ankara 1930), Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal Demokratik mücadeleleri*, Ankara 1993, s. 48.

444 Yıldız, "Ne Mutlu Türküm Diyene" *Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları* (1919-1938), s. 236

445 Ersanlı-Behar, *İktidar ve Tarih. Türkiye'de Resmî Tarih Tezinin Oluşumu* (1929-1937), s. 110.

Bu tezlerin etkili biçimde yaygınlaştırılması için, azınlık okullarının etki alanının da sınırlandırılması gerekiyordu. Bu okulların sayısındaki aşırı düşüş ve derslerin çoğunda eğitim dili olarak Türkçe'nin kullanılması zorunluluğu kadar; okulların Milli Eğitim Bakanlığınca zaman zaman keyfi biçimde denetlenmesi de, gayrimüslim cemaate ait eğitim kurumlarının Türkleştirilmesi sürecindeki başlıca durakları oluşturuyordu. 3 Mart 1924'te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile, önce tüm yabancıların ve azınlıkların okulları Milli Eğitim Bakanlığı denetimine alındı.⁴⁴⁶

Bakanlık, 20 Mayıs 1923'te, azınlık okullarındaki tarih, coğrafya ve türkçe derslerine Türk kökenli öğretmenlerin girmesine karar verdi.⁴⁴⁷ Türk hükümeti böylece sadece azınlık okullarında çalışacak Türk öğretmenleri atamakla kalmıyor, bunların söz konusu okullar tarafından ödenmesi gereken ve oldukça yüksek düzeydeki maaşlarını da belirtiyordu. Türk devleti, bu okullara Lozan Antlaşması gereği vermesi gereken finans desteğini sağlamaktan kaçındığı için, okulların azınlık cemaatleri üzerinde yarattığı maddi yük çok ağırdı.⁴⁴⁸ 1926 yılında sadece Türk öğretmenlere ödenen ücret. Rum cemaatinin toplam okul bütçesinin yüzde 40'ına eşitti. Gayrimüslim okullarının kaynaklarının sınırlı olması nedeniyle, harcamalar özellikle bağışlar aracılığıyla karşılanmaya çalışılıyordu. Ancak, bağış tutarları genellikle yetersiz kaldığı için, azınlık okulları kapatılmak zorunda kalıyordu. 1927 yılında getirilen yeni bir düzenlemeyle, yabancı ve azınlık okullarındaki öğretmenlerin anadilinin Türkçe olması talep ediliyor, ilgili dil sınavında başarılı olamayan öğretmenlerin işine son veriliyordu. 1935'te Türkçe'nin tek eğitim dili olmasına karar verildi. Çocuklarının dili yeterince bilmemeleri nedeniyle ileride niteliksiz bir meslek eğitimi almak zorunda kalacağından korkan aileler, azınlık okulları yerine Galatasaray Lisesi gibi saygın Türk okullarını tercih etmeye başladılar. Sınırlandırmalar yüzünden, azınlık okullarındaki öğrenci sayısı giderek düşmeye devam etti. Bu duruma en iyi örneği Rum okulları oluşturur. 1922-23 yıllarında 166 Rum okulundaki toplam öğrenci sayısı 24.296 iken, bu sayı 1923-24 yıllarında 15.766'ya, 1925'te 8.515'e, üç yıl sonra ise 5.923'e düş-

446 İsmail Kaplan, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi*, İstanbul 1999, s. 54.

447 Kaplan, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi*, s. 60.

448 Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri -Bir Türkleştirme Serüveni- 1923-1945*, s. 187

muştur.⁴⁴⁹ İstanbul'un Türkleştirilmesi kapsamında, okullar dışında da, gayrimüslimlere ait diğer kültürel kurum ve kuruluşların faaliyetleri sınırlandırılmıştır. Örneğin, 1925 yılında Rum Edebiyat Derneği Ellimkos Fılologikos Sillogos Konstantinoupoleos'in binası ve demirbaşları, Lozan Antlaşmasına göre İstanbul'daki Rum mülklerine el konulamayacak olmasına rağmen, devlet tarafından haczedilmiştir. Kurumun arşivi ve kitapları, Ankara'da yeni kurulan kültür kurum ve dernekleri ile İstanbul'daki kütüphanelere dağıtılmıştır.⁴⁵⁰ Özellikle "Türklüğe Hakaret" Yasasına sıklıkla başvurulmak suretiyle, gayrimüslim basın organları baskı altına alınmış, bu durum zaman zaman gazetelerin kapanmasına da sebep olmuştur. Örneğin, 1939 yılında Rumca *Chronika* gazetesi, Türklüğe hakaret edildiği gerekçesiyle kapatılmıştır. Hükümetin bu uygulamasıyla cesaretlenen bir öğrenci grubu, 10 Temmuz 1929'da *Chronikan*'ın matbaasını yağmalamıştır.⁴⁵¹ Okulların kapatılması ve resmi makamların 1920'li ve 30'lu yıllarda azınlıkların kültür ve eğitim kurumlarına yönelik getirdiği sınırlamalar, aynı zamanda gayrimüslimlerin Türkiye'den göç etmesine de yol açan unsurlardır.

İskân Politikaları

Yukarıda sıralanan uygulamaların yanı sıra, yeni Cumhuriyetin iskân politikası da, azınlıkların asimilasyonu için geliştirilen araçlardan biri olmuştur. "Kemalist elit"m, yeni devlet sınırları içerisinde, modern ulusun meşruiyet kaynağını oluşturacak etnik-kültürel bir birliği gerçekleştirmek konusundaki başarıları sınırlıydı. Ülkenin doğusundaki Kürtçe konuşulan bölgeler, homojen bir üniter devlet oluşturma teşebbüsü doğrultusunda, yeni ulusa entegre edilemiyordu. Merkezi devlete karşı oluşan Kürt isyanları sırasında şiddet kullanılması, Kürtlerin ulusal bilincini güçlendirmişti.⁴⁵² 1920 ile 1930 yılları arasındaki 18 isyandan 17'si doğudaki illerde çıkmıştı ve bunların 16'sı Kürt isyanıydı." Şeyh Said'in önderlik ettiği ilk büyük isyan 13 Şubat 1925'te çıktı ve ancak önderlerinin ay-

449 Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations (1918-1974)*, s. 134.

450 Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations (1918-1974)*, s. 132.

451 PRO FO 371/13818 E3656, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 18.07.1929

452 Oran, *Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışında Bir İnceleme*, s. 172

453 Kemal Kirişçi, Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu, Kökeni ve Gelişimi*, İstanbul, 1997, s. 105.

nı yılın 15 Nisan'ında tutuklanmasıyla bastırılabilirdi. İsyanların bastırılması esnasında harcanan para ve meydana gelen can kaybı, Cumhuriyetin ulusal bağımsızlık savaşı sırasındaki kayıplarından fazla olmuştur.⁴⁵⁴

Bu isyanın Türk milliyetçiliği üzerindeki etkisi büyüktür. Mustafa Kemal ve yönetici kadrosu, isyanları "karşıdevrimci" ve yeni kurulmakta olan ulusa karşı bir "tehdit" olarak değerlendirmiştir.⁴⁵⁵ Yönetici kadroların, toplumun gelişebileceğine dair duydukları güven kaybı, etkisini, 20'li ve 30'lu yılların sonunda çıkartılan ve Türk etnisitesinin ve dilinin baskınlığını güvence altına almayı hedefleyen yasalarla gösterdi. Kürtlerle kıyaslandığında Çerkezler, Lazlar, Abazalar, Arnavutlar, Araplar, Azerbaycanlılar ve Boşnaklar gibi diğer Müslüman gruplar, ulusla daha kolay bütünleşebilirlerdi. Kürtlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda, Kürt kimliğini korumalarını olanaklı kılan yarı özerk bir statüleri vardı.⁴⁵⁶ Mustafa Kemal tarafından oluşturulan Müslümanların etnik koalisyonu çerçevesinde, Kürtler "ortak tehlike" olan Ermenilere karşı savaşıyordu. Ulusal Kurtuluş Savaşı belgeleri, örneğin Sivas Kongresi Bildirgesi, Müslüman azınlıkların etnik haklarının kabul edildiğini sergiler.⁴⁵⁷ Ancak, Türk devletinin Lozan'daki delegasyonu, Türkleri ve Kürtleri ortak olarak temsil edeceğini ve Müslüman oldukları için Kürtlerin azınlık sayılmayacağını bildirmişti.⁴⁵⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından, Kemalist önderlik, modern ve homojen bir ulus-devlet kurmayı amaçlamıştı. Yüksek düzeyli devlet elitlerinin gözünde, ulusal güvenlik ve siyasi birlik sadece Müslümanlar arasındaki farklı etnik kimliklerin bastırılmasıyla sağlanabilirdi. Devlet yapılarının içindeki sekülerleşmenin önemli bir adımı olarak, 1923 yılında hilafet kaldırıldı. Ancak, bu yasakla birlikte Kürt aşiretleri ve dini liderleri, geleneksel olarak halifelik kurumu üzerinden sahip oldukları meşruiyet zeminini yitirdiler. Hilafet, şeyhlik, tekke ve zaviyeler, Kürt kim-

454 Mete Tuncay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması* Ankara 1981, s. 136; M. M. van Bruinessen, *Agha, Scheich, und der Staat, Politik und Cesellschaft Kurdistans*, Berlin 1989, s. 379-435.

455 Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul 1981, s. 161

456 Robert Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion (1880-1925)* University of Texas Press, Austin, 1989, s. 4-25

457 Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion (1880-1925)* University of Texas Press, Austin 1989, s. 26

458 Ali Othman, "The Kurds and Lausanne Peace Negotiations", *Middle Eastern Studies*, 33/1997, s. 521-534

liginin oluşumuna büyük katkıda bulunuyordu. İslamcılık karşıtı devlet politikası, aşiret yapılarının çözülmesi, vergi artırımları ve zorunlu askerlik hizmeti, aslında hükümetin Kürt kimliğini zayıflatmak için aldığı temel tedbirlerdi.⁴⁵⁹ Resmi Kemalist söyleme göre, bir "Kürt sorunu" yoktu; sadece, güvenliği ve düzeni tehdit eden etkenler vardı. Kürt sorunu yerine, "Doğu illerinin ıslahı"ndan bahsediliyordu. Devlet elitinin resmi belgelerinde, Kürt bölgelerindeki huzursuzluğun sebebi olarak, doğunun "geri kalmışlığı" ve eskimiş dini aşiret yapıları gösteriliyordu.⁴⁶⁰

1925 yılındaki Şeyh Sait isyanından sonra, hükümet "Doğu sorunu"na yönelik esaslı bir çözüm geliştirmeye karar verdi. Bunun için çeşitli resmi bilirkişi raporları hazırlandı. Meclis Başkanı Abdülhalik Renda'nın hazırladığı bilirkişi raporu şu başlığı taşıyordu: "Huzursuzluklar dini görüntüdeki ulusal isyanlardır. 14 Eylül 1925"⁴⁶¹ Rapor, doğu bölgelerinin demografik ve etnik durumunu tasvir etmekte ve belirli bir ıslahat programını uygulamak üzere bir olağanüstü hal idaresinin devreye sokulmasını önermektedir. İçişleri Bakanı Cemi Uyaydın'ın "Kürdistan Umumi Valilikle ve Bir Sömürge Gibi İdare Edilmelidir" başlıklı raporu, Türkleştirmenin hızlandırılması için bir umumi vali aracılığıyla uygulanacak bir sömürge idaresini ve iskânı öngörür. Bu rapor üzerine Bakanlar Kurulu'nun gizli olarak aldığı bir kararla, "Şark Islahat Planı'nı geliştirmek için çalışacak bir komisyon kuruldu. Kürt bölgelerinde özellikle şu tedbirler alınmalıydı:

- Örfi İdare: Doğu illerinde sıkıyönetim, ıslahat planları uygulanana kadar sürdürülecek.
- Umumi Müfettişlik: Türkiye beş bölgeye ayrılacak. Beşinci bölge Hakkari, Van, Muş, Bitlis, Siirt, Genç, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Elazığ, Dersim, Malatya şehirleriyle Ergani, Bayezit, Pülümür ve Kiğı'yı içine alacak. Umumi müfettişin görevi, ıslahat planını uygulamak olacak. Umumi müfettişe her bakanlıktan bir müfettiş ve bir askeri müşavir eşlik edecek. Jandarma onun emri altında olacak.
- Mahkemelerin Türkleştirilmesi: Sivil ve askeri mahkemelerde yerli haktan askeri ya da sivil hâkimler çalıştırılmayacak.

459 Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İstanbul 1999, s. 62

460 Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, s. 62

461 Bayrak, *Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri*, s. 452-466.

- Göçmenlerin İskânı: Ermenilerin terk ettiği, Van ve Midyat arasındaki çizginin batısında kalan bölgelere Türk göçmenler yerleştirilecek. Rize, Trabzon ve Erzurum'un kuzeydoğusunda bulunan bölgelerdeki Gürcü ve Lazlar, gönüllü olarak Hınıs Nehri, Murat Vadisi ve Van Gölü'nün kuzeyine yerleşebilecek.
- Yerli Halkın Zorla Göç Ettirilmesi: Eski Ermeni bölgelerinde yerleşmiş olan Kürtler, eski yerleşim yerlerine geri gönderilecek. Kürtler, gönüllü olarak, hükümetin kendileri için uygun gördüğü batı bölgelerine de yerleşebilecek.
- Kamu İdaresinin Kürt Unsurlardan Arındırılması: Bölgedeki devlet erkini güçlendirmek için bilumum resmi makamlar, batıdan gelen "idealist" ve çalışkan memurlarla doldurulacak. Kürtler, düşük pozisyonlara dahi getirilmeyecek.
- Türkçe Dışındaki Dillerin Yasaklanması: Aşağıdaki beldeler Kürtleşme tehlikesiyle karşı karşıyadır: Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Palu, Garsacak, Çemişkezek, Ovacık, Hısnı Mansur, Behisni, Arga, Hekimhan, Birecik ve Çermik. Buralarda hükümet ve kamu binalarında, okullarda ve pazarlarda Türkçe dışında bir dil konuşulması yasaklanacak, bu yasağa uymayanlar hükümet emirlerini ve kamu düzenini hiç saydıkları gerekçesiyle cezalandırılacaklardır.
- Eğitim Kurumlarının Türkleştirilmesi: Aslen Türk şehri olan, ama Kürt kültürüne asimile olma tehdidi bulunan yerlerde ya da Siirt, Mardin ve Savur gibi halkın çoğunluğunun Arapça konuştuğu bölgelerde Türk Ocağı şubeleri ve Türk okulları, özellikle de kız okulları açılacaktır.
- Kürtçe'nin Batı Bölgelerinde Yasaklanması: Fırat'ın batısında kalan ve Kürtlerin dağınık olarak yaşadığı şehirlerde, Kürtçe hiçbir şekilde kullanılmayacak, buralarda kız okulları açılarak özellikle kadınların Türkçe konuşmasına dikkat edilecektir.⁴⁶²

Şark Islahat Planı çerçevesinde öngörülen tüm bu tedbirler, Kürt bölgelerinde gerçekten de uygulamaya konmuştur. İskân politikasının gerçek hedefi, Kürt bölgelerine Kafkasya ve Bulgaristan'dan gelen göçmenleri yerleştirmektir.⁴⁶³ Bu hedefin yasal zeminini, 1934 yılında çıkarılan İskân Kanunu sağ-

462 Bayrak, *Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri*, s. 481-489

463 Kirişçi, Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu, Kökeni ve Gelişimi*, s. 103

lamıştı.⁴⁶⁴ Yasa metni, Kemalistlerin etnisist kimlik politikasını açığa çıkarır; başlangıçta Kemalist ulus kavramının içerdiği dil, kültür ve ülkü birliği anlayışı, burada dil, kültür ve kan birliği olarak değiştirilmiştir. Türk kültürüne sadakat ve anadilin yerini Türkçe'nin alması, yasa metnindeki temel konulardır. Türk olmayan Müslümanların, özellikle de belirli bölgelerdeki Kürt ve Arapların homojen yapısının dağıtılmasıyla, azınlıkların asimilasyonu sağlanmak istenmiştir. Yasa, nüfusu üçe ayırmıştır:

1. Türkçe konuşan ve Türk etnisitesine mensup vatandaşlar;
2. Türkçe konuşan, ama Türk kültürüne mensup olmayan vatandaşlar;
3. Türkçe konuşmayan ve Türk kültürüne mensup olmayan vatandaşlar.

Birinci grupta tanımlanan kişiler, Türkiye'nin istedikleri herhangi bir bölgesinde yerleşebilirlerdi; diğerleri ise hükümetin iskân politikasına tabiydiler. Yasa, aynı zamanda ülkeyi de üç farklı bölgeye ayırıyordu:

1. Güneydoğu ve Doğu Anadolu: Bu bölgelerde, kendini Türk kültürüne ait hissedilen kişilerin sayısı artırılmalıdır;
2. İç ve Batı Anadolu: Türk kültürüne asimile edilecek kişiler buraya yerleştirilmelidir;
3. Coğrafi, ekonomik ve askeri nedenlerle yerleşime kapalı tutulacak bölgeler.

Yasa ayrıca, ülke dışından gelecek göçmenlerin Türkiye'ye kabul edilme şartlarını da düzenliyordu. Özellikle, Türk soyundan gelen göçmenler ile Türk kültürüne bağlı göçmenler arasında bir ayırım yapıyordu. Türk soyundan olanlar, eğer Türk devletinden herhangi bir malî destek talep etmezlerse, buldukları ülkelerdeki Türk konsolosluklarından, İçişleri Bakanlığı'nın iznine gerek kalmadan vize alabiliyorlardı. Türk soyundan olmayan, ancak Türk kültürüne bağlı olan göçmenler ise İçişleri Bakanlığı'nın izni olmadan ve yerleşecekleri yer kesinleşmeden Türkiye'ye giriş yapamıyorlardı. Bu durum, devletçe yapılacak fi-nans desteğinin talep edilmemesi halinde de değişmiyordu.⁴⁶⁵

İskân Kanununun 7. maddesi, Türk soyundan gelen göçmenlere Türk vatandaşlığı verilmesi hususunda da büyük avantajlar sağlıyordu. Kanunun amacı,

464 İskân Kanunu, *Resmî Gazete*, No: 2633, 21.06.1934

465 Kemal Kirişçi, "Disaggregating Turkish Citizenship and Immigration Practices", *Middle Eastern Studies*, 36/2000, s. 1-22.

her şeyden önce, Türk olmayan unsurları, iskân politikası aracılığıyla Türk toplumuna asimile etmekte. Göçmen alımıyla "Türk ırkı"nın güçlendirilmesi, yasa metninde açıkça vurgulanmıştı.⁴⁶⁶

İsyanlar sebebiyle, Türkiye'nin doğu bölgeleri, askeri ve idari olarak yeniden düzenlendi. İsyanlara karışmış olan ya da karıştığından şüphe duyulan kişi ya da topluluklar, ülkenin batı bölgelerine göç etmek zorunda bırakıldılar. Kürtlerin boşalttığı bölgelere, yurtdışından gelen Türk göçmenler yerleştirildi. Zorunlu göç uygulaması ve Kürtlerin asimilasyona karşı gösterdikleri direnç devlet bütçesi için büyük bir külfet oluşturduğundan, hem zorunlu göçten, hem de iskân politikasından vazgeçildi.⁴⁶⁷

Ancak hükümetin zorunlu göç politikası sadece Müslüman azınlıkları değil, Ermeni ve Yahudi azınlığı da kapsıyordu. Henüz İskân Kanunu çıkarılmadan önce, İç Anadolu'daki Ermeniler İstanbul'a sürüldü. Trakya Yahudilerinin İstanbul'a sürülmesi de azınlıkların zorunlu iskâna tabi tutulmasının en çarpıcı örneklerindedir. Trakya olayları olarak bilinen gelişmelerin işlev, unsur ve aktörleri incelendiğinde, bunların 6-7 Eylül 1955 olaylarıyla dikkat çekici biçimde benzerlikler sergilediği görülecektir.

Trakya Olayları (1934)

Trakya'daki Yahudilerin sürülmesinin yasal meşruiyetini İskân Kanunu hazırlamıştı. Kanunun 2. maddesi uyarınca, kendilerini Türk kültürüne bağlı hissetmeyen azınlıklar, asimilasyonun sağlanabilmesi için iskâna tabi tutulacaklardı. 11. madde ile, İçişleri Bakanlığımıza, anadili Türkçe olmayan azınlıkları kültürel, askeri, siyasi ya da toplumsal nedenlerle iskâna tabi tutma yetkisi veriliyordu.⁴⁶⁸ Hükümeti Trakya Yahudilerini iskâna tabi tutmaya sevk eden unsurlar, devletin Türkleştirme politikalarının yanı sıra, o dönemde Türkiye ile İtalya arasında yaşanan gerginliklerdi. İtalyan lider Benito Mussolini, 18 Mart 1934'te yaptığı bir konuşmada, faşist İtalyan devletinin

466 İskân Kanunu, *Resmî Gazete*, No: 2633, 21.06.1934.

467 Yıldız, "Ne Mutlu Türküm Diyene" *Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları* (1919-1938), s. 249

468 İskân Kanunu, *Resmî Gazete*, No: 2633, 21.06.1934

Asya ve Afrika yönünde genişleme arzusunda olduğunu açıklıyordu; zira ülkenin kuzey ya da batıya doğru genişleme olanağı kalmamıştı. Mussolini, "mare nostrum" (bizim deniz) düşüncesine dayandırdığı bu konuşmasıyla İtalya'nın tarihi hedeflerini söze dökmekteydi.⁴⁶⁹ Türk hükümeti uzun zamandır İtalya'nın Anadolu'ya, özellikle Antalya bölgesine duyduğu ilgiden tedirgin oluyordu. Cumhuriyetin son on yılda izlediği dış politika, İtalyan tehlikesine göre şekillenmişti. Ege adalarının İtalya tarafından askeri birliklerle doldurulması ve faşist liderin saldırgan üsluplu konuşmaları, Ankara'da, İtalya'nın bir tehdit olduğuna dair algıyı güçlendiriyordu. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, 1935 yılında yaptığı bir basın açıklamasında, Bulgar hükümetinin de Ankara'ya dostane hisler beslemediğini söylemiş ve Trakya bölgesinin yeni bir iskân politikası vasıtasıyla güçlendirilmesi gerektiğini dile getirmiştir.⁴⁷⁰ Bu nedenle Trakya ve İstanbul Boğazı'nda askeri güvenlik tedbirleri uygulanmaya başlanmış; silahlı çatışmaların çıkması durumunda azınlıkların Türk devletine sadık davranacağından şüphe edildiği için de, Trakya'daki Yahudilerin sürülmesine karar verilmiştir. Bu şekilde, Yahudilerin Trakya'daki ekonomik üstünlüğüne son verilmesi de amaçlanmıştır.⁴⁷¹

İskân Kanununun çıkartıldığı 21 Haziran 1934'ten iki hafta sonra, Edirne, Çanakkale, Uzunköprü, Kırklareli ve Babaeski'deki Yahudi yerleşimlerine saldırıldı. Evler ve işyerleri yağmalandı, Yahudilere yönelik bedensel saldırılar gerçekleştirildi, kadınlara tecavüz edildi. Çanakkale'deki Yahudi cemaatinin önde gelen şahısları, Yahudilerin kenti terk etmemesi durumunda öldürüleceklerini bildiren tehdit mektupları alıyordu. Yahudi esnaf ve tüccarlar boykot ediliyordu. Bu olaylar nedeniyle, Trakya bölgesindeki Yahudiler İstanbul'a doğru kaçmaya başladılar. Çoğu, evlerini ve diğer mülklerini ya karşılıksız olarak bıraktı ya da yok pahasına yerli halka sattı.⁴⁷²

469 Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, s. 85,

470 Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri -Bir Türkleştirme Serüveni- 1923-1945*, s. 254

471 Rifat Bali, "Yeni Bilgiler ve 1934 Trakya Olayları-I", *Tarih ve Toplum*, 186 (1999), s. 47-55; Rifat Bali, "Yeni Bilgiler ve 1934 Trakya Olayları-II", *Tarih ve Toplum*, 187 (1999), s. 42-48; Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İstanbul, 2003, s. 141,

472 Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri -Bir Türkleştirme Serüveni- 1923-1945*, s. 251.

Yahudileri Trakya'dan göç etmeye zorlamak üzere hükümet, yerel yöneticilere gizli bir sözlü talimat ulaştırmıştı. Buna göre, Türk şehirlerinde sınırlı düzeyde olmak kaydıyla yapılacak tehdit ve boykotlar yoluyla Yahudi azınlık giderek korkutulacak, böylece yerleşim yerlerini kendi inisiyatifleriyle terk etmeleri sağlanacaktı.⁴⁷³ Fakat partinin yerel yöneticileri, bu talimattan, bölgenin -spor kulübü gibi- resmi olmayan örgütlerini de haberdar ederek, onları saldırılar için harekete geçirmiştir. Kırklareli'ndeki bir spor kulübüne üye olan bir Yahudiyi, aynı kulüpten bir arkadaşı, kısa süre içinde şehirde bir ayaklanma çıkacağı konusunda uyarılmış ve şehri terk etmesinin kendisi için daha iyi olacağını "tembih" etmiştir.⁴⁷⁴ Yahudi azınlığa yönelik saldırılar, bölgedeki parti yöneticileri ile partinin ve spor kulüplerinin üyeleri tarafından uygulanmıştır. Ancak, Trakya'daki olayların boyutu, hükümetin azınlıkların tedricen korkutulması yönündeki talimatını hayli aşmıştır. Yerel makamlar muhtemelen, hızla gerçekleştirilecek şiddetli saldırıların iyi konumdaki azınlıkların aceleyle kaçışına sebep olmasını ve böylece maddi kazanımlar elde etmeyi umuyorlardı.⁴⁷⁵ Olayların öncesinde Yahudiler, yakında memleketlerini terk etmek zorunda kalacakları ve mallarını satmaya fırsat bulamayacakları konusunda uyarılıyordu. Bu nedenle, para edecek eşyalarını bir an önce ve dikkat çekmeden satmaları tavsiye ediliyordu. Buna istinaden pek çok Yahudiye, mülklerini satın almak isteyenler tarafından çok düşük fiyatlar teklif ediliyordu.⁴⁷⁶ Trakya olaylarının ekonomik boyutu, Amerikan Konsolosluğu görevlisi Charles E. Allen'in 1938 yılında Türkiye'deki azınlıkların durumu ile ilgili hazırladığı bir raporda şöyle yorumlanmıştır:

"Tarihi boyunca Türk, borç sıkıntularından kurtulmak ve değerli malların mülkiyetini ele geçirmek için, tehirden daha iyi bir yol olmadığını öğrenmiştir."⁴⁷⁷

Olaylar Türk basınında önceleri yer almadı. Hükümet, olaylardan ancak bir hafta sonra, İstanbul'a kaçanların sayısı görmezlikten gelinemeyecek hale

473 Ayhan Aktar, "Trakya Yahudi Olaylarını 'Doğru' Yorumlamak", *Tarih ve Toplum* 156 (1999), s. 45-56.

474 Balı, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri -Bir Türkleştirme Serüveni- 1923-1945*, s. 246.

475 Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, s. 76.

476 NARA 867.4016 Yahudiler/10, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 06.07.1934

477 NARA 867.4016 Yahudiler/12, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01.08.1938

ulaşınca duruma müdahale etti. Ankara, olayların sorumluluğunu üstlenmeyi reddetti. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 5 Temmuz 1934'te yaptığı bir konuşmada, şiddet olaylarının toplumdaki "antisemitizm'e dayandırılması gerektiğim söyleyip, suçluların cezalandırılacağına söz verdi:

*"Esef verici yeni bir olayı tartışmak zorundayım. Öğrendiğime göre, bazı Yahudi vatandaşlar, alınan bölgesel tedbirler sonucunda evlerini terk etmek zorunda kalmış ve pek çoğu da İstanbul'a göç etmiştir. Türkiye'de her birey, Cumhuriyetin yasalarının koruması altındadır. Antisemitizm bir Türk ürünü değildir ve bizim anlayışımızda yeri yoktur. Bazı dönemlerde bu ürün, bize yabancı unsurlardan gelebilir, ancak biz onu hemen reddederiz. Bu tür akımların Türkiye'de oluşmasına hiçbir zaman müsaade etmemeliyiz. Ankara'ya dönüşümde süratle verdiğim emirler üzerine şu bilgiyi edindim, bu antisemitist hareket tamamen durdurulmuştur."*⁴⁷⁸

Gerçekten de Türkiye'deki antisemitist yayınların sayısı, Adolf Hitler'in 30 Ocak 1933'te Almanya'da iktidara geçmesinden sonra artmıştı. *Milli inkılap* ya da *Orhun* gibi dergiler, Yahudilerin yeterince Türkçe bilmiyor oluşunu ve sözde ekonomik "hegemonyalarını" sorunsallaştırdıkları ırkçı ve antisemitist makaleler yayımlıyordu.⁴⁷⁹ Ancak bu dergilerin tirajının düşüklüğü göz önüne alındığında, burada yer alan düşüncelerin Trakya'daki Türk nüfusunu etkilediğim söylemek mümkün olmayacaktır.⁴⁸⁰ Yine de hükümet, *Milli inkılap* dergisinin 16 Temmuz 1934 tarihli sayısını, devlet içinde ve dışında tehlikeli fikirleri yaydığı ve ulusal birliği tehdit ettiği gerekçesiyle yasakladı.⁴⁸¹

CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in olayların incelenmesi için partinin yerel yöneticisine yaptığı yazılı başvuru, esasen hükümetin olayları planladığını,

478 NARA 867.4016 Yahudiler/10, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 06.07.1934.

479 Rıfat Bali, "Yaşam Öyküsü, Yayınları ve Düşünce Dünyası ile Cevat Rıfat Atilhan-I", *Tarih ve Toplum* 175 (1998), s. 15-27; Rıfat Bali, "Yaşam Öyküsü, Yayınları ve Düşünce Dünyası ile Cevat Rıfat Atilhan-II", *Tarih ve Toplum* 176 (1998), s. 21-29.

480 Ayhan Aktar, "Trakya Yahudi Olaylarını 'Doğru' Yorumlamak", *Tarih ve Toplum* 156 (1999), s. 45-56.

481 Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, s. 74.

ancak eylemlerin kontrolden çıktığını kanıtlar.⁴⁸² Peker bu başvuruda, Yahudilerin başka bölgelere sürülmesine neden olan eylemlerin gerçekleştiği olayların merkeze neden bildirilmediğini ve olaylara karışan parti yetkililerine, merkezden yazılı ya da sözlü herhangi bir talimatın ulaşıp ulaşmadığını sorar. Ayrıca yerel makamlardan, hangi parti yöneticilerinin eylemlerden kişisel olarak maddi kazanç elde ettiği konusunda bilgi verilmesini ister.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın, olayların aydınlatılması için 6 Temmuz 1934'te gerçekleştirdiği ziyaretin adından, Kırklareli belediye başkanı, Emniyet müdürü ve bölgenin Ticaret Odası başkanı tutuklandılar.⁴⁸³ İçişleri bakanı yaptığı bir açıklamada, sorumluların cezalandırılması için gereken tüm yasal ve idari tedbirlerin alınmış olduğuna ve şehirden kaçanların geri dönüşü için hiçbir engel bulunmadığına dair teminat verdi. Sadece Kırklareli'nde, çalınan malların yüzde 75'i sahiplerine iade edilmişti.⁴⁸⁴

Türk devleti, Yahudi azınlığın uğradığı hasarı tazmin etmedi. Aslında, hükümet Yahudilerin Trakya'ya geri dönmesiyle ilgilenmiyordu ve geri dönülmesine de ancak failer ihbar edilirse izin veriyordu, ki bu da kaçanların çoğunu ürkütüyordu.⁴⁸⁵

İstanbul'a kaçanların burada ikamet etmelerinin bir diğer nedeni de, Trakya'da kalan Yahudilere yönelik ayrımcılığın hazirandaki olaylardan sonra da sürmesiydi. Edirne'deki Yahudi esnaf ve tüccarlar boykot ediliyor, Yahudi öğrenciler okullara alınmıyordu.

Türk Gençliği Birliği adında bir dernek, Çanakkale halkına, üzerlerinde "Türk oğlu. Parayı bizim iktisadi düşmanlarımıza verdiğinde kalbin sızlamıyor mu?" yazan kâğıtlar dağıttı.⁴⁸⁶

Sivil örgütlerin bu eylemleri görünürde resmi makamlarca desteklenmemiş olsa da, bunlar Trakya'da yeni bir göç dalgasına yol açtılar. 18 Temmuz 1934'e kadar, Trakya'daki toplam 13.000⁴⁸⁷ Yahudiden 7.000 ila 8.000'i⁴⁸⁸ İstanbul'a git-

482 Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri -Bir Türkleştirme Serüveni-* 1923-1945, s. 250.

483 Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyene" Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları* (1919-1938), s. 255

484 NARA 8674016 Yahudiler/11, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 16.07.1934.

485 NARA 867.4016 Yahudiler/1 2, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01.08.1938

486 Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri -Bir Türkleştirme Serüveni-* 1923-1945, s. 251.

487 Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, s. 74.

488 NARA 867.4016 Yahudiler/12 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 01.08.1938.

mek üzere, yaşadığı yeri terk etti. Yalnızca 5 Temmuz'a kadar geçen sürede, İstanbul'daki okul ve yetimhanelere 3.000 Yahudi yerleştirilmişti.⁴⁸⁹

Trakya olaylarının ardından, Türk devletinin de göçü teşvik için destek verdiği Siyonist faaliyetler artmıştı. 1934 yılının sonunda 521 kişi, 1935 yılında ise 764 kişi Filistin'e göç etti.⁴⁹⁰

Yahudi azınlığın şiddet kullanılarak veya kendi "rıza"larıyla memleketlerini terk etmelerini sağlamak üzere ürkütülmesi yöntemi, İzmir'de de uygulandı. İzmir'deki Amerikan Büyükelçiliği, Trakya olaylarının başlangıcından bir ay önce, yerel makamların belirli bir günde İzmir'deki Yahudilere saldırmayı planladığını öğrenmişti. Büyükelçinin edindiği bilgiye göre, İzmir'deki parti yöneticileri zamanın henüz uygun olmadığını düşündüklerinden, eylem son anda durdurulmuştu. Tıpkı Trakya'da olduğu gibi, burada da üyelerinin çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu sivil örgütler, Yahudilere karşı girişilen eylemlere katılacaklardı; ancak, muhtemelen eylemler kontrolden çıkmıştı. Zira, yerel makamların karşıt talimatına rağmen İzmir'de bazı şiddet olayları meydana geldi. Örneğin, bazı evlerin camları kırılmış, çok sayıda kişi dövülmüş ve birkaç kişi de öldürülmüştü. Polis saldırılara seyirci kalmıştı. Failler, şiddet eylemlerine gerekçe olarak, Türkçe konuşulmamasını gösterdiler.⁴⁹¹

Ancak, eylemler sadece gayrimüslim Türk vatandaşlarına yönelik olanlarla sınırlı değildi. İzmir'de yaşayan yabancılara yönelik saldırılar iki ila üç hafta boyunca yoğunlaşmışken, temmuz sonunda birdenbire kesilmişti. İzmir'deki büyükelçinin anlattığına göre, bu iki-üç haftanın tipik olayları arasında ikisi şöyledir: Şehir merkezi Basmahane'de, Haziran 1934'te bir İngiliz, bir İtalyan ve bir Yunan, aralarında italyanca veya Yunanca konuştukları için, çok sayıda Türk genci tarafından dövülerek ağır yaralanmıştır. Bir grup Türk genci, 16 Temmuz'da Karşıyaka'daki bir kahvehanede, bir İtalyan ve bir Fransız Türkçe konuşmadıkları gerekçesiyle tehdit etmiştir. Olası bir çatışmayı engellemesi için çağırılan bir polis memuru, gençlere bir şey yapamayacağını, zira Türk toprağında

489 Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, s. 74

490 Balı, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri -Bir Türkleştirme Serüveni- 1923-1945*, s. 262.

491 NARA 867.4016 Yahudiler/13 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 24.07 1934

yabancı bir dil konuşulduğunu ve ortada şiddet içeren herhangi bir fiil bulunmadığını söylemiştir. İki yabancı derhal kahveyi terk etmiş, ancak ertesi gün gençler tarafından taşlanmış ve ağır yaralanmışlardır.

İzmir'deki Yahudilere ve yabancılara yönelik saldırı, yabancı temsilciler tarafından, Türk devletinin Türkleştirme girişimlerinden biri olarak değerlendirilmiştir:

"Anadolu'nun bu kısmında Türklerin başlıca niyetinin şu ya da bu şekilde tüm Yahudilerden ve yabancılardan kurtulmak olduğu bir sır değildir ve bu, cumhurbaşkanının yıllar önce sadece Türklerin katıldığı resmi bir ziyafette onlara hitaben yaptığı bir konuşmasındaki açıklamasını çağrıştırır; buna göre, on yıl içerisinde izmir'de bir tek yabancı kalmayacaktı. Bu çarpıcı açıklama büyük bir ciddiyetle kabul edildi ve unutulmadı; ve şu anda bu bölgede, hükümeti onaylayan yüksek mevkilerdeki kişiler, gerekli görürlerse, önderlerine kendilerine verdiği sözü hatırlatacak kadar cesur olabilirler."⁴⁹²

Bilimsel yayınlarda yer alan,⁴⁹³ Trakya ve İzmir'deki olayları Türk halkının ya da Kemalist yönetici elitin antisemitizmine indirgemeye çalışan tezler, sadece şu nedenle bile başarısız olmaya mahkûmdur: Söz konusu azınlık gruplarının -ve 1929-34 yılları arasında Anadolu'daki Ermeniler gibi Hıristiyan grupların- "gönlüllü" göçü, aslında planlı bir dışlamanın sonucuydu.⁴⁹⁴

Ermenilerin Zorunlu Göçü (1929-1934)

1929 ile 1930 yılları arasındaki 18 ay içerisinde 6.373⁴⁹⁵ Ermeni, Anadolu'dan Suriye'ye geçmiştir. Bu göçün büyüklüğü, 1930 yılında toplam 70.000 Ermeni'den 10.000'inin Anadolu'da, 60.000'inin de İstanbul'da yaşadığı

492 NARA 867.4016 Yahudiler/1 3 ABD Büyükelçiliği, Ankara'dan Devlet Departmanına, 24.07.1934.

493 Zafer Toprak, "1934 Trakya Olaylarında Hükümetin ve CHF' nin Sorumluluğu", *Toplumsal Tarih*, 34 (1996), s. 34-40; Haluk Karabatak, "1934 Trakya Olayları ve Yahudiler", *Tarih ve Toplum* 146 (1996), s 43-47; Avner Levi, "1934 Trakya Olayları ve Türk Milliyetçiliği", *Tarih ve Toplum* 151 (1996).

494 NARA 867.4016 Yahudiler/13 ABD Büyükelçiliği, Ankara'dan Devlet Departmanına, 24.07.1934

495 Bu sayı Ermeni Patriği tarafından verilmiştir Beyrut'taki Amerikan Konsolosluğu göçmenlerin sayısını 4 000 olarak verir; diğer gözlemciler göre ise Suriye'ye göç eden kişilerin sayısı 2.500'dür: NARA 867.404/208, Nr. 946, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 24.02.1930.

düşünüldüğünde, açıkça görülebilmektedir.⁴⁹⁶ Memleketlerini terk eden Ermeniler, Suriye'deki makamlara, Türk yetkilileri tarafından göçe zorlandıklarını, değerli eşyalarını bırakmak mecburiyetinde kaldıklarını ve zor durumda olduklarını anlatmışlardır.⁴⁹⁷ Amerikan Konsolosluğu'nun yaptığı detaylı araştırma, Türk hükümetinin Ermenilerin Anadolu'dan sürülmesi için özel bir talimat vermediğini ortaya koymaktadır. Gerek Anadolu'daki Ermenilerle yakın ilişkileri olan İstanbul'daki resmi Ermeni temsilcileri, gerekse Amerikan misyonerleri, Ermenilerin sürülmesinde resmi bir talimatın etkili olduğunu yalanlamışlardır. Gregoryen ve Katolik patrikleri, Ermenilerin Suriye yolunda sıkça hırsız çetelerinin saldırıları gibi zorluklara maruz kaldığını, fakat Türk makamlarının herhangi bir uygunsuz muamelesinin söz konusu olmadığını ifade etmişlerdir.⁴⁹⁸

Gerçi, henüz 1929-30 yıllarında da Anadolu'nun Türkleştirilmesi için planlar vardı; ancak Kemalist hükümet, yabancı ülkelerin dikkatini üzerine toplamak için, doğrudan ve dikkat çekici eylemlerden kaçınıyordu. Ermenilerin de, tıpkı 1934 yılında Trakya Yahudilerinin yaptığı gibi, "kendi rızalarıyla" memleketlerini terk ettikleri düşünülmeliydi. Ermenileri yabancı ülkelere göç etmeye zorlamak için, Hıristiyan azınlık çeşitli yöntemler kullanılarak baskı altına alınmıştı. Türk hükümetinin gizli ajanları, Anadolu'daki -özellikle de Diyarbakır ve Harput'taki- Ermenilere, Türkiye'yi terk etmelerinin "kendi çıkarlarına" uygun olacağını telkin ediyordu. Göç etmeleri durumunda mülklerinin kurallara uygun şekilde satılacağı ve ülkeden sorunsuz biçimde ayrılacakları güvencesi verilmişti. 1928-29 yıllarında, Sivas Ermenilerinin şehir sınırları dışına çıkmaları yasaklandı. Aynı zamanda Sivas'taki çalışma olanakları da ellerinden alınınca, ortaya çıkan ekonomik sıkıntılar birçoğunun ülkeden ayrılmak için resmi makamlardan bizzat izin talep etmesine yol açtı.

Özellikle yerel yönetimler düzeyinde, Ermeni azınlığın mülklerini ellerinden ucuz fiyatlara satın alarak Türk etnisitesinin varlığına katmak konusunda

496 Bu sayılar Ankara'daki Amerikan Konsolosluğuna Ermeni Patriği tarafından verilmiştir. Amerikan misyonerleri ise Türkiye'de 80.000 Ermeni yaşadığını düşünmektedir; buna göre bu kişilerin 20.000'i Anadolu'da, 60.000'i ise İstanbul'dadır : NARA 867.404/208, Nr. 946 ABD Büyükelçiliği, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 24.02.1930.

497 NARA 867.404/208, Nr. 946, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 24.02.1930

498 NARA 867.404/208, Nr. 946, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 24.02.1930.

büyük bir ilgi vardı.⁴⁹⁹ Fransız Konsolosluğu görevlilerinden Pere Ludovic'in aktardığına göre, 1929 yılı ortalarında Sivas'taki hali vakti yerinde Ermenilerin neredeyse tümü Sivas'ı terk etmiş, geri kalan Ermenilerin varlığı da ekonomik anlamda şehrin sakinleri için oldukça sınırlı olmuştur.

Bir yandan da, kırsal bölgelerde yaşayan Ermeni çiftçiler büyük şehirlere ya da ülkenin orta ve doğu yörelerine yerleşmeye zorlanıyorlardı. Gönüllü olarak gerçekleştirilmeyen bu iç göçün, Türk hükümeti için pek çok "avantajı" vardı: Birçok durumda, kırsal alışkanlıkları olan Ermeniler yerleştikleri şehirlerde geçimlerini sağlayamadıklarından, Suriye'ye göç ediyorlardı; Ermeniler üzerindeki denetim -belirli bölgelerde yoğunlaştıkları için- kolaylıkla sağlanıyordu ve Ermenilerin boşalttığı topraklar, özellikle Balkanlar'dan gelen yeni Türk yerleşimcilerin hizmetine sunulabiliyordu.⁵⁰⁰

İskân Kanununun yürürlüğe girmesinden altı ay kadar önce, Anadolu Ermenileri yeni bir göç dalgasına daha maruz kaldılar. 1934 yılı başlarında, iki ay içerisinde çeşitli kent ve köylerden İstanbul'a sürülen toplam 600 Ermeni, buradaki Ermeni kiliselerine, okullara ve Ortaköy, Yeniköy gibi semtlerdeki terk edilmiş evlere yerleştirildi.⁵⁰¹ Ermeniler, İstanbul'a getirildikleri trenlere binmek için, köylerinden tren garlarında kadar yürümek zorunda bırakılmışlardı. Sürülmelerinden önceki yıllar boyunca, Anadolu'dan gönderilişlerinin devletçe yönlendirildiğini gizlemek üzere, önce yerel makamlar tarafından baskı altına alındılar. Türk polisi, yerel Müslümanları Ermenilere karşı tahrik etmeye çalıştı; böylece "gâvurları kovanlar, yerli halk olacaktı."⁵⁰² Hükümetin bu denemesi tamamen başarısız oldu. Amerikan Büyükelçiliği'ne göre, bu başarısızlığın nedeni, yerli Türk halkıyla Ermeniler arasındaki ilişkinin iyi olmasıydı. Yahudiler ile Türkler arasındaki ilişkiyle kıyaslandığında. Ermenilerle Türklerin yaşam biçimleri birbirine daha çok benziyor, neredeyse tüm Ermeniler Türkçe konuşabiliyor ve Türklerle Ermenilerin evlenme oranları dikkat çekici biçimde yüksek olabiliyordu.⁵⁰³

499 NARA 867.404/208, Nr. 946, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 24.02.1930

500 NARA 867.404/208, Nr. 946, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 24.02.1930

501 NARA 867.4016 Ermeniler/İ, ABD Büyükelçiliği, Ankara'dan Devlet Departmanına, 02.03.1934.

502 NARA 867.404/208, Nr. 946, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 24.02.1930.

503 NARA 867.404/208, Nr. 946, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 24.02.1930

Bir sonraki aşamada hükümet, Balkanlar'dan gelen göçmenlerin Ermenilerin evlerine yerleştirileceği ve Ermeni mülklerinin bu göçmenlere verilebileceği tehdidinde bulundu. Fakat Balkan göçmenleri ile Ermeniler arasında da barışçıl bir ilişki gelişince, Ermenilere "hemen İstanbul'a göç etmeleri gerektiği" söylendi.⁵⁰⁴ Devletin mülkiyetlere el koyduğuna ilişkin ithamların engellenmesi için, mallarını satmalarına izin verildi. Ancak, Ermenilerin malları için teklif edilen rakamlar o kadar düşüktü ki, neredeyse satmakla el konulma arasında bir fark kalmıyordu. Örneğin, yüzlerce lira değerindeki bir sığır, beş liraya satılabiliyordu.⁵⁰⁵

İlerleyen yıllarda da, iskân politikasının yanında, kültür ve ekonomi alanındaki Türkleştirme tedbirleri sürdürüldü. Gayrimüslimlerin 1941 yılında askere alınması ve ardından 1942 yılında yükseltilen Varlık Vergisi, hükümet elitlerinin gayrimüslim vatandaşlara karşı geliştirdiği en etkili önlemler oldukları için, burada daha yakından incelenmeleri gerekecektir.

Gayrimüslimlerin Askerlik Hizmetine Alınması (1941)

Henüz 2. Dünya Savaşı başlamadan önce, Kasım 1939'da, hükümet yeni bir düzenlemeyle Hıristiyan ve Yahudi azınlıkların askerlik hizmetleri sırasında silah eğitimi almalarını yasaklamıştı. Bu düzenlemeye göre, bu azınlık gruplarının mensupları askere alındıklarında sadece Türk subaylarına yardımcı olacakları işleri verme getireceklerdi. Belirli bir bedel karşılığında, askerlik süresi 18 aydan 6 aya düşürülebilecekti. Gayrimüslimler, askerlik hizmetleri sırasında çeşitli inşaat işlerinde - yol yapımı, hava alanlarının genişletilmesi, vb.- ve ordu içi hizmetlerde çalıştırıldılar. Uzak mesafeden bakıldığında Türk askerlerden ayırt edilebilmeleri için, bir süre özel üniformalar dahi giydiler. 1941 yılı Mayıs ayının ilk iki haftasında, İstanbul ve Trakya'daki 25-45 yaş arası gayrimüslim erkeklerin tümü, önceden haber verilmeksizin ve yeni bir askeri hizmet gerekçe gösterilerek caddelerde, işyerlerinde ve okullarda yapılan kimlik kontrollerinin ardından, toplanarak Davutpaşa Kışlası'na sevk edildi.⁵⁰⁶

504 NARA 867.4016 Ermeniler/1, ABD Büyükelçiliği, Ankara'dan Devlet Departmanına, 02.03.1934

505 NARA 867 4016 Ermeniler/ 1, ABD Büyükelçiliği, Ankara'dan Devlet Departmanına, 02.03.1934

506 Rıfat Bali, "II, Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Azınlıklar-I: ,Yirmi Kur'a ihtiyatlar Olayı", *Tarih ve Toplum* 179 (1998), s.11-17

Anadolu'daki gayrimüslim erkekler, 1941 yazında, kamplarda toplandılar. Almanya'nın Balkanlar'a saldırması -1941 Nisan sonunda Bulgaristan, Yugoslavya ve Yunanistan'ın işgal edilmiş olması- Türkiye'nin 2. Dünya Savaşına girmesi olasılığını doğurmuştu. Adolf Hitler'in Türkiye'ye saldırılmayacağına dair verdiği güvence, Türk hükümetini Almanya ile olası bir savaş için hazırlık yapmaktan alıkoymadı. Trakya'daki askeri birlikler Anadolu'ya transfer edilirken, Trakya ve İstanbul'daki sivil nüfusun yerleri değiştirildi.

Türkiye'nin savaşa girme olasılığı, "Kemalist elifin gayrimüslimlere duyduğu büyük güvensizliği ortaya çıkarmıştı. İstanbul'un işgal edilmesi durumunda sivil halkla ilgili düzenlemelerin tartışıldığı, 30 Kasım 1940 tarihli CHP grup toplantısında, milletvekili Kâzım Karabekir'in yaptığı açıklama, siyasi önderliğin bu konudaki tarihi kuşkusunu göz önüne serer:

*"Olası bir İstanbul işgalim hesaba katmak ve ona göre düzenlemeler yapmak zorundayız. Böyle bir durumda, Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler ne yapacak? [...] Aynı zamanda kendi saflarımızdan gelebilecek tehlikeleri de düşünmeliyiz. Düşününüz ki, işgal sırasında Yahudiler Marmara Denizi kıyılarına kaçacaklar. Ondan sonra Ermeniler gelecek. Bunlar çok tehlikeli bir organizasyon oluşturmuş olabilir. Şehirdeki Türk unsurunun sınırlı olup, diğer unsurların silahlanması durumunda çıkacak felaketi düşünün. [...] Bir savaş durumunu hesaba katarak, tehlikeli unsurları Anadolu'ya transfer etmeliyiz. Bu unsurların terk ettiği evleri, özellikle Beyoğlu'ndakileri, Türklere vermeliyiz. Mektuplardan ve kişisel gözlemlerimizden biliyoruz ki, Türklerin kanını emen bu unsurlar en güzel evlerde otururken, Sultan Selim'deki Türkler inşaatlarda ve depolarda beş-altı çocukla birlikte oturmak zorunda kalıyorlar."*⁵⁰⁷

Kışlalardan alınan erkekler Haydarpaşa Garı'na getirilip, buradan trenlerle Anadolu'nun çeşitli illerindeki çalışma kamplarına götürüldüler. Sağlık sorunlarını gerekçe göstererek ya da memurlara rüşvet vererek bu yükümlülükten kurtulma olanağı da yoktu. Toplanan gayrimüslimler çoğunlukla yol, bina ve havaalanı yapımı gibi işlerde çalıştırıldılar. Yapılan işlerin zorluğu, kamplardaki

507 Rifat Bali, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Azınlıklar-I: Yirmi Kur'a İhtiyatlar Olayı", *Tarih ve Toplum* 179 (1998), s. 11-17.

altyapı eksikliği ve subayların "İstanbul'u ve ailelerinizi hayatta bir daha göremeyeceksiniz" gibi ifadelerle uyguladığı psikolojik baskı, bu insanların sağlık durumlarını, zaman zaman bazılarının ölmesine dahi neden olacak şekilde zayıflattı.⁵⁰⁸

Azınlıkların çalışma kamplarında toplanmasının zamanlama olarak Avrupa'daki Yahudilerin soykırımı uğramasıyla ve Alman ordusunun Türkiye'nin batı sınırlarına yaklaşmasıyla örtüşmesi, özellikle Yahudilerin, Türk devletinin de kitlesel bir kıyım planlamış olabileceğinden korkmalarına sebep olmuştu.⁵⁰⁹ 27 Temmuz 1942'de, bütün kamplar dağıtıldı ve kamp sakinlerinin memleketlerine dönmelerine izin verildi.

Gayrimüslimleri çalışma kamplarında toplama kararında, siyasi elitin ulaşmak istediği iki hedef vardı: Birincisi, savaşa girilmesi durumunda gayrimüslimlerin olası "devlet karşıtı" faaliyetlerini kontrol altına almak, ikincisi ise, zanaat ve ticaret alanındaki işyerlerine Türk etnisitesini yerleştirmek suretiyle, Jön Türkler döneminden bu yana sürdürülen 'Müslüman burjuvazi' oluşturma hedefini gerçekleştirmektir.

Varlık Vergisi (1942)

Meclis, 11 Kasım 1942'de, 2. Dünya Savaşı döneminde özellikle gayrimüslim orta sınıftan alınan ve azınlıkların kolektif belleğinde bir "facia" olarak iz bırakan Varlık Vergisi ile ilgili düzenlemeleri içeren bir yasayı kabul etti. Resmi hükümet açıklamasına göre, verginin amacı, savaş koşullarından faydalanarak elde edilen haksız kazancı vergilendirmek ve "toplumda savaş koşullarının yarattığı ekonomik dezavantajları eşit biçimde bölüştürmek"ti.⁵¹⁰ Bu yeni finans kaynağı ile özellikle, bir savunma durumu için yapılan yüksek harcamalar dengelenecekti. Böylece, devlet bütçesinde enflasyonu tırmandırabilecek bir açığın çıkmasına karşı önlem alınmış oluyordu. Ayrıca, servetin vergilendirilmesiyle, dolaşımdaki para miktarı azaltılarak düşük enflasyon oranlarına ulaşılabileceği düşünülüyor-

508 Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri -Bir Türkleştirme Serüveni- 1923-1945*, s. 414

509 Rıfat Bali, "II Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Azınlıklar-II. 'Balat Fırınları' Söylentisi", *Tarih ve Toplum* 180 (1998), s. 11-17.

510 Ökte, *The Tragedy of the Turkish Capital Tax*, s. 15

du. Son olarak, savaş spekülörlerinin söz konusu vergileri dengelemek için mallarını elden çıkaracakları, dolayısıyla piyasada belirli malların kıtlığının son bulacağı hesaplanıyordu

Fakat, Varlık Vergisinin öncelikli hedefi Ermeni, Rum ve Yahudilerin ekonomide sahip oldukları öncü role son vermektir. CHP'nin kamuoyuna kapalı grup toplantısında, Meclis Başkanı Şükrü Saraçoğlu, söz konusu verginin gayri milli olarak algılanan "komprador burjuvazinin" milli bir orta sınıf adına ihracı için tasarlanmış etkili bir önlem olduğunu, açıkça beyan eder:

*"Bu yasa aynı zamanda devrimci bir yasadır. İktisadi bağımsızlığımızı kazanmak için bir fırsattır. Piyasaya hâkim olan yabancıları eleyip, Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz."*⁵¹²

Varlık Vergisi yasa tasarısının hazırlandığı 1942 yılının yaz ayları boyunca, gazetelerde gayrimüslimleri "hırsızlık, karaborsacılık, soygunculuk, vur-gunculuk ve ihtikâr fiil ve faaliyetleri" ile ilişkilendiren haberler ön plana çıkarıldı.⁵¹³ Bu dönem için karakteristik sayılabilecek bir makale, 24 Kasım 1942'de *Ulus* gazetesinde çıkan, "Yorgi, artık tüm isteklerini gerçekleştiremeyeceksin" başlıklı yazıdır; burada Yorgi'ler, Salamon'lar, Kyriako'lar, Artin'ler, yani tüm gayrimüslimler, olumsuz ekonomik koşulların sorumlusu olarak gösterilmiştir. Kötü ekonomik koşulların da tahrik etmesiyle, gayrimüslimlere dair eski önyargı ve güvensizlikler basın yoluyla yeniden canlandırılmıştır. Bu dönemde çıkan mizah dergilerindeki gayrimüslim karşıtı karikatürlerde "Yahudi prototipi" kullanılıyordu. Bu dergilerden biri olan *Karikatür Dergisi*'nin incelenmesi sonucunda, derginin Nisan-Eylül 1942 arasındaki sayılarında yer alan Yahudi karşıtı karikatürlerin, derginin yayımlandığı tüm seneler içinde (1938-1948) en yüksek sayıya ulaştığı ortaya çıkmıştır.⁵¹⁴

511 Cemil Koçak, *Türkiye 'de Millî Şef Donemi*, İstanbul 1986, s. 476

512 Barutçu, F. A., *Siyasî Anılar 1939-1954 '939-1954*, İstanbul, 1977, s. 263, (alıntı Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*)

513 Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, s. 143

514 Laurent Mallet, "Karikatür Dergisinde Yahudilerle ilgili Karikatürler" (1936-1948) *Toplumsal Tarih*, 34 (1996), s. 26-33,

Yürütülen gayrimüslim karşıtı kamusal propagandayla birlikte, vergi düzenlemesiyle ilgili teknik hazırlıklar da yapılıyordu. Maliye memurları, hükümetten "savaş sırasındaki sıkıntı durumu sonucunda elde edilmiş servetin vergilendirileceğine ve bu durumdan en çok gayrimüslimlerin istifade etmiş olduğuna" dair talimatlar alıyordu. Bu yüzden, Maliye memurlarının, özellikle yüksek kazançlar elde etmiş olanların kimliklerini belirlemesi ve hazırlanacak listelerde azınlıkların ayrı bir yer alması isteniyordu. Vergi Kanununun etkileyeceği Türk nüfus, dört bölüme ayrılmıştı:

- a) 1939'dan bu yana ticaret yapan firma ve kişiler
- b) Komisyoncular ve aracılar
- c) Gayrimenkul sahipleri
- d) Devlet kurumları dışında çalışan memurlar

Maliye dairelerindeki müfettişler, vergi mükelleflerinin servetini birkaç hafta içerisinde tahmin etmekle görevlendirilmişti. Bu amaçla, Maliye dairelerinin istihbarat birimleriyle, bankalarla, Gizli İstihbarat Servisi ve parti yöneticileriyle birlikte çalışılıyordu; ancak, bu yeterince etkili bir yöntem değildi.⁵¹⁵ Bu yüzden bazı müfettişlerden, dikkat çekmeden işyerlerinin önünden geçerek firmaların kazancını "tahmin etmeleri" istenmişti. Servet belirlemesinin temelsiz biçimde yapılması, vergi miktarlarının da keyfi olarak saptanmasına yol açmıştı; Maliye memurlarının tek bilgi kaynağı, kendi fantezileriydi. Varlık Vergisinin tasarlanmasında kendisinin de doğrudan katkısı bulunan, dönemin yüksek Maliye memurlarından Ökte'ye göre, aşağıdakine benzer diyaloglar kesinlikle bir istisna oluşturmuyordu:

"Sence hangi kategoriye giriyordur? '500.000 TL kategorisine.' Hayır, bence daha çok 1 milyona girer. 'Nereden biliyorsun?' Sen 500.000 TL kategorisine girdiğini nereden biliyorsun? 'İyi, o zaman, orta bir kategoride anlaşalım.'..."⁵¹⁶

Maliye müfettişlerinin hazırladığı raporlar komisyonlara iletiliyor, komisyonlar, ise vergi miktarının ne olacağına kesin olarak karar veriyordu. Yasanın

⁵¹⁵ Ökte, *The Tragedy of the Turkish Capital Tax*, Londra 1987, s. 32

⁵¹⁶ Ökte, *The Tragedy of the Turkish Capital Tax*, s. 33.

11. maddesi uyarınca, komisyonların belirlediği vergi tutarlarına itiraz edilemiyordu. Bu komisyonlar tüm il ve ilçelerde kuruluyor ve Maliye Bakanlığı'nın yüksek düzeyli bir memuruyla, Ticaret Odası ve belediye üyelerinden oluşturuluyordu. Dikkat çekici olan, İstanbul'daki komisyon üyelerinin büyük bir çoğunluğunun, Jön Türk devriminden bu yana ekonomik hayatın Türkleştirilmesi sürecinde aktif olarak yer almalarıydı. Komisyon üyesi Mithat Nemli, 1923 yılında İstanbul'daki Ticaret Odası'nın Türkleştirilmesi için başarılı bir kampanya yürütmüş, sonrasında, 1926-1930 yılları arasında Ticaret Odası başkanlığı yapmıştı. Diğer üyeler Bican Bağcıoğlu, Tefvik Amca ve Feitt Hamal, Jön Türk döneminde Müslüman ticaret birliklerinin kurulmasında büyük rol oynamışlardı.⁵¹⁷ Bu kişiler, Jön Türk döneminden beri azınlık karşıtı tedbirlerin geliştirilmesine katılmış, komisyonun Varlık Vergisini koyma çalışmalarında da bu politikayı sürdürmüşlerdir. Maliye memuru Faik Ökte, anılarında somut bir örneğe değinir:

"Kadıköy'den Asador'un vereceği vergi, Ermeni milliyetçi Taşnak Partisinin başı olduğu gerekçesiyle, ittihat ve Terakki Partisinin eski üyeleri tarafından dört katına çıkarıldı. Bezmenler "dönme"⁵¹⁸ grubuna mensup olduğundan, neredeyse 1 milyon TL'den fazla vergi ödemeleri gerekiyordu."⁵¹⁹

Komisyon üyeleri, Maliye müfettişlerinin hazırladığı raporları bir ay içerisinde (Kasım-Aralık 1942) inceleyip, çoğu durumda, zaten keyfi olarak belirlenmiş olan vergi miktarlarını daha da yükseltmişti. Vergi mükellefleri, Müslüman ve gayrimüslim olarak ayrılmaktaydı. Gayrimüslim kategorisine iki alt grup daha eklenmişti: "dönmeler ve yabancılar". "Dönme"lerin, Müslümanların ödediğinin iki katını ödemesi gerekiyordu. Gayrimüslimler ise Müslümanların ödediği miktarın on katını ödeyeceklerdi. "Dönme"lerin vergilendirilmesi, basındaki "dönme" karşıtı kampanyasıyla iç içeydi. Din değiştirip Müslüman olan Yahudiler, "Türk oldukları aldatmacasıyla her iki dünyanın nimetlerinden yararlandıkları için Yahudilerden beter oldukları" gerekçesiyle, basının şiddetli saldırı -

517 Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, s. 166

518 Sabetai Hareketi mensupları. 17. yüzyılda İslamı kabul eden ve Türkleşmiş olarak kabul edilen Yahudiler. Hem Osmanlı,

hem de Cumhuriyet döneminin entelektüel ve siyasi hayatına büyük katkıda bulunmuşlardır. 519 Ökte,

The Tragedy of the Turkish Capital Tax, s. 47

larına maruz kalıyordu.⁵²⁰ Ökte'nin raporlarına göre, aile arşivleri inceleniyor, böylece hangi Yahudi ailelerin İslama geçtiği belirleniyor ve vergi mükelleflerinin listesi ona göre hazırlanıyordu.

En yüksek vergi miktarları "üç büyük il"e yüklenmişti: Maliye Bakanlığı İstanbul'dan toplanacak vergi miktarını 344.000.000 TL olarak belirlerken, İzmir için belirlenen rakam 27.000.000 TL, Ankara için belirlenen rakam ise 16.000.000 TL idi. İstanbul'da, 349.483.419 TL vergi ödemesi beklenen 62.575 vergi mükellefi tespit edilmişti. Bu mükelleflerin yüzde 87'si gayrimüslim ve sadece yüzde 7'si Müslümandır. Geri kalan yüzde 6lık oran, ağırlıklı olarak içinde gayrimüslim ve yabancıların bulunduğu karışık bir gruba aittir. Servetlerinin çok büyük olduğu kabul edildiği için "fevkalade mükellefler" olarak adlandırılan ve tüm mükelleflerin yüzde 4'ünü oluşturan gayrimüslimler, özel bir vergi diliminde yer almıştır. Bu gruba, İstanbul'da toplanan vergi gelirlerinin yüzde 54'ünü karşılama zorunluluğu getirilmiştir.⁵²¹

Komisyonlar, 18 Aralık 1942'de nihai vergileri listeler halinde Maliye dairelerinde yayınladılar. Varlık Vergisi, Vergi Kanununun 12. maddesi gereği, on beş gün içerisinde Hazine'ye ödenmek zorundaydı. Vergi miktarlarına, bir haftalık gecikmelerde yüzde 1, iki haftalık gecikmelerde yüzde 2 oranında faiz ekleniyordu.⁵²² Vergi toplama süreci yoğun bir basın kampanyasıyla desteklenmekteydi. Yasa tasarısının kabulünden önce, İstanbul'daki gazetelerin yazı kurulu başkanları Ankara'ya davet edilmiş, burada Meclis Başkanı Saraçoğlu, kendilerine Varlık Vergisi ile ilgili bilgi vermiş ve desteklerini istemişti. Bunun üzerine gazeteciler, bu vergiden, savaş spekülörlerine ve karaborsacılaraya yönelik bir ceza olarak bahsettiler; ancak, dini ya da etnik konulara değinmediler. Fakat daha sonra, verginin toplanma evresinde, azınlıklarla ilgili ayrımcı haberlerin sayısı bir hayli arttı.⁵²³

Gayrimüslimlerin ödemesi gereken vergi, hiçbir şekilde, açıklanan kazanç miktarları ya da vergi mükelleflerinin ödeme güçleriyle orantılı değildi. Firmala-

520 PRO FO 371/3376/R8573, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 12.12.1942.

521 Ökte, *The Tragedy of the Turkish Capital Tax*, s. 48.

522 Rıdvan Akar, *Varlık Vergisi, Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşılığı Politika Örneği*, İstanbul 1992

523 Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, s. 187

rın ödemesi gereken vergi miktarı, nominal sermayelerinin 4 ya da 7 katını buluyordu. Gayrimenkul sahiplerinin ödeyecekleri vergi, tapu sicilinde kayıtlı olan toplam değeri aşılıyordu. İstanbul'daki bir İngiliz yatırımcının İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir rapor, gayrimüslimlere yüklenen borç yükünün devasa boyutunu bir kez daha göz önüne serer: Raporda 100 büyük şirket analiz edilmiş ve Ermeni firmaların sermayelerinin yüzde 232'sini, Yahudilerin yüzde 184'ünü, Rumların yüzde 159'unu, Müslüman Türklerin ise yüzde 4.9'unu vergi tutarı olarak ödemesi gerektiği belirlenmiştir.⁵²⁴

Fakat bu olağanüstü büyük vergi tutarları yalnızca büyük gayrimüslim firmaları değil, küçük işletme sahibi gayrimüslimleri de etkilemişti; esnaflar da aynı biçimde yüksek vergilerin mağduruydu. İstanbul'daki İngiliz Kadınları Derneği'nden 23 Aralık 1942'de İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir mektup, özellikle vergilerin memurlar arasındaki eşitsiz paylaşımını ön plana çıkarır. Mektubun içeriği, düşük gelirli kişilerden alınan haksız vergilere yoğunlaşmıştır. Buna göre, "His Master's Voice" firmasının çalışanları 500 TL tutarında vergi ödemek zorundayken, Müslüman çalışanların gelirleri hiç vergilendirilmemişti. Üsküdar'daki Amerikan Kız Lisesi'nde çalışan beş kadından, Ermeni olana, maaşı 100 TL olmasına rağmen 750 TL; Rum olana ise maaşı 28 TL iken 500 TL tutarında vergi yükümlülüğü getirilmişti. Okulun Müslüman olan ve aynı şekilde 28 TL maaş alan diğer çalışanları, vergiden muaf tutulmuştu. Gayrimüslim çalışanlardan asgari 500 TL vergi alınması yaygın bir uygulamaydı.

Gayrimüslim azınlıklara yüklenen vergi, pek çok durumda o denli yüksekti ki, ilgili kişilerin tüm servetlerini elden çıkarmaları halinde dahi bu vergileri ödeyebilmeleri mümkün değildi:

"Varlık Vergisi konulduğunda 31 yaşındaydım ve odun ticareti yapıyordum. Ödenecek vergi 150.000 lira idi. Düşünün, o zamanlar bir kamyon dolusu odun 25 lira. Bütün malımı da satmış olsam, bu meblağı ödeyemezdim; bu arada aslında ödenmesi gereken rakam bunun iki katıymış, ancak komisyonadaki arkadaşlar yarıya düşürmüşler."⁵²⁵

524 PRO FO 371/ 37402 R 2809, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 03 03.1943.

525 Parseh Gevrekyan ile mülakat, Akar, Varlık Vergisi, *Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği*, s. 106

iki haftalık mühlet aşıldığında, ödeme yapamayacak durumda olan kişilerin işyeri ve evlerinde bulunan eşyalar haczediliyor ve açık artırmayla satılıyor. Açık artırmaya çıkarılacak eşyaların sayısı o kadar çoktu ki, İstanbul'da üç yeni müzayede salonu açılmak zorunda kalmıştı. Basın, hacizlerden ve eşyaların satılığa çıkarılmasından bütün "aşağılayıcı" detaylarıyla bahsediyordu; amaç, vergi mükellefi olup payına düşen vergiyi henüz ödemeyenler üzerinde baskı oluşturmaktı. Varlık Vergisi Kanununa göre, devletin, aynı binada oturmaları durumunda vergi mükellefinin yakın akrabalarının mallarını dahi haczetme yetkisi vardı.

1943 Şubatından itibaren özellikle gayrimüslimler ev, bina, büro, atölye ve arsalarını elden çıkarmaya başladılar. Satıştan elde edilen gelirin geciktirilmeden vergi borçlarına sayılması için, satışlar Maliye memurlarının gözetiminde yapılıyordu. Bazı durumlarda alıcı, önce satıcının vergi borcunu ödüyor, ardından söz konusu mülk kendi üzerine geçiriliyordu. Sadece 1943 yılının ilk 6 ayında, İstanbul'un altı semtinde toplam 2.742 gayrimenkulün satışı gerçekleştirilmişti.⁵²⁶ Gerçi bu satışların sadece yüzde 16'sı doğrudan Varlık Vergisi ile bağlantılıdır, ama satışa çıkarılan diğer mallara kıyasla, kesinlikle daha değerli olan kısmını oluşturur. Vergi borçları nedeniyle satılan mülklerin ortalama değeri 25.177 TL iken, satılan diğer malların ortalaması sadece 5.001 TL'dir.⁵²⁷

Satışlar etnisiteye göre sınıflandırıldığında, ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır: Satılan gayrimenkullerin yüzde 39'u Yahudiler, yüzde 29'u Ermeniler, yüzde 12'si Rumlar, yüzde 10'u sahibi gayrimüslim olan firmalar, yüzde 5'i yabancılar, yüzde 2,3'ü diğer azınlıklar, yüzde 0,9'u ise Müslümanlar tarafından elden çıkarılmıştır. Gözden kaçırılmaması gereken bir nokta, Müslüman grubun içerisinde "dönme"lerin de yer alıyor olmasıdır. Satışa çıkarılan ve büyük oranda İstanbul'daki en değerli binalardan olan bu gayrimenkuller, yüzde 67,7 oranında Müslüman Türkler ve yüzde 30 oranında da devlet ya da devlet kontrolünde olan Sümerbank, Toprak Mahsulleri Ofisi gibi KİT'ler, milli bankalar (İş

526 Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, s. 202. Burada söz konusu olan semtler, Beyoğlu-Şişli, Eminönü, Fatih, Kadıköy ve Adalar'dır.

527 Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, s. 202.

Bankası), milli sigorta şirketleri ve İstanbul Belediyesi tarafından satın alınmıştır.⁵²⁸ Böylelikle, yönetici elitin vergi uygulamasıyla hedeflediği, Müslüman nüfusun lehine gerçekleşecek bir servet transferi, bu satış biçimlerinin de katkısıyla başarılmıştır. Özellikle basın, bu satış işlemlerini başarılı millileştirme projeleri olarak kutluyordu. İçinde "His Master's Voice" plak şirketinin başta olmak üzere çeşitli ofislerin bulunduğu Vahram Geseryan'a ait binanın satışının haberi, *Cumhuriyet* gazetesinde şöyle verilmiştir:

*"Beyoğlu'ndaki Sahibinin Sesi binasının Sümerbank tarafından satın alınarak, Yerli Mallar Pazarları Beyoğlu Şubesine tahsis olunduğunu memnuniyetle yazmıştık. Bu suretle güzel bir bina daha 'millileştirilmiş' [Aktar'ın vurgusu (y.n.)] olmaktadır."*⁵²⁹

Yasa, vergisini bir ay geciktiren kişilerin, vergi yükümlülüklerinin karşılığını fiziki çalışmayla ödemeleri için bir çalışma kampına götürülmelerini öngörmüştü. Bu kişilere günde 2 lira verilecek, bunun 1 lirasıyla vergilerini ödeyeceklerdi. Vergi borçlarının yüksek oluşu, "müebbet tutukluluk hali" anlamına gelebiliyordu; bazı mükelleflerin, borçlarını sılebilmek için kampta 250 yıl geçirmeleri gerekeceği hesaplanmıştı.⁵³⁰ Ancak, çalışma kampları daha ziyade vergi mükelleflerinin "korkutulmasına" yarıyordu.

27 Ocak f 943'te, 32 kişiden oluşan ilk grup, Erzurum yakınlarındaki Aşkale'ye gönderildi. Şubat-eylül arasındaki aylar boyunca 1.869 kişi, ikamet ettikleri yerlerden polis tarafından alınarak önce Sirkeci'deki bir kampa yerleştirilip, ardından ülkenin doğusuna gönderildiler. İngiliz Başkonsolosluğu'nun bir mensubu, konsolosluğun avukatını götürüldüğü Sirkeci'deki kampta ziyaret ettikten sonra, gözlemlerini şöyle anlatır:

"Kapıda polis vardı. Oda yaklaşık 13,5 metre boyunda ve 7,5 metre enindeydi. İnsanlar kendi getirdikleri battaniye ve örtüler üzerinde uyuyordu. Yatak yoktu.

528 Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, s. 204.

529 Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, s. 205.

530 Ökte, *The Tragedy of the Turkish Capital Tax*, s. 68f.

*Odada soba dışında, tek bir mobilya parçası dahi yoktu. Kadınlar ve çocuklar yiyecek paketi getirmeye gelmişlerdi. Vedalaştılar ve ağladılar. Avukatımız Bay Eskinazi ile konuştum. 55 yaşında. Bana, gözaltına alındığında cebinde 11 lira olduğunu, ama polisin 10 lirasına el koyduğunu ve cebinde sadece 1 lira kaldığını anlattı.*⁵³¹

Henüz Doğu Anadolu'ya nakledilmeden önce, kötü yaşam koşullarının hükmü sürdüğü bir kampta kalmanın gayrimüslimleri korkutacağı ve her vergi mükellefini "olayın ciddiyeti" ile yüz yüze getireceği düşünülüyordu. Buna uygun olarak, basın da sürekli Aşkale'ye sevk edilenlerin isimlerinin, vergi borçlarının ve halihazırda ödenmiş vergi miktarlarının yer aldığı listeler yayınlıyordu. Gerçekten de, 1.869 kişiden 636'sı, ya Sırkeci'deki kampta ya da daha sonra çalışma kamplarında "vergi borçlarını" ödemiştir. Toplam 1.229 kişi Aşkale'deki çalışma kamplarına nakledilmiştir. Vergi kanunu, 55 yaş üzerindeki kişilerin fiilen çalışmaları konusunda istisnalar yapılmasına olanak tanımış olsa da, kamplarda 75-80 yaşındaki kişiler de bulunmuştur. Beslenme ve hijyen koşullarının kötü olması kadar, gerekli tıbbi malzeme ve ilaçların bulunmayışı da, toplam 21 kişinin ölümüne sebebiyet vermiştir.⁵³² Sırkeci'de ve çalışma kamplarında tutulanlar yalnızca gayrimüslimlerden oluşuyordu; tevkif cezası Müslümanlara uygulanmamıştı. 8 Ağustos 1943'te, Doğu Anadolu'daki çalışma kamplarında bulunan 900 kişi yük katarlarıyla Eskişehir-Sivrihisar'daki yeni bir kampa nakledildi. Kamplara sevk edilenler, genellikle yol yapımında çalıştırıldılar.

Gayrimüslim azınlıklar, sadece Varlık Vergisi nedeniyle Türk hükümetine değil, Ankara'yı gücendirmekten çekinerek Vergi Kanununun uygulanmasına karşı çıkmayan büyük dış güçlerin ilgisizliğine de kırgındılar. Ayrıca, savaş koşulları Batı'nın etkin bir müdahalede bulunmasını engellemişti. Örneğin, Yunan hükümeti Alman işgali nedeniyle sürgündeydi; bu da İstanbul'daki Rumlar adına nüfuzunu kullanmasını güçleştirmişti. Varlık Vergisinin konması Lozan Antlaşmasında kararlaştırılmış olan azınlık haklarının ihlal edilmesi anlamına gelse" de, antlaşmanın tarafı olan tek bir batılı ülke dahi Türk hükümetinin ay-

531 Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, s. 199.

532 Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri. Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945*, s. 455

rimci uygulamalarını protesto etmemiştir. İngilizlere göre "Lozan Antlaşmasıyla doğrudan bir ilişki kurmak, sadece Türkleri yaralar ve daha da inatçı hale getirirdi."¹¹ Aynı raporda, batılı güçlerin gayrimüslim azınlık adına taraf olmak konusundaki isteksizlikleri şu şekilde gerekçelendiriliyordu:

*"Vergi, muhtemelen Lozan Antlaşması imzalandığından bu yana azınlıklarla ilgili hükümleri çiğneyen en ciddi uygulamadır; ancak her halükârda 1930'lardan beri bu hükümlerin geçerliliğini yitirmiş olduğunu kabul ettiğimiz, bir gerçektir. Güçlü bir müttefik hareket, kuşkusuz Türklerin gözünde kapitülasyonlara eşdeğer bir egemenlik yitimi anlamına gelecektir. "*⁵³¹

Eylül 1943'de, yaz aylarını Türkiye'de geçirmiş olan *New York Times*'in yarımcısı Cyprus L. Sulzberger, Varlık Vergisi hakkında bir dizi eleştirel makale yayımladı. Yazılarında özellikle, Varlık Vergisi yardımıyla azınlıkların Türk ekonomisindeki yerlerinin zayıflatılmaya çalışıldığına dikkat çekiyordu. "Müttefik"lerin basınında Varlık Vergisi ile ilgili ayrıntılı bir haber ilk defa yer almaktaydı.⁵³⁵ Amerikan basınının eleştirel tutumundan huzursuz olan Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Ankara'daki Amerikan büyükelçisine protestosunu ilettili. Gazeteci Sulzberger'in haberlerinin Türk hükümeti üzerinde büyük etkisi olduğu düşünülmektedir.

Meclis, 17 Eylül 1943 günü, yani makalelerin *New York Times*'ta yayımlandığından dört gün sonra, özel kuruluşlarda çalışanların ve seyyar satıcıların vergi borçlarını silme kararı aldı. Söz konusu grupta yer alan kişilerden sadece İstanbul'da olanların sayısı 26.404'tü. Aralık 1943'te çalışma kamplarında tutulan herkes serbest bırakıldı. 15 Mart 1944'te çıkarılan bir yasayla, Varlık Vergisi alınmasına son verildi. Bu tarihe dek ödenmemiş olan vergi borçları da, bu tarihten sonra devlet tarafından tahsil edilmeye çalışılmadı. Verginin kaldırılmasına kadar geçen sürede 315.000.000 TL tahsil edilmiş, bu tutarın 280.000.000 TL'si gayrimüslimler tarafından ödenmişti.⁵³⁶

533 PRO FO 371/37401/R1552, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 27.02.1943

534 PRO FO 371/37401/R1552, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 27.02.1943

535 Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, s. 151.

536 Ökte, *The Tragedy of the Turkish Capital Tax*, s. 88

Devletin diğer ayrımcı düzenlemeleriyle kıyaslandığında Varlık Vergisi, azınlıkların Türk devletine yönelik güvenini büyük oranda sarsmıştı. Böylece Cumhuriyetin kurulmasıyla gayrimüslimlerin eşit muamele gören vatandaşlar olarak kabul edilebileceği umudu, büyük ölçüde azalmış oluyordu.

Bu uygulamayı, azınlıkların büyük göç dalgası izleyecekti. Özellikle İsrail devletinin kurulmasını izleyen iki yıl boyunca (1948-49) yaklaşık 30.000 Yahudi, İsrail'e göç etti.⁵³⁷ Ancak, yurtdışına göç sadece İsrail'e gidenlerle sınırlı kalmadı. Dinlerine göre sınıflandırılmış Türk vatandaşlarının 1927-55 yılları arasındaki sayısal dağılımını gösteren tablo, Hıristiyan ve Yahudi nüfusundaki ciddi düşüşü göstermektedir:

TABLO 8: TÜRKİYE'DE NÜFUSUN DİNİ GRUPLARA GÖRE DAĞILIMI 1927-1955⁵³⁸

	1927	1935_	1945	1955
Müslümanlar	13.269.936	15.838.763	18.497.801	23.804.048
Katolikler	39.511	21.950	21.950	21.784
Ortodokslar	109.905	125.046	103.839	86.655
Protestanlar	6.658	8.486	5123	8.952
Gregoryenler	-	44.526	60.260	60.071
Yahudiler	6.658	78.730	76.965	45.995
Diğer	6.658	0.402	24.146	37.258
Gayrimüslimlerin toplamı	378.664	309.140	292.373	260.715
Gayrimüslimlerin nüfusa oranı (yüzde)	2.78	1.98	1.56	1.08

Çokpartili Sisteme Geçişten Sonra Gayrimüslimlerin Durumu

2. Dünya Savaşının sonu, siyasi ve toplumsal anlamda bir dönüm noktası oldu. 23 Şubat 1945'te, İtilaf Devletlerinin savaşı kaybedeceğinin kesinleşmesiyle, Türk hükümeti Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti. Türkiye bu kararla,

537 Rıfat Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Aliya, Bir Toplu Göçün Öyküsü*, (1946-1949), İstanbul, 2003, s. 528.

538 Devlet İstatistik Enstitüsü İstatistik Yıllığı, 1959.

Müttefiklerin 25 Nisan 1945'te San Francisco'da yapacağı konferansa Birleşmiş Milletler Cemiyeti'nin kurucu üyelerinden biri olarak katılabilecekti ve oluşacak yeni dünya düzeninde bundan böyle batılı demokrasilerin yanında yer almayı tercih ediyordu.

18 Temmuz 1945'te Demokrat Parti'nin kurulmasıyla, yıllardır süren tek parti yönetimi yerini çokpartili sisteme bıraktı. Türkiye'nin demokratikleşmesiyle, Türk hükümetinin azınlık politikalarının da liberalleşeceği bekleniyordu. Gerçekten de bu yeni siyasi dönemde, azınlıklara yönelik belirli ayrımcı uygulamalar önemli ölçüde azaltıldı. Örneğin, 1946'dan itibaren, üniversite mezunu olan gayrimüslimler askerlik hizmetlerini yedek subay olarak da yapabileceklerdi. Gerçi, hava savunması ve radar kontrolü gibi alanlara girmeleri hâlâ yasaktı, ama 1949'dan sonra buna da izin verildi. Hahambaşılık, İçişleri Bakanlığı tarafından resmi bir kurum olarak tanındı. Bu yasal zemin, Hahambaşılık'ın mülk edinmesine olanak tanıyordu.

Azınlık okullarında da bazı sınırlayıcı düzenlemelere son verildi. 1948'te, Yahudi okullarında Yahudi din ve tarihi eğitimi verilebiliyordu. 1937'den beri süregelen, azınlık okullarının İçişleri Bakanlığı'ndan bir memur tarafından denetlenmesini şart koşan düzenlemeye 1949 yılında son verildi. Basın, azınlıkların Türkleştirilmesinin "başarısızlığa" uğramasıyla belirgin biçimde daha az ilgileniyordu.⁵³⁸

Çokpartili rejimin ilk yıllarında, CHP üyelerinin resmi nutuklarında da azınlıklara karşı artık demokratik bir tavır vurgulanmaktaydı. CHP'nin gayri resmi yayın organı Ulus'ta, Falih Rıfki Atay, parti yönetiminin yeni tutumunu şöyle açıkladı:

*"Sadece tüm azınlıkları Türk vatandaşı olarak tanımakla kalmıyor, onlara, bilinç ve kültürde bir ayırım yapmaksızın, tıpkı bizim gibi Türk olma hakkını da tanıyoruz. Kendi dil ve kültürlerini korumalarına ve 'azınlık-vatandaşlar' sayılmalarına bir itirazımız yok."*⁵⁴⁰

539 Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Aliya, Bir Toplu Göçün Öyküsü* (1946-1949), s. 51

540 Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Aliya, Bir Toplu Göçün Öyküsü* (1946-1949), s. 46

İstanbul Üniversitesi konferans salonu'nun 28 Mart 1947'de yapılan açılışında konuşan Başbakan Recep Peker de, başka bir dine ya da ırka mensup vatandaşları, sadece yasalar ve resmi bürokratik süreçler çerçevesinde Türk olarak kabul etmenin yetersizliğine dikkat çekti. Özel yaşamda da içtenlikle bir arada olmak gerekliydi. Resmi CHP politikasında azınlıklara yönelik bu tutum değişikliği, öncelikle Türk hükümetinin komünizm-kapitalizm kutuplaşmasına dayalı yeni dünya düzeninde batılı demokratik ülkelerin yanında yer alma arzusuyla açıklanabilir. Bu yeni dönemde CHP liderliği, faşist rejimlerin ırkçı politikalarını eleştiriyor ve Türk kimlik politikasını bu ideolojilerden farklı tutmaya özen gösteriyordu. CHP'nin politika değişikliğinin ardında yatan bir başka sebep de, DP ile yaptığı oy mücadelesinde aranabilir. Çokpartılı sisteme geçişle birlikte, azınlıklar da sempatisi kazanılması gereken potansiyel seçmenler haline gelmişti. İstanbul'daki seçmenlerin neredeyse üçte birini gayrimüslimler' oluşturuyordu.⁵⁴¹ 21 Temmuz 1946'daki genel seçimlerden önce CHP İstanbul Teşkilatı başkanı, azınlık basınının gazetecilerini ağırlamış ve onlara CHP'nin milliyetçilik anlayışının dine ya da ırka dayalı bir ayrıştırmaya izin vermediğine dair güvence vermişti. Cumhuriyet tarihinde ilk kez, İzmir valisi kentin Yahudi cemaatini ziyaret etmiş, sorunlarını ve isteklerini dile getirmelerini rica etmişti. Ankara valisi ise "Pessah Kutlamaları" çerçevesinde, bir sinagogu ziyaret etmişti.⁵⁴²

Hatta Yunan Patriği, Rum cemaatinin etkinliklerine doğrudan katılabilirdi. Halbuki daha öncesinde, Lozan Antlaşması gereği, Rum cemaatının yönetimi kesin biçimde Patrikhane'den ayrılmış bulunmaktaydı. Cemaatlerin yönetimini tamamen, dini sıfatı olmayan temsilciler üstlenmişti; Patrikhane'nin cemaatlerin işlerine müdahale etmesi, hükümet tarafından kesinlikle onaylanmamaktaydı. Bu kez ise, Rum cemaati ilk defa ruhani bir temsilciyi seçebiliyordu.⁵⁴³ Rum Patriği'ne ayrıca, bir basın bürosu kurma ve ikinci bir dini gazete çıkarma izni verilmişti.⁵⁴⁴ Yunan vatandaşı olan iki başpiskopos, Türk va-

541 PRO FO 371/101893, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 03.06.1952

542 Baltı, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Aliya, Bir Toplu Göçün Öyküsü* (1946-1949), s. 46

543 A:exandris, *The Greek Minority of İstanbul and Greek-Turkish Relations* (1918-1974), s. 248.

544 Apostolos Andreas gazetesine Orthodoksia eklendi.

tandaşlığına geçerek Patrikhane'deki görevlerine başlayabileceklerdi" ⁵⁴⁵ Ayrıca, Rum cemaatinin karmaşık mülkiyet sorunları da çözülmüştü. Balıklı Vakfı'nın serveti, Nisan 1949'da Patrikhane'nin mülkü olarak kabul edildi. Bir ay sonra çıkarılan bir yasayla, azınlık cemaatlerinin mülklerinin idaresi, yine seçilmiş temsilcilere verildi. Azınlık kurumlarının ödemekle yükümlü olduğu "Mukataa Vergisi" ⁵⁴⁶ kaldırıldı. ⁵⁴⁷

CHP yönetimi, azınlık cemaatlerine, partinin meclis seçimlerinde gayrimüslimlerin de aday olmasını arzuladığını açıkladı ve cemaatlerden isim önermelerini istedi. CHP, 1935'te Rum cemaatinden iki, Ermeni ve Yahudi cemaatlerinden de birer kişiyi, bağımsız milletvekili olarak Meclis'e taşıdı. ⁵⁴⁸ 1946 yılında Ermeni cemaatinden Berç Türker, Yahudi cemaatinden Avram Galanti ve Rum cemaatinden Kaludi Laskari ile Dr. Kukulis, CHP listesinden İstanbul adayı oldular. Ne var ki, gayrimüslimlerin oylarına talip olmak için girişilen tüm çabalara karşın, 1946 seçimlerinde neredeyse tüm gayrimüslim seçmenler oylarını Demokrat Parti'ye verdiler. Ancak, DP'nin yönetici seçkinleri de gayrimüslimlerin oylarını almak için çaba sarf etmişlerdi. Sonuç olarak, Yahudi cemaatinden Salamon Adato ve Rum cemaatinden Vasıl Konos, DP'nin İstanbul milletvekilleri olarak Meclis'e girdiler. ⁵⁴⁹

DP, seçim kampanyası sırasında özellikle Varlık Vergisini eleştirmiş; hatta iktidara gelmesi durumunda, ödenen vergi tutarlarının iade edileceği sözünü vermişti. Ancak bu teşebbüs ne siyasi arenada ne de kamuoyunda kabul gördü. DP milletvekili Salamon Adato'nun Varlık Vergisine ilişkin olarak Meclis'te yaptığı konuşmalar, CHP ve basın tarafından keskin biçimde eleştirildi. ⁵⁵⁰ Aslında, Demokrat Parti üyelerinin. Varlık Vergisi mağdurlarının zararlarını telafi etmek için ciddi bir çabası da yoktu. Yabancı gözlemcilerin bu konudaki yorumu, gerçeğe daha yakın görünmektedir:

545 Jacob Tsanavaris, 1949 ve Airmilianos Zaharaopoulos, 1951

546 Belediyenin, inşaat alanı ya da bahçeye dönüştürülen toprak için aldığı vergi.

547 Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations* (1918.1974), s. 248

548 Rum milletvekilleri Nikolas Taptas ve Eftiminte istamat Zihni Ozdamar, Ermeni milletvekili Bankier Keresteciyan ve Yahudi milletvekili Dr. Abraham Marmaralı

549 Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Alıya, Bir Toplu Göçün Öyküsü* (1946-1949), s. 55.

550 Rifat Bali, "Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar", *Tarih ve Toplum*, 165 (1997), s. 47-59.

"DP'nin Varlık Vergisini geri ödeyeceğine ya da azınlıklara yönelik gizli ayrımcılığı ortadan kaldıracığına inanmak, saflık olur. DP de milliyetçi bir parti."⁵⁵¹

DP'nin 1950 yılındaki seçim zaferine kadar, özellikle -sonra cumhurbaşkanı olacak olan- Celal Bayar, Varlık Vergisiyle ilgili eleştirilerini ve verginin geri ödemesiyle ilgili tartışmaları, gayrimüslimlerin oylarını garantilemek için sürdürmüştür. Neticede, *Vakit* gazetesi yazarlarından birinin de söylediği gibi; DP'nin kurucu üyeleri olan Adnan Menderes, Emin Sazak, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Yusuf Kemal Tengirşenk, 1942 yılında Varlık Vergisinin Meclis'te tartışıldığı sıralarda CHP milletvekilidiler ve verginin konması yönünde olumlu oy kullanmışlardı.⁵⁵²

Fakat CHP'nin 1946'dan beri izlediği, görünürde liberal azınlık politikası da, aslında sadece dış politika ve parti taktikleri gözetilerek belirlenmişti. Nitekim, 1946 yılında CHP'nin yönetici elitlerinin gayrimüslimleri Türk vatan-dışı olarak kabul etmediklerini açıkça gösteren ve devletin, nüfusun bu bölümünü nihai olarak kovma stratejilerini içeren gizli bir bilirkişi raporu bulunmaktadır. Raporda Türk milliyetçiliği dil, kültür ve ülkü birliği olarak tanımlanmış, aynı zamanda, gayrimüslimlerin kendilerini bu ilkelerden hiçbirine bağlı hissetmedikleri, bu nedenle de cemaat yaşamlarını Türk kültürüyle bütünleşme amacı taşımadan sürdürdükleri vurgulanmıştır. Gayrimüslimlerin bu davranış biçimi, Osmanlı İmparatorluğunun ne kuruluşuna, ne gelişmesine, ne de savunulmasına katkıda bulduklarından, Türklerle tarihsel bir bağlarının olmayışına dayandırılmıştır. Rumlar gibi kendi devletlerini ortaya koymak durumunda olan azınlıklar, Türk devletine sadakat göstermek yerine, kendi ulus-devletleriyle ilişki kurmayı tercih etmişlerdi. Hükümetin bütünleşmeye dönük tüm tedbirleri başarısız olmuştu. Gayrimüslim azınlıklar, Türklere hiçbir yakınlaşma göstermiyorlardı ve kısmen de olsa halen ihanet edebilirlerdi. Bu grupların Türklerle birlikte, parti ilkesi olan dil, kültür ve ülkü birliğini gerçekleştireceklerini beklemek, bu rapora göre "imkânsız istemek" ti.^{1"}

551 American Jewish Chronic raporu, (alıntı) Balı, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Aliya, Bir Toplu Göçün Öyküsü* (1946-1949), s. 74.

552 Balı, "Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar", *Tarih ve Toplum*, 165 (1997), s. 47-59.

553 CHP 9. Büro nun Azınlık Raporu, Ankara, 1946 (yaklaşık tarih), Rıdvan Akar "Bir Bürokratin Kehaneti. Ya da Bir Resmî Metinden Planlı Türkleştirme Dönemi", *Birikim* 1 10/1998, s. 68-75

Dolayısıyla, "problem" ancak gayrimüslimlerin yurtdışına göç etmesiyle çözülebilirdi. Rapora göre, gayrimüslimlerin yüzde 90'ı İstanbul'da yaşamakta ve "acil bir sorun" oluşturmaktaydılar. Ancak, bu sorunun çözümüne geçilmeden önce, Anadolu'nun geri kalan kısmı gayrimüslimlerden arındırılmalıydı. Nüfus mübadelesi sonucu, Anadolu'da yaşayan Rum kalmamıştı. Anadolu'daki Ermeni sorunu da 1915'teki tehcir sayesinde halledilmiş görünüyordu. Ancak, geride kalan Anadolu Ermenilerinin sayısı artma eğiliminde olduğundan, bunların öncelikle İstanbul'a taşınması gerekiyordu. İstanbul'da ise gayrimüslimlerin yurtdışına çıkmaları için her türlü kolaylık sağlanmalı, buradaki ekonomik ve finansal kaynaklara erişimleri engellenmeli, örneğin devlet işletmelerinde istihdam edilmelerinden kaçınılmalıydı. Rapora göre, asıl sorunu İstanbul'daki Rum azınlık oluşturmaktaydı:

*"İstanbul'da, özellikle Rumlara karşı ciddi tedbirler alınmalıdır- Bu anlamda, aslında söylenecek tek bir cümle var: İstanbul'un fethinin 500. yıldönümüne kadar, bu şehirde bir tek Rum bile kalmamalıdır."*⁵⁵⁴

Aslında Ermeni, Rum ve Yahudiler toplam nüfus içerisinde küçük bir oran teşkil ediyorlardı; ancak, ekonomideki üstünlükleri görmezlikten gelinemezdi. Özellikle ithalat-ihracat şirketleri ve sanayi tesislerinin büyük bir kısmı, doğrudan ya da dolaylı olarak gayrimüslimlerin elindeydi. Bu nedenle devlet, Anayasa'da yer alan "devletçilik ilkesi"ne dayanarak, ithalat ve ihracat işlerini devralmak, gayrimüslimlerin sanayi ortaklıklarında yer almaları sınırlandırılmıydı.

Bu bilirkşi raporuna dayanarak dışarıya karşı azınlık politikasında daha liberal bir tutum izlenmekle beraber, bu gruplara yönelik ayrımcılıklar resmi olmayan talimatlar üzerinden sürdürüldü. Böylece, Marshall Planı (1948-1949) çerçevesinde büyük oranda yabancı sermaye ile işletilen otoyol, liman ve havaalanı inşaat firmalarıyla ilgili bakanlıklara ve devlet işletmelerine gizli bir mektup yazılarak, Türk personel alımında gayrimüslimlerin ve Türkiye'de ikamet et-

⁵⁵⁴ CHP 9. Büro'nun Azınlık Raporu, Ankara, 1946 (yaklaşık tarih), Rıdvan Akar "Bir Bürokratin Kehaneti -Ya da Bir Resmi Metinden Planlı Türkleştirme Dönemi", *Birikim* 1 10/1998, s. 68-75

meyen yabancıların tercih edilmemesi "rica" edildi. Türk Hava Yolları'nın teknik personel için verdiği bir iş ilanında, başvuru için gerekli koşullardan biri de Müslüman olması.⁵⁵⁵

Aralık 1945'te, Sovyetler Birliği, Türkiye'deki Ermenileri de Sovyet Ermenistan'ına kabul etmeye hazır olduğunu açıkladı. Hem Ermeni cemaati içerisinde 1946 yılının sonuna kadar süren, Ermenilerin Sovyetler Birliği'ne olası göçü ile ilgili tartışmalar, hem de hükümetin tutumu, azınlıkları eşit değerle vatan- daşlar olarak kabul etmeyen devlet politikasının devamlılığına işaret eder.

ABD'de, kendisini Ermeni Ulusal Komitesi olarak tanımlayan bir grup, henüz 14 Mayıs 1945'te, Birleşmiş Milletler Cemiyeti'nin San Francisco Konferansı için bir muhtıra hazırlamıştı. Muhtırada, Türkiye'deki Ermenilerin Sovyet Ermenistan'ına transferi talep ediliyordu; böylece Ermenilerin "Türkler tarafından köklerinin kazınması" engellenecekti.⁵⁵⁶ Türkiye'deki Ermeni basını ile Patrikhane gibi resmi temsilciler muhtırayı kınadılar. Ermeni gazetesi söz konusu talebi şöyle değerlendirdi:

*"Amerika'daki Ermeni Ulusal Komitesinin San Francisco Konferansı'na sunduğu aptalca muhtıradan büyük bir şaşkınlıkla haberdar olduk. Biz Türkiye'de yaşayan Ermeniler, Cumhuriyet Türkiye'sinin insani yasalarından dini ya da ulusal farklar gözetilmeksizin faydalanıyoruz. Adil bir savaş sonrası dünya oluşturmaya çalışan San Francisco Konferansının bu aptal muhtıraya hak ettiği yanıtı vereceğinden şüphemiz yok."*⁵⁵⁷

Rejimden duyulan memnuniyeti sergileyen ve olası baskıların engellenmesine hizmet eden bu resmi açıklamanın yanı sıra, Amerikan Konsolosluğu'nun Ermeni cemaati hakkında kaleme aldığı 3 Aralık 1946 tarihli rapor, cemaatin Türk devletiyle olan ilişkileri hakkındaki gerçek değerlendirmelerini ortaya koyar. Ermeniler bu raporda, her ne kadar o sıralar kendilerini Türkiye'de rahat hissetseler de, geçmişte yapılan ayrımcılıklar nedeniyle, yeni baskıların korku-

555 Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Aliya. Bir Toplu Göçün Öyküsü* (1946-1949), 5 59

556 NARA 867.4016/ 5-1445 ABD Büyükelçiliği, Ankara'dan Devlet Departmanına, 14.05.1945,

557 NARA 867.4016/ 5-1445 ABD Büyükelçiliği, Ankara'dan Devlet Departmanına, 14.05.1945

suyla yaşadıklarını, bu yüzden de hiç değilse çocuklarının yurtdışına göç etmelerini onayladıklarını belirtmişlerdir. Fakat ortalama bir Ermeni, "Türkler eşit muamele yaparlarsa" Türkiye'de yaşamaya devam etmeyi tercih edecektir.⁵⁵⁸ Göç edilecek ülkeler arasında başta, -her ne kadar kotalar nedeniyle giriş yapmak zorlaşmış olsa da- Amerika ve Brezilya'nın adı verilmiştir. Aynı raporda, Türk devletinin Ermeni azınlığın sadakati konusundaki şüphesine neden olarak ise her şeyden önce Ermenilerin 1. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne karşı verdikleri silahlı mücadele ve Türk kültürüne asimile olmak konusundaki başarısızlıkları gösterilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin 2. Dünya Savaşının ardından Türkiye'den toprak talebinde bulunması, Türk makamlarının Ermenilerin faaliyetlerini daha sıkı denetlemelerine neden oldu.⁵⁵⁹ Türk gizli semsinin çok sayıda polisi Ermeni cemaatinin arasına karıştı.⁵⁶⁰ Türkler, Sovyetlerin Ermeniler arasından gizli ajanlar seçeceğinden emindi; bu nedenle istihbarat servisi için her Ermeni Sovyetler Birliği'nin potansiyel gizli ajanıydı.

Sovyetler Birliği'nin Aralık 1945'te ülke dışına çıkacak Ermenilerin Sovyetlere gitmesine izin vereceğini açıklaması, resmi ifadenin aksine, Ermeniler arasında büyük bir sevince neden oldu. Başlangıçtaki yüksek başvuru sayısı, Türk istihbarat polisinin Sovyet Konsoloslugu'nda kayıt yaptıran Ermenilerin isimlerini topladığı ve onları asker kaçağı olarak belirlediği açığa çıktıktan sonra, düşmeye başladı.⁵⁶¹ Bir hükümet temsilcisi, Amerikan büyükelçisine, Ermenilerin Sovyetler Birliği'ne ya da başka bir ülkeye göç etmelerinin önünde herhangi bir engel bulunmadığına dair güvence vermiş olsa da, pek çok Ermeni, kendileri gidip kayıt yaptırmaktansa, kayıt olacak kişilerin isimlerinin yer aldığı bir listeyi tanıdıkları biriyle Sovyet Büyükelçiliği'ne göndermeyi tercih ediyordu. Daha sonra da elçilik mensupları bu kişileri evlerinde ziyaret ederek kayıt işlemlerini yapıyorlardı. Sovyet Büyükelçiliği'ndeki listelerin açılmasını takip eden iki gün içerisinde, 190⁵⁶² Ermeni yurtdışına çıkmak için başvurmuştu bile; bu sayı iki

558 NARA 867.4016/ 5-1449 ABD Büyükelçiliği, Ankara'dan Devlet Departmanına, 03.12.1946

559 NARA 867 4016/ 5-1449 ABD Büyükelçiliği, Ankara'dan Devlet Departmanına, 03.12.1946

560 PRO FO 195/2597, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 25 06,1946

561 NARA 867,4016/ 5-1449 ABD Büyükelçiliği, Ankara'dan Devlet Departmanına, 03 12.1946

562 PRO FO 195/2488/573, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 18 12,1945.

hafta sonra 500'e,⁵⁶³ bir yıl sonra -Aralık 1946'da- ise 10.000'e çıkmıştı.⁵⁶⁴ O dönemde Türkiye'deki toplam Ermeni nüfusu yaklaşık 65.000 kişiydi.⁵⁶⁵ Gerçi Ermeniler Sovyet yanlısı değildiler ve orada da kovuşturmalara uğramaktan çekiyorlardı; ancak, Sovyet Ermenistan'ına gitme kararını şu metaforla açıklıyorlardı: "Bir çocuk, dövülecekse, herhalde yabancı birinden dayak yemek yerine, kendi babasından dayak yemeyi tercih eder."⁵⁶⁶ İki Ermeni gazetesi, *Jamanak* ve *Marmara*, Aralık 1945'te, Sovyetler Birliği'nin davetini kınadı ve Ermeni azınlığın, tıpkı ülkedeki 19 milyon Türkün yaptığı gibi, Türkiye'ye karşı sorumluluklarını yerine getirdiğini ve Türk devletine sadık olduğunu vurguladı.⁵⁶⁷

Daha küçük bir Ermeni gazetesi, *Nor Lur*, daha cesur davranarak, gazeteci Toros Azatyan'ın Ermenileri Sovyetler Birliği'ne göç etmeye çağıran "Artık Yeter" başlıklı makalesini yayımladı.⁵⁶⁸ Yazar, makalesinde, Ermenilerin Türkiye'de çalışma özgürlükleri olsa, tam vatandaşlar olarak kabul edilmiş olsalar ve Türklerle aynı haklara sahip bulunsalar, Sovyet Büyükelçiliği'nde kayıt yaptırmayacak olduklarını belirtmişti. Türk yetkilileri makaleye tepki vermekte gecikmediler; Azatyan tutuklandı ve ağır işkence gördü; Ermenilerin Sovyetler'e göç listesine kaydettirilmesi için kurulmuş bir örgütün lideri olmakla suçlandı.⁵⁶⁹ Yaz aylarında birçok Sovyet gemisi Boğazları geçerek, Yunanistan'dan ve Levantenlerin yaşadığı diğer ülkelerden gelen Ermenileri Sovyetler Birliği'ne taşıdı. Türkiye'deki Ermenilerin hizmetine, 1946 yılı sonuna kadar herhangi bir gemi sunulmamış-tı. Amerikan Konsolosluğu'nun açıklamalarına göre, yapılan kayıtlar, sadece Sovyetler Birliği'ne Türkiye'deki "mutsuz" Ermenilerin sayısını bildirmiş oluyor ve Türkiye'nin Ermenilerin sadakatinden şüphe duyması için bir sebep daha oluşturuyordu.⁵⁷⁰

563 PRO FO 195/2488/573, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 19.12.1945.

564 NARA 867.4016/ 5-1449 ABD Büyükelçiliği, Ankara'dan Devlet Departmanına, 03.12.1946

565 NARA 867.4016/ 5-1449 ABD Büyükelçiliği, Ankara'dan Devlet Departmanına, 03.12.1946

566 NARA 867.4016/ 5-1449 ABD Büyükelçiliği, Ankara'dan Devlet Departmanına, 03.12.1946

567 PRO FO 195/2488/573, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 26.12.1945.

568 PRO FO 195/2488/573, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 24.12.1945; BCA Dossier F11, Code 30.1.00, Platz: 101.623.4, 01.02.1946

569 PRO FO 195/2597, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 04.07.1945

570 NARA 867.4016/ 5-1449 ABD Büyükelçiliği, Ankara'dan Devlet Departmanına, 03.12.1946.

Demokrat Parti ve Gayrimüslim Azınlık

Demokrat Parti'nin 1950 ilkbaharındaki seçim zaferinin ardından, başlangıçta gayrimüslim azınlıkla Adnan Menderes hükümeti arasındaki ilişkinin gerginliğini yitirdiği görülmektedir. Yeni hükümetin programında, partinin milliyetçilik anlayışı, tıpkı önceki hükümetlerde olduğu gibi, vatandaşlık esasına göre tanımlanmıştır. Buna göre, vatandaşlık için ön koşul, ortak bir tarihin geliştirdiği ortak bir kültür ve ülküdür. Her vatandaş, dini ya da ırkı ne olursa olsun Türk sayılmaktadır.⁵⁷¹ DP hükümetinin ilk zamanlarında, gayrimüslim gruplar yeni iktidarın liberal politikasının ülkedeki azınlıklara karşı takınılan tutumu da olumlu yönde etkileyeceğini ummuşlardı. DP bürokratlarının, ilgili gayrimüslim cemaatlerin dini lider seçimleri esnasında sağladıkları kolaylıklar, bu beklentileri doğrular gibi görünüyordu.⁵⁷² DP'nin diğer uygulamaları da devlet elitlerinin ilgili azınlık gruplarına karşı daha hoşgörülü bir yaklaşım içinde olduğunu gösteriyordu.

1950'li yılların başında Türkiye ile Yunanistan arasında gelişen dostane ilişki ve iki ülkenin NATO ve Balkan Paketi'ndeki işbirliği, Türk hükümetinin özellikle Rum azınlığa verdiği tavizlerin nedenleri olarak görülebilir.

Azınlık okullarıyla ilgili akademik ve idari düzeydeki sınırlandırmalar ortadan kaldırılıyordu. Örneğin, Heybeliada'daki Ruhban Okulu, yine Yunanistan'dan ya da diğer Hıristiyan ülkelerden öğrenci kabul etmeye başlayabilmişti. Azınlık okullarının çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere özel organizasyonlar kuruluyordu.

Belirli sayıda öğretmenin Yunanistan'dan gelip, İstanbul'daki Rum öğrencilere ders vermesine izin verilmişti; aynı şekilde Türk hükümeti de Batı Trakya'daki Türk azınlığın okullarının desteklenmesi için Türk öğretmenler gönderebilecekti. Aynı zamanda, okullara gerekli ders malzemesinin sağlanması da ilgili hükümetler tarafından kabul edilmiş. Milli Eğitim Bakanlığı'nın onayıyla, Rum azınlık okullarına Yunanistan'dan dergi ve kitaplar gönderilmişti.

571 Demokrat Parti Tüzük ve Programı, Ankara 1953.

572 NARA 782.00/5-753 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 12 05.1953

Dahası, her iki hükümet, söz konusu azınlıkları maddi olarak da destekleme kararı aldı.⁵⁷³ Rum Patriği Athenagoras ile Türk liderleri arasındaki ilişki, DP'nin iktidara gelmesinin ardından olumlu yönde gelişmişti. Patrik, 27 Temmuz 1950'de, Ankara'da Celal Bayar ve Adnan Menderes ile buluştu ve bu ziyareti bir yıl sonra da yineledi. 10 Kasım 1953'te, Atatürk'ün naaşının Anıtkabir'e nakledilmesi törenine davet edildi. Bir yıl sonra, Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir başbakan, Fener'deki Patrikhane'ye resmi bir ziyarette bulundu.⁵⁷⁴ Yunanistan ve diğer batı ülkelerinden gelen siyasi ve dini temsilciler, Türkiye seyahatleri sırasında herhangi bir kısıtlamayla karşılaşmadan Patrikhane'yi ziyaret edebiliyordu. En önemli ziyaretçiler arasında, 13 Haziran 1952'de Patrikle bir araya gelen Yunanistan kraliyet çifti, Paul ve Frederika da bulunmaktaydı.⁵⁷⁵

İngiliz Konsolosluğu'nun bir mensubu, Dışişleri'ne yazdığı bir raporda Rum Patriği Athenagoras'ın Türk hükümetiyle ilgili olumlu yorumları karşısında duyduğu şaşkınlığı gizleyemiyordu:

*"Öyle hissettim ki, kendisi [Patrik (y.n.)] adeta dünya üzerindeki cenneti tasvir ediyordu. Tam sivil haklardan, tümüyle eşit muameleden, harika Türk adaletinden bahsediyor ve halkının Türkiye'de tamamen özgür yaşama imkânına sahip olmasının ne büyük bir şans olduğunu anlatıyordu. Cumhurbaşkanı bu ülkenin gerçek babasıydı ve Başbakan da gerçek bir centilmendi... ve bu minvalde sarf edilmiş pek çok söz daha... inanın bana, burada kullandığım kelimeler, aynen Patrik Hazretlerinin kullandığı kelimelerdir."*⁵⁷⁶

Gayrimüslimlerin DP hükümetine duyduğu güven, kendini seçmen davranışlarında da gösteriyordu. 1950 ve 1954 seçimlerinde, seçmen hüviyeti olan neredeyse tüm gayrimüslimler DP'ye oy vermişti.⁵⁷⁷ Genelde azınlıkların alışılmış çekingen tutumlarından farklı olarak, bu kez dini ve sivil önderler, açıkça

573 Alexis Alexandris vd.: *Oi Ellinotourkikes Scheseis 1923-1987*, Atina 1988, s. 121

574 Vasilis Moutsoglou, *I Tourkia sto Metavallomeno Diethnes Peri va Ilon kai Oi Ellinotourkikes Scheseis*, Atina 2000, s. 40. 575

Kosta M, Stamatoopoulou, *I Teleutaia Analampi. I Konstantinoupolitiki Romiosyni sta Chronia 1948-1955*,

Atina 1996, s. 39. 576 PRO FO 371/101890, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 15.04 1952 577 NARA

782 00/11-2157 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 24.1 1.1957.

Demokrat Parti lehinde konuşuyordu; bu durum gayrimüslimler arasındaki oy kullanma oranının da yüksek olmasına yol açtı. Buna karşılık CHP'nin politikası azınlıkların gözünde Jön Türklerin aşırı milliyetçi çizgisinin bir devamıydı. Zorla askerlik hizmetine alınma, Varlık Vergisi, asimilasyon denemeleri ve Kilise ile cemaat çalışmalarının saldırgan bir tutumla engellenmeye çalışılması, azınlıkların bir önceki hükümete yabancılaşmasına neden olmuştu. Özellikle de devlet tarafından sıkı denetim altında tutulan ekonomi politikası, ekonomide kendi inisiyatifleriyle hareket etmeyi tercih eden gayrimüslimlerin hoşnutsuzluğuna yol açmıştı.⁵⁷⁸

1950 seçimlerinde dört gayrimüslim, DPnin İstanbul milletvekili olarak Meclis'e girdi: Salamon Adato, Vasıl Konos, Ahilya Moshos ve Andre Vahram. 1954'te, Meclis'te yine dört gayrimüslim DP milletvekili yer alıyordu: Aleksander Hatzopulos, Ahilya Moshos, Andre Vahram ve Henri Soryano. Gayrimüslim milletvekilleri, Meclis komisyonlarının siyasi çalışmalarına da dahil ediliyordu. Örneğin, Rum kökenli milletvekili Ahilya Moshos, yükselen "anti-Kemalizm"i incelemek üzere oluşturulmuş Meclis Araştırma Komisyonu'nun üyesiydi. Aleksander Hatzopulos 1955 yılında, Türk-İran ekonomik işbirliğini geliştirmek üzere Tahran'a gönderilen bir Meclis komisyonunda yer almıştı. Aynı milletvekili, 1959 yılında -Kıbrıs Antlaşması sonrasındaki ilk dönemde- Yunanistan Cumhurbaşkanı Konstantinos Karamanlis ve Dışişleri Bakanı Averof-Tositzas Ankara'yı ziyaret ettiğinde, arabuluculuk görevini üstlenmişti.⁵⁷⁹

30'lu ve 40'lı yıllarla kıyaslandığında, DP iktidarının başlangıç evrelerinde basında gayrimüslimlere yönelik neredeyse hiçbir saldırı yer almıyordu. Gazeteler, 1955 yılına kadar daha çok gayrimüslim cemaatlerin içişlerindeki çatışmalar,⁵⁸⁰ cemaatlerdeki seçim süreçleri⁵⁸¹ ve dini bayramlar⁵⁸² ile ilgili haberlere yer veriyordu. Milliyetçi çizgideki *Hürriyet* gazetesinde, 1950-1954 yıl-

578 NARA 782 00/1 1-2157 ABD Başkonsolosluğu,istanbul'dan Devlet Departmanına, 24,1 1.1957,

579 Aiexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations (1918-1974)*, s. 250.

580 *Hürriyet*, 22,07,1950; *Yeni Sabah*, 12 08 1950, *Hürriyet*, 12,05,1954; *Yeni Sabah*, 20,05,1954,

581 *Yeni Sabah*, 21 05,1950; *Hürriyet*, 26 11,1950; *Yeni Sabah*, 12,01.1951, *Yeni Sabah*, 12,03.1951, *Yeni Sabah*, 17 03 1951

582 *Hürriyet*, 07.01.1952; *Yeni Sabah*, 11,01,1952,

ları arasında, azınlıklara saldırı olarak nitelendirilebilecek yalnızca 15 haber basılmıştır. Bu tarz haberlerden birinde, bir Rumca gazete, yayımladığı bir haberde İstanbul kelimesi yanlış yazıldığı ve İstanbul'daki bazı semt isimleri hâlâ Yunan isimleriyle zikredildiği gerekçesiyle kınanmıştır.⁵⁸³ Bir başka haberde, açılışını Rumca broşürlerle Beyoğlu'nda duyuran Demirbank, gazete tarafından, ülkenin resmi dilinin Türkçe olduğu hatırlatılarak uyarılmıştır.⁵⁸⁴ İstanbul'da çıkan Rumca gazetelerin Yunanistan'dan göç eden Türk azınlığın durumunu hiç konu edinmemesi de Türk basınca eleştirilmiş bir husustur. Bu bağlamda *Hürriyet* gazetesi, Rum basınına, Türk azınlığın Yunanistan'da maruz kaldığı ayrımcılığın artması durumunda "Türk gençliğinin sabrının taşabileceği" konusunda uyarılmıştır.⁵⁸⁵

Ancak, başlangıçta gayrimüslim gruplarla DP yetkilileri arasındaki ilişkinin iyiye gitmesinin yarattığı mutluluk havasına rağmen, kısa sürede DP'nin özellikle gayrimüslim cemaatlerin faaliyetlerine yönelik tutumunun Cumhuriyet Halk Partisi çizgisinden pek de farklılaşmadığı ortaya çıkmıştır.⁵⁸⁶

Dini kurum, okul ve hayır derneklerinin kurulması, idaresi ve denetimi gibi azınlık hakları 1923 Lozan Antlaşmasıyla güvenceye alınmış olsa da, uygulamaları aşamasında CHP hükümeti sürekli engeller çıkarmıştı. Azınlık cemaatlerinin bazı kurumlarının işleyişi, CHP bürokratlarının yeni seçilen başkanları onaylamaması ile sıkça engelleniyordu. Neticede Türk hükümetinin amacı, Ankara'daki merkezi hükümetin dışında var olan "yarı-yasama kurumlarını" devre dışı bırakmaktı. Azınlıkların bağımsız kuruluşları, yönetici elitler tarafından "devlet içinde devlet"⁵⁸⁷ olarak değerlendiriliyordu ki, onların gözünde bu sadece ülke içinde bir bölünmeye yol açabilirdi. Bu nedenle, CHP hükümeti tarafından 1949 yılında çıkartılan bir yasayla (No. 5404) cemaatlerin dini ve -okullar gibi-sosyal kurumlarıyla, cemaatlerin merkezi danışma kurulları değil, yerel cemaat temsilcileri ilgilenecekti.

583 *Hürriyet*, 14.04.1954.

584 *Hürriyet*, 05.19.1954

585 *Hürriyet*, 24.11.1953.

586 NARA 782.00/5-753 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, "2.05.1953

587 NARA 782.00/5-753 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 12.05.1953

DP liderliğinin Ermeni ve Yahudi cemaatine 1950 ve 1953 yıllarında merkezi cemaat meclislerini seçme ve birleştirme iznini vermesi, gayrimüslimleri, cemaat kurumlarının faaliyetlerini daha geniş bir alanda gerçekleştirebilecekleri yönünde umutlandırdı. Fakat 1953 yazından itibaren DP yöneticileri, gayrimüslim cemaatlerle işbirliğine son verdiler. Görev süreleri dolan cemaat danışma meclislerinde yeniden seçim yapılmasına izin verilmedi. Görev süresi Aralık 1952'de dolan Ermeni merkez danışma meclisinin toplanması için Mayıs 1953'te hâlâ Türk yetkililerden izin çıkarılmaya çalışılıyordu. Ermeni cemaatinin işleri bu nedenle daha çok hayırseverlik çerçevesinde, yasal anlamda bir meşruiyet olmaksızın sürdürülüyordu.⁵⁸⁸

Rum cemaati de benzer sorunlarla karşı karşıyaydı. Okulları ve dini kurumları yöneten Rum cemaatinin merkezi danışma kurulunun da görev süresi 1952 yılı sonunda dolmuş ve 1953 Mayısına kadar, yeni bir seçim yapılmasına onay verilmemişti. DP'nin yönetici elitleri, tıpkı daha önce CHP'nin de yaptığı gibi, azınlık cemaatlerinin, sosyal ve dini kurumlarını yönetmek için merkezi bir kurula sahip olmaları gerekmediğini beyan ediyordu. Bu kurumların her biri, yerel temsilcilerin gözetimine bırakılabilirdi.⁵⁸⁹

Türk otoritelerinin gayrimüslim cemaatlerin faaliyetlerini zorlaştırmasıyla, gayrimüslimler geçmişte olduğu gibi, ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmeye başladılar. Piyade Okulu'na girmek üzere başvuranların ya da gönüllü olarak Türk ordusuna katılmak isteyenlerin Türk ırkına mensup olması gerektiği, gazete ilanları aracılığıyla duyuruluyordu. Anneleri gayrimüslim azınlığa mensup ya da İslam dinine sonradan geçmiş olan başvuru sahipleri geri çevriliyordu. Gerçi, askerlik görevini yedek subay olarak yapan gayrimüslimlerin sayısı, geçmiş yıllara kıyasla bir hayli artmıştı. İngiliz Konsolosluğu'nun raporlarına göre, bu tedbirler sadece Batı'nın "yatıştırılmasına" yarıyordu. Nitekim, gayrimüslim yedek subaylar sadece doktor, tercüman ve mühendis olarak kullanılıyor, stratejik öneme sahip pozisyonlardan ise uzak tutuluyorlardı. Subayların sadece yabancılarla değil, gayrimüslimlerle de evlenmesi yasaklanmıştı. Yasalarda, gayrimüslimle-

588 NARA 782.00/5-753 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 12.05.1953

589 NARA 782 00/5-753 ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 12.05.1953

rin bakanlıklarda ya da diğer hükümet dairelerinde istihdamını engelleyen herhangi bir hüküm yer almamasına karşın, uygulamada Menderes döneminde de değişen bir şey olmamıştı.⁵⁹⁰ Almanya'dan göç eden bazı Yahudi bilim adamları dışında, gayrimüslimlerin üniversitelerde öğretim üyeliği yapması mümkün değildi. İngiliz Konsoloslğu mensuplarından birinin, azınlıkların statüsünü tanımlamak üzere 1944 yılında yazdığı bir raporda dile getirilenler, Türkiye'nin sözde "yeni" siyasi döneminde de geçerliliğini korumaktaydı:

*"Yasaların gözünde, azınlık ile Türk eşit. Ancak bu eşitlik, daha ilkel bir demokrasi anlayışına ait: 'İkimiz de insanız, ama yine de ben senden daha üstünüm'!..."*⁵⁹¹

Demokrat Parti, gayrimüslim azınlıklara "iktidara geçince Varlık Vergisini geri ödeyeceğine" dair verdiği sözü de tutamadı. Mecliste milletvekillerinin bu konuyla ilgili soruları üzerine Maliye bakanı, ülkenin o esnadaki ekonomik koşullarının tazminat ödenmesini mümkün kılmadığını açıkladı.⁵⁹² Varlık Vergisinin şekillendirilmesme kendisi de katkıda bulunmuş olan Maliye memuru Faik Ökte'nin 1951 Mayıs'ında yayımladığı eleştirel bir araştırma,⁵⁹³ Türk kamuoyunda sert tartışmalara neden oldu. Türk basını, Ökte'yi "Müslümanlar ve gayrimüslimler arasına düşmanlık tohumları ekiyor" olmakla, dahası, dış güçlere Türkiye aleyhine propaganda için kullanabilecekleri malzeme sağlamakla itham etti.⁵⁹⁴ Demokrat Parti milletvekilleri de Ökte'yi eleştirdiler. Varlık Vergisi siyasi bir hata olmuş olsa bile, "devlet sırlarının açıklanması, alçaklıktı"⁵⁹⁵ 1953 yılı sonunda DP milletvekili Ahmet Gürkan, Varlık Vergisini, gayrimüslimlere yönelik bir ayrımcılık olarak yeniden gündeme getirdi. 1954 seçimlerinde DP'nin yeniden seçileceğini düşünerek, Varlık Vergisinin sorumlularının siyasi haklarının ellerinden alınması yolunda bir yasa tasarısı hazırlamak istiyordu.^{1"6} Gayrimüslim Avram Leyon, *Şalom* gazetesinde yayımlanan mektubunda Gürkan'a, bu girişim için neden bir sonraki seçimlere kadar beklediğini sordu. Gerçekten de DP üye-

590 PRO PO 371/101893, İstanbul Başkonsoloslğu Raporu, 03,06 1952

591 PRO FO 195/2486/855, İstanbul Başkonsoloslğu Raporu, 19,10 1944,

592 Rifat Bali, "Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar, *Tarih ve Toplum*, 165 (1997), s. 47-59

593 Ökte, *The Tragedy of the Turkish Capital Tax*, s. 67

594 *Akşam*, 18 05 1951; *Son Posta*, 20 05,1951

595 *Cumhuriyet*, 28 06 1951

596 *Cumhuriyet*, 16 12 1953,

leri, 1957 Meclis seçimlerinden önce Varlık Vergisinden kaynaklanan zararların tazmin edileceğine dair verilen bu sözü, sadece gayrimüslimlerin oylarını kazanmak için kullanmışlardı. Genel ya da mahalli seçimlerden önce bu mevzu, genellikle bir DP milletvekilinin soru önergesiyle Meclis tartışmalarına sokuluyor ve ardından, bir sonraki seçim tarihine kadar unutuluyordu. 1957 seçimlerinden sonra gayrimüslimlerin tazminatla ilgili beklentileri nihayet son buldu; DP'nin Varlık Vergisi ile ilgili tartışmaları gündeme getirmesinin gerçek nedeninin muhalefetteki CHP'yi baskı altına almak olduğunu anlamışlardı.

1954 yılında Kıbrıs'la ilgili tartışmaların şiddetlenmesi, DP'nin gayrimüslim azınlıklara karşı başlangıçta gösterdiği toleransı tamamen yok etti. 1955 yılında, 6-7 Eylül Olaylarından önceki yaz aylarında, azınlık karşıtı diğer olayların da evvelinde olduğu gibi,⁵⁹⁷ Türk basınında, özellikle de *Hürriyet* gazetesinde, azınlıklara yönelik bir kışkırtma kampanyası başlatıldı. Saldırıları çoğunlukla Rum azınlığa yönelikti; ancak, Türk devletine sadakatsizlik suçlamaları "Rumların" şahsında tüm gayrimüslimlere yönelikti. Bu olgu, Varlık Vergisinin uygulanması sırasında da kullanılmıştı. Benzer şekilde, Yahudiler, diğer gayrimüslimleri temsilen Türk halkını "sömürenler" olarak tasvir edilmişti. Basının bu kampanyası özellikle İstanbul'daki Rum azınlık, Patrikhane ve Rum basın üzerinde yoğunlaşıyordu.⁵⁹⁸

Kıbrıs'la birleşme (Enosis) talebi, Yunanistan tarafından, adada nüfus çoğunluğunun Yunan olmasıyla gerekçelendiriliyordu. Yunanistan ile Kıbrıs arasındaki olası bir birleşmenin adadaki Türk nüfusu azınlık statüsüne sokacağı gerçeği, Türk basınında Yunanistan ve Türkiye arasındaki azınlık sorunları üzerine genel bir tartışmanın yürütülmesine yol açtı. 1953'ten itibaren, Batı Trakya'daki Türk azınlığa yönelik ayrımcılıklarla ilgili haberler Türk gazetelerinde giderek daha çok yayımlanır olmuştur.⁵⁹⁹ Bu haberlerde her şeyden önce, Yunanistan idaresi altında Kıbrıslı Türklerin de aynı biçimde baskıya maruz kalabileceğine dikkat çekiliyordu.⁶⁰⁰

597 Bkz. Bölüm 3. Trakya Olayları (1934), Varlık Vergisi (1934)

598 Foti Benlisoy, "6/7 Eylül Olayları Öncesinde Basında Rumlar", *Toplumsal Tarih* 81 (2000), s. 28-38.

599 "Türk azınlık camiye gidemiyor". *Hürriyet*, 26.09.1953; "Yunanistan Türklerin mallarına el koyuyor": *Hürriyet*, 30.09.1953; "Yunanistan'daki Türk öğretmenler işten çıkartılıyor": *Hürriyet*, 07.10.1953; "Batı Trakya Türklerine iş verilmiyor": *Hürriyet*, 01.11.1953; "Batı Trakya'da bir köyün tamamı Türkiye'ye göç edecek": *Hürriyet*, 29.02.1954; "Bugün Batı Trakya'dan 22 Türk Türkiye'ye göç etti": *Hürriyet*, 22.03.1954.

600 *Hürriyet*, 19.07.1955

1955 yazında, İstanbul'daki Rum azınlıkla Batı Trakya'daki Türk azınlık doğrudan karşılaştırılmaya başlandı. Gazeteciler, Yunanistan'daki Türk azınlık ayrımcılık nedeniyle göçe zorlanırken, İstanbul'daki Rum azınlığın "sürülme endişesi olmadan rahat bir yaşam sürmesini" eleştiriyordu.⁶⁰¹ Hatta, 6 Eylül'den birkaç gün önce, Kıbrıs'ta statükonun değiştirilmesi durumunda 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşmasının tamamen tartışmaya açılacağı tehdidinde bulunuluyordu. Böylece, Dodekanes adaları ve Batı Trakya ile ilgili sorunların yanında, İstanbul'daki Rum azınlığının statüsünün de yeniden ele alınması gerekecekti.⁶⁰²

Kıbrıs ve azınlıklar sorunu çerçevesinde, Patrik de basının hedef tahtası haline getirilmişti. Beklenti, Patrik'in Kıbrıslı Rum Başpiskopos Makarios ve Yunan kiliselerinin Kıbrıs politikasını kınaması yönündeydi. Daha 1954'te, Kıbrıs'ta Türk haklarının korunması için kurulan bir komisyon, Patrik'e bir mektup yazarak himayesi altında bulunan piskoposları, siyasi meselelere karışmamaları yönünde disipline etmesini istemişti. Basın, Haziran 1955'ten itibaren, başını *Hürriyet*, *Yeni Sabah* ve *Tercüman* gazetelerinin çektiği bir kampanya başlattı; amaç, Patrik'i Kıbrıs sorununa dahil etmektir. 2 Temmuz 1955'te *Tercüman*, Patrik'in Piskopos Makarios'un "dalaverelerine" doğrudan müdahalede bulunmasını istedi. Ancak, Patrik Athenagoras'ın vereceği siyasi bir demeç, Lozan Antlaşmasının Patrik'i siyasi olamayan ve sadece azınlıkların dini faaliyetlerini düzenleyen bir kurum olarak tanımlayan düzenlemesine aykırı olabilirdi. Türk kamuoyu, Patrik'in yetkilerinin yalnızca dini meselelerle sınırlı kalmasına özel bir değer vermiş olmasına rağmen, şimdi Patrik'ten tartışmalı bir siyasi soruna müdahale etmesi bekleniyordu. Buna ilaveten, Başpiskopos Makarios Kıbrıslı Rumlar tarafından seçilmişti ve bağımsız bir kilisenin başı olarak, Patrikhaneyle herhangi bir idari bağlantısı yoktu. Patrik'in tarafsız tutumu, gazete editörlerini daha da çok kızdırdı. Patrik, Başpiskopos Makarios'a karşı gösterdiği "vurdumduymazlık" yüzünden ağır eleştirilere uğradı.⁶⁰³ Çok sayıda gazeteci, Patrik'in İstanbul'dan kovulmasını dahi talep etti.⁶⁰⁴ Athenagoras'ın Megali İdea⁶⁰⁵ taraftarı oldu-

601 *Cumhuriyet*, 01.07.1955.

602 *Vakit*, 04.09.1955.

603 *Hürriyet*, 14.07.1955; *Yeni Sabah*, 18 07 1955.

604 *Yeni Sabah*, 10 08 1955.

605 Yunanistan'ın Bizans İmparatorluğunu yeniden kurmak için Küçük Asya'nın büyük bir bölümünü Türkiye'den alma ülküsü.

ğu, bu yüzden de Kıbrıs'la ilgili konularda komplolar düzenleyip, Türk karşıtı faaliyetleri ve entrikaları desteklediği iddia ediliyordu.⁶⁰⁶ Suçlamalar öyle bir boyuta vardı ki, İstanbul'daki bazı piskoposların, Kıbrıs'taki EOKA (Ethniki Organosis Kypriou Agoniston)⁶⁰⁷ faaliyetlerini desteklemek için milyonlarca lira bağış topladıkları dahi iddia edildi.⁶⁰⁸

Gazeteler bu iddiaları destekleyecek kanıtlar gösteremeseler de haberlerin Türk kamuoyu üzerindeki etkisi büyüktü. 6-7 Eylül saldırılarının kısa bir süre öncesinde, basın da yardımıyla, Türklerin "azınlıkların sadakati" ile ilgili şüpheleri ve gayrimüslimlere karşı duydukları antipati canlandırılmış durumdaydı.

Patrikhane'ye karşı yürütülen basın kampanyası sırasında sıkça, Türk Ortodoks Kilisesi'nin başı olan Papa Eftim'in görüşlerine başvuruluyordu; gazetecilere göre Eftim, dini bir merci olarak "Patrik'in entrikalarını" değerlendirebilirdi. Papa Eftim, tam da Türk basınının anlayışına uygun olarak, Patrikhane'nin Yunanistan tarafından maddi olarak desteklendiğini, dolayısıyla da Yunan hükümetinin siyasi görüşlerini paylaştığını açıkladı.⁶⁰⁹ Eftim, 18 Temmuz 1955'te *Hürriyet'te* yayımlanan açık mektubunda, Rum Patriğinin Kıbrıs sorunu karşısında takındığı pasif tutumu, "Türk kanı döken EOKA savaşçılarının kınanmasının, dini bir vecibeyi yerine getirmekten başka bir şey olmadığı" gerekçesiyle eleştirdi. Eftim ayrıca, Athenagoras'ın dini kurallara dayanarak Başpiskopos Makarios'u politik faaliyetlerden men edebileceği iddiasını da gündeme getirdi.⁶¹⁰ 6-7 Eylül saldırılarının hazırlanmasında önemli bir rol üstlenen MTTB gibi gençlik örgütleri de,⁶¹¹ Rum Patriğine karşı sürdürülen kampanyaya katılmaktaydılar. Örgütün basın açıklamasında "Kilise başkanları Rumları kan dökmeye teşvik ettiği" halde Patrik'in "suskun" kalması kınandı.⁶¹²

606 *Cumhuriyet*, 28.08.1955

607 Kıbrıslı Savaşçılar Ulusal Örgütü

608 *Hürriyet*, 08.07.1955; *Yeni Sabah*, 27.08.1955, *Yeni Sabah*, 03.09.1955

609 *Yeni Sabah*, 09.09.1955

610 *Hürriyet*, 30.07.1955

611 Bkz. Bölüm 2: Kıbrıs Türkür Cemiyeti'nin, Öğrenci Birliklerinin ve Sendikaların Rolü

612 *Yeni Sabah*, 21.07.1955.

Türk gazetelerinin hedef tahtalarından bir diğeri de İstanbul'daki Rum basınıydı. *Cumhuriyet*, "Yunanistan basınında ve İstanbul'daki Rum basınında Kıbrıs sorunu" başlıklı bir dizi köşe yazısı yayımlıyordu.⁶¹³ Rum basını, Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki tutumunu yeterince desteklemedikleri, onun yerine Yunanistan'da çıkan haberleri bastıkları gerekçesiyle eleştiriliyordu.⁶¹⁴ Patrikhane örneğinde olduğu gibi, Rum gazetelerinden, Kıbrıs sorunuyla ilgili açıkça Türkiye lehine yorumlar yaparak vatanseverliklerini kanıtlamaları bekleniyordu. İstanbul'daki Rum basınının tarafsızlığı, Türk gazetecileri tarafından giderek artan bir biçimde "hıyanet" olarak yorumlanıyordu.⁶¹⁵ Basındaki polemigi sona erdirmek için, *Elephtheri Foni* gazetesinin editörü, Patrik ve Rum basınıyla ilgili iddiaların tamamen spekülasyondan ibaret olduğunu açıklayarak, Türk meslektaşlarından somut deliller göstermelerini istedi. Ancak, bu yazı da *Cumhuriyet* tarafından eleştirildi ve yazar, vatansever olmadığı, tersine bölücü olduğu gerekçesiyle kınandı.⁶¹⁶

6-7 Eylül saldırılarının başlamasından bir hafta önce, Türk basını özellikle İstanbul'daki Rumlara yönelik olarak gerçekleşen saldırıları tartışıyordu. Örneğin Teşvikiye'de bir Rum genci, duvardaki "Kıbrıs Türktür" yazısının üzerini boyamak isterken tutuklanmıştı.⁶¹⁷ Eskişehir'de bir Rum kadın, Türkleri aşağıladığı için halktan dayak yemişti.⁶¹⁸ Bir otobüste Rumca konuşan iki Rum, bir subay tarafından dövülmüştü.⁶¹⁹

Türk basını, 6-7 Eylül Olaylarıyla ilgili tasvir ve değerlendirmelerinde de, azınlıkların sadakatsiz, "hain vatandaşlar" olduğuyla ilgili ithamlara bağlı kalmıştı. Saldırıların hemen ertesinde, basın henüz özgürce haber yapabiliyorken ve örfi idarenin sansür uygulaması başlamamışken⁶²⁰ gazetelerde yer alan haberlerde, şiddet olaylarının çıkmasından bizzat azınlıklar sorumlu tutuluyordu. İstanbul basını, 6 Eylül günü, "Türklüğü" aşağıladıkları ya da kışkırtıcı davrandıkları için

613 Foti Benlisoy, "6/7 Eylül Olayları Öncesinde Basında Rumlar", *Toplumsal Tarih* 81 (2000), s. 28-38

614 *Cumhuriyet*, 27.08.1955.

615 *Hürriyet*, 02.09.1955

616 *Cumhuriyet*, 30.08.1955

617 *Vatan*, 04.09.1955.

618 *Vatan*, 04 09 1955.

619 *Vatan*, 06.09.1955

620 Bkz. Bölüm 3: 50'li Yılların Politik ve Sosyoekonomik Koşulları Çerçevesinde 6/7 Eylül Olayları

saldırıya uğramış olan gayrimüslimlerle ilgili, yığınla örnek yayımlıyordu.⁶²¹ Şiddet eylemlerinin çıkmasına gerekçe olarak gösterilen bir başka olay da, gayrimüslimlerin, işyerlerine veya evlerine Türk bayrağı asmayı reddetmiş olmalarıydı.⁶²² Gazeteler, vatanseverlikten değil de kendilerini yağmacılara karşı korumak için, son dakikada bayrak asmaya çalışanların "foyalarını" ortaya çıkarıyordu: "Villi, bayrak asarak işyerini kurtarmak istiyor, ama bu dalavereye kim inanır?"⁶²³

Gazeteciler, işi "kilise ve okulları yakanların Rumların kendileri" olduğunu söylemeye kadar vardırmıştı.⁶²⁴ Neredeyse 4.000'in üzerindeki yağma olayına rağmen, gazeteler sevinç içinde, şiddet olayları esnasında haneye tecavüz ve yağmalama olaylarının meydana gelmediğini haber veriyordu.⁶²⁵ Tek tük de olsa yağmalar söz konusu olduğunda ise, bunlar, azınlıkların saldırılarına karşı yapılmış "intikam" eylemleri⁶²⁶ olarak gösteriliyordu. Hatta bazı gazeteler, Rumların, Türklerin ev ve işyerlerine saldırdığını dahi iddia etmişti.⁶²⁷ Olaylar sırasında bazı azınlık mensuplarının ölmesi, basın tarafından kısmen yalanlanmıştı.⁶²⁸

Örfi İdare Kumandanlığının Türk basınına müdahale etmesinin ardından, azınlıklar aleyhine gündeme getirilen suçlamalar son buldu. Artık, 6-7 Eylül Olaylarıyla ilgili olarak hükümetin resmi söylemi üstlenilmiş, olaylar Türkiye aleyhine düzenlenmiş bir komplonun parçası olarak gösterilmeye başlanmıştı: Neredeyse tüm gazetelerin ağız birliği etmişçesine bildirdiğine göre, Türk öğrenci gençliği. Yunanistan'ın Kıbrıs politikasına dayanan siyasi ent-

621 "Türklüğe hakaret ettikleri için Beşiktaş'ta Ananoras'ın, Kurtuluş'ta da Tirasfilos'un işyerleri yağmalandı." *Yeni Sabah*, 10.09.1955; "7 Eylül'de bir Rum kadının 'Yunan ordusu size gününüzü gösterecek' demesi üzerine bir grup, kadının evine girdi ve mobilyaları parçaladı." *Hürriyet*, 08.09.1955; "Kurtuluş'ta Yervant, Türklüğe hakaret etmekle suçlandı." *Gece Postası*, 07.09.1955, "Rumların Terbiyesizliği İki Rum bir Türk grubuna şöyle diyor; 'Siz Kıbrıs'a giderseniz, İstan bul bize kalır' İki Rum halktan dayak yiyor, polis Rumları kurtarıyor." *Milliyet*, 07.09.1955

622 "Kumkapı'da Türk bayrağı asmak istemeyen iki Rum ailenin mobilyaları tahrip edildi Ardından bu caddede 100-150 Rum ailenin daha evine saldırıldı, fakat evler yağmalanmadı." *Milliyet*, 07.09.1955

623 *Milliyet*, 07.09.1955.

624 "Göstericiler, bir papazın Balıklı'daki bir kiliseyi nasıl ateşe verdiğini gördüler." *Zafer*, 08.09.1955; "Kasımpaşa'da bir Rum kadın, kendi evini ateşe verdi, bu esnada başka evler de yandı." *Yeni Sabah*, 08.09.1955.

625 "Olaylarda takdire şayan olan, göstericilerin meskene tecavüz etmemiş olmalarıdır." *Gece Postası*, 07.09.1955; "Gururla duyurabiliriz ki, yağma olmamıştır." *Milliyet*, 07.09.1955.

626 "Karşılık olarak Arnavutköy'de 500'den fazla Rum, Türklerin evlerine saldırmak istedi Polis bunu engelledi. Ancak tahrik edilen gençlik Arnavutköy'e gelerek Rumların evlerini yağmaladı." *Milliyet*, 07.09.1955.

627 "Bazı Rum vatandaşlar, 6 Eylül gecesi Türklerin ev ve işyerlerine saldırarak ateşe vermiştir. Jani T. ve kardeşi Kostas, Ali Sait Ömer'in meskenine tecavüz etmiş, dairesine zarar verip, çeşitli eşyaları çalmışlardır." *Yeni Sabah*, 08.09.1955.

628 "7-8 ölünün olduğu iddia ediliyor, bu ifadeler yalandan başka bir şey değildir", *Milliyet*, 08.09.1955

rikalarına tamamen "saf duygularla, gösteri yaparak karşılık vermişti. Ne var ki, kendi içinde haklı bir ulusal meseleye "kötü niyetli örgütler el atınca"⁶²⁹ aslında Kıbrıs'taki olaylarla zerrece ilgisi olmayan, saldırı ve yağmalar meydana gelmişti.⁶³⁰ Saldırlara katılanlar komünistlerdi, zira Türk ulusunun dengeli ve dürüst karakteriyle bu olayları bağdaştırmak mümkün değildi.⁶³¹ "Kızıl provokatörler", Selanik'teki olayı protesto etmek için düzenlenen gösteriyi bir tahribat dalgasına dönüştürmeyi becermişlerdi; büyük bir organizasyon, bir gecede, İstanbul gibi büyük bir kenti aynı anda ve aynı yöntemle ateşe verip her şeyi yerle bir etmişti.⁶³²

Gerçi, askeri yetkililerin sansür uygulamasına rağmen basında zaman zaman saldırıların suçunu Yunanistan'ın kışkırtıcı tutumuna yüklemeye çalışan sesler de çıkabiliyordu. Ancak, *Cumhuriyet* gazetesinin temsil ettiği, "olaylar ile Kıbrıs meselesini birbirinden ayrı tutma" eğilimi hızla kabul görecekti.⁶³³

6-7 Eylül Olayları ve Gayrimüslim Azınlığın Göçü

6-7 Eylül 1955'teki olaylar, devletle iç içe geçmiş sivil kurumların, Jön Türklerce başlatılan "Küçük Asya'nın etnik ve demografik homojenleştirilme projesi"ni tamamlamak üzere aldıkları tedbirlerden biridir. Devletin yeni meşruiyet zeminini oluşturan etnik-kültürel birlik, farklı dini ve etnik kimliklerin varlığına izm vermiyordu. Bilhassa gayrimüslimler, "sadakatsiz vatandaşlar ve genç ulus-devletin gelecekteki hainleri" olarak görülüyordu. Hristiyan ve Yahudi nüfus, "Vatandaş, Türkçe konuş!" gibi kampanyalarla ya da Türk olmayan kültür ve eğitim kurumlarına sınırlandırmalar getirilmesi⁶³⁴ suretiyle asimile edilmek isteniyordu. Aynı zamanda, çeşitli misillemeler yardımıyla -örneğin, 1934 Trakya olayları.⁶³⁵ ya da ekonomik varoluş koşullarının ortadan kaldırılmasıyla

629 *Cumhuriyet*, 19.09.1955.

630 *Cumhuriyet*, 10.09.1955, *Yeni Sabah*, 11.09.1955

631 *Türk Sesi*, 08.09.1955.

632 *Cumhuriyet*, 10.09.1955; *Yeni Sabah*, 09.09.1955.

633 AA PA 265 610-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 01.10.1955

634 Bkz. Bölüm 3: Dilin Türkleştirilmesi; Kültür ve Eğitim Kurumlarının Türkleştirilmesi

635 Bkz. Bölüm 3: Trakya Olayları (1934)

-örneğin, Varlık Vergisi.⁶³⁶ azınlıkların ülkeden "gönüllü" olarak göç etmesi sağlanmaya çalışılıyordu. Yukarıda da gösterildiği gibi, DP iktidarının başlangıçtaki "liberalliğine rağmen, Hıristiyan ve Yahudilerin maruz kaldığı ayrımcılık, 50'li yıllarda da sürdürüldü.

Özellikle saldırılarla ilgili Meclis tartışmaları, DP'nin siyasi elitinin de gayrimüslimleri hiçbir şekilde eşit haklara sahip vatandaşlar olarak görmediğini, tersine, onları azınlık ve "misafir" olarak kabul ettiğini gözler önüne serer. 6 Eylül 1955 ile ilgili tartışmalarda milletvekilleri, "Türkiye'yi oluşturan bütün nüfus öğelerinin Türk olduğu ve yasalar karşısında eşit muamele gördüğü"nü⁶³⁷, vurgulamış olsalar da, halkın temsilcileri, tüm konuşmalarında, bu güvencenin aslında resmi bir "ifade" olarak anlaşılması gerektiğini ortaya koymuşlardır. Örneğin, Milletvekili Muammer Alakant şiddet olayları bağlamında gayrimüslimlerden söz ederken, onları "yaşamlarını, mallarını ve onurlarını Türk devletinin korumasına emanet eden azınlıklar" olarak tanımlamıştır.⁶³⁸ Meclis salonundan, Türkiye'de azınlık bulunmadığını söyleyen seslerin yükselmesi üzerine, Alakant ifadesini şu şekilde değiştirir: "Türk ulusunun tarihi boyunca, ulusun koruması altında bulunan Ortodoks, Gregoryen ve Yahudi vatandaşlar..." Ancak, gayrimüslimlere bu şekilde hitap edilmesi de Meclis'te eleştirilere neden olur. Hatta Meclis başkanı, bu milletvekilini, "kendisinin de Türkiye'de sadece Türk vatandaşları bulunduğunu, azınlık diye bir şeyin olmadığını mutlaka bildiğini umduğunu" söyleyerek uyarır. Alakant, konuşmasına üçüncü kez başlarken sarf ettiği şu sözlerle nihayet alkış ve onay alır:

*"Türklerin tüm tarihi boyunca Türk ulusuyla birlikte yaşamış ve mallarıyla onurlan ulusumuzun koruması altında olan Ortodoks Türkleri, Gregoryen Türkleri ve Yahudi Türkleri kastediyorum."*⁶³⁹

Meclis oturumlarında, gerçekte milletvekillerinin Hıristiyan ve Yahudileri, Türk ulusu kavramının altına yerleştirmediklerine dair bir dizi örneğe daha rast-

636 Bkz. Bölüm 3: Varlık Vergisi (1942)

637 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 1, Cilt 7, 8. İnikat, 12.09 1955.

638 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 1, Cilt 7, 8. İnikat, 12.09,1955.

639 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 1, Cilt 7, 8. İnikat, 12,09,1955

lanmıştır. Onlar, daha çok devletin özel korumasına ihtiyaç duyan yabancılardır. Alakant, konuşmasında gayrimüslimleri Türk ulusunun vesayeti altına yerleştirerek, aslında onları ulusu oluşturan unsurlardan biri olmaktan çıkarır. Hatta aynı Meclis oturumunda milletvekili Osman Alışroğlu, "Azınlıklara misafir muamelesi yapan ve onlara karşı olağanüstü saygılı ve adil davranan ulusun misafirperverliğinden" bahseder.⁶⁴⁰ Burada da Meclis başkanının, milletvekiline "Türk yurdunda azınlık olmadığını" hatırlatması gerekmiştir.⁶⁴¹ Bu örnekler, siyasi elitlerin gözünde, gayrimüslimlerin geçici olarak Türkiye'de bulunan ve "gerçek" Türk ulusunun onlara Cumhuriyetin misafirleri oldukları için sabır gösterdiği, ikinci sınıf vatandaşlar olduğunu gösterir. Konuşmalar sırasında yalnızca Meclis başkanı müdahale ettiğinde, azınlık gibi kavramlar kullanılmasından kaçınılıyordu. Gayrimüslimlerin Türk vatandaşı olarak kabul görmeyişi öyle noktalara varabiliyordu ki, Milletvekili Sinan Tekeliođlu, 13 Şubat 1956 günü yapılan Meclis oturumunda, İstanbul'daki Rumlarla Batı Trakva'daki Türklerin değiş tokuş edilmesini önerebiliyordu.⁶⁴²

Literatürde 6-7 Eylül Olaylarının düzenlenme nedenini asıl olarak Kıbrıs sorununa bağlamaya çalışan denemeleri "yetersiz" olarak değerlendirmek gerekir. Kıbrıs sorununun siyasi zamanlaması, daha çok, 2011 yıllardan bu yana gayrimüslimleri kovmak üzere girişilen çabaların sürdürülmesi için bir fırsat oluşturmuştur. Trakya Yahudileri olayında olduğu gibi, bir dış politika gelişmesi, gayrimüslimlerin taşınabilir ve taşınmaz mallarına zarar verilmesi suretiyle ülkeyi terk etmeye zorlanmaları amacıyla değerlendirilmiştir. Amerikan Konsolosluğu'nun bir raporuna göre, 6-7 Eylül Olaylarının başlıca üç hedefi vardı: Gayrimüslim azınlıkların ekonomik temellerinin ve dini cemaat yaşamlarının yok edilmesinin yanı sıra, bu grupların psikolojik olarak da tahrip edilmesi.⁶⁴³

Türk hükümetinin Anadolu'yu, iskân politikaları yoluyla Hristiyan ve Yahudilerden "arındırma" ve eğer çoktan yurtdışına göç etmemişlerse onları İstanbul'da

640 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 1, Cilt 7, 8. İnikat, 12.09.1955.

641 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 1, Cilt 7, 8. İnikat, 12.09.1955

642 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 2, Cilt 1, 36. İnikat, 13.02.1956.

643 NARA 782.00/9-1255, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 12.09.1955

yoğunlaştırma hedefi, 50li yıllarda gerçekleşmişti bile.⁶⁴⁴ 1955 yılında Cumhuriyetin neredeyse tüm gayrimüslimleri İstanbul'da yaşıyordu. Amerikan Konsolosluğunun verdiği sayılara göre, aralarındaki dağılım şu şekildeydi: 103.809 Rum-Ortodoks; 60.260 Ermeni-Gregoryen; 76.965 Yahudi ve 21.950 Roman-Katolik.⁶⁴⁵

CHP'nin azınlıklarla ilgili raporunda belirtildiği gibi, Anadolu'dan sonra şimdi sıra İstanbul'daki gayrimüslimlerin ekonomik varoluş koşulları ortadan kaldırılarak kentin Hıristiyanlardan ve Yahudilerden arındırılmasına gelmişti.⁶⁴⁶ Sadece tahrip edilen işletmelerin yüzde 59'unun Rumlara, geri kalan yüzde 17'sinin Ermenilere ve yüzde 12'sinin de Yahudilere ait olduğu gerçeği bile, şiddet eylemlerinin, Yunanistan'ın Kıbrıs politikasına karşılık Rum azınlığın devlet elitleri tarafından "cezalandırılması" olarak açıklanamayacağını gösterir.⁶⁴⁷ Özellikle Rum azınlığın saldırıların hedefi olması, her şeyden önce Rumların sayısal olarak en büyük grubu oluşturmaları ve CHP'nin azınlık raporunda belirtildiği üzere,⁶⁴⁸ siyasi elitlerin gözünde ulus-devlet için Ermeni ve Yahudilerden daha büyük bir "tehlike" arz etmeleriyle açıklanabilir.

Bilhassa Yunanistan'la aralarındaki bağlantı nedeniyle, İstanbul'daki Rum azınlık, Türkler tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin sadakatsiz vatandaşları olarak görülüyordu. 6 Eylül 1955 saldırılarıyla, aslında 40larda provası yapılan hedefe -"İstanbul'un 500. yıl kutlamalarına kadar İstanbul'da tek bir Rum bırakmama" hedefine- bir adım daha yaklaşmış oluyordu. Ancak 6 Eylül 1955'te meydana gelen şiddet eylemlerinin Rumların yanı sıra önemli sayıda Ermeni ve Yahudiyi de zarara uğratmış olduğu gerçeği dikkate alındığında saldırılar doğru şekilde yorumlanabilir. Mağdurların kendileri de (Ermeni ve Yahudiler) saldırıların Türk toplumunda tek taraflı biçimde, sadece Rum karşıtı bir ayaklanma olarak algılanmasından yakınmaktadır:

"Ermeniler de mağdur olmuştu. Zaten bizim için 6 Eylül Olaylarının en sancılı tarafı budur. Ermeniler ve Yahudiler de tıpkı Rumlar gibi saldırıya uğramıştır.

644 Bkz. Bölüm 3: Çok-partili Sisteme Geçişten Sonra Gayrimüslimlerin Durumu.

645 NARA 782 00/10-855, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 14.09.1955

646 Bkz. s. 123.

647 Bkz. Bölüm 3. Kıbrıs Sorunu

648 Bkz. Bölüm 3: Çok-partili Sisteme Geçişten Sonra Gayrimüslimlerin Durumu.

*Burada bir yanlışlıktan söz edilemez. Saldırıları hazırlayanlar pekâlâ azınlıkları Rum, Yahudi ve Ermeni olarak ayırabilirlerdi. Ama yapmadılar. Ermeniler de hedef tahtası oldu. Ermenilerin Kıbrıs sorunu ile alakası yoktu. Ancak onlar da saldırılarda servetlerini yitirdiler, Ermenilerin işyerleri ve evleri saldırıya uğradı, yağmalandı. Genellikle 6 Eylül Olaylarında Ermenilerin ve Yahudilerin mağduriyeti hep arka plana itilir. Ama bunun yapılmaması gerekir, çünkü bu, gerçeği gizler. Hatta iddia edebilirim ki, Selanik'ten gelen dönmeleler dahi saldırıya uğramıştır. Belirli bir grup, azınlıklardan intikam almıştır, başka bir deyişle onlara haddini bildirmiştir.*⁶⁴⁹

Gerçekten de, saldırılan objelerin seçiminde, genelde düşünüldüğü gibi, Rum olan ve olmayan arasında değil, Müslüman olan ve olmayan arasında bir ayırım yapılmıştır:

*"Tophane'de, Maliye Dairesinin karşısında bir sürü işkembeci vardı. Ben ancak saldırılardan sonra işkembecilerden hangisinin Müslüman Arnavut, hangisinin Hıristiyan Arnavut olduğunu öğrenmiştim. Çünkü Müslüman Arnavutlara bir şey yapmamışlardı. Onun yerine Hıristiyan Arnavutların çorba kazanları denize atılmış, dükkânları talan edilmişti.*⁶⁵⁰

Varlık Vergisinin toplanmasında da yaşandığı gibi, sonradan Müslüman olmuş kişiler de devlet tarafından halen gayrimüslim olarak kabul ediliyordu. Fakat 1955 saldırılarında sadece Selanik'ten gelen "dönme"lere saldırmakla yetinilmemişti. Örneğin, Varlık Vergisinin konulmasından sonra İslamı kabul eden bir Alman Yahudinin berber dükkânı parçalanmış,⁶⁵¹ 1919'da İstanbul'a gelip Müslüman olan Beyaz Rusyalı bir kadının da işyeri saldırıya uğramıştı.⁶⁵²

6-7 Eylül Olayları Rum, Ermeni ve Yahudilerin dalgalar halinde göç etmelerine sebep oldu. Bakan Fuat Köprülü, Meclis'te yaptığı bir konuşmada, devam eden göçlerin her şeyden evvel, gayrimüslimlerin Türkiye'de halihazırda

649 Rober Haddeciyan ile mülakat, 20.03.2002.

650 Yervant Gobelyan ile mülakat, 09.04.2002.

651 Mehmet B. ile mülakat 15.05.2002

652 NARA 782.00/9-1455, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 14.09.1955.

sahip oldukları yüksek yaşam standardını başka ülkelerde daha da geliştirmek ve yurtdışında daha büyük ticari başarılar ve servetler edinmek istemeleri" ile ilgili olduğunu açıkladı.⁶⁵³

Ancak, göçlerin gerçek nedeni, gayrimüslimlerin Türk devletine duyduğu büyük güven kaybıydı.⁶⁵⁴ Şiddet eylemlerinin boyutu ve güvenlik güçlerinin pasifliği, Hıristiyan ve Yahudileri şoke etmişti.⁶⁵⁵ Azınlıkların giderek büyüyen hoşnutsuzluğunu hükümetin tazminat vaatleri de yatıştırıyordu.⁶⁵⁶ Gayrimüslim vatandaşların büyük bir kısmı, bir ikileme karşı karşıya idiler ve karar vermeye çalışıyorlardı: "Kalalım mı, gidelim mi?"⁶⁵⁷ Türkiye'de kalma kararı için en önemli sebep, saldırılar sırasında çok büyük zarara uğramış olsa da, sahip olunan ekonomik varlık ve mülkiyeti. Rum azınlığın kalmak için bir başka nedeni de, İstanbul'un Bizanslı sakinlerinin geleneğini sürdürmek ve Patrikha-ne'nin güç kaybetmesini önlemek isteğiydi. Ayrıca, Rumlar ticaretle uğraşmak için Türkiye'deki ekonomik koşulların Yunanistan'dan daha uygun olduğunu da düşünüyorlardı ki, bu da şimdiye kadar yurtları olan yerde kalmaları için bir başka önemli sebepti.⁶⁵⁸ Buna karşılık, göç etme kararının verilmesini tetikleyen sebep ise, Türkiye'de ikinci sınıf vatandaşlar olarak güvensiz ve belirsiz bir yaşam sürdürülecek olmasıydı.⁶⁵⁹

Saldırılarından hemen sonra gerçekleşen göçün sınırlı kalmasının nedeni, sadece karar vermek konusunda yaşanan ikileme değildi. Gayrimüslimlerin önemli bir kısmı, şiddet eylemleri nedeniyle büyük ekonomik zararlara uğramıştı; göç etmeden önce kendilerini mali olarak güvenceye almak istiyorlardı; özellikle tüccarlar, bazı işlerini sonuçlandırmak arzusundaydı.⁶⁶⁰ Rum azınlığın göç etmemeye karar vermesinde, Rumların kalmasını savunan Patrik'in de önemli bir payı vardı.⁶⁶¹

653 TBMM ZC, Devre 10, İçtima 2, Cilt 1, 36. İnikat, 13.02.1956

654 PRO FO 371/1 17721, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 14.1.1955.

655 PRO FO 371/1 17712, RG 10344/79, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 05.10.1955.

656 NARA 782.00/9-1455, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 14.09.1955

657 PRO FO 371/1 17721, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 14.11.1955

658 Yorgos Adosoğlu ile mülakat, 15.03.2002,

659 PRO FO 371/117721, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 14.11.1955

660 NARA 782.00/8.656, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 14.10.1956

5£- PRO FO 371/117712, RG 1034498, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 04.11.1955,

*"Patrik bize: 'Sırf yıkıntılardan kalan malzemeyle her şeyi yeniden kuracağız. Bunların hepsi sadece politika, kimse bir yere gitmemeli. Hatta burada kalmak zorundayız- Sizin yurdunuz burası' dedi. Fakat bazı gazeteler Patrik'in çizgisini izlemiyor ve göçü destekliyordu, ilginç olan, bu gazetelerin Türk hükümeti tarafından destekleniyor olmasıydı, hatta resmi ilan bile alıyorlardı.*⁶⁶²

Rum Patrikhane ve Konsolosluğu, Rum azınlığın İstanbul'da kalması için propaganda yaparak Rumların Yunanistan'a göç etmesini engellemeye çalışıyordu. Bu nedenle, saldırıların hemen ertesinde Yunanistan'a göç etmiş olan, ama geri dönmeyi tasarlayan göçmenlere destek oluyorlardı. Geri dönen bu göçmenler, gitmeyi düşünen İstanbul'daki Rum cemaati mensuplarını engelleyecekti.⁶⁶³ Yunan hükümeti de, İstanbul'dan gelen Rum göçmenlerin uzun süreli ikamet talepleri karşısında pek çok bürokratik zorluk çıkarıyordu.⁶⁶⁴ Yunan hükümetinin bu politikası, Patrikhane'nin ve İstanbul'daki Yunan Konsolosluğu'nun Rum azınlığı İstanbul'da kalmaya ikna etmek için izlediği stratejiyi tamamlar nitelikteydi.

Türk hükümeti de gayrimüslimlerin göç etmesini engelleyecek bir uygulama başlattı: Resmi makamlar, göç etmek isteyenlere pasaport vermeyi reddediyordu. Bu durumun gerekçesi olarak da, ülkeyi terk edecek her bir aile için, önce yurtdışından eşdeğerde bir Türk kökenli ailenin gelmesi için çeşitli anlaşmaların yapılması gerekliliği gösteriliyordu. Ülke dışına çıkış izm verilmeyen diğer kişiler ise, askerlik hizmetine alınabilecek durumda olanlardı.⁶⁶¹

Başlangıçta Türk hükümetinin göç dalgalarını frenlemek konusundaki çabası, öncelikle gayrimüslimlerin Türk pazarındaki sermayelerini alelacele çekmelerini engellemektir. Saldırıların hemen sonrasında, gayrimüslimlerin servetlerini yurtdışına transfer etmeleri idari olarak yasaklanmıştır.⁶⁶⁶ Sadece İstanbul'da, dört ila beş gün içerisinde gayrimüslimler banka hesaplarından 93 milyon TL çekmişlerdir.⁶⁶⁷ Türk hükümetinin sermayenin ihracına meydan vermemek için

662 Mihalis Vassiliadis ile mülakat, 22.09.2002

663 NARA 882.413/2-2956, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 29.02.1956

664 AA, PA 264 Türkiye 205-00/92.42, Federal Almanya Başkonsolosluğu, İstanbul'dan AA'ya, 08.09.1956

665 PRO FO 371/ 123 858, RG 10344/30, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 31.07.1956.

666 NARA 782.00/10-555, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Deoartmanına, 05.10.1955

667 Uygur Kocabaşoğlu, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, İstanbul 2002

aldığı önlemler, gayrimüslimlerin saldırılardan hemen sonra kitleler halinde göç etmesini engellemiştir. Göçmenler, servetlerini yasadışı yollardan yanlarında götürmek zorunda kalmışlardır.⁶⁶⁸ Amerikan Konsolosluğu'nun bir raporuna göre, özellikle Rumların, mülklerini satışa çıkarmaları imkânsızdı. Bu konu hakkında haber yapan gazeteciler, polis takibine almıyordu.⁶⁶⁹ Sermayenin yurtdışına kaçırılmasını engellemek için alınan bu tedbirle, gayrimüslimlerin, mallarını ellerinden çıkarmadan göç etmeye zorlanması amaçlanıyordu.⁶⁷⁰ Varlık Vergisinde olduğu gibi; 6-7 Eylül Olaylarının yardımıyla Ermeni, Rum ve Yahudilerin Türkiye'nin ekonomik yaşamındaki rollerinin zayıflatılması ve gayrimüslimlerin servetinin Müslüman halkın eline geçmesi sürecinin hızlandırılması planlanıyordu. Saldırıların üzerinden bir ay geçmeden, İstanbul'un büyük alışveriş merkezlerinde gayrimüslimlere ait önemli işyerlerinin, artık Müslüman sahipleri vardı.⁶⁷¹ İstanbul'daki İngiliz Konsolosluğu'nun bir raporuna göre, saldırılarda büyük zarara uğrayarak kapanan birçok işyeri, bir daha açılmamıştı.⁶⁷¹

Gayrimüslimlerin büyük bir kısmı, bu tarihten sonra Türkiye'de yatırım yapmaya çekinir oldu.⁶⁷² Türk Ticaret Odası Konseyi'ndeki gayrimüslim üyelerin oranı 1955'te yüzde 10 iken, 1960'a kadar yüzde 6'ya düşmüştü; 1963'te ise toplam üye sayısının sadece yüzde 4'ünü oluşturuyordu. Bu tarihte konseyin Ermeni ve Rum üyesi kalmamıştı, gayrimüslim üyeler yalnızca Yahudilerdi.⁶⁷⁴

Devletin göçü önlemek için koyduğu engellere rağmen, İngiliz Konsolosluğu, saldırıların ertesinde Hıristiyanların Büyük Britanya ve İngiliz Milletler Topluluğu ülkelerine yaptığı vize başvurularının sayısında bir artış olduğunu belgelemiştir.⁶⁷⁵ Bilhassa şiddet olaylarının çıkışından sonraki altı ayda, muhtemelen azınlık gruplarının gerekli hazırlıkları tamamlamaları ile, göç etmek isteyenlerin sayısı hızla artmıştı. 1956 Şubat'ına ait bir belgede, Is-

668 AA, PA 264 Türkiye 205-00/92 42, Federal Almanya Başkonsolosluğu, İstanbul'dan AA'ya, 08.09.1956

669 NARA 782,00/5-677, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 10.05.1957,

670 NARA 782,00/5-677, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 10.05.1957.

671 PRO FO 371/117712, RG 10344/79 İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 05.10.1955

672 PRO FO 371/117 661, RG 10811 1/41, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.09.1955.

673 PRO FO 371/117712, RG 10344/79, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 05.10.1955

674 *İstanbul Ticaret Odası Mecmuası*, 1955-1963, İstanbul

675 PRO FO 371/117712, RG 10344/79, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 05.10.1955, PRO FO 371/117714, PRO FO 371/117714, RG 103441/23, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 12.10.1955

İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğu, Amerika'ya göç etmek isteyenlerden ve özellikle de Türk gizli polisi tarafından dikkatlice izlenen Ermeni azınlığın "kitlesel başvurusu"ndan söz eder.⁶⁷⁶ Aynı zaman dilimi içerisinde Ermenilerin diğer bir kısmı da Sovyet Ermenistan'ına gitmek için Sovyetler Birliği Konsolosluğu'na başvuruda bulunmuştur. Amerikan Konsolosluğu'nun tahminlerine göre, bu dönemde Sovyetler Birliği Konsolosluğu'na yapılan başvuruların sayısı, 1945-46 yıllarındaki kadar yüksek değildir; ne var ki, günde 15-20 kişilik grupların konsolosluğun önünde beklediği de gözlenmiştir. 1956 yılının ilkbaharında göç etmeye hazır Ermenilerin sayısının hızla artması, İstanbul basını tarafından, azınlıkların Türk devletine duyduğu "geleneksel sadakatsizliğin" ve "yabancı güçlerle olan tarihsel bağlarının" bir başka kanıtı olarak yorumlanır.⁶⁷⁷

Yunan Konsolosluğu'nun ve Patrik'in Rumların göç etmesini engelleme çabalarına rağmen, saldırıların üzerinden bir yıl geçtiğinde, aralarında ağırlıklı olarak üst sınıf Rumların oğullarının bulunduğu 5.000 kişi göç etmişti.⁶⁷⁸ Bu kişiler çoğunlukla Yunan pasaportu sahibiydiler; zira, yukarıda da değinildiği gibi Türk makamları, Türk vatandaşı olan azınlıkların göç etmesini engellemek amacıyla söz konusu kişilere pasaport vermeyi reddediyordu:

*"Pasaport Türklerinden [Türk vatandaşı olan Rum azınlık (y.n.)] gidebilmeyi kim başarmışsa, özel bağlantıları ve araçları vardır ve duruma göre, servetini de gayet tabii ki illegal yollardan yanında götürür."*⁶⁷⁹

1961 yılında İstanbul'daki Yunan Konsolosluğu, göç nedeniyle, genç Rumlar arasındaki evlenme oranının 1955'ten beri yıllık yüzde 10 oranında azaldığını bildirmiştir.⁶⁸⁰ 1955 yılında Türk hükümetinin resmi verilerine göre, Türkiye'de 79.691 Rumca konuşan kişi yaşarken; bu rakam 1960'ta 65.139'a, 1965'te ise 48.096ya düşmüştür.⁶⁸¹

676 NARA 782 00/2-2856, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 28.02.1956

677 Yukarıda belirtilen kaynak

678 AA, PA 264 Türkiye 205-00/92 42, Federal Almanya Başkonsolosluğu, İstanbul'dan AA'ya, 08.09.1956

679 Yukarıda belirtilen kaynak

680 NARA 782.00/12-192, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 20.06.1961.

681 Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations* (1918-1974), s. 291

İsrail devletinin kurulmasıyla, Cumhuriyetin kuruluşundan ben süren Türk Yahudilerinin göçü rekor düzeylere ulaşmıştır. 1945'te Türkiye'de yaşayan 76.945 Yahudinin yaklaşık yüzde 40'ı, 1948-49 arasında göç etmiştir. 1951-52 döneminde gerçekleşen göçler de eklendiğinde, bu oran yüzde 45'e çıkmaktadır. 1955 yılındaki 6-7 Eylül Olaylarından sonra ise Yahudilerin İsrail'e göçü ivme kazanmış, 1955'te 339, 1956'da 1.710 ve 1957'de 1.911 kişi Türkiye 'yi terk etmiştir. 1960 yılına gelindiğinde, Türkiye'den göç eden Yahudilerin sayısı 10.000'i bulmuştur.⁶⁸²

1955 yılının resmi istatistiklerinde, Türkiye'de Ladino dilini (Yahudi İspanyolcası) konuşan nüfusun sayısı 33.000 olarak verilmiştir.⁶⁸³ 1960'ta bu sayı 23.000'e düşer.⁶⁸⁴ Ermenice konuşan nüfusun sayısı 1955'te yaklaşık 70.000⁶⁸⁵ kişi olarak verilirken, 1965'e gelindiğinde bu sayı 56.376⁶⁸⁶ olmuştur. Amerikan Konsolosluğu'na göre, Türkiye'de bulunan Hıristiyanların sayısı 1955'te 270.000⁶⁸⁷ olup, bu rakam 1960'da yaklaşık 230.000'e,⁶⁸⁸ 1965'te ise 206.000'e⁶⁸⁹ düşmüştür.

Gayrimüslimlerin çoğu için, 6-7 Eylül Olayları, Türk vatandaşı olarak kabul görmediklerinin kesin deliliydi. İktidardaki partinin kim olduğundan bağımsız olarak gelecekte de ayrımcılığa maruz kalacaklarına inanmaları, yurtdışına göç etmeyi arzulamalarında etkili olmuştur. 6 Eylül'den sonra gerçekleşen göç, aynı zamanda İstanbul'daki kozmopolit yaşamın da sona erdiğine işaret eder:

"Saldırıların en korkunç yanı, azınlıkların artık devlete duydukları güveni yitirmeleri ve göç etmeleriydi. Arkadaşlarımızın çoğu göç etti ve mutlu olmadı. Saldırılardan sonra göçlerin olmadığı doğru değildir. 6-7 Eylül Olayları, özellikle Ermeni cemaati içerisinde, 8-10 sene süren ve pek çok ailede huzursuzluk yaratan ciddi bir göç dalgası meydana getirmiştir. Bilhassa ekonomik olarak iyi durumda olanlar göç etmiştir. Kendilerine Varlık Vergisi hatırlatılıyordu. Bize Varlık Ver-

682 Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Aliya, Bir Toplu Göçün Öyküsü* (1946-1949), s. 370

683 Devlet İstatistik Enstitüsü, 1955 Genel Nüfus Sayımı No 339, İstanbul 1961.

684 Devlet İstatistik Enstitüsü, 1960 Genel Nüfus Sayımı No:452, İstanbul 1960

685 Devlet İstatistik Enstitüsü, 1955 Genel Nüfus Sayımı No:339, İstanbul 1961.

686 Devlet İstatistik Enstitüsü, 1965 Genel Nüfus Sayımı, İstanbul 1965.

687 NARA 782.00/10-855, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 14.09.1955.

688 Devlet İstatistik Enstitüsü, 1960 Genel Nüfus Sayımı No:452, İstanbul 1960.

689 Devlet İstatistik Enstitüsü, 1965 Genel Nüfus Sayımı, İstanbul 1965.

lül'deki şiddet eylemleri azınlıkları bir o kadar sarsmıştı. En azından, DP iktidarı altında Türk vatandaşlığı statüsünden tam olarak yararlanacakları inancının bir illüzyon olduğu ortaya çıkmıştı. Bir gece içinde, iktidar partisinin adı ne olursa olsun, Cumhuriyet içerisinde her zaman yabancı ve mağdur kalacaklarına ikna olmuşlardı. Bu derin hayal kırıklığı sadece DP'den vazgeçmelerine değil, ülkenin çıkarları konusunda belirgin bir ilgisizliğe düşmelerine de yolaçmıştı.⁶⁹⁴ Bu tutum, ancak 1957 Ekim'indeki seçimlerden kısa bir süre önce değişecekti.

Başlangıçta, azınlık çevreleri seçimleri boykot etmek konusunda kararlıydı. DP yöneticileri ise, İstanbul'daki belirli bölgelerde seçimi kazanabilmek için 90.000 azınlık oyama ihtiyaç duyduklarından, gayrimüslimlerin oylarını almaya çalışıyordu. Seçim tarihinin yaklaşmasıyla azınlık cemaatlerindeki havanın farklılaştığı gözlemlenebiliyordu. Seçimlere katılmamak konusundaki niyetleri, giderek "gelecek için bir tehlike" olarak değerlendirilmeye başlamıştı. Yemden seçilmesi durumunda DP'nin, İstanbul'da verdiği kayıpların acısını azınlıklardan çıkarabileceğinden endişe ediliyordu; zira seçmen listeleri incelenerek, kimlerin seçimlere katılmadığının belirlenmesi mümkündü. Azınlıkların böylesi bir protesto eylemini göze almamaları gerektiği düşüncesi, giderek daha çok taraftar bulmaktaydı.⁶⁹⁵ Önceleri, azınlıkların bilhassa aday listeleri yüzünden Hürriyet Partisi'ne yöneleceği beyan edildi. Özellikle Rum cemaatinin önderlerinin, hatta Patrik'in dahi Hürriyet Partisi için oy kullanacağı iddia ediliyordu.

Çokpartili sisteme geçilmesinden sonraki tüm seçimlerde olduğu gibi, CHP azınlık hakları lehine propaganda yapıyordu. Partinin genel sekreteri Kasım Gülek, seçimlerden on bir gün önce aşağıdaki açıklamayı yaptı:

*"Bizim anlayışımıza göre, 'azınlık' kavramı tamamen yanlış bir tanımlamadır. Kimin hangi ırka, dine mensup olduğu ya da hangi dili konuştuğundan bağımsız olarak, Türk vatandaşı olan herkes eşit haklara sahiptir. Anayasamızda ve yasalarımızda belirlenmiş olan tüm haklardan, her vatandaş yararlanmalıdır. CHP'nin iktidara gelmesi durumunda bu uygulamaları gerçeğe dönüştüreceğimiz konusunda kararlıyız."*⁶⁹⁶

694 NARA 782.00/1 1-2157, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 21.11.1957

695 NARA 782.00/1 1-2157, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 21.11.1957.

696 *Ulus*, 06.10.1957.

Cumhuriyet Halk Partisi yöneticileri, azınlık gruplarının desteğini alma şansları olmadığını biliyorlardı. CHP'nin beklentisi daha çok, gayrimüslimlerin oylarını Hürriyet Partisi'ne vermeleri, böylece DP'nin zayıflatılmasıydı.⁶⁹⁷

Aynı şekilde Demokrat Parti de azınlıklar lehine bir seçim kampanyası başlatmıştı. O zamana kadar seçim listelerinde üç büyük gayrimüslim cemaatten birer aday yer alırken, bu kez ikişer kişi aday gösterilmişti. Özellikle İstanbul valisi, cemaatlerin içinde yoğun bir seçim kampanyası yürütüyordu. Birden, İstanbul basınında valinin gayrimüslimlerin dini liderleriyle çekilmiş fotoğrafları yer almaya başlamıştı. Bu kampanyaların etkisiz olduğunu söyleyemesek de, gayrimüslimlerin 1957 seçimlerinde ezici şekilde DP'yi desteklemiş olmaları, daha ziyade, seçimleri CHP'nin kazanmasından duydukları korkuyla alakalıydı.

Böylece gayrimüslimlerin oyları, İstanbul seçim bölgesinden DP'nin 39 milletvekili çıkarmasında belirleyici etken oldu. Neticede oylarını DP lehine kullanmış olmalarını, gayrimüslim cemaatler şu şekilde gerekçelendirdiler: 6-7 Eylül Olayları, korkunç ve en az CHP iktidarının koyduğu Varlık Vergisinin etkileri kadar "alçakça" hadiselerdi. Ancak CHP iktidarı süresince, DP iktidarı boyunca benzeri görülmeyen daha keskin bir ayrımcılık olmuştu. DP lehine oy kullanılmasının ardında yatan bir başka neden de, DP'lilerin, azınlık cemaatlerinin zor bir durumda onlara yardım eli uzattığını unutmayacaklarına duyulan inançtı; bu durumun yeni hükümet döneminde azınlıklar üzerinde olumlu yansımaları olacağı düşünülüyordu. Ancak, DP'nin azınlıkların kitlesel desteğini almasının ardındaki en temel faktör, azınlıkların CHP'nin iktidara gelmesinden duydukları korku ve CHP liderlerine, özellikle de İsmet İnönü'ye karşı besledikleri antipatıydı. İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğu'nun bildirdiğine göre, azınlıklar CHP'nin İstanbul'da aldığı yenilginin ardındaki temel neden olmaktan çok büyük bir memnuniyet duymuşlardır.⁶⁹⁸

Türk devlet elitlerinin özellikle İstanbul'u Rum azınlıklardan "arındırma" hedefi, 6-7 Eylül Olayları vasıtasıyla başarıya ulaşamamıştı. Rum azınlığın büyük ve uzun süreli bir göç dalgası halinde ülkeyi terk etmesine yol açan asıl olay, hükümetin, 1930 yılında Yunanistan'la imzalanmış olan İskân. Ticaret ve Gemi

697 NARA 782.00/11-2157, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 21,11,1957

698 NARA 782 00/11-2157, ABD Başkonsolosluğu, İstanbul'dan Devlet Departmanına, 21,11 1957

Ulaşımı Anlaşmasını 16 Mart 1964'te tek taraflı feshetme kararıdır. Bu ikili anlaşma, Yunan vatandaşlarının oturma ve çalışma izinlerini düzenlemekteydi.⁶⁹⁹ Anlaşmanın feshedilmesiyle, Yunanistan pasaportu olan İstanbullu Rumların üçte biri, ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Fakat, Türk pasaportu olan Rumlar da İstanbul'dan göç ettiler, zira Yunanistan vatandaşı olanlarla akrabaydılar. Ekim 1964'e kadar, yaklaşık 30.000 Türk pasaportlu Rum ülkeden göç etti. 1960 yılında sayısı yaklaşık 100.000 olan Rum-Ortodoks nüfus, 1978'de yaklaşık 7.000 kişiye kadar düşecekti.⁷⁰⁰

Devlet hazinesinin aldığı çeşitli tedbirlerle, Yunan vatandaşlarının servetine el konuldu. Bankalar, sahipleri tümüyle ya da kısmen Yunan vatandaşı olan işletmelere kredi vermemeleri yönünde talimatlar alıyordu. Yunanların malları, olası vergi borçları için önlem alındığı gerekçesiyle haczediliyordu. Bu amaçla banka hesapları bloke ediliyor, hatta mobilya ve şahsı eşyalara dahi el konuluyordu.⁷⁰¹ Mülklerini satma imkânları, Tapu Dairesi'nin "Helen servetinin transferini kaydetmeyi reddetmesi" yüzünden ellerinden alınıyordu.⁷⁰² Yurtdışına çıkarken yanlarına sadece 22 dolar ve kıyafetlerini koydukları bir bavul alabiliyorlardı. Göçmenler, ülkeden ayrılmadan önce, içeriğini bilmedikleri bir açıklamayı imzalamaya zorlanıyordu. Söz konusu belgeyi imzalayarak, izinsiz döviz ticaretini yaptıklarını; Türkiye aleyhine düşmanca siyaset yapan "İstanbul Helen Birliği" adlı derneğin üyesi olduklarını; Kıbrıs'taki "Yunan teröristlere" para yolladıklarını; ve son olarak ülkeyi kendi arzularıyla terk ettiklerini kabul etmiş oluyorlardı.⁷⁰³

Yunan vatandaşlarının göç etmeye zorlanması, önceleri, sözde Türkiye'nin iç ve dış güvenliğini "tehdit" eden kişilere yönelik bireysel tedbirlerin alınmasıyla meşrulaştırıldı. Türk hükümetinin suçlamaları, döviz kaçakçılığından "Kıbrıs'taki teröristlerin" maddi olarak desteklenmesine kadar, çeşitli faaliyetleri kapsıyordu.⁷⁰⁴ Daha sonraları, kovulmaların kitlesel niteliği ortaya çıkınca.

699 Rıdvan Akar ve Hülya Demir: *İstanbul'un Son Sürgünleri*, İstanbul, 1992, s. 20.

700 Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations (1918-1974)*, s. 294.

701 Rıdvan Akar ve Hülya Demir, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, s. 33

702 Alexandris vd.: *Oi Ellinotourkikes scheseis 1923-1987*, s. 51 1

703 Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations (1918-1974)*, s. 284,

704 Rıdvan Akar ve Hülya Demir: *İstanbul'un Son Sürgünleri*, s. 45,

durumu açıklamak için, 1955 yılında olduğu gibi yine "Kıbrıs sorunu"na başvuruldu. Buna göre, Kıbrıs sorunu ve Yunan-Türk ilişkileri bir bütün olarak ele alınmalıydı; Yunanistan, Makarios'un Kıbrıs politikasına destek vererek Türkiye'ye düşmanca davranırken, Türkiye, İstanbul'daki Yunan vatandaşlarına özel haklar veremezdi.⁷⁰⁵

50'li Yılların Politik ve Sosyoekonomik Koşulları Çerçevesinde 6-7 Eylül Olayları

Demokrat Parti'nin 1950 yılındaki seçim zaferi, sadece çokpartili sisteme geçilmesi değil, Kemalist eğilimli "bürokratik elifin yerini, ağırlıklı olarak Anadolu'dan gelen ve o tarihe kadar devlet hizmetinde bulunmamış kadroların alması anlamına da gelir.⁷⁰⁶ Bu siyasi "çevre"nin, elit "merkez'e karşı oluşturduğu muhalefet, taşradaki çiftçi-köylü kitlelerden ve toprak sahibi gruplardan, eleştirel entelektüellerin de içinde bulunduğu kentsel nüfusu oluşturan çeşitli gruplara kadar geniş bir yelpazede, çeşitli toplumsal güçler tarafından destekleniyordu.⁷⁰⁷ Çevredeki yeni toplumsal grupların bu siyasi yükselişi, önceleri ekonomideki gelişmelerle de korundu. Dış ticaretteki canlanma, tarımdaki rekor, kentlerdeki yüksek istihdam oranları ve GSMH'daki artış, yeni hükümetin dikkat çeken ekonomik başarılarına örnektir.⁷⁰⁸

Ancak, 50'li yılların sonlarına doğru, hükümet giderek zorlaşan bir ekonomik durumla yüz yüze gelmişti ve özellikle, yüksek enflasyon nedeniyle yaşam standartları düşen toplum kesimlerinin güvenini yitirmişti.⁷⁰⁹

ithalatın sınırlandırılması ve denetim altına alınmasının yanı sıra döviz kontrolünün sıkılaştırılması liberal dış ticareti sona erdirirken, hükümetin özelleştirme

705 Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations (1918-1974)*, s. 282,

706 Kemal H. Karpat, *Turkey's Politics The Transition to a Multi-Party System* Princeton, 1959, s. i 63; Leslie L. Roos Jr ve Noralou P. Roos, *Managers of Modernization Organizations and Elites in Turkey (1950-1969)*, Cambridge, MA, 1971, s. 31

707 Ahmad Feroz, *The Turkish Experiment in Democracy, 1950-1975*, Londra 1977, s. 36-38; Fredenc W. Frey, *The Turkish Political Elite*, Cambridge, 1965, s. 349; Frank Tachau, *Turkey The Politics of Authority, Democracy, and Development*, New York, 1984, s. 65.

708 Zvi Yehuda Hershlag, *The Contemporary Turkish Economy*, Londra 1988, s. 138.

709 Richard D. Robinson, *The First Turkish Republic*, Cambridge, MA, 1963, s. 241

planları, özel sektörün devlet işletmelerine rağbet etmemesi nedeniyle başarısızlığa uğramış, iç ve dış borç önemli ölçüde artmıştı. 1953 yılına kadar, makineleşme ve iyi iklim koşulları sebebiyle yüksek verimliliğe ulaşan tarım sektöründe de, bu tarihten itibaren duraklama başlamıştı. 1954 yılı sonunda ABD'den buğday ithal etmek zorunda kalınmıştı. Özellikle artan fiyatlar, yüksek enflasyon ve karaborsacılık, Menderes hükümetinin halk nezdindeki popülaritesini giderek azaltıyordu.⁷¹⁰

Hükümet, ekonomik koşulların vehametinin muhalefet ve basın tarafından teşhir edilmesini önlemek için, bunları kuşkulu yöntemlerle susturuyor; böylece üniversite öğrencileri ve entelektüeller gibi toplumsal güçleri de hayrete düşürüyordu. Mayıs 1954 seçimlerinin ardından, CHP lehine oy kullanan ya da seçim kampanyaları sırasında yaptıkları konuşmalarda hükümeti ve uzman bakanlarını eleştiren hâkimler ve Tarım Bakanlığı'nın yüksek düzeyli memurları, sürüldü.⁷¹¹ Birinci yasama yılının sona ermesinden üç ay sonra, muhalefetin faaliyetlerini ciddi biçimde kısıtlayan bir dizi yasa kabul edildi. Seçim yasası değiştirilerek, son seçimde muhalefet partilerinin sınırlı da olsa kullanabildikleri devlet radyosunun gelecekte yalnızca hükümetin hizmetine sunulması kararlaştırıldı.⁷¹² Cumhuriyet Halk Partisinin memurlar arasında büyük sayıda taraftan bulunması gerektiğinden, bilhassa devlet memurlarının siyasi faaliyetlerini sınırlandırmayı hedefleyen yasalar çıkarıldı. Memurlar, ancak seçimlerden altı ay önce aktif görevlerinden ayrılmışlarsa milletvekili adaylığı için başvurabiliyorlardı. Böylece, memurların pratikte muhalefet partileri için aday olmaları imkânsız hale getirilmekteydi. Çünkü, muhalefet kanadından aday olacak bir memur, bir seçim yenilgisi durumunda önündeki seçeneğin işsizlik olduğunu biliyordu.⁷¹³

Adalet bakanı yasal olarak hâkimleri erken emekliliğe ayırma yetkisine sahipti. Memurin Kanununda yapılan bir değişiklikle, ilgili bakanlara her memuru işten çıkarabilme yetkisi verildi; ayrıca memurları, görev sürelerine göre o anki maaşlarının üçte biri ile yarısı arasında değişen tazminatların ödendiği altı ayın bitiminde, ya o zamana kadar çalıştıkları gelir ve görev kademesinde ya da daha

710 Feroz, *The Turkish Experiment in Democracy, 1950-1975*, s. 137

711 M. Serhan Yücel, *Demokrat Parti*. İstanbul, 2001, s. 137,

712 AA PA 9 Türkiye 205-00/75, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 24.09.1954.

713 AA PA 265 610-00/92,42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 01.09.1954

düşük bir kademedeki kullanmaya devam edebilecek veya tamamen emekli edebileceklerdi.⁷¹⁴ Bu hükümler üniversite öğretim üyeleri için de geçerliydi; Milli Eğitim bakanı, üniversite senatosunun görüşünü dinledikten sonra yukarıda sıralanan tedbirlerin uygulanmasına karar vermekle yetkilendirilmişti.⁷¹⁵ Tasarı, memurların arasında halen otoriter devlet alışkanlıklarından vazgeçmemiş olan unsurların varlığına, bunların işlerinin ehli olmamasına ve halka tepeden bakmalarına dayandırılmıştı.⁷¹⁶

Muhalefetle iç politikaya dair tırmanan çekişmenin tepe noktasını, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'm hükümete yönelik eleştirilerde bulunduğu için Samsun'da tutuklanması ve polis gözetiminde İstanbul'a getirilmesi oluşturmuştu.⁷¹⁷ Ayrıca, çıkarılan Basın Kanunuyla, hükümetin ve üyeleri ile siyasi ve ekonomik tedbirlerinin aşığılanmasına ya da iftiraya uğramasına karşı daha sıkı tedbirler alınmış, bu da, özellikle eleştirel gazeteciler üzerinde baskı yaratmıştı. 23 Eylül 1954'te bu yasaya dayanılarak üç tanınmış gazeteci tutuklandı. Hüseyin Cahit Yalçın 26 ay, Cemal Sağlam ise 65 ay hapis cezasına çarptırıldı; *Ulus* gazetesi sahibi Nihat Erım'e 35.222 TL'lık para cezası verildi. Erım, 17 Kasım 1954'te, sekiz aylık hapis cezasını çekmek üzere tutuklandı.⁷¹⁸

Bilhassa 6-7 Eylül Olayları, hükümetin basın, muhalefet ve öğrenci hareketine yönelik yukarıda sıralanan sınırlandırmaları uygulayabilmesi ve ülkedeki siyasi gelişmeleri kontrol altında tutabilmesi için bir bahane olmuştu. Saldırıların hemen akabinde, 7 Eylül 1955'te İstanbul, Ankara ve İzmir'de altı aylık örfi idare ilan edilmiş, Meclis geçici olarak kapatılmıştı. Fakat, Alman Konsolosluğu'nun bir raporuna göre, daha 24 Ağustos 1955'te, yani saldırılar başlamadan 15 gün önce, 1 yıllık sıkıyönetim ilanına karar verilmişti; hedef ise, muhalefetin herhangi bir engellemeyle karşılaşmayan hareket özgürlüğüydü.⁷¹⁹ Muhalefetin örfi idareyi sadece İstanbul'la sınırlı tutma talebi reddedildi.⁷²⁰ Bu

714 AA PA 9 Türkiye 205-00/75, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 24.09.1954,

715 Cem Eroğul, *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara 1990, s. 165

716 AA PA 9 Türkiye 205-00/75, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 24.09.1954

717 AA PA 265 610-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 15.08.1954

718 Eroğul, *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*, s. 165

719 AA PA 264 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 20.09.1955

720 Eroğul, *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*, s. 175.

tedbirle, her şeyden önce hem muhalefetin hem de basının 6-7 Eylül Olaylarıyla, özellikle de olayların ardındaki kişilerle ilgili sorulan tartışma gündemine getirmesi engellenmişti. Muhalefetin, saldırılar nedeniyle Menderes hükümetinin üyelerine yönelik bir Meclis soruşturması başlatılması için yaptığı başvuru, sıkı-yönetim gerekçe gösterilerek reddedildi.⁷²¹

10 Eylül 1955'te. kentteki tüm gazetelerin editörleri Örfi İdare Kumandanı Nurettin Aknoz tarafından kabul edilmiş ve kendilerine sözlü olarak şunlar bildirilmişti: 6 Eylül olaylarının sorumluları ile ilgili tüm tartışmalarda komünistlere işaret edilecekti. Saldırıların aydınlatılmasına yönelik başka bir tezin ileri sürülmesi, gazetenin kapanması için neden teşkil edecekti.⁷²² Hükümete göre, gazetecilerin kışkırtıcı yazıları azınlıklara karşı "halkın ani hiddetini" tetiklediği için, aşağıdaki haberlerin yayımlanması, gazetelerin çeşitli şekillerde cezalandırılmasına, hatta kumandanlık tarafından kapatılmasına yol açacaktı:

- Genel olarak içerideki sükuneti bozacak yazılar, ya da maksatlı olarak Yunanistan'daki Türk karşıtı saldırılarla ilgili haberler;
- NATO üyesi ülkelerle ilişkileri ya da NATO'nun çıkarlarını tartışan yazılar;
- Halkın kışkırtılmasına sebep olacak Meclis tartışmalarının haberleştirilmesi;
- Halkı paniğe sevk edebilecek, ekonomik sıkıntılarla -örneğin bazı malların yokluğu ile- ilgili haberler;
- Hükümet faaliyetleri ile ilgili eleştirel yazılar ve örfi idare ile ilgili tüm haberler.⁷²³

Kumandanlığın yasaklama kararının ilk kurbanı, çoktandır hükümetin gözüne batan *Ulus* oldu. Gazetenin kapatılma nedeni, muhalefet lideri İsmet İnönü'nün başyazısıydı; İnönü yazısında, tarafsız bir yaklaşımla, saldırılardan sonra Meclis'in başka oturumlar yapmasını talep etmişti. Ancak, satır aralarında, hükümetin bir kereye mahsus yapılan özel oturumda güven oyu talebinde bulunmuş olması gerektiği, fakat buna cesaret edemediği okunabiliyordu. Aynı yazıya sayfalarında yer veren İstanbul'daki üç gazete, *Milliyet*, *Tercüman* ve *Her gün*'ün yayınları 14 günlüğüne durduruldu. Ankara'da çıkan akşam gazetesi *Me-*

721 AA PA 9 Türkiye 205-00/9242, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 13.03.1956

722 AA PA 9 Türkiye 205-00/9242, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 03.01.1956

723 Hıfzı Topuz, "6/7 Eylül Olayları ve Aknoz Paşa'nın Yasakları", *Toplumsal Tarih* 81 (2000), s. 39-42

deniyet'in yayımlanması da, Trakya'daki Türk karşıtı gösterileri haberleştirdiği için, "bir sonraki emre kadar" durdurulmuştu. Benzer nedenlerle, İzmir'de çıkan *Sabah Postası* da yasaklandı.⁷²⁴ Özellikle İstanbul'daki Ermeni ve Rum gazeteleri de sıkı bir sansüre maruz kaldılar.⁷²⁵

Yabancı muhabirler dahi telgraflarının sansüre uğramasına göz yummak zorundaydılar. İki İngiliz gazeteci, Londra'da yayımlanan bulvar gazeteleri için sansasyonel haberler geçtikleri gerekçesiyle sınır dışı edildi; aynı nedenlerle, bir Fransız gazeteci ifadesi alınarak gözetim altında tutuldu.⁷²⁶ Ancak, basına uygulanan sansür yalnızca saldırılardan hemen sonraki dönemle sınırlı kalmadı. Örfi İdare Kumandanı Aknoz, Cumhuriyet Bayramı öncesinde, 28.10.1955'te, başkentin en büyük ıki gazetesi *Ulus* ve *Zafer'ı* "bir sonraki emre kadar" yasakladı; gerekçe, gazetelerin orduyu iç politika tartışmalarına alet etmiş olmalarıydı. İzmir'deki *Sabah Postası* da, kusurlu bulunan makalelerden birini yayımladığı için yasaklandı.⁷²⁷ Hükümetin basına yönelik kullandığı baskı araçlarından bin de, kâğıdın vesikaya bağlanmış olmasıydı. İstanbul'da günde 220.000, pazar günleri ise 270.000 adet basılan *Hürriyet*, kâğıt kıtlığı yüzünden tirajını 120.000'e düşürmek zorunda kaldığından, piyasada bulunamaz oldu. Milliyet ve *Zafer* gibi diğer büyük gazeteler de matbaa mürekkebi ve çinko kıtlığından mustarıptı.⁷²⁸ Bazı haftalık dergiler, uygun kâğıt bulunmadığı için yayını durdurmak zorunda kaldı. 6 Eylül olayları, ordu 27 Mayıs 1960'ta Menderes iktidarına son verene kadar, basına ve muhalefete yönelik sürekli daha sert yasaların çıkarılması için kullanılacaktı.

İstanbul'daki sıkıyönetim, askeri mahkemelerde 6-7 Eylül Olaylarının sorumlularına karşı açılan davaların yine aynı merci tarafından sürdürülmesi gerektiği gerekçesiyle üç ay daha uzatıldı.⁷²⁹ 7 Haziran 1956'da Büyük Millet Meclisi, istisnasız tümü hükümete karşı eleştirel bir tavır içinde olan İstanbul ve Ankara basınını susturmak için hükümetin sunduğu iki ayrı yasa tasarısını kabul etti. İktidar partisi, yasa tasarılarına gerekçe olarak, basının, Selanik'te Ata-

724 AA PA 265 610-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 12,10 1956,

725 AESF, Fahri Çoker Dosyası, Örfi İdare Beyoğlu Bölgesi 2 No'lu Mahkemesi, 02,12,1955

726 AA PA 265 610-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 12. 10.1956.

727 AA PA 265 601-03/92.42, Ankara Büyükelçiliğinin AA'ya raporu, 11.1.1955

728 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 12.06.1956

729 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 13,03,1956.

türk'ün doğduğu eve yapılan bombalı saldırı örneğinde olduğu gibi, fazlasıyla abartılmış haberlerle "ülkenin moralini bozabileceği ve suça teşvik edebileceğini" gösterdi. Ayrıca, geçici ekonomik darboğazlar da "demagoji yapmak amacıyla" istismar ediliyordu.⁷³⁰ Buna karşılık muhalefet cephesi ise, bu yasaların ifade özgürlüğünü kısıtladığını, bu durumda yasal bir muhalefetin dahi hükümet üzerinde bir denetimi olamayacağını düşünmekteydi.

Yeni basın yasası, 1950 tarihli Basın Kanununda değişiklik yapan, iki parçalı yeni bir yasadandır ve 1954 tarihli Türk Radyo ve Yayın Yasasına değişiklik getiren yeni bir yasadandır oluşuyordu. 1950 tarihli Basın Kanunu, Demokrat Parti'nin ilk seçim zaferinden hemen sonraki aylardan kalmaydı. Verilen seçim sözlerinin karşılığı olarak, görece liberal bir yasadır. Yasadaki yeni düzenlemeler ise, basın özgürlüğünü ciddi şekilde kısıtlayan, antidemokratik değişikliklerdir. Buna göre, imtiyaz sahiplerinin, editörlerin ve muhabirlerin mesleklerini icra etme şartları ağırlaştırıldı. Bu kişilerin mutlaka lise veya yüksek okul mezuniyet derecesinde olmaları gerekiyordu ki Türk gazetecilerinin büyük bir kısmı bu dereceye sahip değildi. Ayrıca altı aydan uzun süreli hapis cezasına çarptırılmamış olmaları da gerekiyordu. Fakat, Menderes hükümetinin ikinci yasama yılından itibaren gazeteciler kolaylıkla hapis cezasına çarptırılabilirlerdiler, bu düzenlemeyle, eleştirel gazeteciler zahmetsizce devre dışı bırakılıyordu. "Gerçek ya da uydurma hadiselerin, kamuoyunu kışkırtacak şekilde çok ayrıntılı ya da provokatif bir dille yayımlanması" durumunda ise, 10.000 TL'ye kadar çıkabilen para cezaları uygulanacağı tehdidi yapılıyordu.⁷³¹

Basın ve Radyo Kanunu, o dönemin hükümeti tarafından 1954 yılı seçimlerinden hemen önce, muhalefetin seçim mücadelesine ket vurmak ve özellikle radyoya erişimlerini zorlaştırmak için çıkarılmıştı. Yeni yasa değişikliği, beraberinde yoruma açık, netleştirilmemiş maddeler içeren, ağırlaştırılmış ceza hükümleri getirdi. Özellikle, devletin ya da hükümetin içerideki veya dışarıdaki siyasi ve ekonomik itibarını zedeleyecek nitelikteki yanlış haberlerin ve gerçek dışı beyanların sahipleri ve bunları yayanlar için üç yıla kadar hapis ve para cezası ön-

730 AA PA 265 600-00/92 42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 28.08 1956

731 AA PA 265 600-00/92,42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 28.08,1956

görülyordu. Alman Konsolosluğunun raporlarına göre, basın, gelecekte okuyucularına pahalılık, dış borç ve mallardaki kıtlıkla ilgili haberleri veremeyecek ya da yalnızca, kabul edilebilir bir dozda sınırlı tutacaktı.⁷³²

Bu yasaların çıkmasıyla çoğu eleştirel ve bağımsız gazete, iç politikayla ilgili baş makaleleri yayımlamaktan tamamen vazgeçip, bunun için ayrılan sütunları dış politika konularına ayırdı, iktidar partisinin gazetesi *Zafer* ise, muhalefete ve onun liderine karşı keskin saldırılarını herhangi bir kısıtlama olmaksızın sürdürüyordu. Yeni basın yasasının yürürlüğe girmesiyle, Cumhuriyet Savcılığı hemen bazı davalar açarak, dergi ve gazete sayılarını toplatmaya başladı. Bu durumdan bilhassa, hakkında dört ayrı davanın açıldığı haftalık *Akis* dergisi mustarıptı. Bu davaların birincisinde, başyazar, sekiz ay hapis ve para cezasına çarptırıldı.⁷³³

Yeni basın yasasının yürürlüğe girdiği gün yapılan hükümet açıklamasında, 6-7 Eylül Olaylarından sonra kızığa çekilen Genelkurmay Başkanı Baransel'm Yüksek Askeri Sûra üyeliğine seçildiği, vekili Orgeneral Tunaboylu'nun rütbesinin ise genelkurmay başkanlığına yükseltildiği duyuruldu. 6 Eylül'ün hemen ardından, soruşturma gerekçesiyle komuta yetkileri ellerinden alınan üç general, Ocak 1956'dan beri yine görevlerinin başındaydı.⁷³⁴ Oysa, savunma bakanı, generallerin görevlerine dönüşünü halka açıklamamıştı. Kamuoyu, dört bakana karşı açılan Meclis soruşturması sonucunda, Menderes'in en yakın çalışma arkadaşı olan Devlet Bakanı Dr. Mükerrerem Sarol'un, hakkındaki iddiaların hepsinden beraat etmiş olduğunu da sonradan öğrendi.⁷³⁵ Bu haberler, basın hukukundaki ağır hükümler nedeniyle, hükümetin de arzu ettiği doğrultuda, gazetelerde yer almıyordu.

Muhalefetin faaliyet alanını daraltan ve Haziran 1956 yılında yürürlüğe giren bir başka yasal düzenleme, benzer biçimde, yine 6 Eylül 1955 saldırılarına atıfta bulunularak meşrulaştırıldı; hükümete göre, 6 Eylül günü meydana gelen şiddet olaylarına yol açan şey de, sivil örgütlerin düzenlediği bir gösterinin çığı-

732 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 12.06.1956.

733 AA PA 265 600-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 28.08.1956.

734 AA PA 9 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 13 03.1956.

735 AA PA 9 Türkiye 205-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 12.06.1956

rından çıkmış olmasıydı. Bu yasa, toplantı ve gösteri haklarını düzenlemekteydi. Yeni düzenlemeye göre özellikle siyasi partiler, seçim hazırlığı dışındaki zamanlarda artık sadece özel izinle ve kapalı mekânlarda toplantı yapabilecekti.⁷³⁶

Fakat, 1955 olayları sadece Türkiye'deki iç politika gelişmeleri bağlamında değerlendirilmemelidir. Özellikle 6-7 Eylül Olayları sırasında Kıbrıs sorununun milli siyasetin nesnesi olarak araçsallaştırılması, Menderes dönemindeki Türk dış politikasının parametrelerini ön plana çıkarır.

Kıbrıs Sorunu ve İngiltere'nin Olaylardaki Payı

Kıbrıs'taki Rum-Ortodoks çoğunluğun, 2. Dünya Savaşından sonra artan, Yunanistan ile birleşme (Enosis) çabaları, o zamanki CHP hükümeti tarafından önceleri görmezlikten gelindi. ' Ancak, Türk basınında, özellikle *Hürriyet* gazetesinde, Kıbrıs sorunu ve Türk hükümetinin pasifliği giderek daha sık tartışılır olmuştur. Ankara ve İstanbul'daki öğrenci gösterileri, Kıbrıs'taki azınlığın durumuna dikkat çekiyordu.⁷³⁸ Meclis'te de, hükümet, Kıbrıs'ın Yunan egemenliğine girme tehlikesine rağmen Kıbrıslı Türklerin "hayati problemlerini" görmezlikten gelmekle suçlanınca;⁷³⁹ Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak aşağıdaki açıklamayı yaptı:

*"Baylar, ortada 'Kıbrıs sorunu diye bir şey yoktur. Bunu bir süre önce muhabirlerin sorularına karşılık verirken de söylemişim. 'Kıbrıs sorunu' diye bir şey yok, çünkü ada Büyük Britanya'nın egemenliği ve yönetimi altında. Biliyoruz ki, İngiltere'nin bu ada üzerindeki haklarını başka bir güce devretmek gibi bir düşüncesi zerrece yoktur ve hiçbir zaman da bu yönde bir eğilim göstermemiştir."*¹⁴⁰

"Kıbrıs sorunu"na karşı takınılan bu tutum, 14 Mayıs 1950'de iktidarı devralan yeni hükümet tarafından da sürdürülmüştür. Kıbrıs'taki olaylar yüzünden, 30'lu yıllardan bu yana Yunanistan'la geliştirilmiş olan dostane ilişkiler bozulma-malıydı. Bu anlayışla, yeni Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Yunan gazetecilerin

736 Eroğul, *Demokrat Parti, Tarihi ve ideolojisi*, s. 295.

737 Fahir Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi 1954-1959: Türk Hükümeti ve Kamuoyunun Davranışları*, Ankara 1963, s. 19.

738 François Crouzet, *Le conflit de Chypre 1946-1959*, cilt I, Brüksel, 1973, s. 301

739 Melih Esenbel, *Ayağa Kalkan Adam Kıbrıs*, Ankara 1993, s. 13.

740 Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi 1954-1959 Türk Hükümeti ve Kamuoyunun Davranışları*, s. 17.

Kıbrıs'la ilgili sorduğu sorulara, Türkiye ile Yunanistan arasında bir "Kıbrıs sorunu" bulunmadığını söyleyerek yanıt vermiştir. Dışişleri bakanının bu açıklaması, Türk basınında sert eleştiriler almıştır.⁷⁴¹

Kıbrıs sorunuyla ilgili resmi suskunluk, 1951 ilkbaharında, Yunan Başbakanı Venizelos'un Yunanistan'ın Kıbrıs üzerindeki talebini kamuoyuna açıklamasıyla bozuldu. Bunun üzerine Türk Dışişleri Bakanı Köprülü, bir basın açıklamasında, Kıbrıs'taki statükonun değişmesi durumunda Türk hükümetinin, kendi haklarının ihlal edilmesine izin vermeyeceğim açıkladı.⁷⁴²

Türkiye ve Yunanistan'ın Aralık 1951'de NATO'ya alınması ve 1952'de Balkan Pakti'nin oluşturulması, iki ülke arasındaki askeri işbirliğini yoğunlaştırmış, böylece Kıbrıs'a ilişkin anlaşmazlıklar önceleri geri plana atılmıştı.⁷⁴³ Fakat, Pa-pagos'un başkanlığındaki yeni Yunan hükümeti 1953'te Enosis talebini yineledi. Hatta Yunan Başbakanı Papagos, Mayıs 1954'te Büyük Britanya'yı, 22 Ekim 1954'e kadar Kıbrıs'ı Yunanistan'a devretmeye çağırıldı. Aksı takdirde, Yunan hükümeti meseleyi Birleşmiş Milletler Cemiyeti'ne götürecekti.⁷⁴⁴ Resmi olmayan bir görüşmede Köprülü, Yunan Dışişleri bakanından, Yunan-Türk dostluğunu bir Kıbrıs sorunu yüzünden tehlikeye atmamasını rica etti; zira "Yunanistan, Kıbrıs'taki emellerine zaten ulaşamayacaktı, çünkü Türk devleti buna izin vermeyecekti."⁷⁴⁵ Bu uyarıya rağmen Yunan hükümeti Kıbrıs için kendi kaderini tayin talebiyle, sorunu Birleşmiş Milletler Cemiyeti'ne taşıdı. Bu talebin gerekçesi, Kıbrıs'ın çok eski bir Helen yerleşim bölgesi olarak Yunanistan'ın kültürel etki alanına dahil olması ve Doğu Akdeniz'in siyasi istikrarının Büyük Britanya'nın tutumu nedeniyle tehdit altında bulunması şeklinde gösterilmiştir. 24 Eylül 1954'te BM, Kıbrıs sorununu tam katılımlı bir genel kurul toplantısının gündemine almaya karar verdi; böylece Kıbrıs sorununa uluslararası boyut kazandırma hedefine ulaşılmıştı. Ancak, BM'nin 17 Aralık 1954'teki genel kurul toplantısında, büyük çoğunlukla, Kıbrıs sorunuyla ilgili tartışmanın ertelenmesine ka-

741 Hikmet Bil ile mülakat, 27.12.2003

742 Ioannis D. Stefanidis, *Isle of Discord: Nationalism, Imperialism and the Making of the Cyprus Problem*, New York, 1999, s. 211

743 Stefanidis, *Isle of Discord: Nationalism, Imperialism and the Making of the Cyprus Problem*, s. 213.

744 Nancy Crawshaw, *The Cyprus Revolt: An Account of the Struggle for Union with Greece*, Londra, 1978, s. 76

745 Hikmet Bil, *Kıbrıs Olayı ve İçyüzü*, s. 65.

rar verildi.⁷⁴⁶ Papagos hükümeti Kıbrıs sorununu Birleşmiş Milletler Cemiyeti'ne taşırken, bunun Yunan-Türk ilişkisi üzerindeki olası etkilerini göz önünde bulundurmamış ve Türkiye'nin Kıbrıs'taki çıkarlarının derecesini hafife almıştı.⁷⁴⁷

Yunan hükümetinin Türk tepkisini yanlış hesaplamasına yol açan başlıca nedenler şunlardı: Atatürk ve Venizelos tarafından başlatılan Yunan-Türk dostluğu, 50'li yılların başında, her iki ülkenin NATO'ya ve Balkan Paketi'ne üye olmasıyla zirveye ulaşmıştı. Türk hükümeti, Yunanistan'ın artan Enosis taleplerine karşı pasif bir tutum takınıyor, 2. Dünya Savaşı sırasında İtalyanların işgal ettiği Dodeka-nese adalarının Yunanistan'a geri verilmesini destekliyordu. Kıbrıs'ın çoğunluğunu Rum sakinler oluşturduğu için, Yunan hükümeti Türkiye'nin bu tutumunun Kıbrıs konusunda da tekrarlanacağını umuyordu; Menderes hükümetinin, 16. ve 20. maddeleri doğrultusunda Türkiye'nin Kıbrıs üzerindeki haklarından feragat etmiş olduğu 1923 Lozan Antlaşmasına bağlı kalacağı bekleniyordu.⁷⁴⁸

Yunanistan'ın Birleşmiş Milletler Cemiyeti'ne başvurmasına tepki olarak, daha sonra dışişleri bakanı olacak olan Fatın Rüştü Zorlu, Menderes tarafından Türk Dışişleri Bakanlığı'nda bir "Kıbrıs Komisyonu" kurmakla görevlendirildi. Böylelikle, hem Türk hükümetinin Kıbrıs meselesiyle ilgili resmi tutumu belirlenecek, hem de Kıbrıs sorunuyla ilgili stratejiler geliştirilecekti.

Kıbrıs stratejinin hazırlanmasında, Zorlu'nun tespit ettiği iki yönerge hâkim olacaktı: Bir yandan, dünya kamuoyuna Türk hükümetinin de Kıbrıs üzerinde yasal talepleri olduğunu gösteren belgeler derlenecekti. Aynı zamanda, Kıbrıs sorununun nihai çözümüne kadar Kıbrıslı Türklere destek olunacaktı.⁷⁴⁹

30 Haziran 1955'te, yani EOKA'nın Kıbrıs'taki İngiliz kurumlarına yönelik saldırıları başlatmasından üç ay sonra. Anthony Eden hükümeti Londra'da "Doğu Akdeniz'de güvenlik sorunları" üzerine bir konferans düzenleyerek, Türk ve Yunan hükümetlerini davet etti.

İngiliz Dışişleri Bakanı Harold Macmillan başkanlığında 29 Ağustos'tan 7 Eylül'e kadar süren konferans boyunca yalnızca Kıbrıs meselesi tartışıldı. İngiliz

746 AA PA 266 Türkiye 610-00/92 42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 17.01.1954

747 Stefanidis, *Isle of Discord: Nationalism, Imperialism and the Making of the Cyprus Problem*, s. 269

748 AA PA 266 Türkiye 610-00/92 42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 25.09.1954.

749 Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi 1954-1959 Türk Hükümeti ve Kamuoyunun Davranışları*, s. 27

hükümeti için, Kıbrıs sorununa yönelik üçlü bir konferansın düzenlenmesinde şu hususlar etkili olmuştu: Yunanistan'ın Kıbrıs sorununu yeniden Birleşmiş Milletler'e getirmesi engellenmeliydi; ada halkları arasında tırmanan gerginliğin azaltılması ve özellikle İngiltere'ye yönelik sömürgecilik suçlamalarını zayıflatmak için Türkiye'nin pozisyonunun güçlendirilmesi gerekiyordu.⁷⁵⁰ Konferansa Türkiye'nin katılımı, Kıbrıslı Rumların itirazlarına neden oldu. Gerçekten de, Londra Konferansının başlamasıyla birlikte Türkiye, dünya kamuoyunun gözünde, adanın geleceği ile ilgili tartışmalarda Büyük Britanya ve Yunanistan'ın yanında eşit söz hakkı olan bir ortak olarak kabul edilmeye başladı.⁷⁵¹

İngilizler, konferansta ya da daha sonraki olası BM müzakerelerinde kendi pozisyonlarının, ancak Türkler "kendi pasifliklerinden uyandırılabilirlerinde" sağlamlaşacağını biliyorlardı.⁷⁵² Konferans öncesinde İngilizler, Yunanistan'la Türkiye arasındaki bir görüş alışverişinden haberdar olmuşlar ve bunun üzerine Türklere, bilhassa konferansın başında sert bir tutum sergilemeleri için baskı yapmışlardı. Yunan Dışişleri bakanının Londra'daki Türk büyükelçisine, Türkiye'nin Kıbrıs'taki bazı haklarının kabul edilemez olmasına karşın yine de Yunan hükümetinin Kıbrıs'taki Türk azınlığın haklarını güvenceye almak niyetinde olduğunu bildirmesi, Macmillan'ın Yunanlarla Türklerin bir uzlaşmaya varabileceğinden endişe duymasına yol açtı. Bunun üzerine Mac Millan, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, Türk delegasyonu konferanstan önce görüşmek istediğini ilettili ve "Türkler görüşlerini müzakerelerin başında ne kadar sert ortaya koyarsa, kendileri için de bizim için de o kadar iyi olur" şeklindeki görüşünü de bildirdi. ""

Bu esnada artık uluslararası bir boyut kazanmış olan Kıbrıs sorunu, Türkiye'nin iç politikasına da hâkim olmuştu. Siyasi ve ekonomik bir krizin içinde bulunan Menderes hükümeti, Türk kamuoyunun dikkatini Kıbrıs sorununa yönlendirmeye gayret ediyordu.⁷⁵⁴ İstanbul ve Ankara'da sürekli olarak öğrenci gös-

750 Robert Holland, *Britain and the Revolt in Cyprus 1954-1959*, Oxford University Press, s. 65-67

751 AA PA 270 Türkiye 211-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 25.07.1955.

752 Claude Nicolet, *United States Policy towards Cyprus, 1954-1974: Removing the Greek-Turkish Bone of Contention*, Mannheim und Möhnese 2001, s. 59.

753 Holland, *Britain and the Revolt in Cyprus 1954-1959*, s. 69.

754 AA PA 266 Türkiye 610-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 24.01.1954.

terileri düzenlenmekteydi. Devletçe yönlendirilip desteklenen KTC⁷⁵⁵ tüm Türkiye'de Enosis karşıtı kampanyalar yürütüyordu. Özellikle basın, Kıbrıs sorununu Türkiye'nin milli davası haline getirmişti. 756

Zorlu'nun Londra Konferansındaki konumunu güçlendirmenin yanı sıra, muhtemelen İngiliz hükümetinin Türkiye'nin Kıbrıs sorununa daha güçlü şekilde dahil olması yönündeki arzusunu da yerine getirmek üzere. Başbakan Adnan Menderes, 24 Ağustos 1955'te bir konuşma yaptı. Üçlü konferansın bir gün öncesinde yaptığı bu konuşmada Menderes, Türk hükümetinin Kıbrıs meselesine yönelik temkinli tutumuna da son vermiş oluyordu:

"28 Ağustos'ta Kıbrıs'taki kardeşlerimize karşı bir kıyım gerçekleşeceğini öğrendik. Evet, oradaki halkımız sessiz ve silahsızdır. Ama bu, savunmasız oldukları anlamına gelmez. Orada korku ve endişe içinde bulunan kardeşlerimizi sakinleştirmek istiyorum [...] Tarihe bakarak, Yunanlılara şunu hatırlatmak icap eder: Zamanında Ankara'ya burada daha fazla sayıda Rum yaşadığı için mi gelmişlerdi? İzmir, Aydın, Denizli ve Eskişehir'de ne işlen vardı? O zamanki misyonları kendi kaderini tayin hakkını uygulamak mıydı? [...] Kıbrıs, Anadolu'nun bir parçasıdır. Rıhısın hukuki statüsünde bir değişiklik olacaksa, o zaman Kıbrıs sadece Türklere gen verilebilir. Atatürk ve Venizelos tarafından başlatılan barış ve dostluğu sürdürmeyi çok isteriz. Ancak bugünkü durum bize tavizlerle ve korkularla dolu geçmişi hatırlatmaktadır. Yunanistan'ın emperyalist yayılcı bir politika izlemiş olduğunu unutmamalıyız. Hepimiz Girit örneğini biliyoruz [...] Türkiye hiçbir zaman Kıbrıs'taki statükonun değiştirilmesine izin vermeyecektir."⁷⁵⁷

Dışişleri Bakanı Macmillan, konferansın açılışında yaptığı konuşmada, Yunanistan'daki komünist tehlikenin düşünüldüğünden daha büyük olduğunu ve Enosis hareketinin komünistlerce istismar edilebileceğini vurguladı. Türk ve Yunan hükümetlerinin adada güttükleri çıkar ve amaçlar ne olursa olsun, adadaki İngiliz kara, hava ve deniz üslerinin tehlikeye atılmaması gerekiyordu; zira ada, İngiliz hükümeti için Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da büyük bir stratejik öneme sahipti.⁷⁵⁸

755 Bkz. Bölüm 2 Hükümet Üyeleri

756 Bkz. Bölüm 2 Hükümet Üyeleri

757 Demirer, 6 Eylül 1955 *Yassıada 6/7 Eylül Davası*, s. 395

758 Crouzet, *Le conflit de Chypre 1946-1959*, s. 692.

Macmillan'ın açılış konuşmasının ardından, Dışişleri Bakanı Stephanopoulos, Yunan hükümetinin duruşunu ortaya koydu. Kıbrıs, bir referandumu takiben, bağımsız bir devlet olmalıydı; çünkü Kıbrıs'ın ya da Akdeniz bölgesinin stratejik savunması Kıbrıs halkının desteği olmaksızın yapılamazdı. İngilizler adada üs buldurmaya devam edebilirlerdi, hatta adada İngiliz askerlerinin varlığı dahi kabul edilebilirdi. Stephanopoulos bu konuşmasında Yunan tarafı olarak Kıbrıs sorunu ile ilgili tavizler vermeden, ancak oldukça ılımlı bir üslup kullanmıştı.⁷⁵⁹

Buna karşılık, İngilizlerin cesaretlendirdiği Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, kendi hükümetinin görüşünü alışık olunmayan bir sertlikle ortaya koydu. Türkiye'nin Kıbrıs'a duyduğu ilginin tarihi, coğrafi, etnik ve stratejik nedenleri vardı. Her ne kadar Türkiye Lozan Antlaşmasında Kıbrıs üzerindeki haklarından vazgeçmiş olsa da, antlaşmanın 30. ve 31. maddeleri adanın özel statüsünü tanıtmaktaydı. Türkiye 30. madde ile, egemenlik haklarını Büyük Britanya'ya devretmişti. 31. madde ise Kıbrıs'ta yaşayan halklara, antlaşmanın imzalanmasını takip eden iki yıllık süre içerisinde Türk ya da İngiliz vatandaşlıklarından birini seçme hakkı tanıyordu. Antlaşmanın Kıbrıs'la ilgili olarak değişmesi durumunda, maddelerinin tümü tartışmaya açılırdı. Zorlu'ya göre, gerçi statüko korunmalıydı; ancak Büyük Britanya egemenlik haklarını devredecek olursa, ada "asıl" sahiplerine, yani Türkiye'ye geri verilmeliydi. Çünkü ada 400 yıldır Osmanlı hâkimiyeti altında kalmış, fakat bir Yunan egemenliği adada hiçbir zaman var olmamıştı. Ayrıca, Kıbrıslı Türkler azınlık olarak tanımlanmamalıydı, zira, Kıbrıs da Anadolu'nun bir parçasıydı. Bu nedenle adadaki 100.000 Kıbrıslı Türkün yanında, Anadolu'daki 24 milyon Türk hesaba katılmalıydı.⁷⁶⁰

Yunan delegasyonu, Kıbrıs sorunundaki "Türk unsuru"ndan duyduğu şaşkınlığı gizlemedi ve Zorlu'nun sert üslubu konusunda, her şeyden evvel İngiliz hükümetini sorumlu tuttu. Delegeleri Londra'yı terk etmekten alıkoyan tek gelişme, Macmillan'ın konferansı önce ikili görüşmeler düzeyinde sürdürme yolundaki önerisi oldu.⁷⁶¹

759 Holland, *Britain and the Revolt in Cyprus 1954-1959*, s. 73.

760 AA PA 266 Türkiye 610-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 14.09 1955

761 AA PA 235 Kıbrıs 211-00/92.09, Londra Büyükelçiliği Raporu, 02 09,1955

Bu kez, her iki tarafa, İngilizlerin Kıbrıs'ın kendini yönetmesi için geliştirdiği bir taslak sunuldu. Seçilmiş bir çoğunluktan oluşan ve belirli bir kota oranında Türk üyelerin de bulunacağı bir meclis olacaktı. Bakanlıklar -savunma, dış güvenlik ve iç güvenlik alanları dışında- Kıbrıslılara verilecekti. Meclis, Kıbrıs genel valisinin de onayladığı bir başkan seçecekti. Ayrıca oluşturulacak bir Tripartite Commitee, anayasa önerilen ve üç gücün gelecekteki ilişkileri konusunda danışmanlık yapacaktı. İngilizlerin önerilerini kararlı bir şekilde geri çeviren Zorlu'dan farklı olarak, Stefanopoulos bu önerileri Atina'ya, Yunan hükümetine götürmeyi kabul etti.⁷⁶² İngilizlerin Kıbrıs'ta olası bir "kendi kendine yönetim'e işaret etmesi, Türk delegasyonu tarafından tehlikeli bulundu. Bu, Londra'nın Türklerden konferansta "sert bir çizgi" izlemelerini istedikten sonra Yunanlılara ödün vermeye de hazır olduğunun göstergesi olabilirdi. Zorlu, Kıbrıs'taki her yeni durumu Enosis'e giden bir adım olarak değerlendirdi.⁷⁶³

Londra'daki konferans, 6 Eylül 1955 günü İstanbul, İzmir ve Ankara'da gerçekleşen saldırılar nedeniyle kesildi. Türklerin komplosundan habersiz olan Yunan Dışişleri bakanı Selanik'teki bombalı saldırıdan dolayı özür dilerken, Zorlu, kışkırtıcı Kıbrıs politikalarının saldırılara neden olduğu gerekçesiyle Yunanlıları suçladı. Menderes'in geri çağırdığı Türk delegasyonu, 8 Eylül 1955'te Londra'dan ayrıldı.

Türk hükümetince planlanan bu saldırıların, Türkiye'nin Kıbrıs üzerinde belli hakları olduğunu hem Yunanlılara hem de İngilizlere, yanlış anlamaya yer bırakmayacak şekilde göstereceği ve dolayısıyla Zorlu'nun müzakeredeki konumunu rahatlatacağı beklenmişti.⁷⁶⁴

Daha önce de bahsedildiği üzere, Dışişleri Bakanı Zorlu, Londra'da İngiliz Dışişleri bakanı ile yaptığı ilk görüşmelerin ardından, 28 Ağustos 1955'te Menderes'e şifreli bir telgraf çekerek destek istemişti.⁷⁶⁵

762 Holland, *Britain and the Revolt in Cyprus 1954-1959*, s. 74.

763 AA PA 266 Türkiye 610-00/92.42, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 12.10.1955

764 AA PA 265 Türkiye 205-00/92.42, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 15.09.1955

765 Bkz. s. 62

"Çeşitli İngiliz gazetecileri ve dışişleri bakanı ile konuştuk. Bizim ithamımıza göre, İngilizler Kıbrıs'taki anlaşmazlığı çözmek için, son çare olarak Yunanistan'a ödün verip, Kıbrıs'ta kendi kendine yönetime izin verebilirler. [...] Bizim tahminimize göre, burada haklarımızı ne ölçüde savunabileceğimiz konusunda tereddütler vardır. Gerçi bu sabahki görüşmeler nazik geçti, ama insafsızdı. Onlar [İngilizler (y.ri)] haklarımızı savunmak konusunda ümidimizi kıracak açıklamalar yapmadı. Yine de ısrarımız [Kıbrıs'la ilgili talepler hakkında (v.n.)] konusunda onları ikna edebildiğimize inanırsak, hata etmiş olunuz. Bu hususta önümüzde yapılacak çok iş olduğunu görüyoruz. Biz ve gazetecilerimiz gayret göstermeyi sürdüreceğiz. Bu konuda ilgili yerlere sizin vereceğiniz emirlerin çok işe yarayacağına inanıyoruz."^^

Bu telgraf, boyutları itibariyle hükümetin amaçladığından çok daha büyük sonuçlara varacak olan 6 Eylül 1955 olaylarının başlama işareti olarak değerlendirilebilir. Zorlu, DP grubunun olağanüstü toplantısında saldırıları milli bir rezalet olarak değerlendiren bazı partilileri şöyle eleştirmişti: "Abartıyorlar. Saldırıları sırasında Londra'daydım. Olaylar benim için büyük bir destek oldu." ⁷⁶⁷

İngilizlerin saldırılara tepkisi çeşitliydi. İngiliz Başkonsolosu Mihalis Stewart, eylemleri "barbarlığın zirvesi" olarak tanımlarken, Dışişleri Bakanlığı'nın diğer mensupları Türklerin "göze göz, dişe dış"⁷⁶⁸ metodundan hoşnuttu. Yine bir diğer grup, eski bir Rum kilisesinin yakılmasına, "rahatsız edici bir bakış" yok edildiği için sevindi.⁷⁶⁹ Dikkat çekici olan, Dışişleri Bakanı Macmillan'ın tepkisiydi; çalışma arkadaşları ve Ankara'daki İngiliz büyükelçisi Ankara'ya etkili bir uyarıda bulunmasını öğütlemelerine rağmen, o çok daha yumuşak bir protestoyu tercih etmişti.⁷⁷⁰ Gerçi meydana gelen şiddet olayları, özellikle Kıbrıs sorununa yönelik gelecekte BM nezdinde yapılacak müzakereler düşünüldüğünde İngilizlerde bir sıkıntı yaratmıştı. Ama Macmillan, bu olayların İngiltere'nin Kıbrıs politikası için sağlayacağı yararın da farkındaydı.

766 Zorlu'nun Menderes'e Londra'daki Türk Büyükelçiliğinden yolladığı telgraf, 28.08.1955, Demirer, 6 Eylül 1955 Yassıada 6-7 Eylül Davası, s 404

767 Dosdoğru, 6-7 Eylül Olayları, s, 202.

768 PRO FO 371/11771 1, RG 10344/50, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 22.09.1955.

769 PRO FO 371/1 171 1 1/50, 08.10 1955

770 PRO FO 371/117/657, RG 1081/1019, 11.09.1955

Bu bağlamda, Yunanların, İngilizleri kendi pozisyonlarını güçlendirmek için İstanbul'daki saldırıların hazırlanmasına katılmakla suçlamalarını da ele almak gerekir. ¹ Saldırıların hemen ertesinde Rum basını, İngiliz hükümetini 6 Eylül 1955 olaylarının sorumlusu olarak gösterdi:

"İstanbul ve İzmir'deki olaylar, Londra Konferansının sonuçlarıdır. [...] Bir yoruma göre, medeniyet öncesi dönemde Hıristiyanların uğradığı korkunç kovuşturmaları andıran ve Yunan-Türk dostluğunu zedeleyen İstanbul ve İzmir'deki olaylar, düşündüğümüz gibi, İngiliz diplomasisinin planlarının ani biçimde patlak vermesinin ürünü değildir, bizzat İngiliz diplomasisinin planladığı ve başarmaya çalıştığı bir şeydir." ⁷⁷²

Resmi Rum makamları dahi, Atina'daki bombalama eylemini İngiliz gizli ajanlarının yaptığını düşünmüştür. ⁷⁷³ Yunan tarafının ithamları ilk bakışta düşürünü gibi görünse de, İngilizlerin olaylara karıştığına dair bazı ipuçları mevcuttur. Örneğin 1954 Ağustos'unda Atina'daki İngiliz büyükelçisi, Selanik'te Atatürk'ün doğduğu evde gerçekleşecek bir olay nedeniyle Yunan-Türk ilişkilerinin kötüleşeceğini öngörmüştü:

"Zannediyorum ki Türkler durumdan endişe duymaya başladılar. Aynı zamanda yakın bir arkadaşım da olan Türk meslektaşımı dün akşam gördüğümde, olayların gidişatından kaygı duyduğunu açıkladı. Mesajımda da belirttiğim gibi, ilişkiler şu anda pek de iyi değil ve görünürdeki Yunan-Türk dostluğunun karlıgan olduğu çok açık, çok küçük bir şok bile vetebilir. Atatürk'ün Selanik'te doğduğu evin duvarına tebeşirle slogan yazmak gibi önemsiz bir olay bile bir kargaşanın çıkmasına yeter."''''

Mayıs 1955'te İşçi Partisi'nden John Strachy, parlamentoda yaptığı konuşmada, Kıbrıs'ın Yunanlılara verilmesi durumunda, Türkiye'de büyük bir Rum azınlığın bulunmasının Kıbrıs'taki Türk azınlığın güvencesi olacağını söyledi. ⁷⁷⁵

771 PRO FO 371/1 176547, RG 1081951, Atina Büyükelçiliği Raporu, 10.09.1955

772 Atina Radyosu FO 371/117657, RG 1081/1024, 10.09.1955.

773 PRO FO 371/1176547, RG 1081949, Büyükelçilik Raporu, 08.09.1955.

774 PRO FO 371/1 17642, RG 1081, Atina Büyükelçiliği Raporu, 19.08.1954.

775 PRO FO 371/117642, RG 1081, 19.08.1954.

Türk hükümeti bu açıklamayı "uygar bir adam" için fazlasıyla çirkin buldu ve Türkiye'nin hiçbir koşulda "kendi azınlıklarına misilleme" yapmayacağını açıkladı.⁷⁷⁶

Başbakan Anthony Eden, daha sonra yayımlanan anılarında, Londra Konferansı sırasında İngiliz hükümeti için gerçekten önemli olan tek şeyin, kendilerinin bildiği Türk ve Yunan görüşleri arasındaki uzlaşmazlığı dünya kamuoyunun da öğrenmesini sağlamak olduğu itiraf etmiştir.⁷⁷⁷ Hatta bu bağlamda, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın bir memuru şöyle bir dilekte bulunmuştur: "Ankara'da birkaç ayaklanma çıksa, bizim işimize gelir."⁷⁷⁸

Türkiye'deki saldırıların hemen sonrasında İngiliz Dışişleri Bakanlığı, haber dairesine şu talimatı verdi: Kamuoyunda, özellikle basında, İstanbul'daki 6 Eylül olaylarında İngiliz mallarının tahrip edilmesi ve İngilizlerin yaralanmasıyla ilgili haberler vurgulanmalıydı. Bu talimatın varlığı, İngiliz hükümetinin saldırıların hazırlanması konusunda Türkleri kışkırttığı tezini güçlendirir.⁷⁷⁹

Olaylar sırasında İngiliz vatandaşlarının ve mallarının uğradığı zararın tazmin edilmesi talebi, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın siyasi hesapları nedeniyle ertelendi:

*"Şu anda Türk hükümetine resmi bir protestoda bulunmak ya da tazminat istemek faydalı olmayacaktır. Hele de Türklerin, Kıbrıs Konferansının ertelenmesinin ardından gidişatın ne olacağından duydukları endişe düşünülünce."*⁷⁸⁰

Türkiye'deki gayrimüslimlerin uğradığı ayrımcılığı anlatan ve saldırıları kınayan anonim bir mektup üzerine, İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Anglo-Türk dostluğunun sürekli dikkate ihtiyaç duyduğunu ve sadece bu ilişkiye odaklanmak gerektiğini açıkladı. Geri kalan tüm hesaplar ikincil önemdeydi.⁷⁸¹ Saldırıların sonucunda Türkiye açıkça, üçüncü güç olarak Kıbrıs çatışmasına dahil edildi. Böylece net bir şekilde statükonun korunması, yanı adadaki İngiliz egemenliği-

776 Yukarıda belirtilen kaynak

777 Anthony Eden, *Full Circle, Memoirs*. Londra, 1960, s. 397

778 Robert Holland, "Greek-Turkish Relations, İstanbul and British Rule in Cyprus, 1954-59. Some excerpts from the British Public Archive", *Bulletin of the Centre for Asia Minor Studies*, Atina 10 (1993/94), s. 327-365

779 PRO FO 371/1 17710, RG 10344/22, 13.09 1955

780 PRO FO 371/1 17721, 09.09 1955

781 PRO PREM 11/834/479, 21.11.1955

nin sürmesi daha muhtemel hale gelmişti. 6-7 Eylül Olaylarının İngiliz hükümeti için sağladığı bir başka yarar da, ABD'nin saldırıların hemen ardından değişen Kıbrıs politikasıydı.

Yunanistan 1955 ilkbaharında, Kıbrıs sorununu yeniden Birleşmiş Milletler'e taşıyacağını açıkladığında, ABD hükümeti Yunan tasarısını destekleme eğilimindeydi. Amerikan Büyükelçisi Lodge'un BM'deki antikolonyal görüşleri, İngiliz hükümetince biliniyordu. Devlet Bakanı Dulles ile yaptığı bir telefon görüşmesinde Lodge, "İngilizlere karşı çok ileri gitmeyecekleri" güvencesini verdi.⁷⁸² Yunanlılar Temmuz sonunda BM'den resmi bir toplantı talep ettikten sonra, İngiliz Büyükelçisi Makins, ABD'nin BM'de Atina'ya verdiği desteği çekmesi yönünde Dulles'i ikna etmeye çalıştı. Dulles, Atina'ya bir telgraf çekeceğine söz vermiş olmasına rağmen, ABD'nin Kıbrıs'taki ciddi çatışma nedeniyle Yunanistan'ı sorumlu tuttuğunu Yunanlılara bildirmekle yetindi. Londra Konferansı yaklaştıkça, ABD'nin Kıbrıs sorunu karşısında takındığı tutum da ılımlılaşıyordu. Üçlü konferansın bir hafta öncesinde Amerikalılar, üç güç arasında varılacak bir uzlaşma sonucunda, Yunanlıların Birleşmiş Milletler'e başvuru yapmasına gerek kalmayacağını umuyorlardı. Çünkü ABD, Yunanistan'ın başvurusuna ret oyu verirse, siyasi ilkelerinden bir tanesi olan, stratejik müttefiklerden birinin BM'de tartışılmak üzere gündeme getirdiği konuyu onaylama prensibinden vazgeçmiş olacaktı.

23 Eylül 1955'te ABD, BM Genel Kurulu'nun tavsiyesine uyararak, Kıbrıs meselesinin BM'de gündeme getirilmesine karşı oy kullandı. ABD, talebin geri çevrilmesini, özgür dünya düzeninin ve NATO birliğine yönelik tehlikelerin Kıbrıs sorunundan daha önemli olmasına dayandırdı. Böylece ABD, tarihinde ilk kez hukuki bir konunun BM gündemine getirilmesine karşı oy kullanmış oldu.⁷⁸³ Bu başvurunun ABD tarafından reddedilmesi, resmi beyanlarda yapıldığı gibi, sadece Kıbrıs sorununun Londra'daki üçlü konferans nedeniyle uluslararası boyut kazanmasıyla açıklanamaz. Böylesi bir yaklaşım, ABD'nin Yunanistan'ı belki daha az üzecek bir seçeneği, yani oylamaya katılmamayı, neden tercih etmediğini anlatamaz. Aynı şekilde ABD'nin, İngilizlerin başarısına katkıda bulunacak

782 Nicolet, *United States Policy towards Cyprus, 1954-1974: Removing the Greek-Turkish Bone of Contention*. s.65

783 Nicolet, *United States Policy towards Cyprus, 1954-1974: Removing the Greek-Turkish Bone of Contention*, s. 66f.

olan Yunan başvurusuna karşı oluşturduğu kararlı lobi faaliyetleri de bu biçimde anlaşılabilir. Amerikalıların oy tercihleri, daha çok. Türkiye'deki saldırılara dayandırılabilir; Amerika bu saldırılar nedeniyle NATO'nun güneydoğu kanadında tamiri mümkün olmayan bir tahribatın oluşmasından korkuyordu.⁷⁸⁴ Amerikan büyükelçisi, saldırıların hemen ardından Menderes'e "Amerikan hükümetinin, bilhassa etkili bir polis gücünün devrede olmaması karşısında şoke olduğunu, bunun da ancak tertip edilmiş bir planın sonucu olabileceğini düşündüklerim" bildirdi.⁷⁸⁵ Yunanlıların Amerikalılardan beklediği resmi protesto ise gelmedi. Atina'daki Amerikan büyükelçisi, Amerikan Dışişleri Bakanlığına, Amerikan hükümeti "Türklerin iğrenç suçlarını" resmi olarak kınamadığı için Yunanlıların kendilerini "Amerika tarafından ihmal edilmiş hissettiklerini" yazdı.⁷⁸⁶ NATO manevralarına katılmayacağını ve gerekirse Ankara'yla diplomatik ilişkilerini sona erdireceğini açıklayan Atina'nın bu tavrı ABD'yi endişelendirdi. ABD, çatışan iki taraf arasında uygun bir resmi tavır takınmaya çalıştı. Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın her iki ülkeye gönderdiği mesaj şuydu: Kıbrıs sorunu ve iki ülke arasındaki diğer ikili sorunlar, daha büyük bir tehlike olan komünizm ve komünistlerin Güneydoğu Avrupa'daki güçsüzlüğü sömürmesine kıyasla, ikincil derecede öneme sahipti.⁷⁸⁷ Ayrıca ABD'deki resmi çevreler, iki ülkenin de ABD'ye karşı nankörlük ettiğinden bahsediyordu:

*"ABD hükümeti için, kendilerini doğrudan Sovyetler Birliği tarafından tehdit altında hisseden, ısrarla NATO üyeliğinin korumasını talep eden ve ABD'den büyük miktarlarda askeri ve ekonomik yardım alan bu iki devletin ikili sorunların kontrolden çıkmasına izin vermesi anlaşılır gibi değildir."*⁷⁸⁸

18 Eylül'de, yani saldırılardan yaklaşık iki hafta sonra ABD'nin tavrı belli olunca, Yunan kamuoyu şoke oldu. Amerikan Dışişleri bakanı, Atina ve Ankara'ya birbirinin aynı iki mektup yollamış, iki ülke arasındaki münakaşanın esef verici olarak kabul edildiğini belirterek, kendilerine hâkim olmalarını istemiş-

784 PRO FO 371/1 1 7657, RG 1081/1005, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 13.09.1955.

785 PRO FO 371/117657, RG 1081/1005, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 13.09.1955.

786 PRO FO 371/ 17712, RG 10344/95, Ankara Büyükelçiliği Raporu, 26.10.1955.

787 Nicolet, *United States Policy towards Cyprus, 1954-1974: Removing the Greek-Turkish Bone of Contention*, s. 68.

788 Stearns Monteagle, *Entaged Allies, US-Policy Towards Greece, Turkey and Cyprus*. New York, 1992, s. 9.

ti.⁷⁸⁹ Yunan basınının ABD'nin mektubuna verdiği şiddetli tepkinin nedeni, sadece "suçlularla kurbanların" aynı kefeye konulmuş olması değil, aynı zamanda Ankara ve Atina'ya ABD'den mali yardım aldıklarının hatırlatılmasıydı. Bu yardımın ABD tarafından arzulanan tavırların takınılması için baskı aracı olarak kullanılması söz konusuydu.⁷⁹⁰ Yunan Kralı Paul, Dulles'e yolladığı bir mesajda, Türklerin "korkunç suçları'nın ve dostlarının ihmalinin, kendilerini Amerikalıların hayal edebileceğinden çok daha fazla incittiğini belirtiyordu.⁷⁹¹ Kralın seçtiği üslup, aynı zamanda, BM'deki Yunan tasarısı lehine oy kullanmaları için Amerikalılara bir uyarı niteliğindediydi. Fakat bu tarihte, Amerikalılar nasıl oy kullanacaklarına karar vermişlerdi bile. Yunanistan, Amerika için stratejik olarak Türkiye'den daha az önemliydi. Türkiye, NATO'nun yanı sıra Bağdat Paketi'nin da üyesi olduğu için, Ortadoğu'da çeşitli siyasi bağlantıları vardı. Yunanistan, saldırılardan sonra İzmir'deki NATO subaylarını gen çekince ve düzenlenmek üzere olan NATO manevralarına katılmayı reddedince,⁷⁹² "komünist tehlike"den duyulan korku, BM kurulundaki diğer tüm tartışmaların önüne geçti. ABD, sadece Yunanistan'ın Kıbrıs sorununu BM'de tartışmak üzere yaptığı başvurunun geri çevrilmesiyle, Yunanistan, Türkiye ve Büyük Britanya arasındaki pazarlıkların sürdürülebileceğine inanıyordu.⁷⁹³ İngiliz hükümeti, Kıbrıs sorununun BM'de tartışılmasını önleme arzusuna böylece ulaşmış oldu. Dışişleri Bakanlığındaki memurlar, "Yunanistan'ın BM'deki hırslı tutumuyla başa çıkmanın sadece ABD'nin aktif desteği" ile mümkün olacağını biliyorlardı ve saldırılar neticesinde bu desteği almışlardı.⁷⁹⁴

789 AA PA 274 Türkiye 211- 00/94.08, Atına Büyükelçiliği Raporu, 19.09.1955.

790 PREM 11/834/479, 20.09.1955.

791 AA PA 274 Türkiye 21 1-00/94.08, Atına Büyükelçiliği Raporu, 19.09.1955

792 Bkz. Bölüm 1. İzmir'deki Saldırıları

/93 Nicolet, *United States Policy towards Cyprus* 1954-1974, s. 64

794 PRO FO 371/1 17657, RG 1081/1004, 03.09.1955.

Sonuç

OSMANLI İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından, Küçük Asya'nın etnik homojenleştirilmesi, yeni Kemalist önderlik tarafından başarılı bir ulus-devlet kurma sürecinin olmazsa olmaz şartı olarak görülmüştür. Gayrimüslim azınlıkların -Rum, Ermeni ve Yahudiler-ve örneğin Kürtler gibi Türk olmayan grupların zorunlu asimilasyonu, asıl olarak ulus-devletin bu homojenleştirme çabalarının sonucu olarak değerlendirilmelidir. Aynı zamanda bu gruplara yönelik göç, iskân ve tehcir politikaları da, devletin Türk etnisitesinin baskınlığını güvenceye almak için faydalandığı araçlar olmuştur. Yeni Türk devleti her ne kadar uluslararası anlaşmalarla Rumlara, Yahudilere ve Ermenilere azınlık statüsünü tanımış olsa da, Cumhuriyet hükümetleri açıkça asimilasyon politikaları izlemişlerdir. Teorik olarak yasalar önünde tüm vatandaşlar aynı hak ve ödevlere sahip

olsa da, gündelik hayatta, Türk etnisitesine mensup olmak, devletin kimlik politikasının temelini oluşturmuştur.

Bu politika kendisini öncelikle milli eğitim alanında göstermiştir. Azınlık okullarının sayısının belirgin şekilde düşmesi, Türkçe'nin eğitim dili olarak kullanılması zorunluluğu ve bu okulların zaman zaman Milli Eğitim Bakanlığı tarafından keyfi denetimlere tabi tutulması, gayrimüslim cemaatlere ait eğitim kurumlarının Türkleştirilmesindeki ana duraklardır.

Eğitim alanındaki Türkleştirme, devletin "ulusal burjuvazi'yi yaratma sürecini hızlandırmak için ekonomide aldığı tedbirlerle önemli ölçüde desteklenmiştir.

Azınlıkların asimilasyonunun yanı sıra, göç ve iskân politikası da, yeni devlet sınırları içerisinde etnik-kültürel birliğin sağlanması için kullanılmış olan başka bir araçtır. Örneğin 1929-1934 yılları arasında yerel makamlar, halen Küçük Asya'nın kırsal bölgelerinde yaşayan Ermenilere, kent merkezlerine göç etmeleri için baskı yapmıştır. Ancak köylü Ermeniler yeni kentsel çevreye uyum sağlayamamış, sonuçta ağırlıklı olarak Suriye'ye göç etmişlerdir. Bu çerçevede, 1930'larda doğrudan devlet mercilerinin katılımı ile gerçekleşen, Yahudilere yönelik pogrom benzeri saldırıları da sıralamak gerekir. Trakya bölgesindeki kentlerde yaşayan bazı Yahudiler, tehditler ve ekonomik boykotlarla korkutulmuş, 1934 yazında ise işyerleri ve evleri kalabalık kitleler tarafından saldırıya uğramıştır.

Bu çalışmanın önemli bir savı, araştırmanın konusunu oluşturan 1955 Eylül'ünde İstanbul ve İzmir'in gayrimüslim sakinlerine karşı başlatılan saldırıların da, Türk devletinin yukarıda çizilen politikasıyla sıkı bir ilişki içerisinde ele alınması gerektiğiydi. Araştırmanın sonuçları, bu varsayımları büyük oranda doğrular. 6-7 Eylül Olayları, dönemin DP hükümeti tarafından planlanmış, gizli servis ve partinin yerel teşkilatlarıyla işbirliği içerisinde, öğrenci ve gençlik dernekleri, sendikalar ve "Kıbrıs Türktür Cemiyeti" gibi devletçe yönlendirilen örgütlerin katkısıyla uygulanmıştır.

Olaylar, gayrimüslimlerin Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili büyük bir hayal kırıklığı yaşamalarına yol açmıştır. Demokrat Parti'nin 1945 yılında kurul-

masıyla, Cumhuriyet Halk Partisi'nin uzun yıllar süren tek parti iktidarı sona ermiş ve çokpartili sisteme geçilmiş, ülkenin demokratikleşmesine paralel olarak, o zamana kadar sürdürülen azınlık politikasının da liberalleşeceği düşünülmüştü. Gerçekten de bu yeni siyasi dönemde, azınlıklara yönelik bazı ayrımcı uygulamalar ortadan kalkmıştır. Bir diğer önemli neden ise, eski iktidar partisi CHP'nin seçmen oyları için verdiği mücadeledir. Çokpartili sisteme geçişle birlikte, özellikle İstanbul'daki seçmenlerin neredeyse üçte birini gayrimüslimler oluşturduğundan, azınlıklar da potansiyel oyları kazanılması gereken seçmenler haline gelmiştir.

Demokrat Partinin 1950 ilkbaharındaki seçim zaferi üzerine gayrimüslim azınlıklar, yeni iktidarın liberal politikasının ülkenin azınlıklarına karşı demokratik bir tutumu da beraberinde getireceğini ummuşlardır. DP'nin aldığı bir dizi önlem daha, devlet elitlerinin söz konusu azınlık gruplarına oldukça toleranslı yaklaştığının göstergesidir. Ancak, gayrimüslim azınlıklar ile DP yönetimi arasında başlarda düzelmiş görünen ilişkilerin yarattığı mutluluk havası, bir süre sonra yerini, DP'nin gayrimüslimlere bakışının CHP'den çok da farklı olmadığını anlaşılmasına bırakmıştır. Türk makamlarının gayrimüslim cemaatlerin faaliyetlerini zorlaştırmasıyla, gayrimüslimler tıpkı geçmişte olduğu gibi, ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmeye başlamıştır. Ancak, DP'nin 1950'den beri izlediği liberal azınlık politikasının da aslında dış politika ve parti taktikleri hesaplanarak oluşturulmuş bir görüntüden ibaret olduğu meydana çıkmıştır. Kıbrıs ile ilgili tartışmaların 1954 yılında şiddetlenmesi, DP hükümetinin gayrimüslim azınlıklara gösterdiği iyi niyeti tamamen bitirmiştir.

Bilimsel literatürde yaygın olarak var olan, "6-7 Eylül Olaylarını sadece Kıbrıs sorunuyla bağlantılı görme" eğilimi, yanıltıcı olarak değerlendirilmelidir. Kıbrıs'ta yaşanan kriz, daha çok, 20'li yıllardan beri sürdürülen azınlıkların göç ettirilmesi sürecine katkıda bulunan "olumlu" bir gelişmeydi. Tıpkı 1934 yılında Trakya Yahudileri örneğinde olduğu gibi, gayrimüslimler taşınabilir ve taşınmaz mülklerinin tahrip edilmesi sonucunda ülkeyi terk etmek durumunda bırakılmıştır. CHP hükümetlerinin Anadolu kasabalarını Hıristi-

yan ve Yahudilerden "arındırma" ve azınlıkları ülkenin az sayıdaki metropolünde -başta İstanbul'da- yoğunlaştırma arzusu, 1950'li yıllardan önce gerçekleşmişti. Bundan sonra, azınlıkların duruma dair 1946 yılında hazırlanan bir raporda belirtildiği üzere, İstanbul'un "Hıristiyanlardan ve Yahudilerden arındırılması süreci" tamamlanmalıydı. Tahrip edilen işletmelerin sadece yarısından biraz fazlasının Rumlara ait olduğu göz önünde bulundurulursa, şiddet olaylarının Yunanistan'ın Kıbrıs politikasına karşı yapılan bir misilleme olarak açıklanamayacağı ortaya çıkacaktır.

6-7 Eylül Olayları, Rum, Ermeni ve Yahudilerin büyük göç dalgalarıyla ülkeden ayrılmasına neden olmuştur. Gayrimüslimlerin büyük bir kısmı için, 6-7 Eylül Olayları, Türk vatandaşı olarak kabul görmediklerinin kanıtı olmuştur. Hangi parti iktidar olursa olsun, gelecekte de ayrımcılıklara maruz kalacakları düşüncesi, yurtdışına göç etme isteğini güçlendirmiştir. 1955 yılını izleyen bu gelişme, aynı zamanda İstanbul'daki dini çoğulculuğun da sona erdiğini haber verir.

1955 yılındaki saldırılar, Menderes hükümetinin içinde bulunduğu politik ve ekonomik zorluklar çerçevesinde de ele alınmalıdır. Olumsuz koşulların muhalefet ve basın eliyle teşhir edilmesini önlemek amacıyla şüpheli yöntemlere başvurulmuş, böylece özellikle toplumun eğitimli kesimlerinin yabancılaşmasına yol açılmıştır. Dolayısıyla hükümet, olayları bahane ederek halihazırda basına, muhalefete ve öğrencilere yönelik var olan kısıtlamaları daha da genişletmiştir.

Araştırmanın sürpriz bulgularından biri, kuşkusuz, İngiliz hükümetinin 6-7 Eylül Olaylarının hazırlanmasındaki katkısıdır. Kıbrıs'taki Rum-Orto-doks çoğunluğun Yunan anavatanına bağlanma talebini —Enosis— giderek daha yüksek sesle dile getirmesi üzerine, İngiliz sömürge iktidarı Londra'da 29 Ağustos'tan 7 Eylül'e kadar sürecek bir konferans düzenlemeye karar vermiştir. Londra'nın amacı her şeyden evvel Yunanlılara, Türklerin de Kıbrıs üzerinde hakları olduğunu göstermekti.

Hatta bu bağlamda İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın bir memuru, Ankara'da birkaç ayaklanma çıkmasının kendileri için olumlu olacağını belirtmiştir.

Londra'daki konferans 6 Eylül günü İstanbul, İzmir ve Ankara'da gerçekleşen saldırılar nedeniyle kesilir. İngilizlerin amaçladığı gibi Türk ve Yunan anlaşmazlığı dünya kamu oyuna bir kez daha sergilenmiştir.

Saldırıların sonucunda Türkiye, üçüncü güç olarak Kıbrıs çatışmasına dahil edilmiş olmaktadır. Böylece statükonun korunması -yani adadaki İngiliz egemenliğinin sürmesi- daha olası hale gelmiştir. 6-7 Eylül Olaylarının İngiliz hükümeti için sağladığı bir başka yarar da saldırıların hemen ardından Amerikalıların İngilizler lehine değişen Kıbrıs politikasıdır.

6-7 Eylül 1955 Olaylarının doğru bir analizi ancak, Kemalist elit tarafından başarılı bir ulus-devlet kurmak için gerçekleştirilen etnik-dini homojenleştirme, 50'li yılların özel demokratik-ekonomik koşulları ve Kıbrıs sorunu çerçevesinde ele alındığında mümkündür.

Ek 1. Tahrip Edilen Kiliselerin Listesi⁷⁹⁵

Taksim, Ayia Trias Kilisesi
Beyoğlu, Ayios Konstantinos ve Ayia Eleni Kilisesi
Galata, Hristos Kilisesi
Galata, Ayios Nikolaos Kilisesi
Galata, Ioannis Prodromos Kilisesi
Hasköy, Ayia Paraskevi Kilisesi
Kurtuluş, Panayia Evangelistria Kilisesi
Kurtuluş, Ayios Dimitrios Kilisesi
Kurtuluş, Ayios Athanasios Kilisesi
Feriköy, Ayios Elefterios Kilisesi
Şişli, Hristos Matamorfosis Mezarlık Kilisesi
Beşiktaş, Panayia Cihannuma Kilisesi
Ortaköy, Ayios Fokas Kilisesi
Kuruçeşme, Ayios Dimitrios Kilisesi
Arnavutköy, Taksiarhis Kilisesi
Bebek, Ayios Haralambos Kilisesi
Boyacıköy, Panayia Evangelistria Kilisesi
İstinye, Taksiarhis Kilisesi
Yeniköy, Ayios Nikolaos Kilisesi
Tarabya, Ayia Paraskevi Kilisesi
Büyükdere, Ayia Paraskevi Kilisesi
Yenimahalle, Ioannis Prodromos Kilisesi
Paşabahçe, Ayios Konstantinos ve Ayia Eleni Kilisesi
Kandilli, Hristos Kilisesi
Çengelköy, Ayios Yeoryios Kilisesi
Üsküdar, Profitis Ilias Kilisesi
Kadıköy, Ayia Efimia Kilisesi
Kadıköy, Ayia Trias Kilisesi

795 NARA 782.00/9-1255, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01.12.1955.

Kadıköy, Ayios Ignatios Mezarlık Kilisesi
Kalamış, Ayios Ioannis Hrisostomos Kilisesi
Büyükkada, Ayios Dimitrios Kilisesi
Büyükkada, Panayia Kilisesi
Büyükkada, Hristos Kilisesi
Heybeliada, Ayios Yeoryios Terk-i Dünya Manastırı
Heybeliada, Ayios Spiridon Manastırı
Balıklı, Panayia Manastırı
Belgratkapı, Panayia Kilisesi
Kazhçeşme, Ayia Paraskevi Ayazması
Samatya, Ayios Konstantinos ve Ayia Eleni Kilisesi
Samatya, Ayios Yeoryios Kiparissas Kilisesi
Samatya, Ayios Minas Kilisesi
Altımermer Panayia Kilisesi
Yenikapı, Ayios Teodoros Kilisesi
Kumkapı, Panayia Elpida Kilisesi
Kumkapı, Ayia Kiriaki Kilisesi
Tahtakale, Ayios Terapon Ayazması
Vefa, Panayia Ayazması
Ayakapı, Ayios Haralambos Kilisesi
Ayakapı, Ayios Nikolaos Kilisesi
Fener, Panayia Kilisesi
Fener, Ayios Yeoryios Potiras Kilisesi
Balat, Taksiarhis Kilisesi
Balat, Ioannis Prodromos Kilisesi
Balat, Panayia Valinu Kilisesi
Ayvansaray, Panayia Kilisesi
Eğrikapı, Panayia Suda Kilisesi
Tekfursaray, Panayia Kilisesi
Sałmatomruk, Panayia Kilisesi
Edirnekapı, Ayios Yeoryios Kilisesi
Topkapı, Ayios Nikolaos Kilisesi

Ek 2. Tahrip Edilen Okulların Listesi⁷⁹⁶

Hamalbaşı'ndaki Rum Katolik Okulu
Taksim Zapyon Kız Okulu
Fener Rum Erkek Lisesi
Hasköy Okulu
Beyoğlu, Evangelistria Okulu
Galata Okulu
Ortaköy Okulu
Beyoğlu, Konstantinos Okulu
Bakırköy Okulu
Boyacıköy Okulu
Kurtuluş Okulu
Yeniköy Okulu
Feriköy Okulu
Heybeliada Ruhban Okulu
Nane Caddesi Okulu
Aynalı Çeşme Okulu
Arnavutköy Okulu
Taksim, Ayia Trias Okulu
Bebek Okulu
Beşiktaş Okulu
Kandilli Okulu
Çengelköy Okulu
Kuzguncuk Okulu
Üsküdar (Yeni Mahalle) Okulu
Kadıköy (Yeldeğirmeni) Okulu
Cafer Ağa Okulu
Balat Okulu
Lonca Okulu
Edirnekapı Okulu
Samatya Okulu
Langa Okulu
Büyükdere Okulu
Tarabya Okulu
Büyükdere Okulu
Fener Rum Kız Kilisesi
Merkez Rum Kilisesi

796 NARA 782.00/9-1255, İstanbul Başkonsolosluğu Raporu, 01 12 1955

Ek 3. AESF, Fahri Çoker Dosyasına göre 6/7 Eylül Olaylarının Hasar Endeksi*

Adalar	Bakırköy	Beyoğlu	Beykoz	Beşiktaş	Eminönü	Eyüp	Fatih	Kağıtçı	Sarıyer	Şişli	Üsküdar	Toplam
Dükkan/Mağaza	110	40	2110	-	170	903	-	136	110	407	65	4214
Ev	3	27	62	-	70	173	-	475	85	58	48	1004
Kilise	3	2	10	2	8	3	1	23	8	4	6	73
Okul	2	-	9	-	3	1	-	5	1	2	2	26
Havra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Ayazma	-	-	2	2	-	2	1	1	-	8	1	16
Manastır	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Mezarlık	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	2
Dernek Binası	-	2	-	-	-	2	-	-	-	-	1	5
Fabrika	-	-	7	-	-	5	-	-	1	6	-	21
İmalathane	-	-	5	-	-	1	-	2	-	3	-	14
Eczone	2	-	-	-	-	6	-	3	3	6	-	26
Muayenehane	1	1	4	-	-	2	-	-	-	3	-	11
Matbaa	-	-	5	-	-	-	-	-	-	4	-	9
Otel/Pansiyon	2	-	4	-	-	-	-	-	-	4	-	10
Fırın	-	-	4	-	-	3	-	2	1	3	-	18
Lokanta/Gazino	21	-	20	-	10	5	-	-	15	15	-	91
Pastane	2	-	5	-	1	3	-	1	-	3	-	19
Benzinci	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Depo	-	-	-	-	-	10	-	-	-	3	-	23
Kuyumcu	-	-	5	-	-	3	-	-	-	-	-	10
Oto Kam.	-	-	7	-	-	1	-	-	1	-	1	11
Laboratuvar	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	2
Hamam	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2
Garaj	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	2
Sinema	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Toplam	152	71	2293	9	273	1134	1	652	227	525	123	5622

EKLER

* Tablodaki veriler muhafaza edilmiş, orijinalinden kaynaklı toplama hatalarına müdahale edilmemiştir. (y.n.)

Kaynakça

Arşiv Malzemesi

Almanya Dışişleri Bakanlığı Politik Arşivi, Berlin (PA AA).

Almanya'nın Ankara ve Atina Büyükelçilikleri ve İstanbul Başkonsolosluğu belgeleri, 1950-1960.

Dosya Numaraları:

PA 9: 010-02/92.42, 205-00/75, 205.00/75, 205-00/92.42

PA 231: 211-00/92.09

PA 235: 211-00/92.09, 211-00/75/94.08

PA 264: 205-00/92.42, 211-00/92.42

PA 265: 205-00/92.42, 600-00/92.42, 610-00/92.42

PA 266: 610-00/92.42

PA 274: 211-00/94.08

İngiliz Devlet Arşivi, Londra (PRO).

İngiltere'nin Ankara ve Atina Büyükelçilikleri ve İstanbul Başkonsolosluğu belgeleri.

Dosya Numaraları:

Dış İlişkiler Ofisi (FO), FO 371

9113, 9114, 9159, 3376, 10866, 11540, 11651, 11717, 11721, 11761, 11772, 13811, 13818, 17712, 18396, 23301, 37401, 37402, 101890, 101893, 117642, 117654, 117657, 117661, 117721, 117714, 117710, 117712, 117721, 117772, 123858, 124003, 136509.

Başbakanlık Ofisi (PREM): PREM 11834/479

Kolonyal Ofis (CO): CO 926 184/172

Ulusal Arşivler ve Kayıtlar İdaresi, Washington (NARA).

ABD'nin Ankara ve Atina Büyükelçilikleri ve İstanbul Başkonsolosluğu belgeleri.

Dosya Numaraları:

NARA: 782.00/1-2155, 782.00/2-2056, 782.00/2-2856, 782.00/5-677, 782.00/5-1677, 782.00/5-753, 782.00/5-1453, 782.00/8-656, 782.00/9-1255, 782.00/9-1355, 782.00/9-1455, 782.00/9-2656, 782.00/9-2955, 782.00/10-455, 782.00/10-555, 782.00/10-855, 782.00/10-3155, 782.00/11-2157, 782.00/12-155, 782.00/12-162, 782.00/12-192, 782.00/12-255, 867.4016, 867.404/208 882.411/11-155, 882.413/865, 882.413/2-2956.

Nant Diplomatik Arşiv Merkezi (CADN).

Fransa'nın İstanbul Başkonsolosluğu belgeleri.

Dosya Numarası: CADN B Seri C26

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Ankara (BCA).

Türkiye'deki gayrimüslimlerle ilgili belgeler (1923-1950).

Dosya F11, Kod 30.1.00, Yer: 101.623.4

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Arşivi (AESF).

"Fahri Çoker Dosyası", Örfi İdare Mahkemeleri ile ilgili belgeler

İstanbul Ticaret Odası Arşivi.

Türkiye'deki gayrimüslimlerin ekonomik faaliyetleriyle ilgili çeşitli kaynaklar

Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi Arşivi.

İstanbul'daki Rum basını gazete arşivi (1950-1960).

Osmanlı Bankası, Bankacılık ve Finans Tarihi Araştırma ve Belge Merkezi

Sözlü tarih arşivi: Gayrimüslimlerle yapılan mülakatların ses kayıtları ve deşifreleri

Atatürk Kutuphanesi, İstanbul.

Gazete Arşivi (1950-1960).

Milli Kutüphane, Ankara.

Gazete Arşivi (1950-1960).

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Atina.

6-7 Eylül Olayları ile ilgili kaynaklar.

İstanbullu Helen Göçmenleri Tarih Arşivi, Atina.

6-7 Eylül Olayları ile ilgili kaynaklar.

Helen Göçmenler Tarih Arşivi, Selanik.

Gazete Arşivi (1950-1960).

Makedon Tarih ve Belge Merkezi, Selanik.

Gazete Arşivi (1950-1960).

Balkan Araştırmaları Enstitüsü, Selanik.

6-7 Eylül Olayları ile ilgili kaynaklar.

Yunanca Gazeteler

Vima

Elephtheria

Elephtheri Foni

Epta Imeres

Makedonia

Türkçe Gazeteler

Akşam
 Cumhuriyet
 Demokrat İzmir
 Gece Postası
 Hürriyet
 Milliyet
 Son Posta
 Son Saat
 Türk Sesi
 Ulus
 Vakit
 Vatan
 Yeni Asır
 Yeni İstanbul
 Yeni Sabah
 Zafer

Mülakatlar

Anastasis Yordanoglou, 26.09.2001
 Anastatsios Ireni, 20.10.2001
 Antonis Augoustionis, 20.10.2001
 Dokdakis Donios, 12.10.2001
 Eti S., 12.03.2002
 Gundüz G., 12.05.2002
 Hikmet Bil, 15.01.2002
 Hikmet Dikmen, 09.05.2002
 Husamettin Canóztürk, 24.01.2002
 İbrahim E., 22.03.2002
 İslam B., 08.05.2002
 Makruhi B. Hagopyan, 20.03.2002
 Mehmet B., 15.05.2002
 Mihael Vassiliadis, 22.09.2002
 Orhan Birgit, 12.01.2002
 Rober Haddecıyan, 20.03.2002
 Sarkıs B., 29.03.2002
 Suphi B., 09.05.2002
 Şukru I., 04.12.2001
 Vahram T., 13.05.2002
 Vazo Ireni, 20.10.2001
 Yervant Gobelyan, 09.04.2002
 Yorgos Adosoglu, 15.03.2002

Yayınlar

- Adanır, Fikret *Geschichte der Republik Türkei*. Mannheim, 1995.
- Akar, Ridvan ve Hülya Demir *İstanbul'un Son Sürgunleri*. İstanbul, 1992.
- Akar, Ridvan *Varlık Vergisi, Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği*, İstanbul, 1992.
- Akar, Ridvan "Bir Bürokratin Kehaneti. Ya da Bir Resmî Metinden Planlı Türkleştirme Dönemi", *Birikim* 110 (1998): 68-75.
- Akkaya, "Yüksel Korporatizmden Sendikâî İdeolojiye. Milliyetçilik ve İşçi Sınıfı". *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, İstanbul, 2002.
- Aktar, Ayhan *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*. İstanbul, 2001.
- Aktar, Ayhan "Trakya Yahudi Olaylarını Doğru Yorumlamak", *Tarih ve Toplum* 155 (1996): 305-09.
- Aktar, Ayhan "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan Türkleştirme Politikaları", *Tarih ve Toplum* 156 (1996): 4-18.
- Alankuş-Kural, Sevdâ "Kıbrıs Sorunu ve Kıbrıs Türk Kimliği". *Birikim* 77 (1995): 27-38.
- Alexis, Alexandris vd. *Oi Ellinotourhikes scheseis 1923-1987*. Atina.
- Alexis, Alexandris *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*. Atina, 1983
- Alter, Peter *Nationalismus*. Frankfurt, 1985.
- Altug, Yılmaz "Minorities and Ethnies in the Balkans", *Turkish Review of Balkan Studies Annual* 1993: 175-91.
- Anagnostopoulou, Athanasia "19. Yüzyıl - 20. Yüzyıl-başı Ön Asya Rum Ortodoks Cemaati'nin Durumu", *Birikim* 73 (1995): 20-34.
- Anderson, Benedict *Die Erfindung der Nation. Zur Karriere eines folgenreichen Konzepts*. Frankfurt am Main 1988 (*Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, gözden geçirilmiş baskı. Londra-New York, 1991).
- Andrews, Peter A. (Ed.) *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*. Wiesbaden, 1989.
- Armaoğlu, Fahır *Kıbrıs Meselesi 1954-1959: Türk Hükümeti ve Kamuoyunun Davranışları*, Ankara, 1963.
- Artinian, Vartan H. "The Role of the Amiras in the Ottoman Empire", *Armenian Review* 34 (1981), 2: 189-94.
- Artinian, Vartan H. *The Armenian Constitutional System in the Ottoman Empire 1839-1863. A Study of its Historical Development*. İstanbul, (tarihsiz).
- Augustinos, Gerasimos *The Greeks of Asia Minor. Confession, Community, and Ethnicity in the Nineteenth Century*. Kent, Ohio-Londra, 1992
- Aydemir, Şevket *Süreyya Menderes'in Dramı*. İstanbul, 1993.
- Bade, Klaus J. *Migration, Ethnizität, Konflikt*, Rasch, 1996.
- Bağcı, Hüseyin *Die türkische Außenpolitik während der Regierungszeit von Menderes 1950-1960*. Bonn, 1988

- Bahçeli, Tozün *Greek-Turkish Relations since 1955*. San Francisco-Boulder-Londra, 1990.
- Bali, Rifat N. "Çok Partili Demokrasi Doneminde Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar".
Tarih ve Toplum 165 (1997): 47-59.
- Bali, Rifat N. "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Azınlıklar I: 'Yirmi Kur'a İhtiyatlar' Olayı",
Tarih ve Toplum 179 (1998): 4-18.
- Bali, Rifat N. "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Azınlıklar II: 'Balat Fırımları' Söylentisi",
Tarih ve Toplum 180 (1998): 11-17.
- Bali, Rifat N. "Resmi İdeoloji ve Gayrimüslim Yurttaşlar".
Birikim 105-106 (1998): 170-76.
- Bali, Rifat N. "Yaşam Öyküsü, Yayınları ve Düşünce Dünyası ile Cevat Rifat Atilhan-I".
Tarih ve Toplum 175 (1998): 15-27.
- Bali, Rifat N. "Yaşam Öyküsü, Yayınları ve Düşünce Dünyası ile Cevat Rifat Atilhan-II".
Tarih ve Toplum 176 (1998): 21-29.
- Bali, Rifat N. "Yeni Bilgiler ve 1934 Trakya Olayları I". *Tarih ve Toplum* 186 (1999): 47-55.
- Bali, Rifat N. "Yeni Bilgiler ve 1934 Trakya olayları II". *Tarih ve Toplum* 186 (1999): 47-55;
187 (1999): 42-48.
- Bali, Rifat N. *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri. Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945*.
İstanbul, 1999.
- Bali, Rifat N. *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Aliya, Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*.
İstanbul, 2003.
- Barth, Frederic *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*.
Bergen, 1968.
- Bayar, Celâl Başvekilim Adnan Menderes. İstanbul, 1983
- Baycroft, Timothy *Nationalism in Europe: 1789-1945*. Cambridge, 1998.
- Bayrak, Mehmet *Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri Üstüne Gizli Belgeler-Araştırmalar-
Notlar*. Ankara, 1993.
- Benbassa, Esther (Ed.) *Un grand rabbin sepharade en politique 1892-1923*. Paris, 1990.
- Benlisoy, Foti "6-7 Eylül Olayları Öncesinde Basında Rumlar". *Toplumsal Tarih* 81 (2000) 28-38.
- Berber, Engin *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922. Mütareke ve Yunan İsgali Doneminde İzmir Sancığı*.
Ankara, 1997.
- Berberoglu, Berç "The Role of the State in the Post-Independence Economic Development of
Turkey, 1923-1960". (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Oregon University, 1977.
- Berner, Uwe *Das vergessene Volk. Der Weg der Zypertürken von der Kolonialzeit zur
Unabhängigkeit*. Pfaffenweiler 1992.
- Bil, Hikmet *Kıbrıs Olayı ve İyüzü*. İstanbul, 1976.
- Binder Leonard *Ethnic Conflict and International Politics in the Middle East*, University Press of
Florida, 1999.
- Bisbee, Eleanor *The New Turks. Pioneers of the Republic 1920-1950*. Philadelphia, 1956.

- Blaschke, Jochen ve Martin van Bruinessen (Ed.). *Islam und Politik in der Türkei*. Berlin, 1985.
- Bohnsack, Ralf *Rekonstruktive Sozialforschung. Einführung in die Methodologie und Praxis qualitativer Forschung*. Opladen, 1991.
- Bora, Siren *Izmir Yahudileri Tarihi, 1908-1923*. Istanbul, 1995.
- Bora, Tanil "Türk Milliyetçiliği ve Kıbrıs". *Birikim* 77 (1995): 18-26.
- Boratav, Korkut *Die türkische Wirtschaft im 20. Jahrhundert*. Frankfurt am Main, 1987.
- Bozkurt, Gülnihal *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*. Ankara, 1989.
- Breton, Albert *Nationalism and Reality*. Cambridge, 1995.
- Bruinessen, Martin van: *Agha, Scheich und Staat, Politik und Gesellschaft Kurdistans*, Berlin, 1989.
- Caplan, Richard *Europe's New Nationalism: States and Minorities in Conflict*. Oxford, 1996.
- Chalk, Frank ve Kurt Jonassohn *The History and Sociology of Genocide*. New Haven, 1990.
- Choist, Jeanette *Wurzeln und Strukturen des Zypernkonfliktes 1878 bis 1990. Ideologischer Nationalismus und Machtbehauptung im Kalkül konkurrierender Eliten*. Stuttgart, 1993.
- Christidi, Christoforou *Ta Septembriana, Konstantinoupoli kai Smyrni 1955*. Atina, 2000.
- Copeaux, Étienne *Espaces et temps de la nation turque: Analyse d'une historiographie nationaliste, 1931-1993*. Paris, 1997.
- Copeaux, Étienne "Linguistique et discours historique: premier bilan et pistes de recherche". *Les mots du politiques de l'Empire Ottoman à la Turquie kémaliste* (= *Études turques et ottomanes* 8, Aralık 1999): 7-19.
- Crawshaw, Nancy *The Cyprus Revolt: An account of the Struggle for Union with Greece*. Londra, 1978.
- Criss, Bilge *Istanbul under Allied Occupation 1918-1923*. Leiden 1999.
- Crouzet, François *Le conflit de Chypre 1946-1959*, cilt I-II. Brüksel, 1973
- Çavdar, Tevfik "Cumhuriyet Döneminde Gençlik" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 3, Istanbul, 1983.
- Çelik, Jaklin "6-7 Eylül 1955, Kumkapi" *Toplumsal Tarih*, 81 (2000): 42-44.
- Dadaş, Nurettin *Die Entwicklung des Mehrparteiensystems in Deutschland und in der Türkei*, Berlin 1980.
- Davison, Rodenc H. "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century", *American Historical Review* 59 (1953/54): 844-864.
- Demirer, Mehmet Arif *6 Eylül 1955. Yassıada 6-7 Eylül Davası*. Istanbul, 1995.
- Demokrat Parti Tüzük ve Programı, Ankara, 1953.
- Denzin, Norman K ve Yvonna S. Lincoln *Handbook of Qualitative Research*. Londra, 1994.
- Deringil, Selim *Turkish Foreign Policy During The Second World War*. Cambridge, 1989.
- Deutsch, K. W., A. Askehnasi ve P. Schulze (Ed.), *Nationenbildung, Nationalstaat. Integration*. Düsseldorf, 1972.
- Deutsch, Karl Wolfgang *Nationalism and Social Communication. An Inquiry into Foundations of Nationality*. Londra, 1953.
- Devlet İstatistik Enstitüsü İstatistik Yıllığı, Ankara, 1955, 1959, 1960 ve 1965.

- Dinamo, Hasan İzzettin *6-7 Eylül Kasırgası*, İstanbul, 1971.
- Diner, Dan "Über Religion und Nationalität im Osmanischen Reich des 19. Jahrhunderts".
Essener Unikate 6-7 (1995): 121-29.
- Dittrich, Erik ve Radtke Frank-Olaf: *Ethnizität: Wissenschaften und Minderheiten*, Opladen, 1990.
- Dodd, Clement H. *Democracy and Development in Turkey*, Beverley, İngiltere, 1979.
- Dodd, Clement H. *Politics and Government in Turkey*, Manchester, 1969.
- Dodd, Clement H. *The Crisis of Turkish Democracy*, Walkington, İngiltere, 1990.
- Dosdogru, Hulusi *6-7 Eylül Olayları*, İstanbul, 1993.
- Dunaway, David K. ve Willa K. Baum *Oral History. an Interdisciplinary Anthology*, Londra, 1996
- Eden, Anthony *Full Circle, Memoirs*, Londra, 1960: 397.
- Eichmann, F. *Die Reformen des Osmanischen Reiches mit besonderer Berücksichtigung des Verhältnisses der Christen des Orients zur türkischen Herrschaft*, Berlin, 1858.
- Eroğul, Cem *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara, 1970.
- Ersanlı-Behar, Büşra *İktidar ve Tarih. Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İstanbul, 1992.
- Ertekin, Necati M. *The Cyprus Dispute and the Birth of the Turkish Republic of Northern Cyprus*, Oxford, 1984.
- Esenbel, Melih *Ayağa Kalkan Adam Kıbrıs*, Ankara, 1993.
- Esser, Hartmut *Aspekte der Wanderungssoziologie. Assimilation und Integration von Wanderern, ethnischen Gruppen und Minderheiten*, Darmstadt, 1980.
- Fein, Helene *Genocide, a Sociological Perspective*, Londra, 1993.
- Feroz, Ahmad *The Making of Modern Turkey*, Londra, 1992.
- Feroz, Ahmad *The Turkish Experiment in Democracy, 1950-1975*, Londra, 1977.
- Findley, Carter V. "The Acid Test of Ottomanism The Acceptance of Non-Muslims in the Late Ottoman Bureaucracy", *Christians and Jewish in the Otoman Empire*, [Ed: Benjamin Braude ve Bernard Lewis], cilt 1, New York, 1982.
- Flick, U., E. von Kardoff ve H. Keupp (Ed.), *Handbuch Qualitativer Sozialforschung*, Hamburg, 2000.
- Frey, Frederic W. *The Turkish Political Elite*, Cambridge, 1965.
- Fuchs, Werner *Biographische Forschung. Eine Einführung in Praxis und Methoden*, Opladen, 1984
- Garfinkel, Harold *Ethnomethodological Studies*, Londra, 1986
- Gellner, Ernest *Nations and Nationalism*, Cornell University Press 1983.
- Georgeon, F. ve P. Dumont (Ed.) *Vivre dans l'Empire ottoman. Sociabilités et relations intercommunautaires (XVIIIe-XXe siècles)*, Paris, 1997.
- Giakoumis, Pantelis *Zwischen den Fronten. Die Sicherheitspolitik Griechenlands 1945-86*, Münster, 1987.
- Gillis, John R. *Commemorations: The Politics of National Identity*, Princeton, 1997.
- Glasser, William *Identität und Gesellschaft*, Weinheim-Basel, 1974.
- Greek Information Service *The Greek Minority in Turkey and the Turkish Minority in Greece: How the Governments Treat Their Minorities*, Atina, 1965.

- Gürel, Şükrü *Türk-Yunan İlişkileri*, İstanbul, 1992.
- Güzel, Şehmus *Die Türkei im Umbruch*, (Yay.Haz: Yıldırım Dağyeli, I. Halil Özak), Frankfurt, 1989
- Hale, William "Ideology and Economic Development in Turkey 1930-1945" *British Society for Middle Eastern Studies Bulletin*, 7 (1980): 52-64.
- Hale, William *The Political and Economic Development of Modern Turkey*, Londra, 1981.
- Hale, William *Turkish Politics and the Military*, Londra, 1994.
- Hastings, Adrian *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*, Cambridge, 1997.
- Hechter, Michael *Containing Nationalism*, Oxford, 2000.
- Hermann, Kreuzmann *Ethnizität im Entwicklungsprozess*, Reimer, 1986.
- Herslag, Zvi Yehuda *The Contemporary Turkish Economy*, Londra, 1988.
- Hettlage, Robert *Kollektive Identitäten in Krisen. Ethnizität in Region, Nation und Europa*, Wiesbaden, 1998.
- Hirsch, Ernst E. *Die Verfassung der türkischen Republik*, Frankfurt am Main, 1966.
- Hobsbawn, Eric *Nations and Nationalism, since 1780, Programme, Myth, Reality*, Cambridge 1993.
- Holl, Waltraud *Geschichtsbewußtsein und Oral History. Geschichtsdidaktische Überlegungen*, Herwart Vorländer, *Oral History. Mündlich erfragte Geschichte*, Göttingen, 1990.
- Holland, Robert "Greek-Turkish Relations, Istanbul and British Rule in Cyprus, 1954-59: Some excerpts from the British Public Archive" *Bulletin of the Centre for Asia Minor Studies*, Atina 10 (1993/94): 327-365.
- Holland, Robert *Britain and the Revolt in Cyprus 1954-1959*, Oxford University Press 1998.
- Höpken, Wolfgang "Flucht vor dem Kreuzi Muslimische Emigration aus Südosteuropa nach dem Ende der osmanischen Herrschaft, (19./20. Jahrhundert)", *Zwangsmigrationen in Mittel- und Südosteuropa*, (Ed: Wolfgang Höpken), Leipzig 1996: 1-24.
- Hug, Theo *Diskursive Feldforschung*, Studienverlag, 1996.
- Hutchinson, John ve Anthony D. Smith *Ethnicity*, Oxford, 1996.
- İhkan, Faruk "Meclis-i Meb'ûsan-ı Osmani Rum A'zasının Siyasî Programı", *Tarih ve Toplum* 118 (1993): 6-8.
- İstanbul Ticaret Odası Mecmuası*, 1955-1963, İstanbul.
- Issawi, Charles "The Transformation of the Economic Position of the Millets in the Nineteenth Century", *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*, (Ed: Benjamin Braude ve Bernard Lewis), New York-Londra, 1982, cilt : 261-85
- Journalists Union of the Athens Daily Newspapers *The Anti-Greek Riots of September 5-7 1955 at Constantinople and Smyrna*, Atina, 1956.
- Juster, Alain "La patriarcat oecuménique, la Grèce et la Turquie", *Cahiers d'études sur la méditerranée orientale et le monde turco-iranien* 4 (1987): 10-20.
- Kaçmazoğlu, Bayram H. *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, İstanbul 1999.
- Kaplan, İsmail *Türkiye'de Millî Eğitim İdeolojisi*, İstanbul, 1999.
- Karabatak, Haluk "1934 Trakya Olayları ve Yahudiler", *Tarih ve Toplum* 146 (1996): 43-47.

- Karpat, Kemal H. *Turkey's Politics. The Transition to a Multi-Party System*. Princeton, 1959.
- Karpat, Kemal H. *Social Change and Politics in Turkey, a Structural-Historical Analysis*. Leiden, 1973.
- Karpat, Kemal H. *Turkey's Foreign Policy in Transition, 1950-1974*. Leiden, 1975.
- Karpat, Kemal H. "Millets and Nationality: The Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era". *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*. (Ed: Benjamin Braude ve Bernard Lewis). New York-Londra, 1982, cilt 1: 141-69.
- Karpat, Kemal H. "The Ethnicity Problem in a Multi-ethnic Anational Islamic State: Continuity and Recasting of Ethnic Identity in the Ottoman State", *Ethnic Groups and the State*. (Der: Paul R. Brass), Londra, 1985: 95-114.
- Kastoryano, Riva "Passage par Galata: Mobilité sociale des juifs d'Istanbul", *Première Rencontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne*. (Der: Edhem Eldem). Istanbul-Paris, 1991: 171-81.
- Kelling, George Horton *British Policy in Cyprus 1939-1955*. Austin 1988.
- Ketschenbach, Gerhard *Feldforschung als subjektive Prozeß* Uni-TB 1982.
- Keyder, Çağlar "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Tüccarının 'Milli'leşmesi". *ODTÜ Gelişme Dergisi Özel Sayı (1979-80)*: 239-55.
- Keyder, Çağlar "Economic Development and Crisis, 1950-1980". *Turkey in Transition. New Perspectives*, (Ed: Irving C. Schick ve E. Ahmet Tonak), New York, 1987: 27-65.
- Keyder, Çağlar *State and Class in Turkey. A Study in Capitalist Development*, Londra-New York, 1987
- "Kıbrıs Sorununun Gelişmesi Bağlamında 6-7 Eylül Olayları", (Yazar ismi belirtilmemiş). *Tarih ve Toplum* 33 (1986).
- Kılıçdere, Arzu "İzmir'de 6-7 Eylül Olayları", *Toplumsal Tarih*, 8 (1998): 34-41.
- Kili, Suna: *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul, 1981
- Kirişçi, Kemal ve Winrow Gareth M.: *Kurt Sorunu*, İstanbul, 1997.
- Kirişçi, Kemal "Post Second World War Immigration from Balkan Countries to Turkey". *New Perspectives on Turkey* 12 (Spring 1995): 61-77.
- Kirişçi, Kemal "Disaggregating Turkish Citizenship and Immigration Practices", *Middle Eastern Studies*, 36 (2000): 1-22.
- Kitsikis, Dimitri *Sugkritiki istoria Ellados kai Tourkias ston 20. aïna*, Atina, 1977.
- Kitsikis, Dimitri *Istoria tou Ellinotourkikou chiron, 1928-1973*, Atina, 1981.
- Kocabaşoğlu, Uygur "6-7 Eylül Olaylarından Sonra Hasar Tespit Çalışmaları Üzerine Birkaç Ayrımı" *Toplumsal Tarih*, 81 (2000): 45-49.
- Kocabaşoğlu, Uygur *Türkiye İş Bankası Tarihi*, İstanbul, 2002.
- Koçak, Cemil *Türkiye'de Milli Sef Dönemi (1938-1945)*, Ankara, 1986.
- Koçak, Cemil *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İstanbul, 2003.
- Kopert, Leo *Genocide*, New York, 1981.

- Köstüklü, Nuri "Milli Mücadele'de Denizli, Isparta, Burdur ve Çevresindeki Azınlıkların Tutum ve Davranışları". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* c. 15 (1989): 665-90.
- Krecker, Lothar *Deutschland und die Türkei im Zweiten Weltkrieg*. Frankfurt am Main, 1964
- Kulischer, Eugene M. *Europe on the Move. War and Population Changes, 1917-1947*. New York, 1948.
- Ladas, Stephen P. *The Exchange of Minorities. Bulgaria, Greece and Turkey*. New York, 1932.
- Lamnek, Siegfried *Qualitative Sozialforschung, 1: Methodologie*, Münih, 1988.
- Landau, Jacob M. *Pan-Turkism in Turkey. A Study of Irredentism*. Londra, 1981.
- Lemberg, E. *Nationalismus*, Bd. 1-2, Reinbek bei Hamburg, 1964.
- Leuteritz, Karl "Rechtsstatus und tatsächliche Lage der christlichen Minderheiten in der Türkei". *Zeitschrift für Türkeistudien* 1 (1995): 75-96.
- Levi, Avner *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*. İstanbul 1992.
- Levi, Avner "1934 Trakya Olayları ve Türk Milliyetçiliği". *Tarih ve Toplum* 151 (1996).
- Lewis, Bernard *Emergence of Modern Turkey*. Londra, 1961.
- Lewis, Geoffrey L. "Atatürk's Language Reform as an Aspect of Modernization in the Republic of Turkey". *Atatürk and the Modernization of Turkey* Boulder. [Ed: Jacob M. Landau] 1984.
- Liebe, Klaus "Das Zypernproblem - Vom Versagen der europäischen Politik im Kräftefeld zwischen Athen, Ankara und Nikosia". *Südosteuropa Mitteilungen* 1 (1980): 39-53
- Lohmann, H. P. *Psychoanalyse und Nationalsozialismus*. Frankfurt am Main, 1994.
- Lueger, Manfred *Grundlage qualitativer Feldforschung*. Uni-TB 2000.
- Macar, Elçin "İstanbul Katolik Rum Cemaatinin Sonu". *Tarih ve Toplum* 165 (1997), 43-46
- Mallet, Laurent "Karikatur Dergisinde Yahudilerle İlgili Karikatürler (1936-1948)". *Toplumsal Tarih*, 34 (1996): 26-33.
- Manganaro, Marc *From Fieldwork to Text*. Princeton, 1990.
- Mardin, Şerif "A Note on the Transformation of Religious Symbols in Turkey". *Turcica* 16 (1984): 115-27.
- Mardin, Şerif "Center-Periphery Relations. A Key to Turkish Politics?". *Daedalus* 102 (1973), 1:169-90.
- Mardin, Şerif "Ideology and Religion in the Turkish Revolution", in: *International Journal of Middle East Studies* 2 (1971): 197-211.
- Mardin, Şerif "Youth and Violence in Turkey". *European Journal of Sociology* 19 (1978): 229-54.
- Mardin, Şerif *Religion and Social Change in Modern Turkey. The Case of Bediüzzaman Said Nursi*. Albany, NY, 1989.
- Marko, Joseph *Autonomie und Integration: Rechtsinstitute des Nationalitätenrechts im funktionalen Vergleich*. Viyana-Köln-Graz, 1995.
- Meinardus, Ronald *Die Türkei-Politik Griechenlands. Der Zypern-, Ägais- und Minderheitenkonflikt aus der Sicht Athens (1967-1982)*. Frankfurt-Bern-New York, 1985.
- Merten, Kai *Die syrisch-orthodoxen Christen in der Türkei und in Deutschland*, Hamburg, 1997.

- Millas, Herkül "To Katastrophiko Ergo Stis Ekklesies Kai Ta Iera Skinomata Tis Polis"
[İstanbul'daki Kilisenin ve Diğer Kutsal Mekânların Tahribatı], Epta Imeres
10.09.1995.
- Missir, Livio *Église et état en Turquie et au Proche-Orient*, Brüksel, 1973.
- Mitscherlich, Alexander ve Margarete *Die Unfähigkeit zu trauern*, Münih 1994.
- Monteagle, Stearns *Entaged Allies, US-Policy Towards Greece, Turkey and Cyprus*,
New York, 1992.
- Moutsoglou, Vasilis *I Tourkia sto Metavallomeno. Diethnes Perivallon kai Oi Ellinotourkikes Scheseis*,
Atina, 2000.
- Nesin, Aziz *Salkım Salkım Asılacak Adamlar*, İstanbul, 1996.
- Naimark, Norman M. *Ethnic Cleansing in Twentieth Century Europe*, Seattle, 1998.
- Nicolet, Claude *United States Policy towards Cyprus, 1954-1974:
Removing the Greek-Turkish Bone of Contention*, Mannheim und Mohnesee 2001.
- Niethammer, Lutz *Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis. Die Praxis der Oral History*,
Frankfurt am Main, 1985.
- Oberling, Pierre *The Road to Bellapais. The Turkish Cypriot Exodus to Northern Cyprus*,
Boulder, 1982.
- Oehring, Otmar *Christliche Minderheiten in der Türkei*, Frankfurt 1986.
- Ohse, Bernhard *Der Patriarch Athenagoras I. von Konstantinopel. Ein ökonomischer Visionär*,
Göttingen, 1968
- Ökte, Faik *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul. 1951 (*The Tragedy of the Turkish Capital Tax*, Kent 1987).
- Olson, Robert *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion 1880-1925*,
Austin, 1989.
- Oran, Baskın "The Sleeping Volcano in Turco-Greek Relations: The Western Thrace Minority",
Turkish Foreign Policy: Recent Developments, (Der: Kemal H. Karpat). Madison, Wisc.,
1996: 119-38.
- Oran, Baskın *Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışında Bir İnceleme*, Ankara, 1988.
- Oran, Baskın *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Ankara, 1986.
- Othman, Ali "The Kurds and Lausanne Peace Negotiations". *Middle Eastern Studies*, 33 (1997).
- Oummen, T.K. *Citizenship, Nationality and Ethnicity: Reconciling Competing Identities*, Cambridge, 1997
- Ozbudun, Ergun *Social Change and Political Participation in Turkey*, Princeton, 1976.
- Özbudun, Ergun "Milli Mücadele ve Cumhuriyetin Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik
Sorunu", *Cumhuriyet Demokrasi ve Kimlik*, [Ed: Nuri Bilgin] Ankara, 1997.
- Özdağ, Ümit *27 Mayıs ihtilali, Menderes Dönemi Ordu-Siyaset İlişkisi*, İstanbul, 1997.
- Üstel, Füsün *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği, Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul, 1997.
- Parla, Taha *Türkiye'de Siyasi Kültürün Resmi Kaynakları, Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin
Alı Oku*, İstanbul, 1995.
- Papadopoulou, Stephanou *Anamniseis Apo Tin Poli*, Atina, 1978.

- Peaslee, Amos J. (Ed.) "Constitution of Cyprus, April 6, 1960", *Constitutions of Nations*, cilt 3: *Europe*, (gözden geçirilmiş 3. baskı), The Hague 1968: 138-221.
- Pentzopoulos, Dimitri *The Balkan Exchange of Minorities and the Impact upon Greece*, The Hague 1962.
- Perks, Robert ve Alistair Thomson *The Oral History Reader*, Londra, 1998.
- Perveer, Lehmann Hartmut (Ed.), *Nation and Religion: Perspectives on Europe and Asia*, Princeton, 1999.
- Phlopou, Alexandrou *I Nykta Tis Ektis Septembriou Eis Tin Konstantinoupoln Kai Tin Smyrni*, Atina, 1955.
- Planhol, Xavier de *Minorités en Islam. Géographie politique et sociale*, Paris, 1997.
- Pollis, Adamantia "Colonialism and Neo-Colonialism: Determinants of Ethnic Conflict in Cyprus", *Small States in the Modern World: The Conditions of Survival*, (Der: Peter Worsely ve Paschalis Kitromilides), Nicosia, 1979.
- İskân Kanunu *Resmî Gazete*, No: 2633, 21.06.1934.
- Robinson, Richard D. *The First Turkish Republic*, Cambridge, MA, 1963.
- Rodrigue, Aron "Jewish Society and Schooling in a Thracian Town: the Alliance Israélite Universelle in Demotica, 1897-1924", *Jewish Social Studies* 45 (1983), 3-4: 263-86.
- Rodrigue, Aron "Ondokuzuncu Yüzyılda Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması Çok Dilli Bir Cemaatin Oluşumu", *Tarih ve Toplum* 31 (1986): 17-21.
- Rodrigue, Aron *French Jews, Turkish Jews. The Alliance Israélite Universelle and the Politics of Jewish Schooling in Turkey, 1860-1925*, Bloomington-Indianapolis 1990.
- Roos Jr., Leslie L. ve Noralou P. Roos *Managers of Modernization. Organizations and Elites in Turkey (1950-1969)*, Cambridge, MA, 1971.
- Rumpf, Christian "Minderheiten in der Türkei und die Frage nach ihrem rechtlichen Schutz", *Zeitschrift für Türkeistudien* 2 (1993): 173-209.
- Salih, Halil İbrahim *Cyprus. The Impact of Diverse Nationalism of a State*, Alabama, 1978.
- Schieder, Theodor ve Hans-Ulrich Wehler *Nationalismus und Nationalstaat*, Göttingen 1992.
- Schiller, Nina *Race, Class, Ethnicity and Nationalism Reconsidered*, Baltimore 1992.
- Seewann, Gerhard (Ed.), *Minderheitenfragen in Südosteuropa. Beiträge der Internationalen Konferenz: The Minority Question in Historical Perspective 1900-1990* (Dubrovnik 1991), Münih, 1992.
- Silverman, D. *Qualitative Research-Theory, Method and Practice*, Londra, 1997.
- Smith Anthony D. *Myth and Memories of the Nation*, Oxford, 1999.
- Smyrnelis, Marie-Carmen "Colonies européennes et communautés ethnico-confessionnelles à Smyrne: coexistence et réseaux de sociabilité (fin du XVIIIe-milieu du XIXe siècle)", in: *Vivre dans l'Empire ottoman. Sociabilités et relations intercommunautaires (XVIIIe-XXe siècles)*, (Der: François Georgeon ve Paul Dumont), Paris 1997. 173-94.
- Stamatopoulou, Kosta M. *I Teleutaia Analampi. I Konstantinoupolitiki Ramiosyni sta Chronia 1948-1955*, Atina, 1996.

- Vorlander, Herwart *Oral History. Mündlich erfragte Geschichte*, Göttingen, 1990.
- Waldmann, Peter *Ethnischer Radikalismus: Ursachen und Folgen gewaltsamer Minderheitenkonflikte am Beispiel des Baskenlandes, Nordirlands und Quebecs*. Opladen 1989.
- Way, H. Rosalia *Doing Fieldwork, Warnings and Advice*, Cambridge, 1986.
- Weidenholzer, Josef *Mündliche Geschichte und Arbeiterbewegung. Eine Einführung in Arbeitsweisen und Themenbereiche der Geschichte "geschichtsloser Sozialgruppen"*. Viyana, 1984.
- Weiber, Gerhard *Militär und Entwicklung in der Türkei, 1945-1973. Ein Beitrag zur Untersuchung der Rolle des Militärs in der Entwicklung der Dritten Welt*. Opladen. 1978.
- Weiker, Walter F. *The Turkish Revolution 1960-1961, Aspects of Military Politics*, Washington, D.C., 1963.
- Winkler Heinrich H. (Ed.), *Nationalismus*, Königstein/Ts. 1978.
- Yalçın, Soner ve Doğan Yurdakul (Ed.), *Bay Pipo -Bir MIT Görevlisinin Yasadışı Yaşamı, Hiram Abbas-*, İstanbul. 2002.
- Yalman, Ahmed Emin *Yahın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, İstanbul, 1997.
- Yassıada, Yüksek Adalet Divanı Tutanakları. 6-7 Eylül Hadiseler, Ankara. 1962.
- Yegen, Mesut *Devlet Söyleminde Kurt Sorunu*, İstanbul. 1999
- Yerasimos, Stéphane "Les rapports greco-turcs: mythes et réalités", *Cahiers d'études sur la méditerranée orientale et le monde turco-iranien* 4 (1987): 3-9.
- Yerasimos, Stéphane (Ed.) *Istanbul 1914-1923. Capitale d'un monde illusoire ou l'agonie des vieux empires*. Paris. 1992.
- Yıldız, Ahmet "Ne Mutlu Türküm Diyene" *Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İstanbul, 2001.
- Yucel, M. Serhan *Demokrat Parti*. İstanbul, 2001
- Zentrum für Türkeistudien (Ed.): *Das ethnische und religiöse Mosaik der Türkei und seine Reflexionen auf Deutschland*. Münster, 1998.
- Zürcher, Erik Jan "The Vocabulary of Muslim Nationalism", *International Journal of the Sociology of Language* 137 (1999): 81-92.
- Zürcher, Erik Jan *Turkey. A Modern History*. Londra-New York, 1993.

Dizin

- Adnan Menderes 3, 4, 6, 32, 43, 45, 57, 62, 67, 72-76, 122, 127, 128, 163
Alaaddin Eriş 76
Ankara 4, 9, 10, 29-31, 33, 49, 52, 54, 67, 71, 75, 76, 83, 85, 92, 98, 100, 112, 116, 117,
120, 128-130, 154-156, 159, 162, 163, 165-166, 168, 170, 171, 176, 177
Anthony Eden 161, 168
Aydın Konuralp 62, 63, 67, 68
azımlık okulları 91, 119, 127, 174

Beyoğlu 13, 15, 21, 23, 25, 30, 34, 37, 38, 41, 45, 51-55, 61, 66, 74, 107, 115, 130, 178, 180

Celal Bayar 14, 41, 73, 75, 122, 128
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 23, 33, 59, 83, 100, 107, 109, 119-122, 129, 130, 131,
133, 141, 148-150, 153, 154, 159, 175

Danyal Yurdatapan 51
Demokrat Parti (DP) 4, 7, 33, 59-61, 63, 65, 66, 68, 69, 72, 75, 77, 78, 119-122, 127-
133, 139, 148-150, 152, 157, 166, 174, 175
dönme 111, 114, 142
Dr. Fazıl Küçük 60, 61
duruşma 22, 52, 70, 77, 78
dukkân 12, 14-19, 21-23, 25, 38, 62, 65, 86, 142

Ekrem Yangın 62
Emniyet 1. Şube 69
Emniyet Umum Müdürü 69
Enosis 6, 8, 133, 159-161, 163, 165, 176
EOKA 135, 161
Ermeniler 1, 3, 11, 16, 23, 25, 34-36, 42, 80, 84, 86, 89, 93, 95, 97, 103-107, 114,
123-126, 141, 142, 146
Ermenistan 124, 126, 146, 173, 174
Erol Çetindag 62
Ethem Menderes 31
ev 4, 11-19, 21, 23-29, 31, 34-40, 43, 53, 62, 65-68, 72, 74, 87, 90, 98, 100, 102, 105,
107, 114, 125, 129, 137, 142, 157, 167

Fahrettin Kerim Gökay 72, 73
Faun Rüştü Zorlu 62, 73
Fuat Köprülü 31, 32, 57, 74, 122, 142, 159
Gündüz Gölönu 61, 68

- Harold Macmillan 161-164, 166
Hasan Nevzat Karagil 57
Hasan Uçar 71, 77
hasar 28, 36, 37, 43, 44, 46-50, 101
hırsızlık 12, 22, 37, 38, 53, 109
Hikmet Bil 57, 60-63, 67, 68, 183
Hurşit Şahsuvar 61-63, 67, 68
Hüsamettin Canöztürk 57, 59, 60, 63, 68
- İngiltere 10, 59, 159, 162, 166
İskân Kanunu 95-98, 105
İsmet İnönü 33, 54, 100, 150
İsrail 118, 147
İstanbul Ekspres 4, 13, 14, 62, 71, 72,
işçi 59, 60, 63, 64, 69
ışyeri 16, 17, 28, 34, 35, 37, 114, 127, 142, 145
İzmir 3, 26-28, 31, 47-50, 54, 62, 76, 87, 102, 103, 112, 120, 154, 156, 163, 165, 167, 171
- Kâmil Akman 51
Kâmil Önal 57, 58, 60, 61, 63, 65, 67-70, 72
Kemal Aygun 29, 31, 69
Kemal Hadımlı 76
Kıbrıs Türktür Cemiyeti (KTC) 31, 56-68, 70, 77, 78, 163, 174
kilise 27, 30, 35, 39, 105, 129, 134, 135, 137, 166, 178, 179
komünist 4, 32, 53, 55, 56, 69, 70, 73, 74, 138, 155, 163, 170, 171
Kürtler 3, 58, 80, 82, 92, 93, 95, 97, 173
- Londra Konferansı 73, 162, 163, 167-169
- Makarios 134, 135, 152
Mehmet Ali Balin 71, 77
Mehmet Ali Tekinalp 71, 77
mezarlık 12, 14, 20, 69, 178
Milli Emniyet Hizmetleri (MAH) 31, 58, 59, 67, 69, 70-72, 77, 78
Milli Emniyet Şefi 31, 76
Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) 57, 135
Mithat Perin 72
Mürşit Yolgecen 66, 68
Müslüman 2, 12, 17, 23, 24, 34, 35, 46, 47, 81-83, 85, 86, 89, 93, 96, 97, 105, 108, 111-116, 118, 124, 132, 142, 145
- Namık Argüç 51
Namık Gedik 31, 73, 75, 76
NATO 26, 28, 47, 49, 50, 69, 127, 154, 155, 160, 161, 169-171
Nurettin Aknoz 31, 56, 155

- Oktay Engin 71, 77
 Orhan Birgit 57, 60, 62, 63, 67, 68, 183
 Osman Tan 63, 68
- öğrenci 5, 12, 13, 29, 32, 37, 43, 56, 57, 59-63, 65-68, 70, 71, 77, 89, 91, 92, 101, 127, 137, 153, 154, 159, 162, 174, 176
 Orfi Idare 5, 30, 31, 33, 51, 54-56, 64, 70, 75, 78, 94, 136, 137, 154-156
 Özel Harekât Dairesi 72
- Papa Eftim 135
 Papagos 160-161
 Patrikhane 9, 21, 39, 120, 121, 124, 128, 133-136, 143, 144
 polis 12, 20-23, 27-30, 32, 38, 40, 54, 55, 56, 64, 66-68, 70, 76, 102, 105, 115, 116, 125, 145, 146, 154, 170
- Rumlar 1, 3, 4, 6, 11, 16, 17, 20, 21, 24, 26, 33-36, 74, 76, 82-87, 89, 107, 112, 114, 116, 122, 123, 133-137, 140, 141, 143-146, 151, 162, 173, 176
- sanık 68, 70, 77, 78
 Sedat Simavi 57
 Selanik 4, 9, 11, 13, 14, 32, 66, 71, 72, 77, 87, 138, 142, 156, 165, 167
 sendika 42, 56, 57, 59, 60, 61, 63, 64, 77, 174
 Serafim Sağlamel 61, 65
 sinagog 27, 34, 35, 120
 Şevki Mutlugil 56, 69
 Şoförler Cemiyeti 64
- tazminat 12, 40, 41, 43, 45-50, 132, 133, 143, 153, 168
 tecavüz 12, 39, 40, 53, 98, 137
 Trakya olayları 97, 99, 102, 138
 Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF) 29, 57, 59, 60, 62, 66, 67
- Varlık Vergisi 3, 7, 42, 106, 108-114, 116-118, 121, 122, 129, 132, 133, 139, 142, 145, 147, 148, 150
- Vedat Garan Paşa 30
- Yahudiler 3, 11, 16, 31, 35, 36, 89, 97-105, 107-109, 111, 113, 114, 118, 123, 133, 139, 140, 141-143, 145, 147, 173-176
 Yassıada 9, 76-78
 Yunanistan 4, 6, 8, 9, 26, 28, 32, 49, 65, 70, 71, 73, 74, 83, 87, 107, 126-128, 130, 133-138, 141, 143, 144, 150-152, 155, 159-163, 166, 169, 171, 176
- zarar 12, 16, 20, 23, 24, 28, 30, 33-36, 70, 73, 83, 121, 133, 140, 141, 143, 145, 168
 Ziya Somer 57

Summary

This study is regarding the problem of transition from multi-ethnic Ottoman Empire into Turkish nation state. Ottoman Empire, which had a religiously and linguistically heterogeneous multi-ethnic population, had also endeavoured the nation-formation process in the nineteenth century. The period between the second half of eighteenth and early twentieth centuries had witnessed the establishment of Greek, Serbian and Bulgarian independent states. Parallel to these, separatist tendencies were also coming into view among Armenians, Kurds and Arabs of the empire. The reform movement, the universalising ideology of Tanzimat (Reorganisation), and Ottomanism, can be taken as the indicators of an experimentation which attempted to reconcile the diverse interests of different groups in the empire within the frame of a parliamentary system. With respect to this, all subjects of the Sultan would be equal citizens of Ottoman state before the law irrespective of their religious and ethnic affiliations. This trial, which was also maintained by Young Turks after 1908, anticipated the renovation of old "millet system" by a secular state which would have a legitimacy based on democratic criterion. However, such a try-out would not prevent the national liberation movements of Ottoman peoples; the elite of these movements were exerting their selves for the re-birth of their own nations in the frame of this favourable old system.

However, one of the basic reasons for the failure of the Young Turk- notion of "Ottomanism" was the non-existence of a Muslim bourgeois class which would serve as the forebear of a new constitutional regime. The middle strata of the multi-ethnic imperial population were almost constituted by the members of non-Muslim communities, and those middle strata were concerned by the issue of nation state which was either in its onset or already in existence politically.

The years 1913 and 1914 are significant in terms of revealing the commencement of a new period for the emergence national question in the last phases of Ottoman Empire. The defeat in the Balkan War of 1912 was chiefly attributed to the infantile, or not fully formed national consciousness. For this reason, it was a requirement to reproach the "national spirit". From this perspective, the outbreak of the First World War was seen as an opportunity to put the new national program in practice in a way. One of the most important steps taken in this context was the eradication of the system of capitulations, which was the legal ground for entire privileges bestowed upon Europeans such as diplomatic immunity, tax exemption, lower rate of custom duties and the right of establishing their own postal services. In addition to this, the recognition of Turkish language as compul-

sory for the economic transactions paved the way for replacing employees in the public sector who were predominantly Christian by their Muslim counterparts. In this way, in other words, the conditions upon which the creation of a "national bourgeoisie" were assured.

The concern towards homogenising Minor Asia, which was the nucleus of multi-ethnic empire, ethnically and demographically was also interrelated to the aforementioned claim. It was seen as a necessary precondition to set up a triumphant nation state. In this context, the deportation of whole Armenian population living in Eastern Anatolia, which was the contemporary "battle ground", into the south-up to Syria and Mesopotamia- causing the demise of hundreds of thousands, or more than a million lives, and the settlement policy of 1912-1923 for the Greek-Orthodox population of Minor Asia should primarily be considered as the outcomes of the homogenising attempts that were accomplished in the axis of nation-state.

The discrimination applied against non-Muslim and non-Turkish ethnic groups had persisted in an intensifying manner after the formation of the Republic in 1923. No matter the recently established state guaranteed the autonomy of minorities in the framework of international law, the governments of 1920s and 1930s explicitly pursued policies of assimilation from time to time. Though the rights and obligations of all citizens before the laws seem identical formally, in the everyday life, the belongingness to the dominant Turkish ethnic identity formed the basis of the state's identity policy. By this way, the acceleration of the processes of nation state formation, modernisation and westernisation were intended.

The state's identity policy primarily demonstrated itself in the domain of national education. The significant decrease in the number of minority schools, the requirement of Turkish as the language of instruction and those schools' subjection to Ministry of National Education's arbitrary monitoring were the keystones in the Turkification process of the educational institutions that were belong to non-Muslim communities.

The Turkification in the educational domain was supported considerably by the economic measures by which the state attempted to create a "national bourgeoisie". To meet this end, firstly in 1923, the Turkish National Commercial Union, whose members were also deputies in the Turkish Grand National Assembly, was established. With the help of both Turkish Government and newly established commercial union, it was expected that Turkish businessmen would achieve a secure position in the country's financial and banking sectors in the first hand. The union was also influential in the process of acquiring the enterprises which used to belong to the Greek-Orthodox who left Istanbul. Moreover, under certain circumstances. Greek-Orthodox people were intimidated by purposeful activities so that they would emigrate. Consequently, those people's property could be purchased at very low prices. However, the Turkification of the economy was not limited to the commercial sector. For example, employees in foreign firms were to be replaced by Turkish employees. Until the year 1923, the ninety percent of the administrative and office posts in the foreign firms were filled by non-Muslims. In a short while Turkish government started to press on foreign enterprises in Istanbul to transfer all the posts to the Muslims. Especially the political measures that government had taken with respect to economy reveal that Turkish ethnic identity was thought as the basic component of demonstration for republic.

In addition to the assimilation of minorities, migration and settlement policies were also other means to bring in ethno-cultural unity within the borders of the newly established state. For instance, between the years 1929 and 1934, the local administrations compelled Armenians, who were living in the rural areas in Minor Asia, to migrate into urban centres. The secret agents of the Turkish Government were inculcating Armenians in Anatolia: especially the ones in Diyarbakir and Harput that leaving Turkey would be for "their well-being". In case of emigration, those Armenians were assured that their properties would be bought in accordance with the regulations, and they would leave the country without any difficulty. In between the years 1928-1929, Armenians of Sivas were prohibited to leave the provincial borders. At the same time, since the opportunities for employment were also taken away, the arising economic problems caused majority of those Armenian inhabitants themselves to claim permission from government to leave the country. Particularly at the level of local administrations, there was a noteworthy concern to buy the properties of Armenian minority at very low prices so that the wealth of Turkish ethnicity would be contributed. According to the account of the officials of French Consulate, nearly the majority of well-to do Armenians in Sivas left the city, and the economic activities of the remaining ones were of quite limited by the mid-1929.

On the other hand, Armenian peasants living in countryside were forced to move into big cities or middle or eastern districts of the country. This involuntary internal migration had many "advantages" for the Turkish government: In many cases, Armenians with certain rural habits could not make their living in the cities and thereupon they were emigrating to Syria; The control and monitoring over Armenians was easily practiced since they were living in certain areas in a concentrated manner, and the regions cleared off Armenians were offered to the new Turkish settlers especially from Balkans.

Nearly six months prior to the implementation of Settlement Law, Anatolian Armenians were subject to a new migration wave. In the onset of the year 1934, 600 Armenians, deported from various cities and rural areas to Istanbul in two months time, were settled in Armenian churches and schools, and deserted houses in Yenikoy and Ortakoy in Istanbul. In order to take the trains to be transferred to Istanbul, those Armenians were obliged to walk from their villages to train stations.

During the years prior to their deportation, Armenians were first suppressed by local administrations so that it could be concealed that their exile from Anatolia was the decision of state. Turkish police firstly tried to provoke local Muslims against Armenians: in this way, the ones who expelled the "infidels" would be the local inhabitants. This attempt of government, however, was of no success. Following this, the government settled the emigres from Balkans to the Armenian settlements and forewarned the Armenians that their properties could be handed over to those migrants. However, when a peaceful relationship arose in between Armenians and Balkanian emigres, Armenians were told to move into Istanbul immediately. In order to prevent the indictments that the state was confiscating the properties of Armenians, they were allowed to sell their possessions. Nevertheless, the prices offered for these possessions were so low that there was practically no difference between confiscation and selling. The rural Armenian groups, yet, mostly migrated to Syria as a result of not being able to adapt themselves to the urban areas they moved in.

In this context, the pogrom like attacks which were organised against Jews with the participation of state authorities in 1930s should also be considered. Some of the Jews living in the cities in Thrace were intimidated through certain threats and economic boycotts. In the summer 1934, the shops, workplaces and residences of those Jews were attacked.

The extra-ordinary law called Wealth (Capital) Tax. which was executed by the National Assembly in 1942. was aiming to eradicate the pioneering role that Armenians, Greek Orthodox and Jews had had in the economy. This tax was sometimes so excessive in many cases that it was even impossible for these people to pay it even if they had sold out their whole possessions.

It is surely possible to analyse the national-political circumstances in Turkey in the 1950s in continuum from 1930s and 1940s. Therefore, the "Events of 6-7 September" in 1955 should also be evaluated in the context of nationalisation and homogenisation of the economic life.

On 6 September 1955 at 13.00, the state radio announced a bomb attack to the home in Thessalonica where Atatürk was born, and this news spreaded out with two different afternoon copies of the newspaper called Istanbul Ekspres. Late in the afternoon on the same day, in the direction of the calls made by various student associations, unions and the "Association of Turkish Cyprus" (KTC/ATC), a public demonstration was organised in Taksim Square. Following this demonstration, certain groups started to stone the windows of the shops and enterprises belonging to non-Muslims. In a short while, clusters of people who were equipped with tools to destroy the houses, shops, churches and schools rushed into the neighbourhoods around Taksim, which were traditionally known as non-Muslim residential and business districts such as Beyoğlu, Kurtuluş, Şişli, Nişantaşı. In a similar manner, acts of violence took place in remoter districts of Istanbul such as Eminönü, Fatih, Eyüp, Bakırköy, Yeşilköy, Ortaköy, Arnavutköy, and Bebek. and furthermore, in Asian quarters like Moda, Kadıköy, Kuzguncuk, Çengelköy. and on Prince Islands. It is estimated that approximately one hundred thousand people took part in these attacks. Those assaults were carried out by organised units including twenty to thirty people whom can be classified in to provocators, leaders, and destroyers among themselves. The provoking ones in many cases had means like Turkish flags, the busts and photos of Atatürk and Celal Bayar. They were distributing badges/ rosettes of KTC and appealing people to identify their homes, shops and cars with Turkish flags.

The duty of group leaders, first of all. was to find out the objects to be damaged. They were using certain methods to accomplish this end. Some of these group leaders had lists that included the home and work addresses of non-Muslims. A week before these events took place, the headmen of the related neighbourhoods were asked to provide home and work addresses of non-Muslim minorities. According to the account of a report prepared by the French Consulate, the addresses of non-Muslim minorities were determined by a special unit as early as the Second World War so that in case of an encounter, their "neutralisation" would be easier. This report also revealed that it was possible for these uprisings to utilise the already registered addresses and information. Just before the uprisings, the nightwatchmen requested some residents to clarify the door numbers of their homes and shops. Yet again, some non-Muslim homes and shops were distinguished with crosses, abbreviations like NMG (Non-Muslim Greek), or descriptions such as "non-Turkish". "Turkish".

The third party, destroyers, were obliterating the pre-determined objects with stones, cranks, wooden boards, shovels, handsaws and welding machines. Those necessary tools were kept ready at central points inside the city or at bus stops prior to the attacks.

Furthermore, owing to the transportation network composed of private cars, commercial taxis and trucks, ferries and even military vehicles, mobilisation of the perpetrators and their equipment inside the city was guaranteed. In this way, they were easily determining their targets and accomplishing their attacks successfully all around the city.

Plunders were realised with the same method all over the city. In the case of shops, assailants were initially destroying the shop windows with stones, or opening the iron banisters with the help of welding machines or wire scissors. Then, goods and possessions inside the shop, or the equipments and machinery if the place was a workshop were tore down either inside, or just outside on the street.

The churches were also affected from these assaults. The holy depictions, crosses, icons and other sacred possessions inside the churches were either destroyed or burnt, or the whole church was set on fire. Greek-Orthodox cemeteries in Şişli and Balıklı were particularly damaged. The assailants not only tore down the epitaphs, but also took out the skeletons, and these were either burnt or broken.

The police officers not only confirmed their sympathy to the movement during the demonstration in Taksim, but also tended to remain passive when public order was broken and incidences of violence occurred. In certain districts of Istanbul, security forces did not leave their premises even when they had witnessed violence. Depending on the idea revealed in the reports prepared by German Consulate- General, the passivity of police forces was "the result of not an official order, but an instruction which principally made room for disregarding the events". Another crucial point was that the fire brigades were so late to attend the places set on fire, or they claimed that their equipment was not adequate to get involved accordingly.

Depending on the source that is taken as a chief reference, it is possible to reach different conclusions about the harm caused by the uprisings. According to an official Turkish source, 4,214 houses, 1,004 workplaces, 73 churches, 1 sinagog, 2 monasteries, 26 schools, and other 5,317 establishments such as factories, hotels, pubs, etc.. were attacked.

Again according to an American source, 59 percent of the attacked workplaces, and 80 percent of damaged houses belonged to Greek-Orthodox people. The 17 percent of all assaulted workplaces and 9 percent of all damaged houses were of Armenians. In addition to these, 3 out of 33 Armenian churches and 4 out of 22 Armenian schools were subject to the attacks. 12 percent of all attacked workplaces and 3 percent of all destroyed houses were the possession of Jewish residents with respect to the information provided by this source.

It is probable that the leaders of those mob incidents were instructed previously to not to engage in theft since there was crucially not much theft cases in the first episode of the events. The sentries located at important crossroads were checking pedestrians whether they were carrying any stolen item.

The records about injuries fluctuate between 300 and 600, and those numbers not only include the victims, but also injured perpetrators. It can also be argued depending on the small number of injuries and death as compared to the general destruction came out of these attacks that an instruction prohibiting corporal attack was given. During the attacks, some perpetrators informed

the inhabitants in a calming manner that they would only instigate material damage, and they were given orders only to destroy.

In household attacks, Greek-Orthodox women were raped in particular. The Chief Physician of Balıklı Hospital reported that 60 Greek-Orthodox women were cared accordingly. If it is supposed that many of those rape victims concealed what had happened, and they also avoided medical care, it can also be claimed that the actual number of rape victims were higher. The number of deceased was uncertain: in the Turkish press it was reported that 11 to 15 people died.

According to the records revealed by the German Consulate General, the reported economic harm approximately amounted 150 million Turkish Liras (TL-and this amount was equal to the value of 54 million American Dollars in that period-. 28 million TL of this financial damage belong to Greek citizens, 68 million TL was of Greek-Orthodox citizens of Turkish Republic, 35 million TL was of churches, and 18 million TL was of foreigners and other minorities (Armenians and Jews) respectively.

After acts of violence were suppressed, on 9 September 1955. Ministry of Finance announced the provisions which were to be taken in favour of the ones suffered from the attacks: i.e., moderation for tax-paying, opportunity for cheap construction materials, importing glass products, moderate rates for the damaged ones who had to pay back bank loans, easing-up the process for the ones applying for the bank loans, unbureaucratic, or speeded-up process of determining and compensating the material losses. At first, however, the expectations that Parliament would materialise these promises were not met. The compensation issue gained a charity outlook, it turned into a donation campaign. At the end of the year 1957. 3.247 real individuals and corporate bodies were donated 6.533.856 TL in total with respect to this campaign.

On 28 February 1956, the indemnity law which aimed to reimburse the losses created by the Events of 6 September 1955 was passed in the National Assembly. However, the amount assigned for compensation was only 60 million TL, and consequently the losses of the harmed parties were partially answered. Despite the promise made by Prime Minister Menderes that "he would do his best to compensate the losses in any means", foreign observers evaluated indemnities as "insufficient, bureaucratic and late." The implicit quick recovery of the enterprises that suffered damage in the course of events was chiefly attributed to the industriousness and adaptation capability of the minorities. The victims evaluated the payments of reimbursement not as real compensation, but of a gesture to please the international public opinion and foreign countries.

Through a sharp explanation regarding its deep concern due to the events, the government initially blamed "communists" and "treacherous provocators" as liable for the up-risings. Foreign observers found these explanations doubtful; since undesirable socio-political activities or endeavours were easily labelled as "inconspicuous communism" by the government, yet, the amount of communists were quite limited in Turkey. Besides, it was obvious that the secret police was rigidly monitoring the activities of communist and leftist groups; therefore, it seemed quite unlikely that those attacks were organised by the communists. On 7 September 1955, 48 persons considered as communists by the Police departments were arrested and brought in to Harbiye.

The specific tribunals which were proclaimed to contribute to the rapid investigation about attacks had already made their first interrogations on 10 September 1955. Immediately after upn-

sings, Beyoglu Special Tribunal announced that the total amount of people under arrest was 5.104, and it made a classification about locations and the categories of crime accordingly. The indictments prepared through the interrogations accomplished by prosecutors in those special tribunals accused 1.886 persons for destruction, 1.622 persons for theft, 595 persons for plunder, 333 persons for provocation, 21 persons for arsonship / incendiary, and 3 persons for attacking religious premises. Other matters for allegation were as follows; demonstrations against foreign countries, damaging national interests, communist propaganda, man-slaughter, sabotage, raiding, rape, insult towards government and the army, and resistance against state authority.

However, the judges thought that allegations towards certain suspects should be declined; on account that the police forces performed arrestments could not provide necessary evidences. In addition to this, in a report submitted to the Commandership of Beyoğlu Administrative District, those magistrates were also complaining that considerable number of people among the arrested was absolutely not involved in the events.

Later in the weeks following the events, Turkish government started to defend persistently the claim that communists were of responsible for the attacks. In this way, suspected "communists" were released without any basis and explanation together with other many detainees at the end of December 1955. The court cases against those (communists or other prisoners) persevered; however, they resulted in favour of the defendants.

The Events of 6-7 September were planned by the DP (Democratic Party) government of the period; and together with the cooperation of secret service and the Democratic Party's local administrations, organisations guided by state such as student unions and youth associations, syndicates and KTC "Association of Turkish Cyprus" helped out the events to be accomplished.

KTC was relatively a new organization. With regard to the official explanations, KTC was established as a national committee in August 1954 to defend the Turkish minority in Cyprus against United Nations and other organisations, and arranging protests all over the country with the encouragement of National Union of Turkish Students (MTTB) and Turkish National Federation of Students (TMTF), and also with the participation of press and Organisation of Turkish National Youth. Not only the majority of the executive board, but also ordinary members in this newly established organisation were cooperating with the members of the government, organisations guided by state or other state institutions. The activities of KTC, which was particularly expected to reflect the Turkish public opinion over Cyprus issue, were supported financially by the government; Hikmet Bil, the president of KTC, and Sedat Simavi, the owner of the newspaper Hürriyet (Independence) contributed a great deal to the process by which Cyprus issue became a "national matter" for Turkish public opinion through the articles they penned. Kamil Önal, a journalist and one of the members of executive board, was simultaneously a member of National Security Service (MAH). He was assigned to set up the Anatolian, London and Cyprus branches of this association by the executive board. Until the end of the year 1954, the local branches of the association in Konya, Tarsus, Mersin, Iskenderun, Antakya, Gaziantep, İzmir, Balıkesir, Mudanya and Adana together with İstanbul district branches of Fatih and Karagümrük had already been established.

KTC had close collaborative relationships with student and youth associations. Since the initiative for constituting this association belonged to student organisations, the majority of founding members were comprised of TMGT and TMTF members.

KTC was acting together with the trade unions which were clearly in the "nationalistic line"; the collaboration between KTC and those unions had reached to such a point that the executive staffs of both institutions were overlapping. For instance, Bahir Ersoy, who was the top executive of Union of Textile and Weaving Industry Workers, was also enlisted as an executive member of TMGT, and he previously participated to the initiative which resulted in the foundation of KTC. Beginning from August 1955 up until the time the events broke out, the activities of KTC astoundingly increased.

While the number of local branches of this association in Istanbul was only three until mid-August, at least ten branches were set up in different regions, i.e. in Büyükçekmece, Küçükçekmece, Bakırköy, Kadıköy, Beykoz, Mecidiyeköy, Fener, Florya, Topkapı, Rami, Sarıyer, Pendik and Yenikapi in Istanbul up to the time that the attacks started on 6th of September 1955.

The crucial thing about this setting was that Istanbul and Anatolian branches of the association were founded by the members of DP local organisations and trade-union executives. For example, Serafim Sağlamel, who was the head of DP Zühtüpaşa district division, was also the head of KTC Kadıköy branch. The executive committee members of DP Zühtüpaşa district division were also the top executives of KTC Kadıköy branch. The members of Büyükçekmece, Kuşukçekmece, Pasabahçe ve Beykoz branches of KTC were also DP members. Seyfi Lobut, who was the head of DP Beykoz district division, and other executives of this local division were also KTC Beykoz branch's executive members. The executive board of Union of Textile Workers Beyoğlu Division founded the new KTC branch in Mecidiyeköy. Three members of the Union of Leather, Shoemaking and Saddlery Workers were founding members of KTC Beykoz Branch. KTC branch of Fener was set-up by the seven executive members of the Federation of the Unions of Alcoholic Drinks and Tobacco Industry. Abdullah! Çökmez, who was one of the members of the Union of Motor Vehicle Industry Workers, and Nuri Sargın, who was again the member of the Union of Ship Industry Workers, were also founding members of KTC Topkapı Branch.

With respect to the letter which was written by Fazıl Küçük, who was the leader of Turkish Cypriots, on account that Greeks on the island were preparing a massacre towards Turkish minority, Bil sent a letter to the whole branches of the association on 16th August 1955 that he stated the necessity of a "proper reaction" through which a "manly reaction" from the Turkish motherland would intimidate London and Athens. On 4 September 1955, Hikmet Bil ordered Kamil Önal that students should burn down some Greek newspapers at Taksim Square so that they would support the demonstration organised by KTC local branch in London in this way. Indeed, university students called Gundüz Gölönü and Hurşit Şahsuvar, incinerated Greek newspapers in front of many members of the press. In the last week of August, Önal gave an urgent order to a printing house that 20.000 placards including the expression "Cyprus is Turkish" to be prepared, and he commanded the university students among whom Aydın Konuralp, Hurşit Şahsuvar, Erol Çetindağ and Ekrem Yangın were present, and charged them to distribute aforementioned posters to main streets and department stores two days before the attacks. A day before the attacks, on 5 September 1955, Prime

Minister Adnan Menderes had dinner with Bil. and he told him there upon that he had received a ciphered telegram from Foreign Affairs Minister Fatin Rüştü Zorlu, who had been visiting London for the Cyprus Conference. The aforesaid foreign minister reported in that telegram that he had faced difficulties during the negotiations, the terms of negotiation were hard and during negotiations, he would like to utter "now and then unbridled" Turkish public opinion to be formed. In other words, the Foreign Minister was demanding more action from the mainland.

Bil reported this information to the executive board of KTC. which was called for an urgent meeting on the same day. On 6th of September, in the afternoon, after the news conveying the bomb attack to Atatürk's home were heard, Önal made the following explanation to the evening copy of Istanbul-Ekspres : "Eventually, we can obviously confess that we will call the ones, who were dare to lay hands on our sacred values, to account." While Onal was allocating the posters and copies of tstanbul-Ekspres to the crowd clustered in front of TMTF premises, Orhan Birgit. a member of executive board, was writing out a declaration in the name of KTC. In the declaration, the attack against Atatürk's home was condemned, and the people were asked to behave in solidarity and devotedly in accordance with the national oath "Cyprus is Turkish, and it will stay Turkish."

On 7 September 1955. 87 members of the administrative committees of KTC Istanbul branches, and persons who were in close cooperation with those such as Kamil Önal. Hikmet Bil, Hüsamettin Canoztürk, Nedim Usdiken, Orhan Birgit. Hurşit Şahsuvar, Aydın Konuralp and Oztürk Canozturk were arrested . The unification of KTC branches was banned, and the possessions and estates of these local branches were confiscated. The alleged reason for such precautions was that the activities ran by the members of this association gave way to the attacks, and the association moved away from its founding principle. Actually, among the arrested 3.000 or more, the amount of association members was relatively high. During their period of detention, some of the leaders of KTC and MTTF mentioned that they were given instructions b) state and official authorities to plan, and participate into the attacks. A spy admitted by the Chief Inspectorship of Security among the arrested KTC members reported that Bil had explicitly mentioned during his detention that "Adnan Menderes himself had given instructions and financial help for the organisation of the attacks." Until the end of December 1955, the previously arrested 87 executive members of KTC were released, and a file charged against 17 persons on 12 February 1956.

Though the police reports, which included the testimony of KTC and student union members stating that they had participated to the attacks with respect to the instructions given by the members of government, were submitted to the court, those testimonies were not incorporated into the indictments. The court did not take the participation of administrators and ordinary members of DP local headquarters into consideration in a similar manner during the preparation of the indictment. Moreover, the fact that Kamil Önal had been working for MAH was not involved in the indictment.

A memorandum prepared by the First Division of Police arrived at the court in January 1955; and it conveyed the fact that MAH was in cooperation with Önal and involved in the organisation of the attacks together with the information that DP members also partook in the attacks. However, Kemal Aygün, the General Director of Police, rejected this memorandum on account that it did not take the activities of Kominform over Cyprus issue into consideration, and he wanted Şevki Mutlu-

gil, another member of MAH, to prepare another memorandum. In the second memorandum, first of all, the study methods and the circumstances for Kominform to emerge were described, and then quotations from political brochures of the organisations were made to confirm the collaboration with Communist Party of Turkey (TKP). The investigation over 6 September 1955 would apparently disclose that the methods and working mechanisms of Komintern were utilised.

As an evidence for the Komintern's intermingling with the attacks, two letters written by Nazim Hikmet, who previously fled to Soviet Union, addressing the Turkish workers in Cyprus to collaborate with Greek workers to fight against imperialist dictators on the island, were illustrated. Only this new memorandum, which was prepared by MAH constituted the formal basis for the indictment.

Another evidence suggesting communists had meddled into the events was that primary defendant Kamil Onal had collaborated with Komintern while he was in Lebanon for MAH. With respect to this, Onal made contacts with communists and persons who had "leftist view", and he utilised these contacts during the attacks. Although testimonies of witnesses revealed the fact that Onal's collaboration with MAH lasted during his membership in KTC, the court undervalued this point. It was taken as a reference that Onal's mission in MAH had ended before he was involved with KTC. and consequently the evidence which was burnt down by students through Onal's order could not be pertaining to MAH's documentation. With this assumption, the court excluded the probability that MAH participated to the organisation of the attacks.

After Martial Law came to an end, the trial of 17 defendants, which was initiated by the military court on 12 February 1956, was carried out in a civilian court, though closed to public participation. The civilian court did not take the evidences that proved MAH's contribution to the setting up of the attacks into consideration. On the other hand, MAH employees participated both to the bombing attack in Thessalonica, and the extraordinary announcement of this attack in newspaper Istanbul- Ekspres on 6 September 1955 afternoon. On the night of 5 September 1955, a bomb exploded in the garden of Turkish Consulate in Thessalonica. According to an account, which was given to a US Embassy staff by a higher order bureaucrat confidentially, this bombing was realised to justify the attacks in Istanbul by an "agent-provocateur".

In deed, with respect to the investigations performed by the Police, in the bomb attack which resulted in only the collapse of the Consulate's windows, the bomb was actually not thrown to the garden; in contrast, it must have been caused by someone among the Consulate staff. The so-called "agent provocateur" was a student named Oktay Engin. Engin was living in Thessalonica as part of Turkish minority in Greece and his education at Faculty of Law was covered by a scholarship granted by Turkish government. Also a MAH member, Oktay Engin was assured that he would be given financial assistance, and a position in return for the action asked for. With the assistance of Turkish Consular in Komotini / Gümürcine, Engin was brought in to Turkey on 22 September 1956. Through the personal orders given by Prime Minister Adnan Menderes, and the governor of Istanbul, Fahrettin Kerim Gökay, Engin was placed to a position in the Municipality at the end of the year 1956. After performing certain tasks in MAH, he initially became a provincial governor, then a governor in Nevşehir. At surface, the newsflash caused the Events of 6 September, in other words, the news related to the bomb attack to the house Atatürk was born, did not have a representation

in serious newspapers but only in a boulevard newspaper called Istanbul-Ekspres, which was printed extra-ordinarily much on that specific day. The editor of this newspaper, Mithat Perin, also known to have close connections with DP, was captured after the up-risings; however, he was released two hours afterwards with the personal order given by Prime Minister Menderes. The fact that Perin had collaborated with MAH became obvious after he addressed a letter to that organisation in 1960. In this letter, Perin enlisted the missions he had performed for the organisation, and he was requesting financial support for his newspaper Istanbul Ekspres.

In an interview conducted with him, Gökşin Sipahioğlu, the redactor of Istanbul Ekspres at that time, explained that attacks on 6 September 1955 were organised by MAH. A brigadier general, in his interview with a journalist over the structure and working principles of Special Operations Unit in 1991 approved the account provided by Sipahioğlu:

"The attacks of 6-7 September were certainly planned by the Special Operations Unit. It was an extremely premeditated operation and it accomplished its objective. Let me ask you; wasn't it an extraordinarily successful action?"

In the hearing on 24 January 1957, the judges of the Criminal Court No.1 decided the release of the accused. The prosecutor demanded the release of defendants on these grounds: Cyprus is a Turkish island historically and it is only a couple of sea miles from the motherland. The provocative events against Turks in Greece and Cyprus caused up-setting events to break out. The prosecutor's demand towards acquittal was approved by the court through following corollary: It was impossible for the court to produce a fair verdict based on evidences provided by neither through police investigations, nor the trials at the Court of Martial Law and the Civilian Court, and nor through the consistent testimonies of the witnesses that would imprison the accused. The alleged persons did not have criminal intentions. And thereupon, the judges decided the acquittal of the accused from entire cases with a unanimous vote.

According to the reports prepared by German and British Consulate-Generals in Istanbul, from the government's side, at least President Celal Bayar, Prime Minister Adnan Menderes, Minister of Interior Namik Gedik, Minister of Foreign Affairs Fatin Rüştü Zorlu and governor of Istanbul Fahrettin Kerim Gökay partook in the preparation process of attacks; the aim was, first of all, to create a pressure over London Conference, and then to take the attention away from the domestic political problems. Yet, another consensus arose among the foreign observers was that the point where the events arrived at was also a great surprise for the members of the government themselves.

After the coup-d'etat / military invention in May 1960, President Bayar, Prime Minister Menderes, Minister of Foreign Affairs Zorlu and Minister Köprülü were trialed at Military Court on Yassıada Island due to the events on 6 September 1955 together with other accusations. During the case about 6 September 1955, the aforesaid politicians were accused of firstly violating constitutionally ensured Turkish citizenship rights of Greek-Orthodox, and secondly of promoting Turkish citizens into demonstration and violence. Both cases at Istanbul and Yassıada Courts were provided evidences that the attacks had been prepared under the initiation of government, with the collaboration between secret service and DP administration, and through the mobilisation of various state-spon-

sored associations such as student and youth organisations, trade unions and KTC, yet. this partnership in the onset and course of events was not taken into consideration during the preparation of the verdicts. During the hearings in Istanbul between 1956 and 1957, the role of DP members, the leaders of government, and MAH were overlooked in order to conceal the fact that Turkish State was accountable for the attacks. Though KTC was accused thereupon, its executive boards acquitted from all accusations probably because of the fact that they had threatened "to divulge in the responsibility of the members of government" just in case of a sentence. On the other hand, during the hearings at military court on Yassiada. it was tried to be proved that only the government members were of responsible for the acts of violence. With these cases, the military invention in 1960 was tried to be legitimised. KTC's, MAH's, trade unions', and student associations' intermingling with the events were ignored during the preparation of the verdict. The innocence of KTC members were accepted as "verified" with respect to the verdict produced by the Court of Martial Law in 1957. MAH had still been the part of military structure in the year 1960. Pressing charges against MAH staff might also have brought accusations against the officers of the military regime. Probably for this reason, the court openly rejected the number of requests made by the defendant attorneys to arrange hearings for MAH administrators or executives on account that "MAH's responsibility was already clarified with the memorandum prepared in 1956." In this way. members of Democratic Party were presented as exclusive accountables of organising and operating the attacks. As a result , the hearings in Istanbul, and on Yassiada actually served to legitimise and admit the political rules in 1955 and 1960 instead of clarifying the Events of 6-7 September.

The Events of 6-7 September 1955 had caused non-Muslims to have extensive disappointment about Turkish Republic. With the establishment of Democratic Party in 1945, the single party regime of Republican Folk Party (CHP) that ruled for several years had come to an end, and the transition into a multi-party regime was accomplished; it was also thought that the minority policies carried on up to that time would also become liberalised parallel to the democratisation of country. Indeed, certain discriminatory treatments against minorities were abolished in this new political era. Another important reason was the struggle that CHP, party in opposition, waged for the voters. Together with the transition into multi-party regime, minorities who nearly constituted the one third of all voters in Istanbul became the voters whose potential votes were required to be secured.

As a consequence of Democratic Party's election victory in spring 1950. the non-Muslim minorities hoped that the liberal policies of the new government would also bring in a democratic approach towards minorities of the country. A couple of precautions taken by DP also revealed the fact that state elite approached the aforesaid minority groups with a considerable degree of tolerance. However, the happy atmosphere created by seemingly recovered relationships between non-Muslim minorities and the government was replaced by the fact that DP's view over minorities was not really different than CHP's. The non-Muslim minorities started to be treated as secondary citizens as in the case of Ottoman past through the difficulties created by Turkish authorities for their activities. Nevertheless. DP's liberal minority policy since 1950 was indeed proved to be an impression constituted out of the estimates of foreign policy and party tactics. Intensification of disputes over Cyprus in 1954 brought

a complete end to the goodwill that DP government displayed for non-Muslim minorities.

The widespread approach observed in the scholarly literature over the Events of 6-7 September that "those events are exclusively related to Cyprus issue" should be evaluated as a misleading one. The crisis in Cyprus was more of a "positive" development that contributed to the deportation process of minorities since 1920s. Quite identical with the experience of Thracian Jews in 1934, non-Muslim minorities were forced to leave the country as a result of the destruction given to their movable and immovable possessions. The aspiration that CHP had for purifying Anatolian towns from Christians and Jews, and for amassing minorities in few metropolises of the country-primarily in Istanbul- was accomplished before 1950s. Following this, as it was mentioned in a report prepared in 1946 over the case, the process that would strip Istanbul off Jews and Christians should be completed. If it is kept in mind that only the more than half of all ruined enterprises were Greek-Orthodox possessions, it will be obviously improbable to explain the acts of violence as retaliation towards Cyprus policy of Greece.

The Events of 6-7 September caused the mass migration of Greek-Orthodox, Armenians and Jews from the country. For majority of the minorities, the Events of 6-7 September was the evidence that they were not recognized as Turkish citizens. The belief that they would be subject to discrimination in future regardless of the political party in power strengthened the motive to emigrate. This development following the year 1955 also reports the end of religious pluralism in Istanbul.

The attacks in 1955 should be considered in the frame of political and financial hardships that Menderes government had been experiencing. In order to prevent the demonstration of negative circumstances by opposition and the press, mistrustful methods were adopted, and in turn, this paved the way for the alienation among educated segments of society. The Events of 6-7 September became an excuse for the government to set a limit over the press, the opposition and student movement, and keeping the domestic political developments under control. Immediately after the attacks, on 7 September 1955, Martial Law was promulgated in Istanbul, Ankara and Izmir for six months, and the National Assembly was temporarily closed down. However, according to an account revealed in a report prepared by German Consulate General, even on 24 August 1955, which means 15 days prior to the outbreak of attacks, martial law for a year was decided upon; and the target was the unrestrained activity freedom of the opposition. On 7 June 1956, two distinct drafts of law code suggested by government to silence Ankara and Istanbul press that pertained to criticism against itself became law in the Grand National Assembly. The party in power justified the motive behind those bills of law by claiming that such exaggerated representation of news as in the case of bomb attack against Atatürk's home "could depress the country, and promote crime."

Undoubtedly, one of the surprising findings of this study is the contribution made to the preparation of the Events of 6-7 September by British government. After Greek -Orthodox majority in Cyprus asserted aloud Enosis. which was the claim pertaining the annexation to the Greek mainland, British imperial rule decided to organise a conference in London from 29 August to 7 September 1955. The causes for British government to arrange a three-party-conference were as follows: It should be obstructed that Greece would bring Cyprus issue into the agenda of United Nations; the increasing tension between ethnic groups on the island should be lessened and position of Turkey

should be strengthened so that charges against Britain which pointed out its colonial claims should be defied accordingly. First of all, London endeavoured to convince Greeks that Turkey also had rights over Cyprus.

British knew well that their position at the conference, or later during the probable negotiations in United Nations would relatively be reinforced "as long as Turks were awoken from their own passivity."

After that, Macmillan informed Turkish Foreign Ministry that he would like meet with them prior to the conference, and he also stated the following opinion "if Turks put their claims as sharply as they can at the beginning of negotiations, that would be beneficial both for them and us." In return for this, Turkish Foreign Minister, Fatin Rüştü Zorlu, who was encouraged by the British, put forth his government's view into consideration in an unusual manner. The Greek delegation did not disguise their bewilderment about "Turkish element" in Cyprus issue, and they held British government accountable for Zorlu's severe approach. Only development which prevented delegates from leaving London was the suggestion made by Macmillan that conference should be carried on at the level of bilateral meetings.

The conference in London was dismembered due to the attacks in Istanbul, Izmir and Ankara on 6 September 1955. Being unaware of the conspiracy plotted by Turks, Greek Foreign Minister apologised for the bomb attack in Thessalonica, however, Zorlu blamed Greeks on account that their provocative Cyprus policies gave way to the attacks. Turkish delegation called back by Menderes, and they left London on 8 September 1955. The responses given by British over attacks were diverse. While British Consulate General Mihalis Stewart called the attacks as the "apex of barbarism", other affiliates in British Foreign Ministry were contented with the Turkish approach of "an eye for an eye, a tooth for a tooth." Yet, another group among British was glad about the burning up of a Greek-Orthodox church in terms of eliminating "an unpleasant view." The most remarkable response was of British Foreign Minister Macmillan's; though his colleagues and British Ambassador in Ankara recommended him to warn Ankara effectively, he preferred a milder protest.

In this context, the charges pressed by Greeks against British that they had participated to the setting-up of the attacks in Istanbul should also be considered. Immediately after the attacks, Greek press demonstrated British government accountable for the Events of 6 September 1955.

Even official Greek authorities considered the bomb attack in Thessalonica was set-up by British intelligence agents. Though the imputations laid by Greek side seem figments of imagination, there are clues revealing that British were involved in the events. For instance, British Ambassador in Athens has already foreseen a possibility of an event at Atatürk's parental home through which Turco-Greek relations would consequently be deteriorated, in August 1954:

"I think Turks started to be concerned about the situation. When I saw my Turkish colleague, who is also a close friend of mine, he explained that he was worried about the way things are going. As I mentioned in my message, the relations are not favourable and it is obvious that seemingly friendly Turco-Greek relations are indeed fragile, even a slightest shock can be enough. It would be sufficient to incite a turmoil through an unimportant event such as inscribing a slogan with a piece of chalk on the wall of the house where Atatürk was born."

In his memoirs published later, Prime Minister Anthony Eden confessed that the only crucial matter for British government during London Conference was to make known disagreement between Turkey and Greece that they already acknowledged in international arena. Moreover, in this context, a functionary of British Foreign Ministry wished as follows: "If some revolts take place in Ankara that will suit our interest."

Shortly after the attacks in Turkey, British Foreign Ministry gave this order to the News Office: It should be avoided that the news related the destruction of British commodities and injuries caused to British nationals be emphasised for public opinion, especially in the press. The existence of such an instruction strengthens the view which argues that British government provoked Turks for the setting-up of the attacks. The demand to reimburse the losses caused to British nationals and their possessions was withdrawn with respect to the political estimates made by British Foreign Ministry. As a result, the movement against minorities in Istanbul reinforced the position of Britain.

As consequence of events, Turkey was clearly contained in to the Cyprus conflict as a third power. Therefore, quite neatly, the continuity of the status quo, that is, the permanence of British dominion over the island became probable. Another advantage that Events of 6-7 September provided for Britain was that USA changed its Cyprus policy in the aftermath of the attacks.

In the spring of the year 1955 Greece announced that they would bring Cyprus conflict into United Nations again, the US government was tended to support Greek claims. The US Ambassador Lodge's anti-colonial opinions in United Nations were well acknowledged by British government. While London Conference was coming up, US manner against Cyprus issue was becoming moderate. A week before this three-party-conference, Americans were still anticipating that an agreement among those three powers would defy the Greek claim to bring the issue into United Nations. If USA refused the Greek recourse in UN, it would be giving up from one of its political principles, and in turn that would mean the rejection of a claim an ally would like to carry into UN to be negotiated.

On 23rd of September 1955, USA voted against the inclusion of Cyprus issue in UN agenda with respect to the recommendation provided by UN General Assembly. USA based its claim to reject this demand on the comparative significance of threats over liberal world order and NATO union. British government eventually achieved its goal that Cyprus issue was prevented to be debated in UN. The functionaries in Foreign Ministry were aware that "ambitious approach of Greece in UN" would be easily handled with "the active support of USA" and they received that support as a result of the attacks.

A proper analysis of the Events of 6-7 September 1955 is possible as long as it is considered with respect to the ethnic and religious homogenisation practiced by Kemalist elite for the building of a successful nation-state, the exceptional circumstances of democratic and financial matters of 1950s, and in the frame of Cyprus conflict.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından, Küçük Asya'da etnik ve demografik açıdan homojen bir ulus-devlet kurulması, temel politika olarak benimsenmiş ve bu politika Cumhuriyet dönemi boyunca çeşitli yöntemlerle uygulanmıştır. Gayrimüslim azınlıklar –Rumlar, Ermeniler, Yahudiler– ile örneğin Kürtler gibi, Türk olmayan grupların zorunlu asimilasyonu, bu sürecin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Yeni Türk devleti, her ne kadar uluslararası anlaşmalarla Rumlara, Ermenilere ve Yahudilere azınlık statüsü tanımış olsa da asimilasyon politikaları her dönemde ağırlığını korumuştur. Teorik olarak, tüm vatandaşların yasalar önünde aynı hak ve ödevlere sahip olmasına karşın, gündelik hayatta, Türk etnisitesine mensup olmak, devletin kimlik politikasında belirleyici idi. Bu çalışma, 6-7 Eylül 1955'te İstanbul ve İzmir'in gayrimüslim sakinlerine yönelik saldırıların, Türk devletinin ulus-devlet inşa etme politikasıyla sıkı bir ilişki içerisinde ele alınmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Olaylar, dönemin Demokrat Parti hükümeti tarafından, devletin istihbarat servisi kullanılarak planlanmış; DP yerel teşkilatları ve başta "Kıbrıs Türktür Cemiyeti" olmak üzere öğrenci-gençlik dernekleri, sendikalar gibi devletçe yönlendirilen örgütlerce uygulanmıştır.

ISBN: 975-333-196-7

9 789753 331968